FR. HRUŠOVSKÝ

OBRÁZKOVÉ

SLOVENSKÉ DEJINY

VYDALA MATICA SLOVENSKÁ

FR. HRUŠOVSKÝ

OBRÁZKOVÉ SLOVENSKÉ DEJINY

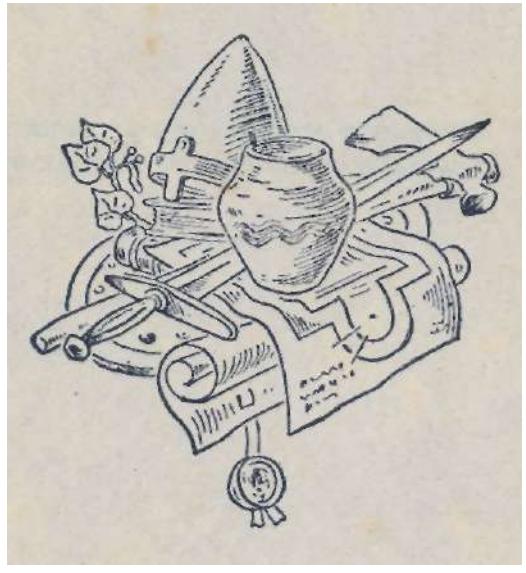

VYDALA MATICA SLOVENSKÁ
1942

COPYRIGHT, 1942, BY MATICA SLOVENSKÁ
TURČIANSKY SV. MARTIN, SLOVAKIA.

Tlačou Neografie v Turčianskom Sv. Martine.

Slovenský národ po dlhom tisícročí buduje podmienky svojho nového života v slobodnom slovenskom štáte. Slovenská republika nevznikla len z búrlivých udalostí, ktoré v posledných časoch otriasaly základmi strednej Európy, rodila sa v storočiach práce, bojov, utrpenia, obetí a túžob všetkých slovenských pokolení, ktoré od úsvitu slovenských dejín žily a umieraly na tejto posvätnej slovenskej pôde pod Tatrami. Musíme si znova a znova uvedomovať cenu našej národnej slobody, aby sme vedeli sústrediť všetky svoje hmotné a mravné sily na budovanie a upevnenie slovenského štátu, v ktorom na všetky veky chceme zabezpečiť svoju národnú budúcnosť. Preto musíme poznať cestu slovenských dejín, ktorá nás poučí o cene našej národnej slobody, ktorá nám ukáže jasný smer vývinu slovenských osudov v budúcnosti a ktorá nám na každom kroku bude pripomínať naše povinnosti a našu zodpovednosť za budúce osudy slovenského národa.

Pre všetkých verných Slovákov, žijúcich v slobodnej slovenskej vlasti i za jej hranicami, vydáva Matica slovenská túto knižku slovenských dejín. Chce ju dať do rúk každému Slovákovi a každej Slovenke, aby celé dnešné pokolenie slovenského národa, poučené o našej národnej minulosti, bolo odhodlané i za cenu najväčších obetí tvoriť novú, najkrajšiu kapitolu slovenských národných dejín.

Čo su to slovenské dejiny?

Dejepis poučuje nás o tom, ako ľudia kedysi žili, ako pracovali, prečo a za čo bojovali, trpeli, kým nedosiahli dnešný stupeň svojej vyspelosti. Z dejepisu sa dozvieme, prečo jednotlivci i celé národy stali Jsa slávnymi, alebo prečo upadli a niekedy i zahynuli. Hovorí sa, že človek sa najlepšie učí na vlastnej škode. Ale takéto učenie je veľmi drahé, preto je múdrejšie učiť sa na škode iných, najmä na chybách a omyloch predkov. Z dejín poznávame, čomu treba vyhýbať, aby sme neutrpeli škodu. Dejiny nám ukazujú mnoho takých prípadov, keď za chyby a poklesky jednotlivca trpel celý národ.

Nielen na chybách, ale i na dobrých príkladoch treba sa učiť. Dejiny nám podávajú veľa vzorov, ktoré ši zasluhujú, aby sme ich poznali a nasledovali. Sú to hrdinovia, ktorí sa vedeli obetovať za veľkú myšlienku a vedeli svoje záujmy podriadiť záujmom svojho národa a celého ľudstva. Z dejín poznávame múdrosť vynikajúcich učencov, ktorí ňou obohatili svet. V dejinách stretáme sa s príkladmi pracovitosti, ktorá môže byť vzorom i pre dnešné pokolenie. Všetky tieto príklady majú byť našimi učiteľmi, aby sme všetci podľa svojich síl slúžili svojmu národu a tým i celému ľudstvu.

Každý kultúrny národ shromažďuje a s úctou o-

opatruje predovšetkým pamiatky po svojich predkoch, aby poznal svoju národnú minulosť. Všetky národy čerpajú zo svojej minulosti poučenie a povzbudenie do novej práce za svoju budúcnosť. Vzdelané národy často sa odvolávajú na svoje dejiny, a najmä v ťažkých časoch vracajú sa k svojej minulosti, aby posilnily svoj národný život a aby z prameňov svojej histórie čerpaly vieru vo svoju budúcnosť.

Povinnosťou každého národa je, aby svoju minulosť čím lepšie poznal. Len zaostalé národy nemajú záujem o svoju minulosť a nestarajú sa o svoje dejiny. Slovenský národ, ktorého krásna vlasť leží v samom srdci Európy, musí poznať svoju históriu, aby sa právom mohol počítať medzi kultúrne národy.

Slovenské dejiny, to sú predovšetkým osudy územia našej vlasti. Územie Slovenskej republiky už dávno pred príchodom Slovákov malo svoje dejiny. Do úrodných a bohatých dolín hornatého Slovenska odpradávna prichádzaly rozličné národy, ktoré sa tu osádzaly na kratší alebo dlhší čas. Niektoré z týchto národov obývaly územie Slovenskej republiky za dlhé storočia, pomenovaly hory a rieky, využívaly prírodné bohatstvo tohto územia, pestovaly rozličné remeslá, kupčily s národmi susedných krajín a zanechaly na území našej vlasti mnoho pamiatok. Niektoré národy osadily iba časť slovenského územia a bojovaly proti tým, ktoré obývaly susednú časť Slovenska. Už v týchto dávnych časoch, pred tisícami rokov, vznikly na Slovensku významné osady, v ktorých sa vystriedalo niekoľko národov. Cez územie Slovenska viedly dôležité cesty, ktoré i v dnešných časoch spojujú jednotlivé slovenské kraje a našu vlasť so susednými krajinami. Niekedy tu bol pokoj a kvitla vzdelanosť, niekedy zúrily divé vojny, ktoré pustošily územie našej vlasti.

Všetko to patrí k slovenským dejinám, lebo všetko to odohrávalo sa na území našej vlasti.

Ale slovenské dejiny sú predovšetkým dejiny slovenského národa, ktorý s týmto kusom zeme raz navždy spojil svoj osud a na území Slovenskej republiky založil svoju trvalú vlasť. Všetky národy, ktoré obývaly Slovensko pred príchodom Slovákov, opustily toto územie, sťahovaly sa ďalej, len Slováci osadili sa tu trvalé a obývajú túto krajinu vyše tisíc rokov. Pretože Slováci žili na tomto území nepretržite dlhé sto ročia, majú na túto krajinu historické právo. Všetko, čo slovenský národ vo svojej slovenskej vlasti prežil, skúsil, pretrpel a utvoril, je obsahom slovenských dejín.

Ale slovenský národ už oddávna musel opúšťať svoju rodnú zem a hľadať si novú vlasť v cudzom svete. Tak ako týchto Slovákov, roztratených po celom svete, ktorí tvoria celú tretinu nášho národa, pokladáme za príslušníkov slovenského národa, tak všetko, čo prežili za hranicami Slovenskej krajiny, čo vykonali svojou prácou pre seba alebo i pre cudzie národy, zahrnujeme do slovenských dejín.

Slovenský národ len na začiatku svojich dejín mal svoj slobodný, samostatný štát a svojich vlastných vladárov. Dlhé storočia svojich dejín prežil náš národ v cudzom štáte, pod vládou neslovenských panovníkov. Slovenské dejiny teda nie sú dejinami vladárskych rodov, ani dejinami slávnych veľmožov, víťazných vojen a ťažkých porážok. Slovenské dejiny, to sú dejiny slovenského ľudu a jeho tisícročného života v Slovenskej krajine. Slovenský národ za dlhé storočia nemal svoj štát, nemal svojich panovníkov,

ba často ani slobodu, ani práva, ale slovenský národ tu žil a prežil všetky pohromy, ktoré našu vlasť často stíhaly, a i pri všetkých ťažkostiach zachoval si svoju slovenskú reč, svoju slovenskú povahu, utvoril svojráznu slovenskú kultúru a nikdy sa nezriekol svojich práv na slobodný život.

Ako mohol malý slovenský národ prežiť všetky búrky dlhých storočí a zachovať vieru vo svoju národnú budúcnosť a v Slovenskej republike obnoviť svoj samostatný štát, o tom nás poučujú slovenské dejiny.

Poloha Slovenskej krajiny.

Slovenská krajina je tá krásna zem, ktorú od viac ako tisíc rokov obýva slovenský národ ako svoju vlasť. Táto zem je posvätená krvou našich predkov, ktorí ju bránili proti všetkým nepriateľom. Pôdu tejto krajiny zúrodňovala práca našich otcov a praotcov, aby rodila chlieb pre slovenský národ. V tejto zemi odpočívajú kosti slovenských pokolení, ktoré ju pokladaly za svoju domovinu. Slovenská krajina ako vlasť slovenského národa je odvekým domovom všetkých Slovákov, ktorí na tomto území žijú alebo z územia Slovenskej krajiny pochádzajú.

Rozsah Slovenskej krajiny nebol vždy rovnaký, lebo jej rozloha sa neraz menila. Boly časy, keď hranice Slovenskej krajiny siahaly na všetkých stranách ďalej ako dnes. Potom prišly časy, keď Slovenská krajina nemala nijakých pevných hraníc. Ani osídlenie územia Slovenskej krajiny nebolo vždy rovnaké, pretože v dávnych časoch bývali Slováci i na západnom brehu rieky Moravy, na juh od Dunaja a na se-

Vysoké Tatry.

vernom brehu rieky Tisy. V týchto krajoch i dnes ešte nájdeme veľa slovenských dedín a mnoho slovenských zemepisných názvov, ktoré svedčia, že kedysi i tieto kraje obývali Slováci.

Rozsah a hranice Slovenskej krajiny sa menily, ale nemenila sa poloha, povrch a vodná sieť našej vlasti. A práve tieto vlastnosti územia Slovenskej krajiny malý pre slovenské dejiny rozhodujúci význam.

Slovenská krajina tvorí viac-menej jednotný celok, ktorý je na severe ohraničený horským oblúkom Karpát a na juhu opiera sa o mohutný tok stredného Dunaja a o horný tok rieky Tisy. Do týchto dvoch riek vlievajú sa všetky rieky, ktoré od úpätia Kráľovej hole, ako prirodzeného stredu slovenského územia, rozbiehajú sa na juhozápad do Dunaja a na juhovýchod do Tisy, tvoriac hlboké doliny a široké kotliny medzi jednotlivými horskými pásmami, ktoré vyplňajú prevažnú časť územia Slovenskej krajiny.

Toto územie rozpadá sa na tri čiastky:

1. dunajskými prítokmi odvodňované západné Slovensko,

2. prítokmi rieky Tisy odvodňované východné Slovensko a

3. horský kraj stredného Slovenska.

Zemepisný obraz slovenského územia je veľmi pestrý, lebo vysoké horské pásma striedajú sa s hlbokými dolinami, ktoré sa miestami rozširujú v kotliny. Na úpätí hôr rozprestierajú sa úrodné roviny. Každý kraj má iný ráz, iné životné podmienky pre svojich obyvateľov, takže táto zemepisná pestrosť bola príčinou pestrého života v minulosti a viedla k utvoreniu dnešných pomerov na Slovensku.

Slovensko leží v samom strede Európy, kde severovýchodné výbežky Älp pri strednom Dunaji dotýkajú sa horského oblúku karpatského, ktorý je hlavnou ráztokou (rozvodím) strednej Európy. Od tohto rozvodia rozbiehajú sa vodné toky strednej Európy do niekoľkých morí. Pretože v starých časoch smer vodných tokov určoval i smery ciest, po ktorých sa sťahovaly národy, po ktorých prúdil obchod i kultúra, Slovensko leží tam, kde sa stretaly tieto cesty, prekračujúce hrebeň karpatského horského pásma zo severu na juh i z juhu na sever.

Pre osudy Slovenskej krajiny a slovenského národa veľký význam malý najmä dve dôležité európske cesty. Jedna viedla pozdĺž Dunaja a spojovala západné krajiny Európy s krajinami východnými. Táto dunajská cesta práve pri alpsko-karpatskej bráne križovala sa s významnou cestou, ktorá vychádzala od pobrežia Jadranského mora, prekročila Dunaj a proti prúdu Moravy smerovala na sever k Moravskej bráne a odtiaľ na pobrežie Baltského mora. K týmto hlavným cestám pripoj ovaly sa na území Slovenska i dôležité vedľajšie cesty, ktoré spojovaly územie Slovenskej krajiny s územiami susedných krajín. Jedna z týchto ciest viedla z Polabia cez Česko a Moravu na Slovensko, prechádzala cez Jablonický priesmyk v Malých Karpatoch a smerovala cez Váh na juhovýchod do úrodnej nížiny medzi Dunajom ä Tisou. Druhá vychádzala z tejto nížiny, išla proti prúdu rieky Tisy, potom proti prúdu severných prítokov tejto rieky obrátila sa na sever, prekročila Karpaty a viedla k rieke Visle. Iná cesta vychádzala od ústia Váhu, pokračovala Považím až po ústie Oravy a potom viedla na severnú stranu Tatier.

S pomocou týchto ciest, ktoré prechádzaly cez územie Slovenska, dostala sa naša vlasť do styku so všetkými susednými krajinami. Na tejto historickej križovatke Európy bol slovenský národ vystavený rozličným kultúrnym vplyvom, ale i rozličnému nebezpečenstvu, ktoré našu vlasť ohrozovalo.

Poloha Slovenskej krajiny rozhodovala a rozhoduje o osudoch nášho národa, ktorý, poučený svojou minulosťou, musí sa starať, aby na tejto nebezpečnej križovatke Európy obránil svoju vlasť proti tlaku susedov.

Slovensko v praveku.

Na územie Slovenskej krajiny, ležiace v strede Európy a prístupné so všetkých strán, už pred tisícami rokov prišli prví obyvatelia. V tých časoch, keď sa na území našej vlasti osadili prví ľudia, bolo v strednej Európe studené podnebie, takže Vysoké i Nízke Tatry pokrývala hrubá vrstva ľadu. Takéto ľadové doby

striedaly sa s dobami teplejšieho podnebia. V týchto dávnych časoch žila na Slovensku taká zverina, ktorá neskoršie vyhynula alebo sa odsťahovala do studenejších severných krajov. Bol to veľký slon, mamut, sob a jaskyňový medveď. Kosti týchto zvierat ležia v hrubých vrstvách hliny alebo v skalných jaskyniach na území celého Slovenska. Na niektorých z týchto kostí poznať prácu ľudskej ruky.

Prvý človek, ktorý sa už v týchto časoch osadil na Slovensku, bol lovcom, ktorý sa za touto zverinou sťahoval z kraja do kraja. Pretože v tejto dobe robil si človek všetky nástroje z tvrdého kameňa, najmä pazúrika, ktorý sa dá dobre štiepať, nazývame túto dobu staršou dobou kamennou. Iné nástroje vyrábal človek zo zvieracích kostí. Takéto pamiatky sú dôkazom nielen toho, že Slovensko bolo obývané už v staršej dobe kamennej, ale i dôkazom toho, ako títo prví ľudia žili na území našej vlasti.

V staršej dobe kamennej sídlil človek na území Slovenska v Ružíne na brehu Hornádu pri Košiciach, na Skalke pri Púchove, v Zamarovciach pri Trenčíne, v Moravanoch pri Piešťanoch, v Boleráze pri Trnave, v Deravej Jaskyni pri Plaveckom Sv. Mikuláši, v jaskyni Pod Pupačkou pri Dubnici, v jaskyni v Bojniciach a na iných miestach Slovenska.

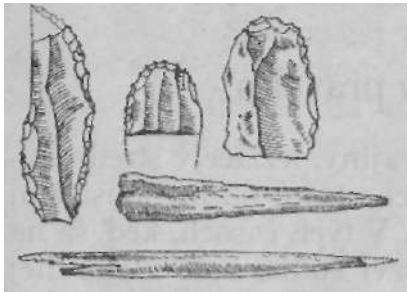

Predmety zo staršej doby kamennej na Slovensku.
Kamenné nástroje a šídlá z kostí.

Neskoršie naučil sa človek svoje nástroje a zbrane brúsiť a vŕtať, takže kamenné sekery majú pekný tvar a svedčia o neobyčajnej zručnosti a trpezlivosti svojho výrobcu. Podobným spôsobom zhotovil si človek motyku, kladivo a iné nástroje. Túto dobu nazývame mladšou dobou kamennou.

Predmety zo strednej a mladšej doby kamennej na Slovensku.
1—2 kamenné nožíky, 3, 10, 11 kamenné sekeromlaty, 4—5 nádoby na nôžke, 6—7 nádoby hlinené, 8 kamenná motyka, 9 váza, 12, 14 krčiažky, 13 plochá sekera kamenná, 15 nádoba.

V mladšej dobe kamennej začali ľudia obrábať zem a chovali statok. Preto museli sa osadiť na jednom mieste, ktoré im dávalo dostatok výživy. Siali pšenicu, jačmeň a proso a chovali kravy, kozy a ovce a skrotili i psa. Pretože sa nesťahovali, vybudovali si stále osady z kolíb. Steny týchto kolíb boly z prútia, ktorým oplietli do zeme zabité koly a vymazali ich

blatom. V mladšej dobe kamennej vyrábali si ľudia už i nádoby z hliny, ktoré ozdobovali rozličnými čiarami a jamkami. Tkali látky, z ktorých si zhotovovali šaty. Mŕtvych pochovávali v skrčenej polohe a do hrobov vkladali rozličné milodary a nástroje. Pamiatky z mladšej doby kamennej vyskytujú sa nielen v úrodných krajoch, ale i v horských čiastkach Slovenska. Od týchto čias bolo územie Slovenska obývané nepretržite. Cez karpatské priesmyky zo severu a západu alebo proti prúdu slovenských riek prichádzaly nové a nové prúdy obyvateľstva, ktoré zanechaly na Slovensku mnoho pamiatok.

V druhom tisícročí pred Kristom poznali obyvatelia Slovenska meď a bronz a začali svoje nástroje, zbrane a ozdoby vyrábať z tohto kovu. Túto dobu nazývame dobou bronzovou. V týchto časoch vystriedalo sa na území Slovenska niekoľko národov rozličného pôvodu a rozličnej kultúry. Z doby bronzovej zachovalo sa na území Slovenska mnoho pamiatok, ako meče, nože, dýky, sekery, oštepy, ihlice, náramky, sponky, ktoré svedčia o veľkej vyspelosti ľudí bronzovej doby. Nádoby z tejto doby sú dobre vypálené, majú tenké steny, pekný tvar a lesklý povrch. V tejto dobe i na Slovensku rozšíril sa zvyk, že mŕtvych často spaľovali. Popol uložili do zvláštnej nádoby (popolnice), ktorú prikryli miskou a potom zakopali do starostlivo upravenej jamy.

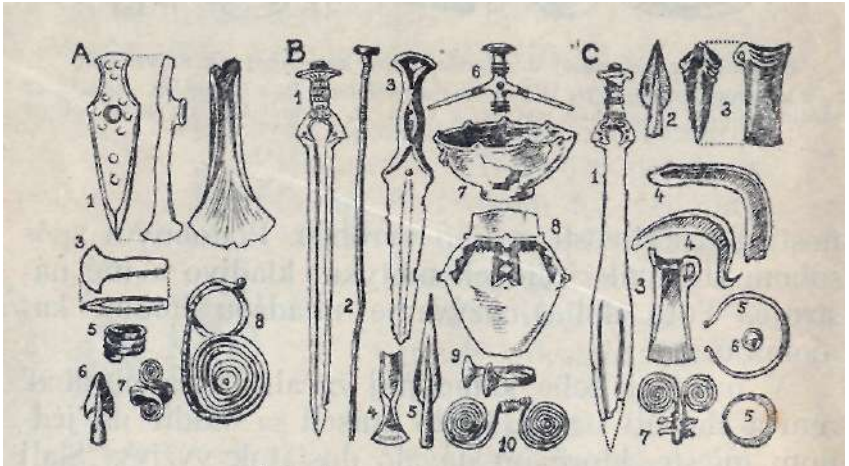

Doba bronzová na Slovensku.

A) Predmety zo staršej až strednej doby bronzovej: 1 medený sekeromlat, 2 bronzová sekerka, 3 medená sekerka, 5—7 bronzové prstene, 6 bronzová strela, 8 kruh s osmičkou. — B) Zo strednej doby: 1 bronzový meč, 2 ihlica, 3 dýka, 4 sekerka, 5 oštep, 6 dvojramenný mlat, 7—8 nádoby, 9 štipák, 10 okulárovitá ozdoba. — C) Z mladšej doby bronzovej: 1 meč, 2 oštep, 3 dutá sekerky, 4 srpy, 5 kruh a náramok, 6 guľatý bronzový gombík s uškom, 7 zlomok spony.

Predmety, mince a zbrane skýtsko-barbarské.

1 meč, 2 strela trojboká, 3 srp, 4 barbarské mince, 5 sekáč, 6—7 urny, 8 črpák z urnového poľa z konca doby bronzovej, 9—10 váza a náramok z II. doby železnej, 11 spona, 12 ostroha z doby rímskych provincií.

Akého pôvodu boli obyvatelia našej vlasti z týchto dôb, nevieme.

Napokon naučili sa ľudia používať na výrobu svojich nástrojov a zbraní železo. Túto dobu nazývame dobou železnou a rozdeľujeme ju na dve obdobia: na staršiu dobu železnú čiže hallštattskú (podľa mesta v Nemecku), ktorá trvala asi do roku 400 pred Kristom, a na mladšiu dobu železnú čiže laténsku (podľa mesta vo Švajčiarsku). V železnej dobe boly obývané všetky kraje Slovenska, ako o tom svedčia početné pamiatky.

Osudy našej vlasti, jej obyvateľov, ich život a kultúru v týchto dobách poznávame len z hmotných pamiatok, ktoré nachádzame na území Slovenska. Vzácne sbierky takýchto pamiatok opatruje Slovenské národné múzeum v Turčianskom Sv. Martine.

O obyvateľoch, ktorí sa osadili na Slovensku na konci doby železnej, máme už i písané pramene.

Rimania a Germáni na Slovensku.

Prvé písomné zprávy o osudoch a obyvateľoch Slovenska zachovaly sa v dielach starovekých (gréckych a rímskych) spisovateľov. Podľa týchto zpráv dejinná doba Slovenska začína sa približne v čas Kristovho narodenia.

Rímske tehly zo stupavského tábora s pečiatkami XV. a XIV. légie.

V posledných storočiach pred Kristom obývali územie Slovenska Galovia čiže Kelti. Na úrodných rovinách juhozápadného Slovenska býval galský kmeň Bojov a v horských krajoch stredného Slovenska kmeň Kotimov, ktorí v Slovenskom Rudohorí spracúvali železnú rudu.

Císár Markus Aurelius.
Na brehoch Hrona na Slovensku začal písať svoje filozofické dielo „Myšlienky".

Ale onedlho sťahovali sa na územie Slovenska od severozápadu Germáni. Germánsky kmeň Markomanov zaujal Česko a Moravu a Kvádi osadili sa na Slovensku. Bojovný kvádsky kráľ Vannius budoval na Považí pevné vojenské hrady a rozšíril svoju moc až po rieku Kysucu a Turiec. Cieľom Germánov bolo postupovať ďalej na východ a dostať sa na juh až k Dunaju.

Práve v tých časoch, keď okolo 20. roku po Kristu ovládli veľkú časť Slovenska germánski Kvádi, pri Dunaji upevňovali svoju moc Rimania, ktorí približne v čas Kristovho narodenia rozšírili hranice svojej veľkej ríše až po Dunaj. Tak hneď na začiatku prvého storočia po Kristu stretli sa na brehoch Dunaja Germáni a Rimania, aby sa pustili do boja o územie našej vlasti; tento boj trval niekoľko storočí.

Na juh od stredného Dunaja rozprestierala sa rimanská provincia Panónia a od nej na východ provincia Dácia. Rimania sa usilovali o to, aby ovládli celú dunajskú kotlinu až po prirodzenú karpatskú hranicu. Preto vybudovali na južnom brehu Dunaja mocné vojenské pevnosti, odkiaľ chceli pokračovať vo svojich výbojoch na územie Slovenska. Takéto pevnosti boly vo Vindobone (Viedeň), v Karnuntume (Hainburg), v Brigeciu (Komárno) a v Akvinkume (Budín). Rimania, aby tým lepšie zabezpečili svoju

hranicu na Dunaji, prešli i na severný breh Dunaja a založili svoje vojenské stráže i na území Slovenska. Takéto opevnené rímske tábory vznikly v Devíne, v Stupave, v Bratislave a v lži naproti Komárnu.

Germánski Kvádi uznávali nad sebou nadvládu Rimanov a ich kráľ Vannius vládol na Slovensku z milosti rímskeho cisára. Ale Kvádi ťažko niesli túto nadvládu a chceli sa jej striasť, aby sa sami stali pánmi Slovenska. Keď po Vanniovej smrti (okolo r. 50) vzbury odbojných Kvádov stávaly sa nebezpečné a ohrožovaly moc Rimanov na Dunaji, sami rímski cisári museli s veľkým vojskom brániť svoje panstvo nad Dunajom. Cisár Markus Aurelius a jeho syn

Rímsky nápis na skale v Trenčíne z r. 179.

Zázračný dážď na území Kvádov, zvečnený na víťaznom stĺpe Marka Aurelia v Ríme.

Kommodus roku 179 po krvavých bojoch porazili Kvádov na území Slovenska, ako hlása nápis na trenčianskej skale: *„Na pamiatku víťazstva cisárov vojsko, ktoré sídlilo v Laugariciu, 855 vojakov II. légie. Dal zhotoviť Konstans, veliteľ II. pomocnej légie/'* V týchto bojoch preniklo rímske vojsko až do Trenčína, kde vtedy bolo mesto Laugaricio s vojenskou posádkou. Za týchto bojov, akiste roku 173, ocitlo sa rímske vojsko na Slovensku vo veľkom nebezpečenstve. V čas letných horúčav nemali vojaci vody, takže neboli schopní bojovať a boli by zahynuli. Ale vo vojsku, ktoré bojovalo proti Germánom kdesi na Pohroní, boli i niekoľkí kresťania, ktorí pochádzali z Malej Ázie. Títo kresťanskí vojaci — prví kresťania na území našej vlasti — vymodlili dážď, ktorí rímske vojsko zachránil od záhuby. Táto udalosť je zvečnená na víťaznom stĺpe cisára Marka Aurélia v Ríme.

Porážkou Kvádov sa neskončil boj medzi Germánmi a Rimanmi. Kvádi i v nasledujúcich dobách podnikali útoky na hranice rímskej ríše, takže Rimania museli napäť všetky sily, aby svoje severné hranice obránili. V týchto bojoch podporovaly Kvádov i ostatné germánske kmene. Roku 358 cisár Konstantius II. vypravil sa proti Kvádom a dostal sa so

Perún, boh hromov.
(Kresba Fr. Kudláča.)

svojím vojskom až na východné Slovensko, kde porazil náčelníka kvádskeho vojska Arahariho. Ale ani jeho víťazstvo nezachránilo Rimanov od pohromy. Cisár Valentinián I. dal opevniť vojenské tábory na Slovensku, aby zastavil postup bojovných Kvádov. Ale Kvádi roku 374 podnikli nový útok na hranice rímskej ríše, takže cisár musel prekročiť Dunaj a pustil sa s Kvádmi do boja na území Slovenska. Bola to posledná výprava Rimanov na Slovensko a posledný pokus o upevnenie rímskeho panstva na území našej vlasti.

Teda Slovensko nestalo sa provinciou Rimanov, ale neostalo dlho ani v moci Germánov. Ríša Rimanov sa rozpadla a Germáni z územia Slovenska sa pomaly vysťahovali na juh. Po ich ústupe od šiesteho storočia začali prenikať na územie Slovenska cez karpatské priesmyky a cez Moravu Slovania, naši predkovia.

Sťahovanie Slovanov - príchod Slovákov

V časoch, keď o územie Slovenska začal sa dlhý boj medzi Germánmi a Rimanmi, v rovinatej krajine, ktorá sa rozprestierala na sever od Karpát a na východ od rieky Visly, bývali Slovania. Bola to krajina močaristá, málo úrodná, a preto nemohla uživiť všetkých svojich obyvateľov, ktorých počet veľmi vzrastal. Preto sa museli Slovania zo svojej pravlasti rozchádzať do susedných krajín. Pri tomto sťahovaní rozdelili sa na niekoľko skupín, z ktorých sa vyvinuly jednotlivé slovanské národy.

Tí Slovania, ktorí sa z pravlasti sťahovali na západ a obsadili územia až po rieku Labe a Sálu, nazývajú sa západní Slovania. Sú to Poliaci, Česi, Slováci. Zo Slovanov, ktorí obývali kraje medzí riekou Labe a Odrou a kraje na pobreží Baltského mora, zachovalý sa len drobné skupiny, ako sú lužickí Srbi v dnešnom Nemecku a Kašubi pri Baltskom mori.

Morena.
(Kresba Fr. Kudláča.)

Slovania, ktorí zo slovanskej pravlasti odišli na juh,

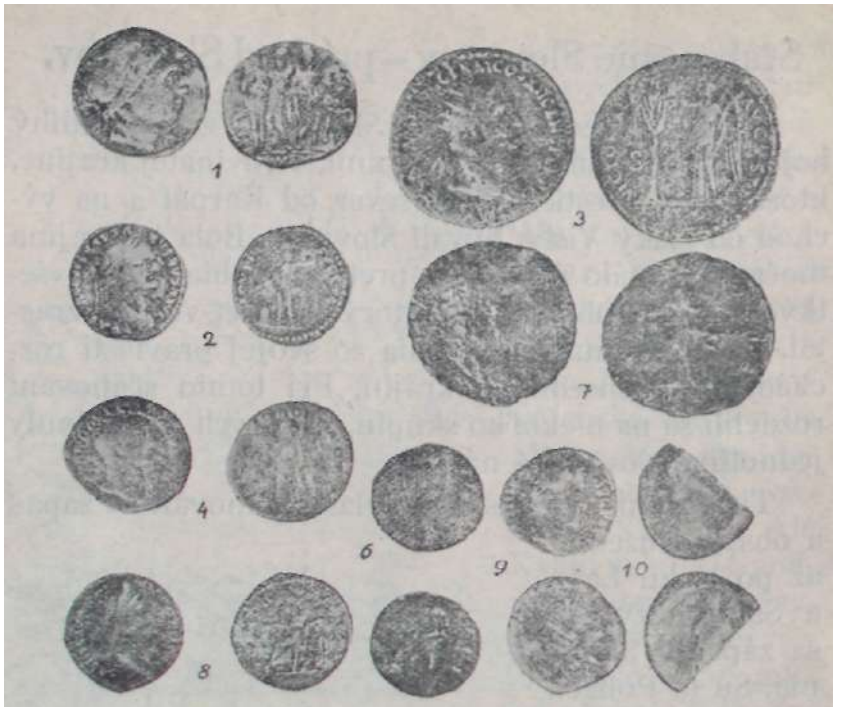

Rimanské peniaze, nájdené na Slovensku.
1 denár L. Mamia, 2 denár Vespasiana (r. 67—69), 3 dupondinus Domitiana (r. 81—96), 4 denár Trajana (r. 98—117), 5 denár Hadriana (r. 117—138), 6 quadrans, 7 as Alia Caesara (r. 137), 8 denár Sabiny (o. r. 136), 9—10 mince Antonia Pia (r. 138—161).

prešli cez Dunaj a zaplavili celý Balkánsky polostrov a susedné krajiny, sú Slovania južní, ku ktorým patria Slovinci, Chorváti, Srbi a Bulhari.

Veľká časť Slovanov vysťahovala sa z pravlasti na východ a osadila sa v rovinatých krajinách východnej Európy. To sú Slovania východní, ktorí sa časom rozdelili na Bielorusov, Malorusov čiže Ukrajincov a Veľkorusov.

Všetky tieto slovanské národy maly spoločný pôvod, dávno pred svojím rozchodom z pravlasti hovorily spoločným jazykom, z ktorého sa vyvinuly dnesné slovanské reči, malý i podobnú povahu, ktorú si zachovalý až podnes. Všetci Slovania sú členmi veľkej slovanskej rodiny, ktorá obýva celú východnú polovicu Európy.

Slovania boli pôvodne poľovníci, ale po čase začali chovať i statok a zaoberali sa pastierstvom. Aby sa pri takomto zamestnaní mohli uživiť, potrebovali rozsiahle kraje, a keď tam výživu nenašli, museli sa sťahovať. Od svojich susedov naučili sa obrábať zem a venovali sa roľníctvu. Poľovkou a pastierstvom zaoberali sa chlapi, roľnícke práce vykonávali ženy a otroci. Z remesiel poznali iba hrnčiarstvo a kováčstvo. Pri obchodovaní zamieňali tovar alebo platili plátnom. Bývali v jednoduchých kolibách, ktoré stavali tak, že do zeme vrazené koly oplietli ko-

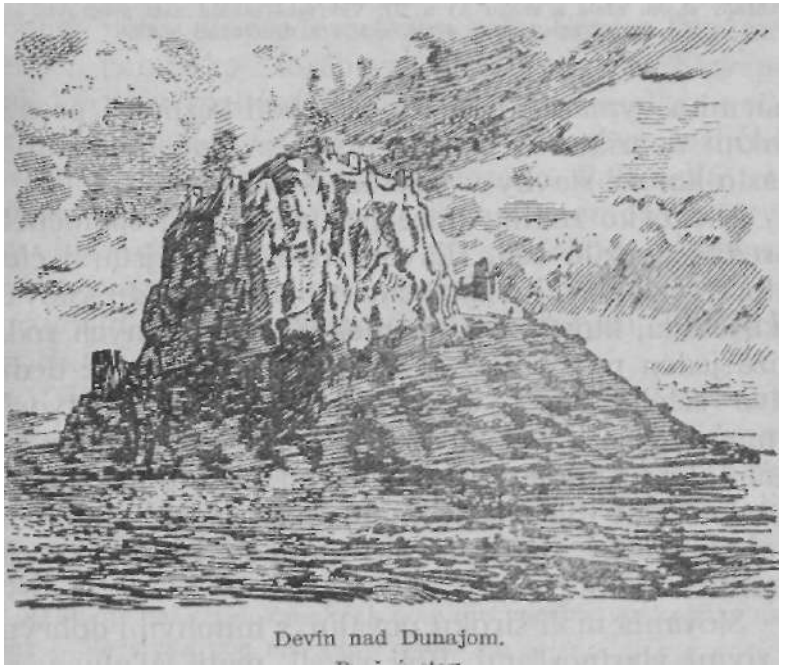

Devín nad Dunajom.

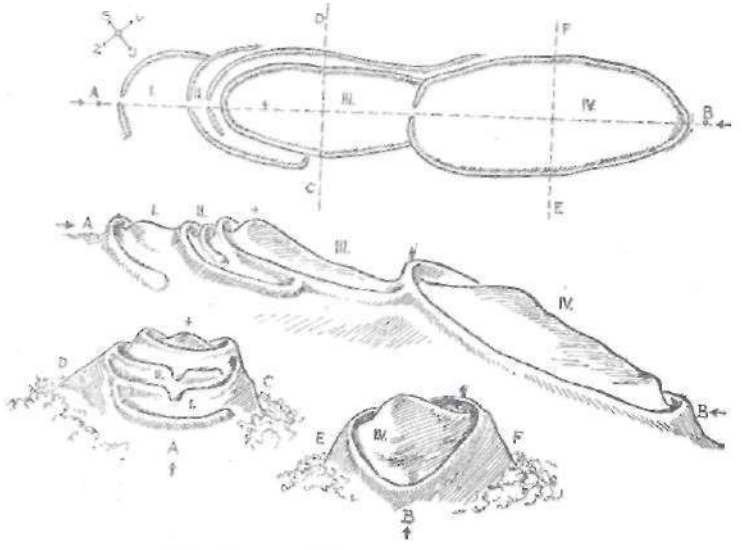

Staroslovenské hradište pri Sv. Jure.
Pohľady shora, zdola a zboku A) a B). Vyvýšené miesta naši predkovia opevňovali násypmi zo zeme, skália a drevenými plotmi.

nármi a vymazali blatom. Aby boli bezpeční pred útokmi nepriateľov a pred divou zverou, budovali si často kolové stavby v jazerách a močiaroch.

Niekoľko rodín, ktoré pochádzaly od spoločného predka, tvorilo rod. Hlavou rodu bol najstarší člen, ktorý rozhodoval o spoločnom majetku rodu. Slovanská osada, ktorú obývalo niekoľko príbuzných rodín čiže jeden rod, volala sa dedina čiže spoločné dedičstvo celého rodu. Viac príbuzných rodov tvorilo kmeň, vodcom ktorého bol kmeňový náčelník, zvaný kňaz alebo knieža. Keď niekoľko takýchto príbuzných kmeňov žilo dlho na jednom území, na ktorom vznikol slovanský štát, z týchto kmeňov vyvinul sa slovanský národ.

Slovania mali širokú povahu, s mnohými dobrými i zlými vlastnosťami. Boli veselí, mali záľubu v zábavách a spevoch, ale zachodili až do samopašnej ľahkomyseľnosti. Hoci nemali bohatstva a žili skromne, boli dobrosrdeční a pohostinní, ale ťažko znášali disciplínu a nevedeli poslúchať, takže vynikali nesvornosťou. Boj nevyhľadávali, ale keď sa museli brániť, bojovali hrdinsky a vedeli byť aj ukrutní. Všetky tieto vlastnosti slovanskej povahy zachovalý sa v slovanských národoch až podnes.

O náboženstve Slovanov nemáme spoľahlivých zpráv. Verili v nesmrteľnosť duše, mŕtvych spaľovali alebo pochovávali. Do hrobov vkladali rozličné predmety, ktoré užíval nebožtík za svojho života. Niekoľko slovanských mohýl našlo sa i na Slovensku (v Skalici, v Brezolupoch pri Bánovciach, v Krasňanoch pri Žiline a v Čepčíne v Turci). Najrozsiahlejšie slovanské pohrebište je v Devínskej Novej Vsi. Z bohov uctievali predovšetkým boha hromu Perúna, meno a pamiatka ktorého zachovala sa i na Slovensku. Verili v rozličných duchov, víly, rusalky, vodnárov, o ktorých i slovenský ľud rozpráva rozličné povesti a pripisuje im zvláštnu moc. Pohanské náboženstvo Slovákov môžeme poznať z mnohých zvykov slovenského ľudu (Morena, svadobné, pohrebné zvyky, svätojánske ohne, vianočné a veľkonočné obyčaje atď.), ktoré majú pôvod ešte v týchto starých časoch.

V VI. storočí, keď z územia Slovenska odtiahli germánski Heruli a Longobardi, začali sa na Slovensku osadzovať Slováci, ktorí zaujali najprv široké roviny západného Slovenska, úpätia hôr a potom dolinami riek postupovali i do horských krajov našej vlasti.

O živote našich slovanských predkov zaujímavú knižku napísal *J. Martinka* pod názvom *Predkovia.*

Na prahu slovenských národných dejín.

Len čo Slovania opustili svoju pravlasť a začali sa osadzovať v krajoch strednej a východnej Európy, do dunajskej kotliny vtrhol divý národ Avarov. Boli to suroví kočovníci turkotatárskeho pôvodu, ktorí na svojich jazdeckých koňoch vtŕhali do krajín svojich susedov a podmaňovali si ich. Avari sa osadili v zadunajskej Panónii, kde si vybudovali hrubými valmi obkľúčené vojenské tábory, zvané hrinky. Pretože na sever od Dunaja v bezprostrednom susedstve Avarov osadili sa Slováci, južné kraje našej vlasti dostaly sa pod moc týchto divých bojovníkov. Časť slovenských kmeňov utiahla sa do hôr, kde žila pod vládou vlastných kniežat.

Slovania, ktorých sídla boly pri Dunaji, museli slúžiť Avarom, s ktorými chodili na výboje do susedných krajín, na západ proti Germánom a na východ až pod hradby Carihradu a Solúna. Na týchto výpravách zúčastňovali sa i Slováci, ktorí sa dostali pod nadvládu Avarov. Ale jarmo avarské bolo ťažké, a preto podmanení Slovania sa vzbúrili proti svojim surovým otročiteľom. Na čelo tohto povstania postavil sa franský kupec Samo, ktorý s veľkým slovanským vojskom roku 624 porazil Avarov a založil pri strednom Dunaji prvý slovanský štát. Toto skvelé víťazstvo dodalo podunajským Slovanom odvahy, aby sa obrátili i proti germánskym Frankom, ktorých roku 631 pri hrade Vogaste tiež porazili. Pretože na sever od Dunaja sídlili Slováci a od Dunaja na juh Slovinci, ríša Samova rozprestierala sa na území týchto slovanských národov, ktoré sa vtedy volaly spoločným menom Slovieni. Hlavný hrad tejto slovanskej ríše ležal akiste niekde pri ústí rieky Moravy do Dunaja

Knieža Samo na čele slovanského vojska vracia sa z víťazného boja.

na slovenskom území. Ale Samova ríša netrvala dlho, lebo Samo už roku 658 umrel a podunajskí Slovania znova sa dostali pod moc Avarov.

Už z krátkych osudov Samovej ríše vidieť, že Slováci hneď v prvom storočí svojho života na tejto nebezpečnej križovatke Európy museli brániť svoju vlasť proti presile susedov.

Za ten čas, čo Slovania hrdinsky, ale márne bojovali proti Avarom, vyrástla v ich susedstve na západe mocná germánska ríša, ríša Franská. Moc tejto ríše, ktorej hranice vo VIII. storočí siahaly od Pyrenejí až po Šumavu, upevnila sa najmä za vlády Karola Veľkého (panoval od roku 768 do r. 814), ktorý sjednotil všetky germánske kmene, podmanil si na východe Bavorov a Sasov a dostal sa do styku s najzápadnejšími kmeňmi Slovanov. Roku 799 vojská Karola Veľkého porazily i Avarov, ktorí potom zmizli v slovanskom obyvateľstve podunajských krajín. Ich pamiatka za-

chovala sa podnes v slove obor, ktoré pochádza zo slova Avar. Po porážke Avarov stálo germánske vojsko na západnej hranici Slovanov.

Ale veľká ríša Karola Veľkého, ktorý roku 800 stal sa cisárom, mala okrem silného vojska aj inú zbraň pre výboje do susedných krajín na východe. Bolo to kresťanstvo, ktoré sa vo Franskej ríši rozšírilo a upevnilo tak, že už za vlády Karola Veľkého malo pripravenú cestu k podunajským Slovanom, ktorí sídlili pri východných hraniciach Franskej ríše.

Karol Veľký, aby zabezpečil východnú hranicu svojej ríše, obsadil pohraničné kraje silnými vojenskými posádkami. Tieto územia volaly sa marky a boly pod správou tzv. markgrófov. Súčasne vznikaly v týchto pohraničných krajoch nové biskupstvá a kláštory, ktoré upevňovaly kresťanskú vieru a šírily kresťanskú vzdelanosť v týchto končinách. Ale súčasne

Drevený slovenský hrad z 9.—10. storočia.

staraly sa o to, aby kresťanstvo prenikalo i k susedným slovanským národom.

Slovensko už na samom začiatku IX. storočia dostalo sa do silného a bezprostredného styku s vojenskou i kultúrnou mocou Franskej ríše.

Knieža Pribina.

Okolo roku 830 panoval na Slovensku knieža Pribina, ktorý sídlil v Nitre. Takto zjavujú sa v slovenských dejinách dve vzácne mená: meno prvého slovenského vladára, ktorého pozná história, a meno prvého slovenského hradu, ktorý sa stal kolískou slovenských národných dejín. Pretože s týmito menami začínajú sa slovenské národné dejiny, sú mená Pribina a Nitra každému slovenskému srdcu také drahé.

Územie Pribinovho kniežatstva rozprestieralo sa v úrodnej kotline rieky Nitry. Ale svrchovanosť nitrianskeho kniežaťa uznávaly aj iné slovenské kniežatstvá, ktoré sa rozprestieraly v Pohroní, na Považí a v iných slovenských krajoch. Pod nadvládu kniežaťa Pribinu patrily akiste tie slovenské kniežatstvá, ktoré ležaly na východ od Malých Karpát.

Kedysi r. 833 soľnohradský arcibiskup Adalrám posvätil na Pribinovom hrade v Nitre kostol. Táto posviacka nitrianskeho kostola je dôkazom, že kresťanstvo, ktoré na území našej vlasti rozširovali nemeckí kňazi, zapustilo už na Slovensku korene. Pribinov kostol v Nitre je prvý kresťanský kostol na území západných Slovanov. Pokým iné slovanské národy vo východnej polovici Európy žily ešte ďaleko od západoeurópskej kresťanskej kultúry a blúdily v tme po-

Knieža Pribina zakladá v Nitre prvý kresťanský kostol na Slovensku.
(Kresba J. Cincíka.)

hanstva, slovenský národ vstupuje medzi kresťanské číže kultúrne národy.

V čas posviacky nitrianskeho kostola (okolo roku 833) Pribina sám ešte nebol kresťanom. Ale práve okolnosť, že Pribina ako pohan dovolil, aby sa jeho národu hlásala kresťanská viera, dokazuje, že prvý slovenský vladár, i keď azda nevedel pochopiť význam kresťanskej náuky, pochopil politický a kultúrny význam kresťanstva na slovansko-nemeckom pohraničí. Pribina ako múdry a obozretný panovník vedel, že malý národ môže sa na tejto nebezpečnej križovatke ubrániť svojim mocným susedom len vtedy, ak sa im vyrovná kultúrou. Týmto postupom priviedol Pribina svoj národ k prameňom pravej vzdelanosti, a preto zaslúži si úctu a vďačnosť všetkých pokolení slovenského národa.

Ale onedlho stihla nitrianskeho vladára krutá pohroma. Knieža Mojmír, ktorý spojil pod svojou vládou slovenské kmene v západnej časti slovenského územia a sídlil akiste na Devíne, Pribinu z Nitry vyhnal a jeho krajinu opanoval. Spojením krajiny Mojmírovej s krajinou Pribinovou vznikol na severnom brehu Dunaja štát, ktorý spojoval všetky slovenské kmene v celok. Štát, ktorý sa takto okolo r. 836 utvoril, nazýva sa Veľká Morava.

Pribina so svojím synom Koceľom a s družinou slovenských veľmožov, v ktorej boli veľmožovia Unšat, Chotimír, Ľutomír, Skrben, Žilic, Vlčina, Vitomír, Trebic, Prisnic, Semin, Čačka, Krmčin a Gojmír, opustil svoju vlasť a uchýlil sa k správcovi Východnej Marky, ktorá ležala v susedstve slovenského územia pri Dunaji. Markgróf Ratbod predstavil Pribinu kráľovi Ľudovítovi Nemcovi. Nemecký kráľ dal Pribinu vyučiť v kresťanskej viere a pokrstiť v kostole sv. Martina v meste Treisma (akiste dnešné mesto Sankt Pôlten v Nemecku). Pribina potom za istý čas i so svojou družinou žil na dvore markgrófa Ratboda, ale keď mu markgróf nechcel poskytnúť pomoc proti Mojmírovi, Pribina odišiel k Bulharom, ktorí sídlili v Potisí. Ale ani tu sa dlho nezdržal, lebo o krátky čas prešiel k chorvátskemu kniežaťu Ratimarovi. Pretože Ratimír práve v tom čase (r. 838) znepriatelil sa s markgrófom Ratbodom, musel sa uchýliť ku

Pribinov kostol v Nitre.
Stav pred obnovením r. 1930.

korutánskemu grófovi Salachovi, ktorému sa podarilo smieriť Pribinu s Ratbodom.

Vo vyhnanstve sa Pribina presvedčil, že svoje stratené kniežatstvo už nezíska a do Nitry sa nevráti. Smieril sa so svojím osudom a usiloval sa získať si priazeň kráľa Ľudovíta Nemca. Nemecký kráľ dal Pribinovi nové kniežatstvo v zadunajskej Panónii pri Blatnom jazere. Pribina roku 847 stal sa samostatným vladárom tohto kniežatstva a vybudoval si mocný hrad, ktorý sa menoval Blatnohrad. Po svojom krste stal sa Pribina horlivým kresťanom a staral sa o to, aby celá jeho krajina bola kresťanská. Povolával nemeckých misionárov, staval kostoly, obdarúval kláštory a často vítaval na svojom kniežacom dvore soľnohradských arcibiskupov. V tejto činnosti našiel horlivého pomocníka vo svojom synovi Koceľovi, ktorý už za Pribinovho života dokázal, že bude dôstojným nástupcom svojho veľkého otca.

Knieža Pribina roku 861 v záhadných okolnostiach umrel; zanechal stopy svojej požehnanej činnosti na Slovensku i v Zadunajskú.

Slovenský národ hneď svojím prvým výstupom na javisko európskych dejín stal si do služieb kresťanskej vzdelanosti a našiel bezpečnú cestu k svojej budúcnosti. Po jedenástich storočiach vracia sa slovenský národ k svojmu prvému vladárovi a k svojej prvej kresťanskej svätyni, aby svoju slobodnú vlasť budoval na pevných základoch svojej národnej a kresťanskej tradície.

Pamiatku 1100: výročia posviacky prvého kresťanského kostola na území Slovenska oslávil národ veľkolepou slávnosťou 13.—15. augusta 1933 v Nitre, kde sa shromaždilo 100.000 Slovákov. Slovenské mestá pomenovaly svoje ulice a námestia podľa kniežaťa Pribinu. Podrobné poučenie o kniežati Pribinovi a o nitrianskom kostole podáva knižka *Dr. J. Hodäla: Kostol kniežatá Pribinu v Nitre (830—1930).* Knihu povestí pod názvom *Pribinove vŕby* napísal Jozef Branecký. Pekné básne o Pribinovi obsahuje knižka *Slnce nad Nitrou.* Peknú báseň o Pribinovom synovi Koceľovi pod názvom *Koceľ kňaz* napísal *Štefan Krčméry.* Hudobnú skladbu *Pribinov sľub* složil *Mikuláš Schneider-Trnavský.*

Veľká Morava - prvý slovenský štát.

1. *Mojmír a Rastislav.*

Keď Mojmír kedysi roku 836 vyhnal Pribinu z Nitry a spojil územie, obývané slovenskými kmeňmi, v štátny celok, vznikla na severnom brehu Dunaja ríša, ktorú nazývame *Veľkou Moravou.*

Tak ako knieža Pribina dobre pochopil položenie svojej krajiny v susedstve mocných Germánov a udržiaval s nimi priateľské styky, i Mojmír usiloval sa žiť s nemeckými susedmi v shode. Mojmír bol už kresťan, a preto za jeho vlády mohla sa misijná činnosť nemeckých kňazov na území Veľkej Moravy rozvíjať bez prekážok.

Pravda, Veľká Morava ešte dlho nemala pevných hraníc, pretože hranice stredovekých štátov nebývalý presne ustálené. Rozsah Veľkej Moravy sa menil, pretože Mojmírovi nástupcovia podnikali výboje do susedných krajín a podmaňovali si susedné slovanské kmene.

Po Mojmírovi roku 846 panovníkom Veľkej Moravy stal sa knieža Rastislav. Nový vladár Veľkej Moravy bol nielen múdry panovník, ale i horlivý kresťan, ktorý chcel celý svoj národ priviesť ku kresťanskej viere a upevniť kresťanskú vzdelanosť v celej svojej krajine. Rastislav vedel, že túto veľkú úlohu v jeho krajine môžu úspešne vykonať len kňazi, ktorí

dobre ovládajú slovanskú reč. Preto okolo roku 860 vyslal do Ríma k pápežovi Mikulášovi I. zvláštne posolstvo s prosbou, aby mu pápež poslal misionárov, ktorí ovládajú slovanskú reč. Pápež nemohol vyhovieť Rastislavovej žiadosti, pretože takýchto kňazov v tých časoch v Ríme ešte nebolo.

Keď sa poslovia vrátili z Ríma bez výsledku, Rastislav po porade so svojimi veľmožmi obrátil sa do Carihradu, kde vtedy panoval cisár Michal III. Rastislavova prosba znela takto: *„Keďže náš ľud od pohanstva sa odvrhol a kresťanského zákona sa drží, učiteľa nemáme takého, ktorí] by nám v našom jazyku pravú vieru kresťanskú vysvetlil, aby sa aj iné strany, to vidiac, pripodobnili; nám. Tak nám pošli, vladyka, biskupa a učiteľa takého, lebo od vás na všetky strany vždy dobrý zákon vychádza."*

Práve v tých časoch našla nemecká ríša mocných spojencov v Bulharoch, ktorí pri rieke Tise hraničili s Veľkou Moravou a žili v nepriateľstve s byzantským cisárom. Preto sa cisár Michal III. na radu svojich kniežat rozhodol, že prosbe veľkomoravského posolstva vyhovie a získa tak v Rastislavovi verného spojenca proti spolku nemecko-bulharskému.

Územie Slovenskej krajiny, ktoré doteraz podliehalo vplyvom vzdelanosti západnej, dostáva sa do styku s kresťanskou kultúrou európskeho východu.

Epickú báseň *Rastislav* napísal *Ľudovít Bello.*

2. *Apoštoli Slovákov sv. Cyril a Metod.*

Cisár Michal III. vybral na túto dôležitú úlohu učeného Konštantína. Konštantín narodil sa roku 827 ako najmladší syn zástupcu solúnskeho stratéga (vojvodcu). Študoval na vysokej škole na cisárskom dvore v Carihrade, kde jeho učiteľmi boli slávni u-

Sv. Cyril ukazuje začiatok prekladu sv. Písma do starej slovančiny byzantskému cisárovi Michalovi III.

čenci. Konštantín vynikal neobyčajnými vlohami, bol veľmi usilovný, ale pritom skromný. Po skončení štúdií vyučoval za čas filozofiu na dvorskej škole, ale, hoci sa mu núkaly vysoké hodnosti, onedlho sa utiahol do kláštora, aby celý svoj život zasvätil modlitbe a štúdiu. Keď vykonal dôležité poslanie k Arabom do Bagdadu, znova vstúpil do kláštora, ktorý ležal na úpätí hory Olympu v Malej Azii. Tu stretol sa Konštantín so svojím starším bratom Metodom. Metod narodil sa roku 815, študoval v Solúne a v Carihrade a chystal sa na vojenskú a štátnickú dráhu. Za čas bol správcom akejsi slovanskej krajiny, ktorá patrila pod vládu byzantského cisára, ale tejto svojej hodnosti sa zriekol a vstúpil do kláštora.

Roku 860 prišli do Carihradu poslovia kozarského vládcu od Čierneho mora a prosili cisára, aby im poslal kňaza, ktorý by ich poučil v pravej viere a závratu" Židov a mohamedánskych Saracénov, ktorí sa

usilovali získať Kozarov na svoju vieru. Na túto úlohu vybral cisár zasa Konštantína, ktorého sprevádzal i brat Metod. Cestou do krajiny Kozarov našli hrob s pozostatkami pápeža sv. Klimenta, ktorý roku 101 umrel mučeníckou smrťou na severnom brehu Čierneho mora. Na tejto ceste stretli sa s hordou divých Maďarov, ktorí sa v týchto časoch potulovali v končinách južného Ruska. Kozari prijali kresťanstvo a stali sa spojencami byzantského cisára.

Keď sa Konštantín a Metod po úspešnom vykonaní tohto poslania vrátili z krajiny Kozarov, prišlo do Carihradu posolstvo veľkomoravského Rastislava. Cisár Michal dal si zavolať Konštantína a povedal mu: *„Viem, že si ustatý, filozof, ale treba ti ta ísť, lebo tieto veci nikto iní nemôže vykonať ako ty'* Konštantín poslúchol a chystal sa na novú úlohu.

Svätí bratia chceli sa stať apoštolmi Slovanov. Slovanský jazyk dokonale ovládali, lebo pochádzali zo Solúna, kde v tých časoch bývalo mnoho Slovanov. Je možné, že aj oni boli slovanského pôvodu. A vedeli i to, že ich práca len vtedy bude mať úplný úspech, ak slovo božie budú hlásať v jazyku slovanskom a ak i služby božie budú vykonávať v tejto reči. Cieľom slovanských apoštolov bolo, aby s pomocou slovanského iazyka bez nemeckého a byzantského prostredníctva získali všetky slovanské národy pre kresťanskú vieru, lebo len takto sa mohli stať Slovania kresťanmi a zachovať si svoju nezávislosť a slobodu.

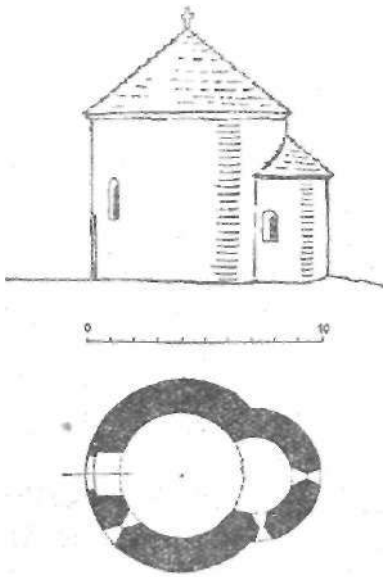

Rotunda v Skalici na Slovensku.
Rekonštrukcia stavu z X. storočia.

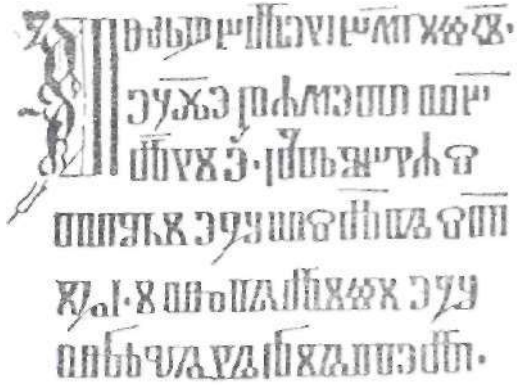
Ukážka hlaholského písma.
Sostavil ho sv. Cyril. Ukážka je z Evanjelia remešského, na ktoré prisahávali neskoršie francúzski králi pri korunovácii.

Konštantín, ktorý mal veľké nadanie pre reči a rozprával mnohými jazykmi, vynašiel slovanské písmo, ktoré sa nazýva písmom hlaholským. Potom sadal do prekladania čítaní a evanjelia na nedele a sviatky a začal svoju prácu prvými slovami evanjelia sv. Jána: *„Na počiatku bolo Slovo, a Slovo bolo u Boha a Boh bol Slovo."* Boly to prvé slová, napísané v slovanskom jazyku! Potom Konštantín prekladal niektoré bohoslužobné knihy. Týmito knihami začína sa literatúra slovanských národov. Hlaholské písmo a preklady posvätných kníh sú také dokonalé, že i dnešní učenci obdivujú múdrosť slovanských apoštolov. Cisár Michal okrem bohatých darov poslal Rastislavovi list, v ktorom píše, že slovanské písmo zjavil Konštantínovi sám Boh, aby sa i Slovania pripočítali k veľkým národom, ktoré oslavujú Boha svojím jazykom.

Svätí bratia vzali posvätné knihy, dary a list pre Rastislava, pozostatky sv. Klimenta a s niekoľkými druhmi vybrali sa r. 863 na ďalekú cestu do Veľkej Moravy, aby u našich slovenských predkov rozširovali Kristovo učenie. Kresťanská vzdelanosť východu

stretla sa na území našej vlasti so staršou kresťanskou kultúrou západnou.

Múdry vladár Rastislav chcel prácu slovanských apoštolov všetkými prostriedkami podporovať, aby prinášala požehnanie nášmu národu. Vybral nadaných mladíkov svojej krajiny, aby ich svätí bratia vyučili za kňazov. Títo slovenskí mladíci boli prvými žiakmi a o krátky čas i prvými pomocníkmi slovanských apoštolov.

Po polštvrťaročnej neúnavnej práci r. 867 vybrali sa svätí bratia do Ríma, aby podali pápežovi zprávu o svojej činnosti. Zároveň chceli od pápeža dosiahnuť, aby schválil používanie slovanského jazyka pri službách božích a aby dovolil vysvätiť ich učeníkov za kňazov.

Cesta z Veľkej Moravy do Ríma viedla cez Panóniu, kde v týchto časoch panoval Pribinov syn knieža Koceľ (861—874). Na začiatku roku 867 zastavili sa na dvore kniežaťa Koceľa na Blatnohrade. Knieža Koceľ s veľkou radosťou prijal svätých bratov a bol veľmi potešený, keď uvidel slovanské knihy. Prosil slovanských apoštolov, aby sa zdržali v jeho krajine, aby tu ohlasovali slovo božie v jazyku slovanskom a aby i z mladíkov jeho krajiny vyučili 50 žiakov za kňazov. Od tohto prvého stretnutia ostal knieža Koceľ najoddanejším priateľom a často i hor-

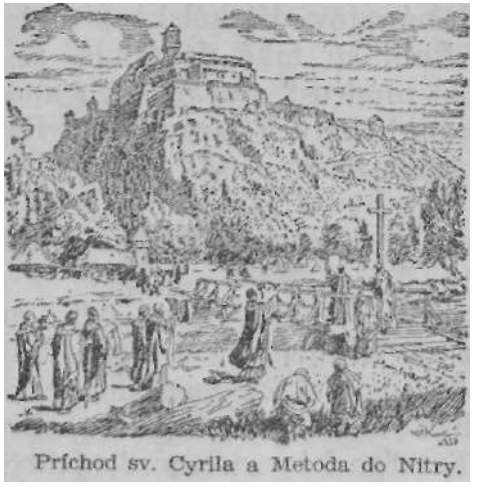
Príchod sv. Cyrila a Metoda do Nitry.

livým spolupracovníkom slovanských apoštolov. Na ďalšej ceste zastavili sa svätí bratia ešte v Benátkach, kde Konštantín obhajoval slovanské písmo proti takzvaným trojjazyčníkom alebo pilátnikom, ktorí tvrdili, že pri službách božích môže sa používať len ten jazyk, v ktorom bol nápis na Kristovom kríži.

Keď Konštantín a Metod prišli do večného mesta, pápežom bol Hadrián II. Pápež s veľkým sprievodom pred hradbami Ríma privítal svätých bratov, prinášajúcich pozostatky sv. Klimenta. Keď sa pápež presvedčil o apoštolskej horlivosti Konštantína a Metoda, o ktorej bol už mnoho počul, a keď mu vyložili význam slovanského jazyka pri službách božích, roku 868 schválil preklad posvätných kníh a položil ich na oltár v kostole P. Márie, aby i týmto Činom dal najavo, že slovanský jazyk patrí i do cirkevných obradov. Potom vysvätil Metoda, ktorý bol doteraz iba jáhnom, za kňaza. Súčasne rímski biskupi i žiakov slovanských apoštolov vysvätili za kňazov. Bolo medzi nimi i mnoho slovenských kňazov, ktorí v rímskych kostoloch konali služby božie v slovanskom jazyku.

Ale Konštantín, vyčerpaný prácou, nemohol už pomýšľať na návrat k našim predkom. Vstúpil do kláštora, prijal rehoľné meno Cyril a 14. februára 869 umrel. Jeho telesné pozostatky pochovali v kostole sv. Klimenta v Ríme.

Po smrti sv. Cyrila doľahla všetka starosť na plecia Metoda. Z Ríma vracal sa Metod ako arcibiskup a pápežský legát, ktorý je oprávnený na území Slovanov organizovať cirkev. Metod stal sa hlavou slovanského kresťanstva a so zvýšenou horlivosťou chcel uskutočniť cieľ, ktorý si boli svätí bratia vytýčili. Okrem najvyššej cirkevnej hodnosti dostal Metod od

pápeža list, písaný veľkomoravskému Rastislavovi, nitrianskemu Svätoplukovi a panónskemu Koceľovi, teda trom slovenským kniežatám, v ktorom pápež povoľuje slovanskú bohoslužbu s výhradou, že epištola a evanjelium musí sa čítať najprv po latinsky a potom v jazyku slovanskom. Územie Metodovho arcibiskupstva rozprestieralo sa na území Veľkej Moravy i v zadunajskej Panónii, takže spojovalo tie krajiny, v ktorých panovali slovenskí vladári.

Ale práve v tých časoch, keď sa Metod vrátil na územie našej vlasti, aby pokračoval vo svojej apoštolskej práci, nastala na veľkomoravskom tróne zmena.

Krásnu báseň o našich vierozvestoch pod názvom *Cyriľlo-Metodiada* napísal veľký slovenský básnik *Ján Hollý.* Keď sa roku 1863 po celom slovanskom svete i na Slovensku oslavovala pamiatka tisíceho výročia príchodu sv. Cyrila a Metoda na územie našej vlasti, na čele slovenského národného života stál vznešený banskobystrický biskup *Štefan Moyses,* ktorý šíril úctu slovanských apoštolov na celom Slovensku. *Žalm k tisícročnej 'pamiatke vierozvestov sv. Cyrila a Metoda* napísal slávny slovenský básnik *Pavol Országh-Hviezdoslav.* Sviatok slovanských vierozvestov slávime 5. júla, keď veľké zástupy Slovákov putujú na staroslávny Devín, aby na zrúcaninách slovenskej minulosti spomínali na požehnané dielo svätých bratov. V tento deň spomíname na zahraničných Slovákov, ktorí žijú roztratení po celom svete.

3. *Kráľ Svätopluk.*

Hoci od r. 846 veľkomoravským panovníkom bol Rastislav, v nitrianskom kniežatstve vládol jeho synovec Svätopluk, podriadený Rastislavovi. Ale mladý a nespokojný Svätopluk ťažko znášal Rastislavovu nadvládu, a preto čakal len na príležitosť, aby sa Rastislava čím skôr zbavil. Takáto príležitosť naskytla sa mu r. 870, keď medzi Rastislavom a susednými nemeckými kniežatami vypukla vojna. Svätopluk poddal svoje kniežatstvo synovi nemeckého kráľa Ľudovíta Nemca, Karlmanovi.

Z hrobu slovenského bojovníka z časov ríše Veľkomoravskej.
Predmety, nájdené v hrobe pri Krasňanoch (Varín).
1—3 nádoby, 4—5 perličky, 6 hrebeň, 7 ocieľka, 8 šíp, 9 nožík, 10 pracka, 11 oštep, 12 ostrohy, 13 vojenská sekerka (valaška).

Rastislav sa nahneval na svojho synovca a chcel ho potrestať. Ale Svätopluk ušiel trestu, zajal Rastislava a vydal ho Nemcom. Vtedy Nemci opanovali Rastislavovu krajinu a jej správu sverili nitrianskemu Svätoplukovi, ktorý sa takto stal pánom celej Veľkej Moravy. Práve v týchto nepokojoch vrátil sa z Ríma Metod, aby ako arcibiskup zadunajskej Panónie a Veľkej Moravy pokračoval vo svojom apoštolskom diele. Ale bavorskí biskupi, ktorí v týchto krajinách už pred príchodom slovanských vierozvestov hlásali kresťanstvo, postavili sa proti Metodovi a zajali ho. Žiaci Metodovi našli oddaného pomocníka v kniežati Koceľovi, ktorý sa staral o upevnenie kresťanských mravov a cirkevnej organizácie.

Svätopluk bol mocný vladár, ktorý ako vojak vynikal bezohľadnou odvahou. Preto mu Nemci začali nedôverovať, lebo sa obávali, že vybuduje takú ríšu, ktorá bude i pre Nemcov nebezpečná. R. 871 podarilo sa im Svätopluka zajať a uväzniť. Keď sa Slováci dozvedeli, čo sa stalo s ich kráľom, zvolili si za panovníka *Slavomíra* a vzbúrili sa proti Nemcom.

Vznikla strašná vojna, lebo za Slavomírom stála celá krajina. Zajatý Svätopluk ponúkol sa Nemcom, že na čele nemeckých vojsk porazí odbojných Slovákov. Nemci Svätoplukovi uverili a s veľkým vojskom pritiahli pod hradby Devína. Kým nemecké vojsko spokojne táborilo pod Devínom, Svätopluk s malým sprievodom vybral sa na hrad vyjednávať so Slavomírom, aby ho donútil poddať sa bez boja. Nemecké vojsko ani netušilo, aká pohroma ho čaká. Svätopluk dohovoril sa so Slavomírom, na čele slovenského vojska vyrazil z hradu, vrhol sa na Nemcov a porazil ich vojsko. Po tomto víťazstve stal sa Svätopluk samostatným kráľom Veľkej Moravy. Až roku 874 uznal svrchovanosť nemeckej ríše a obnovil pokoj s nemeckými susedmi. Vtedy pápež Ján VIII. vyslobodil arcibiskupa Metoda z väzenia a potrestal bavorských biskupov. Aby sa vojny medzi Nemcami a Veľkou Moravou neopakovaly, pápež zakázal slovanskú bohoslužbu a predvolal si Metoda do Ríma, lebo bavorskí biskupi ho obvinili z bludárskych náuk. Spolu s Metodom vybral sa do Ríma i Svätoplukov posol *Zemežízeň,* lebo Svätopluk chcel oddať celú svoju krajinu pod ochranu pápežskej stolice.

Keď Svätopluk uznal nadvládu Nemcov a uzavrel s nimi pokoj, viedol vojny proti slovanským susedom, aby rozšíril hranice svojho kráľovstva. Spustošil a podmanil si zadunajskú Panóniu, porazil mocného pohanského panovníka poľského kmeňa Vislanov, zmocnil sa Česka a rozšíril svoju moc až na územie lužických Srbov. Veľkomoravské kresťanstvo šírilo sa do všetkých podmanených krajín a český vladár Borivoj na dvore kráľa Svätopluka prijal r. 880 krst z rúk arcibiskupa Metoda. Moc Svätoplukova vzrástla tak, že jeho krajina stala sa mocným slovanským štátom na hranici germánsko-slovanskej.

Metod v Ríme dokázal pápežovi, že všetky obvinenia z bludárstva sú bezzákladné. Pápež Ján VIII. schválil apoštolskú prácu sv. Metoda a jeho kňazov a poslal r. 873 Svätoplukovi list, v ktorom poznove povoľuje slovanské služby božie a prijíma kráľa Svätopluka i celý jeho národ pod ochranu svätého Petra. Arcibiskup Metod dal sa znova do práce a jeho učeníci mu horlivé pomáhali. Ale činnosti slovanských kňazov začal robiť prekážky sám Svätopluk.

Svätopluk bol kresťanský panovník, spolu s Rastislavom pozval slovanských apoštolov, i jemu boly adresované listy pápežov, sám prosil pápeža o ochranu svojej krajiny, ale život kráľa Svätopluka nebol kresťanský. Svätopluk bol predovšetkým vojak bojovnej povahy, ktorý nevyberal v prostriedkoch, keď chcel rozšíriť a upevniť svoju moc, a vo svojom súkromnom živote pridržal sa pohanských zvykov. Arcibiskup Metod vycitoval kráľovi Svätoplukovi jeho hriešny život, a preto kráľ na prísneho Metoda zanevrel a podporoval radšej nemeckých kňazov, najmä nitrianskeho biskupa Wichinga. Sv. Metod trpko znášal tieto príkoria, lebo dobre chápal, že toto počínanie Svätoplukovo ohrozuje nielen budúcnosť jeho apoštolského diela, ale i slobodu Veľkej Moravy.

Keď arcibiskup Metod cítil, že sa blíži posledná hodina jeho života, povolal k sebe kňazov, veľmožov

a ľud, ukázal na slovenského kňaza Gorazda a povedal shromaždeným: *„Tento je vašej krajinu slobodný muž, učený dobre v latinských knihách, pravoverný. To buď božia vôľa a vaša láska ako i moja."* Týmito slovami ustanovil Slováka Gorazda za svojho nástupcu a roku 885 umrel.

Medzi prvými žiakmi svätých bratov bol i Gorazd. Bol to veľmi nadaný slovenský šuhaj, ktorý nad všetkých ostatných vynikal schopnosťami i horlivosťou. Keď sa Konštantín a Metod r. 867 vybrali do Ríma, Gorazd išiel s nimi a strávil dlhší čas na dvore slovenského kniežaťa Koceľa v Blatnohrade. V Ríme vysvätili Gorazda za kňaza. Bol teda Gorazd prvý slovenský kňaz, ktorého meno poznáme. Bol i pri smrti sv. Cyrila a strávil celé tri roky v Ríme, aby sa zdokonalil v gréckom a latinskom jazyku. Keď sa potom vrátil z Ríma domov, stal sa pravou rukou sv. Metoda a pomáhal mu pri prekladaní sv. Písma do slovanskej reči. Po smrti sv. Metoda na čas uchýlil sa na dvor českého kniežaťa Borivoja, odkiaľ neskoršie odišiel k Chorvátom, kde krátko po smrti uctievali ho ako svätca.

Hoci kráľ Svätopluk po smrti sv. Metoda priklonil sa úplne na stranu nemeckých kňazov, prenasledoval a napokon vyhnal kňazov slovenských, jeho pomer k nemeckej ríši sa nezlepšil. Tento neurovnaný pomer k Nemcom bol pre Veľkú Moravu tým nebezpečnejší, že práve v tých časoch prešli cez karpatské priesmyky kočovní a výbojní Maďari, ktorí sa začali osadzovať v úrodných nížinách pri Dunaji a Tise. Ale kráľ Svätopluk úspešne odolával všetkým útokom a hrdinsky obránil slobodu svojej krajiny. Najmocnejší slovenský kráľ umrel r. 894.

O posledných dňoch a smrti kráľa Svätopluka zachovala sa táto pekná povesť:

Zakopaný meč pod Zoborom.

V kláštore pod Zoborom, ktorý kráľ Svätopluk pred niekoľkými rokmi bol zbudoval, mnísi práve zažínali sviece a zatvárali brány, lebo sa už hodne večerilo, keď tu na kláštorskú cestu dostal sa osamotený jazdec. Jazdec niesol sa na krásnom koni, ale kôň bol už hodne ustatý; bolo vidieť na ňom, že prekonal veľmi dlhú cestu. Am sám jazdec nebol inakší, zmorený bol od dlhej jazdy, hoci bol mocný chlap a badať bolo, že naučený je sedávať na koni.

Pripásaný mal krásny dlhý meč; hoci sa stmievalo, rukoväť meča jednak zablysla sa často, lebo bola zlatá, vykladaná drahými kameňmi.

Brána kláštora bola už zatvorená, keď jazdec zastavil svojho koňa pred ňou. Zabúchal teda čižmou na vráta, nesosadnúc s koňa, až kým jeden z mníchov nenazrel cez oblok.

— Bratia, jazdec stojí pred bránou, iste kráľovský posol, musíme ho vpustiť, — povedal mních.

Ale keď otvorili bránu, pred vrátami nebolo nikoho.

Jazdec v tie časy bol už za kláštorom na horskej ceste a popoháňal svojho koňa, aby sa čím hlbšie dostal do hory, pokým ukážu sa hviezdičky na oblohe. Keď sa dostal jazdec na malú odľahlú čistinku, kde ľudská noha sotva vkročila, sosadol s koňa, priviazal ho k starému dubu a začal rozkladať oheň. O chvíľu skúdolil sa dym a raždie sa rozhorelo.

Pri svetle vatry bolo iba vidieť, že jazdec nie je poslom, ani obyčajným pútnikom. Drahé šaty priliehaly na statnú postavu, rúbeme a sponka plášťa blyšťala sa, ba aj ostrohy mal pozlátené. Sotva rozhorela sa jedna vatra, o niekoľko krokov rozložil druhú a dlho stál medzi dvoma ohňami ako socha so skríženými ramenami, iba kedy-tedy zatriasly sa mu vlasy, čo padaly mu až na plecia.'

Pred svitaním, keď vyšla zornička, priviedol koňa medzi dva ohne a tam ho zaklal.

Meč a všetky drahocennosti so seba zahrabal hlboko pod pahreby, a keď vrcholec Zobora pozlátilo slnko, ako obyčajný pútnik vracal sa ku kláštoru.

— Otvorte, prichodí priateľ, pútnik bez zbrane!

— Čoho si žiada u nás náš priateľ? — pýtali sa mnísi.

— Chcem byť vaším bratom a ostať medzi vami.

Mnísi otvorili mu vráta, ale dlho sa radili, či ozaj prijať ho medzi seba.

Predložili mu posvätné knihy; vysvitlo, že je veľmi múdry, i prijali ho onedlho za brata.

A dlho tam žil, až obelely mu vlasy.

Iba keď umieral, prezradil mníchom:

— Ja som kráľ Svätopluk.

A hneď i dokonal.

Traja mnísi, čo to počuli, ako by boli onemeli, nepovedali viac slova, iba veľký smútok rozkázali po celom kláštore, a keď sedem ráz zapadlo slnko, tí traja vyniesli v čistom plátne obaleného kráľa Svätopluka a niesli ho, niesli, až kým nedošli na samé temeno Zobora.

Tam ho uložili do hrobu z kresaného kameňa.

Nad hrobom nespravili mohylu, iba ploský biely kameň uložili na to miesto.

Na kameni všetci traja prisahali, že nezradia nikomu, koho tu pochovávali, keď taká bola jeho žiadosť.

I nikto nevedel, koho pochovali mnísi na temene Zobora, iba keď Svätoplukov národ viedol vojnu za slobodu, ľudia počuli čudný cvengot zpod zeme okolo Zobora.

To vtedy vždy zacvendžal Svätoplukov zakopaný meč.

A keď nájde sa kedykoľvek smelý junák, čo za hlasom pôjde hľadať meč, ľahko ho môže nájsť a potom smelo môže viesť slovenský národ do boja, zvíťazí i nad najväčším nepriateľom.

Ba mnohí naši hrdinovia ho už vraj i našli, i zvíťazili a po víťazstve zasa uložili ho nazpäť na neznáme miesto, aby vždy mohol zacvendžať, keď sloboda Svätoplukovho národa bude ohrozená.

O kráľovi Svätoplukovi napísal veľkú báseň *Ján Hollý*. Povesť *Svätoplukova zrada* napísal *Jonáš Záhorský*. Román *Svätopluk* vydal spisovateľ *Jégé*. Divadelnú hru *Kráľ Svätopluk* napísal *Dr. Ivan Stodola*.

Pád Veľkej Moravy.

Veľká Morava bola mocným štátom, kým bola jednotná a mala mocného panovníka, akým bol kráľ Svätopluk, ktorý vedel ovládať všetky podmanené slovanské kmene a mohol sa so svojím vojskom postaviť proti výbojným susedom. Keď kráľ Svätopluk umrel, vonkajšie nebezpečenstvo, ktoré ohrozovalo

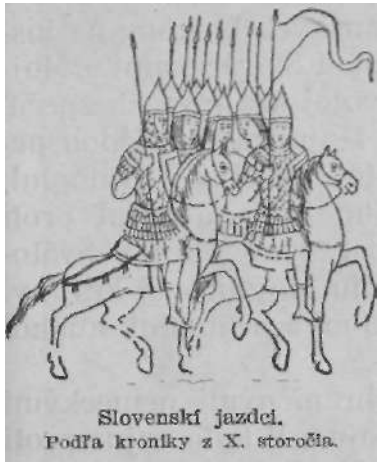

Slovenskí jazdci.
Podľa kroniky z X. storočia.

Veľkomoravskú ríšu, ešte vzrástlo a pridružil sa k nemu ešte i vnútorný rozklad prvého slovenského štátu.

Nástupcom kráľa Svätopluka stal sa jeho najstarší syn Mojmír II. Mladší syn kráľa Svätopluka, Svätopluk II., dostal údelné kniežatstvo, ktoré podliehalo Mojmírovej moci. O treťom synovi kráľa Svätopluka, ktorý sa volal Predslav, nevieme skoro nič. Z Predslavovho mena vznikol názov veľkomoravského hradu, ktorý strážil priechod cez Dunaj (Preslava, Presalauspurch, Pressburg, Prešporok). Mojmír II. bol múdry panovník, ktorý sa v bojovnosti vyrovnal svojmu otcovi a chcel zabezpečiť svoju krajinu proti všetkým nepriateľom. Ale pomery, v ktorých sa Mojmír II. ujal vlády, boly veľmi ťažké. Slovanské kmene, ktoré kráľ Svätopluk násilím podmanil, čakaly len na príležitosť, aby sa vymanily zpod veľkomoravskej nadvlády. Hneď po svojom nastúpení na trón musel sa Mojmír II. vzdať Panónie. Už roku 895 odtrhli sa od Veľkej Moravy Česi, ktorí ťažko znášali nadvládu kráľa Svätopluka a radšej sa podrobili nemeckému kráľovi. Onedlho odpadli i lužickí Srbi a Vislania, takže za vlády Mojmíra II. mala Veľká Morava také hranice ako za vlády Rastislavovej. Bol to štát, obývaný výlučne Slovákmi, ktorí vždy tvorili jadro Veľkej Moravy.

Veľkomoravská ríša sa teda značne zmenšila, ale nebezpečenstvo, ktoré ju ohrozovalo, stále vzrastalo.

Po odpadnutí ostatných slovanských kmeňov na historickej križovatke Európy ostali Slováci sami a Mojmír II. usiloval sa slobodu svojej krajiny zabezpečiť proti vpádom susedov. Ale s Mojmírovou vládou nebol spokojný mladší brat Svätopluk. Mladý Svätopluk ťažko znášal nadvládu svojho brata a začal proti nemu odboj. Táto nesvornosť synov kráľa Svätopluka ohrozovala vnútornú silu Mojmírovej krajiny. Ale Mojmír II. zlomil tento odboj a Svätopluk utiahol sa do Bavorska.

R. 900 vznikla medzi pohraničnými nemeckými kniežatami a Mojmírom II. vojna. V tejto vojne proti slovenskému panovníkovi bojovali aj Česi. Ale Mojmír II. už r. 901 uzavrel s nemeckými kniežatami pokoj, aby tým lepšie mohol povzniesť svoju krajinu. Predovšetkým usiloval sa obnoviť a upevniť cirkevnú organizáciu, ktorá sa po smrti Metodovej a odchode jeho žiakov začala rozpadúvať, lebo nemala biskupa. Mojmír II. vypravil osobitné posolstvo do Ríma. Pápež Ján IX. poslal Mojmírovi arcibiskupa Jána a biskupa Beňadika a Daniela.

Ale Mojmírova krajina bola na začiatku 10. storočia pred pohromou, ktorú ani statočný panovník nemohol odvrátiť. Bojovní Maďari, ktorí od roku 896 trvalé sa osadili v podunajských nížinách a odtiaľto podnikali ustavičné vpády do susedných krajín, roku 902 vtrhli na Slovensko. Mojmír II. útok Maďarov víťazne odrazil. Ale Maďari v nasledujúcich rokoch ešte niekoľko ráz vpadli na Slovensko a slovenské vojsko Mojmíra II. ešte v niekoľkých bojoch zvíťazilo nad divými hordami Maďarov. Naši predkovia v týchto bojoch proti nepriateľom držali sa statočne, hrdinsky bránili slobodu svojej krajiny, ale proti niekoľkonásobnej presile sa napokon neubránili. Okolo

Kráľ Svätopluk pod Devínom. Kresba J. Vodrážku.

Kráľ Svätopluk na smrteľnej posteli.
Kresba M. Aleša.

roku 906 Mojmírov štát sa rozpadol a slovenský národ stratil svoju samostatnosť.

Slováci, ktorí pod Mojmírovým vedením viedli krvavé a zúfalé boje za slobodu svojej krajiny, netušili, že uplynie celé tisícročie, kým si slovenský národ na území svojej krajiny vybuduje nový slobodný štát.

Slzy Svätožizny.

Keď umieral mocný kráľ Svätopluk, múdry panovník Veľkomoravskej ríše, pri nohách stáli jeho traja synovia Mojmír, Svätopluk a Predslav a pri hlave kráľovná Svätožizna.

Svätopluk zadíval sa na svojich synov a myslel na svoj ľud a na svoju ríšu. Potom privrel trochu unavený zrak a podvihol pravicu na rozkaz.

Nerozumeli hneď, čo rozkazuje kráľ.

Iba po chvíli pochopili synovia, že im otec prikazuje podať mu sväzok tuho sviazaných prútov, čo ležal na drahom koberci.

— Polám! — podal prúty Svätopluk najstaršiemu synovi Mojmírovi.

Mojmír netušil, prečo má prúty lámať, ale chcel splniť vôľu otca i skusoval prúty prelomiť, no nemal dosť síl.

Ani syn Svätopluk, ani Predslav neuškodil sväzku prútov a vtedy kráľ Svätopluk rozkázal sväzok rozviazať a sám nalamoval prút za prútom, hoci mal ruky oslabnuté.

I povedal:

— Pokým budete svorní, bude stáť ríša a nepremôže vás nijaká sila. Keď vás rozviaže nesvornosť, zničí vás i slabá ruka.

A umrel mocný kráľ Svätopluk.

Synovia Mojmír, Svätopluk a Predslav zabudli na jeho posledné slová, darmo ich pripomínala synom i matka Svätožizna. Synovia pošliapali prúty, ani si nevšimli, že ich Svätožizna posbierala. Posbierala, do smrti opatrovala, a keď jej prišli na um nesvorní synovia, zakaždým slzami polievala uschnuté prúty.

I k smrteľnej posteli dala si ich doniesť.

A keď Svätožizna na smrteľnej posteli naposledy pokropila slzami prúty mocného kráľa Svätopluka, suché prúty vypučaly, čo bolo znamením: i keď nesvornosť bratov do záhuby priviedla ríšu i jej ľud, ale ich potomci voľakedy pochopia múdru radu kráľa Svätopluka, naučia sa žiť v svornosti a láske a zasa skvitne zem, nad ktorou vládla mocná ruka kráľa Svätopluka.

Slovensko v 10. storočí.

O tom, v akých okolnostiach stratila Mojmírova krajina svoju nezávislosť, niet v prameňoch jasných a spoľahlivých zpráv. Je možné, že slovenské vojsko, ktoré sa tak často srážalo s nepriateľom, spolu so statočným Mojmírom, posledným slovenským vladárom, vykrvácalo v poslednom hrdinskom boji za slo-

bodu Slovenska. Ale i to je možné, že Mojmír II., vyčerpaný ustavičnými vojnami a odkázaný len na svoje vlastné sily, nepúšťal sa do nového boja, ktorý nemal výhľadov na úspech, a chcel svoj národ zachrániť od úplného vykrvácania v nerovnom zápase. Mojmír II. za svojej desaťročnej vlády neraz dokázal, že je múdry vladár, a iste i v týchto rozhodujúcich chvíľach vykonal to, čo uznal za najmúdrejšie. Roku 906 Mojmírova krajina už nebola samostatným štátom, lebo Maďari v tomto roku tiahli do boja proti Sasom na pomoc slovanským Glomačom cez územie našej vlasti.

Slováci nestratili svoju politickú slobodu preto, že by neboli vedeli bojovať za svoju vlasť, ani nie preto, že by neboli chápali význam vlastného štátu so slovenským panovníkom na čele. Slovensko stratilo svoju samostatnosť len preto, že slovenský národ, ktorý v 9. storočí viedol ustavičné vojny za slobodu svojej krajiny a mal vždy múdrych i mocných vladárov, bol po týchto krvavých bojoch na začiatku 10. storočia vyčerpaný a slabší ako jeho susedia.

Slovensko nestalo sa hneď korisťou Maďarov, ktorí cez územie našej vlasti chodievali na výpravy za korisťou do susedných krajín. Slovensko prestalo byť len samostatným štátom, nemalo viac svojho panovníka a nemohlo sa už brániť, ale nepatrilo ešte ani pod nadvládu cudzieho štátu, lebo nemecká ríša, vystavená útokom maďarských hôrd, Slovensko nemohla opanovať, a Maďari ešte za dlhý čas neutvorili nijaký štát. Teda Slováci stratili len svoju štátnu samostatnosť, ale nestratili a neopustili svoju krajinu, ktorú už niekoľko storočí obývali a pokladali za svoju vlasť. Len z otvorených nížin pri Dunaji a Tise pomaly ustupovali na sever, osadzovali sa v horských

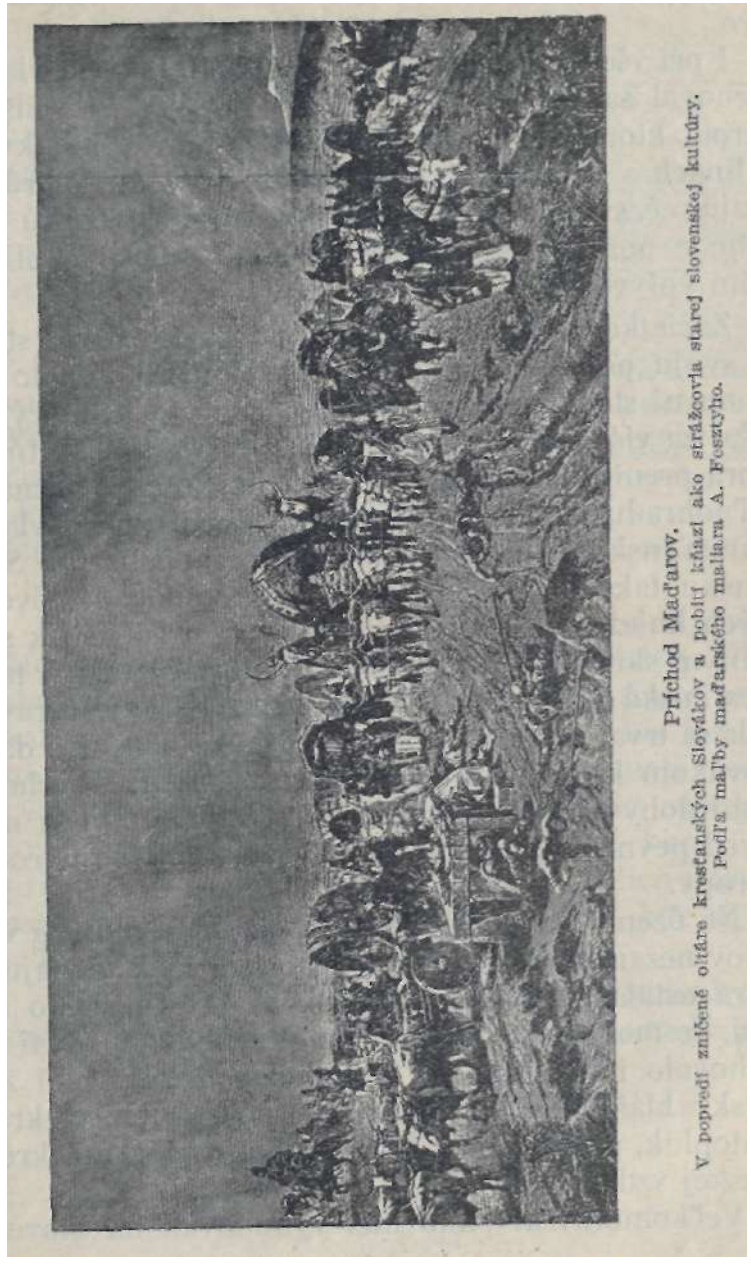

Príchod Maďarov.

V popredí zničené oltáre kresťanských Slovákov a pobití kňazi ako strážcovia starej slovenskej kultúry.
Podľa maľby maďarského maliara A. Feszty'ho.

krajoch Slovenska, kde im nehrozilo nebezpečenstvo.

I pri všetkých pohromách, ktoré stihly našu vlasť, zachoval sa na území slovenskej krajiny slovenský národ, ktorý na úpätí slovenských hôr, v hlbokých dolinách a v rozľahlých kotlinách Slovenska chránil svoju reč, svoje starodávne zvyky, svoju slovenskú povahu, nepomiešal sa s inými národmi a nepodľahol cudzím vplyvom.

Začiatkom 10. storočia, keď slovenský národ stratil svoju politickú samostatnosť, Slovensko malo za sebou už sto rokov trvajúci kultúrny vývin, ktorý sa začal za vlády kniežaťa Pribinu. Kresťanská kultúra, ktorá prenikala k nám z bavorského Pasová, Rezná a Soľnohradu a ktorá sa stretla na území našej vlasti s kresťanskou kultúrou Carihradu, zapustila na Slovensku také korene, že od nás, s pomocou slovenských kniežat a slovenských kňazov, šírila sa i k susedným slovanským i neslovanským národom. A táto kresťanská vzdelanosť prežila i pád Veľkej Moravy, stala sa trvalým majetkom slovenského národa a dala Slovákom kultúrnu a mravnú prevahu nad východnými dobyvateľmi. Týmto dedičstvom zaradil sa náš národ pevne a na večné časy medzi kultúrne národy Európy.

Na území Slovenska ani v časoch maďarských výbojov nezanikla úplne cirkevná organizácia, a najmä Nitra ostala i nabudúce ohniskom kresťanského života. Je možné, že v Nitre i po Wichingovej smrti sa zachovalo biskupstvo, a je pravdepodobné, že i zoborský kláštor, v ktorom podľa povesti umrel kráľ Svätopluk, prežil všetky búrky a bol strediskom kresťanskej vzdelanosti v 10. storočí.

Veľkomoravskí panovníci vybudovali na Slovensku podľa západných vzorov dobrú stálu im správu. Celá krajina sa delila na menšie kraje, takzvané stolice, ktoré spravoval župan, sídliaci na hrade. Niektoré z týchto stolíc tvorily zemepisný celok s prirodzenými hranicami a vznikly akiste z území kmeňových kniežatstiev. Tieto stolice zachovalý svoj význam i po páde Veľkej Moravy. Z týchto čias pochádzajú i najstaršie slovenské hrady a hradiská, ktoré v časoch nebezpečenstva stávaly sa útulkom obyvateľstva celej stolice.

Gazdovanie starých Slovanov.
Stodola s posunovacou strechou na ukladanie úrody.
Podľa kresby z poč. stredoveku.

Slováci už niekoľko storočí boli usadlí roľníci, ktorí vedeli obrábať pôdu a chovali statok. Okrem starých slovanských remesiel, ktoré si priniesli zo zakarpatskej pravlasti, osvojili si od susedov i znalosť nových remesiel, ako o tom svedčia pamiatky zo starých slovenských hradísk a hrobov. So susednými krajinami mali obchodné styky, cudzí kupci často prichádzali na Slovensko, prinášali rozličný tovar a osadzovali sa pod slovenskými hradmi, kde už v 9. a 10. storočí sa vyvinuly trhové osady.

Teda slovenský národ mal všetky podmienky, aby mohol žiť vo svojej vlasti i bez štátnej samostatnosti.

Pripojenie Slovenska k Uhorsku.

Na území, ktoré kedysi patrilo pod vládu kráľa Svätopluka, vzniklý v 10. storočí dva štáty: na západe štát český a na východe štát uhorský. Obidva tieto štáty môžeme pokladať za dedičov Veľkej Moravy.

Už za vlády kráľa Svätopluka prijal český panovník Borivoj krst z rúk sv. Metoda. Keď sv. Metod umrel, mnohí slovanskí kňazi, ktorí museli opustiť Veľkú Moravu, ušli do Čiech. Tak sa rozšírila slovanská bohoslužba v Česku, kde popri latinskej liturgii sa udržiavala i v 10. storočí, ba i v novších časoch našla útulok v niektorých kláštoroch. Medzi slovanskými kňazmi, ktorí rozširovali slovanské kresťanstvo v Česku, boli i Slováci. Je pravdepodobné, že i nástupca sv. Metoda Gorazd zdržiaval sa v Česku, aby tam pokračoval v práci, ktorú nemohol vykonávať na Slovensku. Takto sa stal mladý český štát dedičom územia a kresťanskej vzdelanosti Veľkej Moravy.

Ale takýmto dedičom Svätoplukovho kráľovstva a kresťanskej vzdelanosti veľkomoravskej stal sa čiastočne i uhorský štát, ktorý v druhej polovici 10. storočia pomaly vznikal na území, kde kedysi panoval knieža Pribina a Koceľ (v Zadunajskú) a kráľ Svätopluk (na území Slovenska). Nový štát zdedil nielen krajiny, v ktorých niekedy vládli slovenskí panovníci, ale i kultúru, ktorá rástla v týchto krajinách za vlády slovenských panovníkov. Budovateľmi tohto nového štátu stali sa Maďari, ktorí po divých Hunoch a bojovných Avaroch osadili sa koncom 9. storočia v úrodnej zadunajskej Panónii.

Maďari boli turkotatárskeho pôvodu. Ich pravlasť bola kdesi v južných končinách Ruska, na sever od Čierneho mora. Ako iné národy v týchto časoch, i Maďari sa delili na niekoľko kmeňov, ktoré sjednotil panovník Arpád. Pretože krajiny pri Čiernom mori boly vystavené nebezpečným útokom divých kočovníkov, začali sa Maďari sťahovať ďalej na západ. Pod Arpádovým vedením prešli cez Karpaty a za vlády kráľa Svätopluka zaujali územie Panónie, odkiaľ ohrozovali všetky susedné národy. Často bojovali proti Svätoplukovi a Mojmírovi II. a začiatkom 10. storočia prispeli k pádu Veľkej Moravy.

Vyšehrad nad Dunajom.
Dnešný stav.

Maďari boli bojovní kočovníci, ktorí väčšinu svojho života strávili v sedle na koni. Boli znamenití jazdci, ktorí prekvapovali svojich susedov neočakávanými útokmi. Ich rýchle jazdecké oddiely prenikaly ďaleko do cudzích krajín, vrhaly sa na bohaté mestá a kláštory a s hojnou korisťou sa vracaly do svojich táborov. Čo nemohli odniesť, spustošili. Ako všetci kočovníci, vyhýbali ťažkej práci, oddávali sa bujným zábavám, jedli surové mäso, pili kyslé konské mlieko, hlavy si holili a pozostatok vlasov splietali do vrkočov. Boli neobyčajne odvážni a bezohľadní. Na lúpežných výpravách dostali sa na Balkán, vtrhli do Talianska, prenikli až do Francúzska, ale najčastejšie navštevovali susedné Nemecko.

Roku 955 stihla Maďarov veľká pohroma. Nemecký kráľ Oto I. s veľkým vojskom, v ktorom bol i dobre vyzbrojený český oddiel, postavil sa Maďarom

na odpor pri meste Augsburgu. Veľká časť Maďarov padla v boji, časť zahynula v rieke Lechu, takže len trosky maďarského vojska sa vrátily.

Po tejto pohrome museli sa Maďari zrieknuť nových výbojov a zmeniť spôsob svojho života. Aby sa zachránili medzi susednými národmi, museli sa im prispôsobiť. Z dobrodružných bojovníkov stali sa osadní pastieri a roľníci, ktorí od svojich slovanských susedov sa naučili obrábať pôdu. Potom i k Maďarom prichádzali bavorskí kňazi, aby medzi nimi rozširovali kresťanskú vieru, ktorú poznávali už od Slovanov. Ale kresťanstvo ťažko sa ujímalo medzi Maďarmi, ktorí svojou povahou sa nevedeli prispôsobiť kresťanskému učeniu. Koncom 10. storočia prišiel do Uhorska pražský biskup sv. Vojtech, ktorý so svojou družinou obracal Maďarov na kresťanskú vieru.

Vtedy vládol v Uhorsku Gejza (972—997), ktorý na území Pribinovho a Koceľovho kniežatstva budoval nový štát. Gejza bol už kresťan, ale zachovával i pohanské zvyky. Jeho syn Vajk prijal pri krste meno Štefan a veľmi horlivo pokračoval v upevňovaní kresťanstva a budovaní uhorského štátu.

Jadrom politickej organizácie uhorského štátu stala sa zadunajská Panónia, čiže krajina, ktorá už za vlády slovenských kniežat v 9. storočí hrala významnú úlohu v politických a kultúrnych dejinách strednej Európy. Jadrom cirkevnej organizácie Uhorska stalo sa Slovensko, ktoré už od čias kniežaťa Pribinu bolo kresťanskou krajinou, ktoré už za vlády kráľa Svätopluka malo svojho biskupa a ktoré kedysi na samom začiatku 11. storočia stalo sa územím prvého a najvýznamnejšieho uhorského arcibiskupstva, arcibiskupstva ostrihomského.

Väčšia časť územia, ktoré odpradávna obývali Slováci, ležiaca na východ od rieky Moravy a na sever od Dunaja, čiže vlastné Slovensko, kedysi na rozhraní 10. a 11. storočia stala sa časťou uhorského štátu. Ale západná časť slovenského územia, ktorá sa rozprestierala pri strednom toku rieky Moravy a ktorá podľa mena rieky nazývala sa i Moravou, v týchto búrlivých prevratoch sa odlúčila od Slovenska. Slovenský národ po strate svojej štátnej samostatnosti a roztrhnutí slovenského územia, tlačený mocnejšími susedmi, nemal dosť voľného priestoru, aby mohol početne vzrastať a všetkými svojimi silami prispievať k budovaniu svojho vlastného života. Slováci v takýchto okolnostiach ostali malým národom. Ale Slováci ani ako malý národ sa nestratili v búrlivých prúdoch dejín, ktoré sa dlhé stáročia valily cez našu krajinu.

Do nového štátu, ktorý takmer na celé tisícročie stal sa domovom nášho národa, priniesli si Slováci všetko, čo zdedili z čias svojej štátnej samostatnosti. Predovšetkým svojou kresťanskou kultúrou prevyšovali všetky ostatné národy, ktoré obývaly územie vznikajúceho Uhorska. A ako už neraz v dejinách, i v tomto prípade sa ukázalo, že kultúra národa je viac ako jeho početná sila a vojenská moc.

Keď medzi Uhorskom a jeho západnými a severnými susedmi bol priateľský pomer, Slovensko bolo mostom, ktorý tieto priateľské styky umožňoval. Keď medzi uhorským štátom a jeho susedmi bol pomer nepriateľský, Slovensko sa stalo javiskom, na ktorom sa toto nepriateľstvo odohrávalo.

Hneď začiatkom 11. storočia dostal sa prvý uhorský kráľ sv. Štefan do sporu s mocným panovníkom poľským Boleslavom Chrabrým. V týchto bojoch vtrhli Poliaci do Uhorska a ovládli celé Slovensko až po Dunaj. Ale poľská vláda na Slovensku netrvala

dlho; pretože Boleslav Chrabrý musel viesť vojny proti iným svojim susedom, uzavrel so sv. Štefanom pokoj a Slovenska sa zriekol.

Sv. Štefan bol vynikajúci panovník, ktorý zbraňou porážal svojich nepriateľov a rozširovaním kresťanstva bojoval proti pohanstvu, ktoré sa u Maďarov ešte stále držalo. Sv. Štefan založil niekoľko biskupstiev a kláštorov, aby i s pomocou cirkevnej organizácie upevňoval jednotu uhorského štátu. Ale proti horlivému kresťanskému kráľovi povstali pohanskí vojvodovia v južných a východných krajoch Uhorska. V týchto nebezpečných vzburách našiel sv. Štefan oporu na Slovensku. Slovenskí veľmoži Hunt a Poznaň poskytli kráľovi vojenskú pomoc proti pohanským odboj nikom a pomáhali Zabezpečiť jednotu uhorského štátu a kresťanstvo v dunajskej kotline.

Krvavý Hron.

Strážnici kráľa Štefana, čo boli rozostavení ďaleko niže Stolného Belehradu, len čo sa zvečerilo, napínali zraky už po celé týždne, dívali sa na juh. Na juh obracali tvár a rozhovorili sa strážnici iba vtedy, keď ich premáhala ospanlivosť.

— Už mi oči ustávajú, — povedal jeden.

— I mne zalieva zrak, — povedal druhý, — a nie nevidím.

— Veď je tak lepšie, keď nič nevidíme. Ak raz zazrieme vatru, dobre nebude. Ak vystriehneme oheň, rúbať sa budeme a kto ho vie, ako by sme sa vysekali...

— A či náš kráľ nemá dosť chlapov?

— Hm... či sa to dá vedieť? Kupán už od zimy búri ľud. A proti rodnému bratancovi ho búri. Aj je pokrstený, aj je predsa pohan. A len preto je pohan, že sa nestal kráľom.

— Aj tak by bol pohanom.

— Myslíš?...

— Iste by bol. Ani svätá voda pri krste ho nezmenila. Videl som ho, keď umrel kráľ Gejza, keď bol na pohrebe a ani krížu sa nevedel pokloniť. Ani prsty si nezahol, keď sa prežehnával... Aj náš terajší kráľ to zbadal, hoci mu otca pochovávali, i kráľovná Beleknegiňa to zbadala a dosť mala na čo myslieť, keď jej muža do zeme dávali.

— Ale teraz sa už nijako nežehná, novú vieru iba zaklína a nahovára ľud, aby sa na kresťanstvo nedával. Mnohí mu veria... Pohanov je ešte mnoho. Sokoliar Jakub mi včera hovoril, že sa shováral s akýmisi jazdci, čo prišli od juhu, a tí mu rozprávali, že Kupan má už mnoho chlapov pod kopijami.

— Či sa bojíš?

— A či ja viem, či sa bojím! ...

— Nič sa neboj. Kráľ už pred troma nedeľami poslal poslov za Dunaj — i k Hronu i k Nitre — k slovenským veľmožom a tí sú v kresťanskej viere mocní. I zbraní majú dosť. Pred Kračúnom rodný brat mi bol v posolstve za Dunajom a ten mi rozprával, aký je tam svet.

Tak sa rozprávali strážnici kráľa Štefana ešte deň i dva, ale na tretiu noc nemuseli si driemoty rečami preberať. Už týždne striehli, či sa niekde nezažne vatra, čo toľko malo znamenať, že sa približuje nepriateľ a cez týždne nič nevideli, nič nespozorovali, a tu naraz zapaľovaly sa vatry na všetky strany.

— Kupanovi pohanskí povstalci ženu sa so všetkých strán! — hlásily stráže vojvodcom a vojvodcovia kráľovi.

Kráľ Štefan sa zamyslel, ale dlho nerozmýšľal. Ani nebolo času na dlhé uvažovanie. Do zbrane volal svoj ľud, i sám si opásal meč.

Lenže poslovia čoraz horšie zvesti donášali od juhu. Kupan nasháňal mnoho ozbrojeného ľudu nekresťanského a jeho tábor bol deň čo deň väčší, čo Štefana i jeho ľud napokon tak znepokojilo, že Štefan rozkázal osedlať kone a opustil svoju ríšu za Dunajom.

#

Husté večerné pary sedely nad Dunajom.

' Popri Dunaji v tuhom cvale letely dve biele paripy. Pred nimi na tmavom koni sedel jazdec a za nimi dlhé rady ozbrojencov cválaly na koňoch. Kedy-tedy zaiskrilo sa pod kopytami koňov a trochu sa zablyskotaly obnažené meče a konce dlhých kopijí.

Na prvej paripe sedel kráľ Štefan a na druhej jeho matka, unavená a ustarostená Beleknegiňa.

— Či ešte ďaleko budeme utekať? — ozvala sa Beleknegiňa, lebo opúšťaly ju sily a ťažko sa jej sedelo na koni.

— Hneď sme pri Hrone, — odpovedal prvý jazdec, čo sedel na tmavom koni. — Večernica už sadá, ale ani nezapadne a budeme pri Hrone. Tam na ľavej strane má moc Hunt a na pravej Pozňan, slovenskí veľmoži, a už nás tretí deň očakávajú. Tam nás čaká istota i odpočinok.

— A koľkú majú silu? — dozvedal sa kráľ.

— Nemalú. Huntovi jazdci a kopijníci sú už všetci v tábore, tak hovorili poslovia, a Pozňan povolal svojich až od Váhu a Nitry, ba i z ďalších krajov. O týždeň ich bude v tábore viac, ako treba.

A večernica ani nezapadla ešte, jazdci zazreli ohne a bielej (kedysi krásnej) kňažnej, matke kráľa Štefana, prešla všetka únava, lebo vedela, že ju o chvíľu očakáva pokoj.

Beleknegiňa aj inému sa tešila.

Vedela, v tábore slovenských kniežat a veľmožov budú iba ľudia, s ktorými sa dohovorí a ktorí nikdy nehanobia kríž. A pokým sa večernica naozaj stratila, už boli za Hronom v tábore veľmoža Pozňana.

Aj pohanskí kupanovci shromažďovali sa pri Hrone.

Práve na tom mieste, kde sa Hron vlieva do Dunaja.

Za čas boli veľmi smelí, lebo dosiaľ sa im všetko darilo. Rozvrátili a ľahko zaujali celú ríšu Štefana za Dunajom, korisť bola hojná a víťazstvo zdalo sa im isté. Ale keď poslovia doniesli zvesť, že sa Huntove a Pozňanove vojská shromaždily, začaly sa radiť i radili sa a nepúšťali sa hore Hronom.

Na deviaty deň v slovenských táboroch bolo veľmi rušno. Kopijníci dvíhali kopije, strelci skusovali kuše a šípy a jazdci opásali sa šabľami, osedlávali kone.

Pohly sa oba slovenské tábory, a keď toho dňa slnko najvyššie stálo, udrelo vojsko so zlatou a červenou hviezdou na prsiach na pohanských vzbúrencov.

Vtedy slovenský Hron videl nevídanú vec.

Bojovníci Hunta a Pozňana s dvoch strán stisli pohanský tábor, šable sa skrvavily a vzbúrenci i mŕtvi i živí i položiví dostali sa do Hrona —

Vtedy očervenel strieborný Hron od krvi, červený bol a červený vtekal do Dunaja... A ešte i po dlhých rokoch spievala sa o tejto bitke pieseň:

Stála bitka, stála za Štefana kráľa,
takej viac nebude, kým svet svetom bude.
Stála bitka, stála v tej slovenskej zemi,
bili sa junáci s pohanmi Slováci.
Bola bitka, bola vyše Ostrihoma,
červená krv tiekla polovicou Hrona.
Červená krv tiekla k bielemu Dunaju,
tých kliatych pohanov kresťania rúbajú.

A slovenskí kresťania to boli, čo ich rúbali, slovenský meč od Hrona, Váhu a Nitry obránil kresťanstvo a ešte dlho ho bránil i potom, keď Štefan kráľ dal rozštvrtiť telo premoženého Kupana-pohana a poslal ho do štyroch čiastok svojej zeme, do Ostrihoma, do Vesprímu, do Rábu a do Sedmohradska.

Zutekavší kráľ medzi slovenskými bojovníkmi slávnostne sľuboval, že sa chce kresťanskému Bohu a jeho svätyni, a to najmä svätému Martinovi a svätému Jurajovi, zavďačiť. Nuž slovenskému meču možno ďakovať, že svoj sľub mohol dodržať, lebo tu na slovenskej zemi pevne žil duch Cyrila a Metoda a nič ho vykoreniť nemohlo.

Sv. Štefan vedel, že na území uhorského štátu bývajú rozličné národy, a chcel, aby všetky tieto národy pokladaly Uhorsko za svoju vlasť. Preto poučoval a napominal i svojho syna a nástupcu Imricha, aby — keď sa stane kráľom — bol spravodlivý ku všetkým národom svojho kráľovstva.

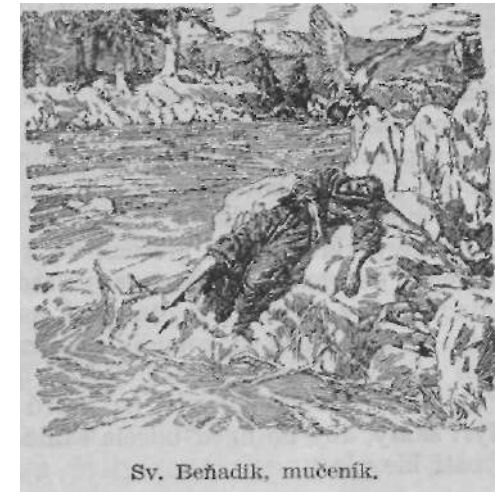
Sv. Beňadik, mučeník.

Za vlády sv. Štefana žili na Slovensku pustovníci sv. Svorád a Beňadik. Obidvaja pochádzali z Poľska, za čas žili v horách pri vtoku

Dunajca do Visly, odkiaľ prišli do benediktínskeho kláštora na Z obore pri Nitre. Pretože i na Slovensku chceli žiť pustovníckym životom, opustili zoborský kláštor a utiahli sa do hôr, ktoré sa rozprestieraly na brehu Váhu pri Trenčíne. 0 živote svätých pustovníkov napísal peknú legendu zoborský mních a neskoršie péčsky (päťkostolský) biskup Maurus.

V tejto legende, ktorá vznikla okolo roku 1070, sa píše:

Keď ctihodný Ondrej (tak sa menoval Svorád rehoľným menom) prichádzal do svojej pustovníckej samoty, hoci telo klesalo únavou, vždy zachovával pôst, aby sa takto posilňoval v duchovnom živote. Tri dni nejedol celkom nič z lásky ku Kristovi, ktorý pre ľudí človekom sa stal a za štyridsať dní sa postil. Keď nadišiel čas štyridsaťdňového pôstu, Svorád podľa príkladu rehole, v ktorej každý dostával na čas štyridsaťdňového pôstu štyridsaťpäť datlí, vzal od opáta Filipa, od ktorého prijal rehoľné rúcho, štyridsať orechov, a spokojný s touto potravou, s radosťou očakával deň svätého vzkriesenia. Ale Svorád všetky tieto dni, aj iné dni, keď mu pokrm nestačil na občerstvenie tela a jeho duch sa tým zatemňoval, neustával v robote okrem toho času, ktorý si ponechal pre modlitbu, bral sekeru, odchádzal hlboko do hory klčovať les. Tam sa mu raz zjavil, keď ležal skoro mŕtvy, premožený námahou telesnej roboty a klesájúc vysilený i pôstom i duševne, mládenec na pohľad krásny ako anjel, ktorý ho naložil na vozík a odviezol do pustovne. Keď sa prebral z mrákot, do ktorých bol upadol, a poznal, čo s ním milosrdenstvo božie vykonalo, rozprával to svojmu žiakovi Beňadikovi, ktorý sa zdržiaval s ním v pustovni, a zaprisahal ho, aby pred jeho smrťou nehovoril o tom nikomu. Po dennej robote pripravil si taký nočný odpočinok, ktorý by sa mohol nazývať skôr trýznením ako občerstvením. Otesaný dubový klát ohradil plotom, do ktorého so všetkých strán napichal ostrých bodliakov, aby, sedávajúc na kláte ako na sedadle, keby sa jeho telo, unavené spánkom, naklonilo na hociktorú stranu, hneď sa zobudil, zranený ostrým bodcom. Okrem toho okolo hlavy si položil obruč, hore zavesenú, zhotovenú z dreva a podobnú korune, na ktorú so štyroch strán zavesil štyri skaly, aby ho hneď udrela skala, keby mu hlava v ospanlivosti klesala.

Na okolí Trenčína zachovalý sa o svätých pustovníkoch mnohé povesti, v ktorých slovenský ľud uctieva pamiatku týchto svätcov.

Zaujímavé udalosti z prvých storočí kresťanstva na Slovensku opisuje *Jozef Horák* v krásnej knihe *Slovenské legendy* (vyd. Matica slovenská).

Slovensko v 11. a 12. storočí.

Uhorský štát, ktorý sa pomaly tvoril v dunajskej kotline, nebol ani zemepisne, ani národnostne, ani kultúrne jednotný. Veľkú časť obyvateľstva v Uhorsku tvorili Slovania, ktorí obývali tieto kraje už pred príchodom Maďarov a ktorí potom obklopovali Maďarov, osídlených v strede krajiny.

V takomto štáte ani Slovensko nestratilo hneď svoju samostatnosť a zachovávalo si osobitné postavenie.

V rámci uhorského štátu stalo sa Slovensko územím ostrihomského arcibiskupstva a tvorilo časť osobitného údelného kniežatstva, v ktorom vládli synovia alebo mladší bratia uhorského kráľa. Údelné kniežatstvo uhorských kniežat z rodu arpádovského zaberalo severnú tretinu uhorského kráľovstva a skladalo sa z dvoch častí: na východe, pri hornom toku rieky Tisy, patrilo k nemu Biharsko a na západe západná polovica dnešného Slovenska, čiže historické Slovensko s hlavným hradom nitrianskym. Väčší politický význam malo Slovensko, ktoré i s kultúrnej stránky bolo vyspelejšie ako východné Biharsko. Údelné kniežatá sídlily v Nitre a často hľadaly pomoc u panovníkov českých, poľských a ruských, s ktorými udržiavaly priateľské a príbuzenské pomery. Pretože

do týchto vnútorných rozbrojov často zasahovali i nemecké cisári, územie Slovenska bolo v 11. storočí javiskom krvavých bojov.

Prvým údelným kniežaťom na Slovensku bol už syn svätého Štefana Imrich, ktorý po smrti svojho otca mal nastúpiť na uhorský trón. Ale keď Imrich ešte pred smrťou svojho otca umrel, bol určený za nástupcu najstarší člen arpádovského rodu Vazul. Ale Vazul nevynikal kresťanskými ctnosťami, žil pohanským životom, a preto ho uväznili na nitrianskom hrade, kde tzv. „Vazulova veža' podnes zachovala pamiatku tohto kniežaťa. Vazulovi synovia Ondrej, Belo a Levente boli ešte pohania, a keď ich otca oslepili, synovia zutekali do cudziny. Ondrej a Levente ušlí do Ruska a Belo hľadal ochranu na dvore českého panovníka Břetislava.

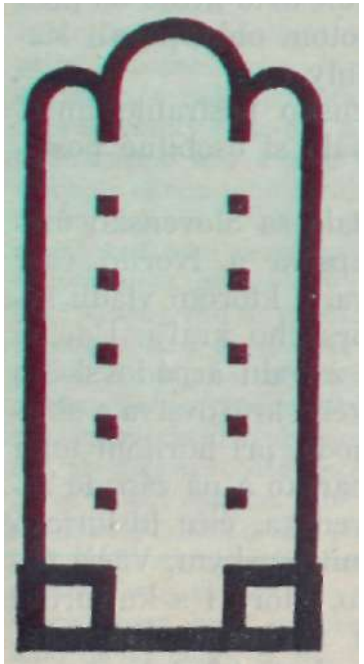

Pôdorys románskej baziliky pri kláštore sv. Beňadika nad Hronom z XII. storočia. (Rekonštrukcia podľa vykopávok.)

Keď roku 1042 cisár Henrich vtrhol na Slovensko, cisárovi s veľkým vojskom pomáhal i český Břetislav. Vo vojsku českého panovníka bojoval i Belo, ktorý po ovládnutí Slovenska nemeckým a českým vojskom stal sa panovníkom našej krajiny. Ale Belova vláda na Slovensku netrvala dlho, pretože po cisárovom odchode uhorský kráľ vyhnal Bela zo Slovenska. Vtedy Belo sa utiahol do Poľska na dvor Kazimíra.

Roku 1047 stal sa úhorským kráľom Ondrej, ktorý medzitým prijal krst na dvore ruského panovníka. Ale práve vtedy vznikla v Uhorsku nová vzbura pohanských Maďarov, ktorí chceli vyhubiť kresťanstvo a zaviesť poznove pohanstvo. Keď Ondrej zaujal uhorský trón, povolal z Poľska Bela, ktorý sa stal údelným kniežaťom a vládol na Slovensku. Belo uznával nad sebou vládu svojho brata, ale mal vlastný panovnícky dvor, razil vlastné peniaze a bol skutočným panovníkom svojej krajiny.

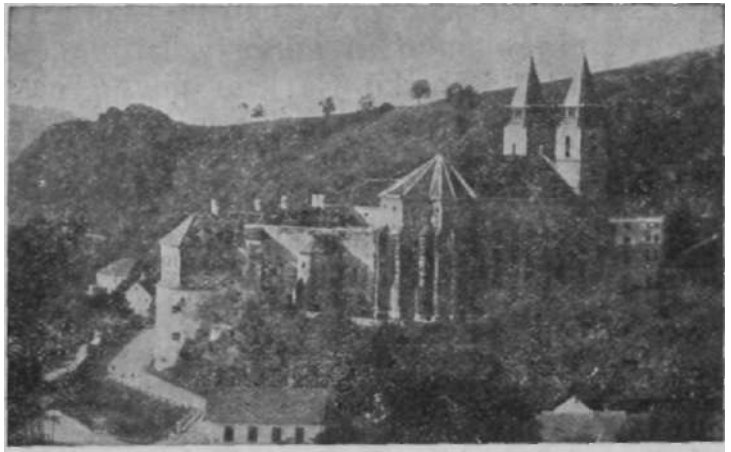

Kláštor Sv. Beňadik nad Hronom. Dnešný stav.

Roku 1060 nastúpil na kráľovský trón Belo. Vtedy údelným kniežaťom Slovenska stal sa jeho najstarší syn Gejza a mladší Ladislav dostal Biharsko. Gejza bol vynikajúci panovník, ktorý udatne bránil svoju krajinu proti všetkým susedom, ba i proti Šalamúnovi, ktorý po Belovej smrti stal sa uhorským kráľom. Roku 1069 odrazil útok Čechov, ktorí vtrhli na Slovensko a prenikli až po Trenčín, ba v nasledujúcom roku sám vtrhol na Moravu. Na čele slovenských plukov často bojúval proti uhorskému kráľovi i nemec-

kému cisárovi Henrichovi IV. Roku 1074 porazil Šalamúna tak, že Šalamún sa musel vzdať uhorského trónu a opustiť Uhorsko. Na jeho miesto nastúpil Gejza a údelným kniežaťom Slovenska stal sa Ladislav. Gejza ako údelný panovník Slovenska založil v doline Hrona opátstvo sv. Beňadika, ktorému roku 1075 daroval rozsiahle majetky. Za svojho pobytu v Nitre stal sa horlivým ctiteľom sv. Svoráda a Beňadika a vyžiadal si od zoborského opáta časť reťaze, ktorú sv. Svorád ako pustovník nosil na svojom tele. Gejza ako nitriansky panovník staral sa o to, aby v Nitre bolo obnovené biskupstvo.

Keď po Gejzovej smrti roku 1077 stal sa uhorským kráľom Ladislav, odovzdal hodnosť údelného kniežaťa svojmu mladšiemu bratovi Lampertovi, ale vládu nad celým štátom si ponechal. Koncom 11. storočia údelné kniežatstvo slovenské zaniklo, ale Slovensko ani vtedy nestratilo navždy svoje osobitné miesto v uhorskom štáte.

Na samom konci 11. storočia vzrušila sa kresťanská Európa nadšením za vyslobodenie Svätej zeme z rúk mohamedánskych Turkov. Sám pápež vyzýval kresťanských vladárov Európy, aby so znamením kríža tiahli proti nepriateľom kresťanstva. Už roku 1096 sa uskutočnila prvá krížová výprava. Kým hlavné oddiely križiackeho vojska ponáhľaly sa po suchu alebo po mori do Ázie, aby vyslobodily posvätné miesta z moci neveriacich, za nimi tiahly oddiely rozličných dobrodruhov, ktorí už cestou po európskych štátoch správali sa ako bezohľadní koristníci. Jeden takýto oddiel nedisciplinovaných skupín križiackeho vojska vtrhol cez územie Česka a Moravy na Slovensko a ničil celý kraj. Obyvateľstvo Považia a Nitrianskej postavilo sa na odpor týmto dobrodruhom, veľkú časť z nich pobilo a ostatných rozprášilo, takže len malý oddiel vojakov mohol pokračovať v ceste za hlavným oddielom križiakov.

Pečať turčianskeho konventu P. Márie v Kláštore pod Znievom.

Roku 1108 cisár Henrich V. vypravil sa do Uhorska proti vzdelanému kráľovi Kolomanovi (1095—1116). Na tejto výprave zúčastnil sa i český panovník Svätopluk. Cisár Henrich obliehal Bratislavu a Svätopluk cez Moravu vtrhol na Slovensko, aby pomáhal cisárovi. České vojská spustošily celé Považie od Trenčína až po Dunaj, ale cisárovi nemohly pomôcť, pretože Svätopluk sa musel vrátiť do Česka, aby usporiadal domáce pomery. Nasledujúceho roku Svätopluk znova vtrhol na Slovensko, vyplienil celý kraj až po Nitru, ale nitriansky hrad nemohol dobyť. Svätoplukove vojská, rozzúrené týmto neúspechom, vrhly sa na okolie hradu, vypálily mnohé dediny a s veľkou korisťou sa vrátily do Česka.

Nepriateľský pomer medzi Uhorskom a českým štátom mal za následok, že toto nepriateľstvo postihlo vždy našu krajinu. Preto si Slovensko mohlo oddýchnuť, keď po Štefanovi II. (1116—1131), ktorý utrpel od Čechov na hraniciach moravsko-slovenských ťažkú porážku, nastúpil na uhorský trón Belo II. (1131—1141), ktorý uzavrel s českým panovníkom Sobéslavom (1125—1140) pokoj a udržiaval s Čechmi priateľský pomer. Tak ako nepriateľstvo uhorsko-české znamenalo vždy pohromu pre západnú časť Slovenska, napätý, pomer medzi Uhorskom a Poľskom

prinášal pohromu východnému Slovensku. Po niekoľkých zápletkách i pomer poľsko-uhorský bol dobrý, takže Slovensko žilo v 12. storočí v pokoji.

Šalamúnova zornička.

Kráľ Šalamún pustil sa proti vodám Hrona a Ipľa a chcel trestať údelného panovníka Slovenska Gejzu. Nevybral sa na cestu sám. Tisíc a tisíc jazdcov ho odprevádzalo. Zem dunela pod kopytami a jarné vody sa chcely zastaviť, aby zvedely, čo sa bude robiť.

— S veľkou silou ide na nás Šalamún! — oznamoval Gejzov posol svojmu pánovi. — Neviem, či obstojíme.

— A ide i sám kráľ? — dozvedal sa Gejza.

— Ide i kráľ.

— A nebojí sa?

— Iste sa nebojí, keď vedie svoje vojská.

— Nuž dobre by bolo, keby sa bál, — povedal Gejza a rozkázal všetkým trubačom, aby opreli rohy o ústa a mocne do nich zadúchali.

Rozkázal svojim vojakom, aby sa pohli, koniarom, aby osedlali kone, a vozárom, aby zapriahali. Rozkázal pohnúť sa celému táboru, rozobrať i jeho šiator a osedlať pre neho tri kone, akže by prvý ustal, aby boly čerstvé poruke.

A na deň svätej Kópie, 14. marca roku Pána 1074, keď sa Gejzovo vojsko pri Lieskovci stretlo s kráľovským v tuhom boji, ani tri paripy neboly dosť, vyvalily sa pod útočným Gejzom. Paripy zahynuly, ale Gejza premohol kráľovské vojská a nebol k nim milosrdný, keď sa daly na útek.

No najväčšmi shľadúval Gejza Šalamúna.

— Kde je kráľ? — volal na všetky strany.

— Kde je kráľ? — volali Gejzovi vojvodcovia.

— Kde je kráľ? — ozývalo sa po rovinách, ale — kráľa nikde nebolo.

Darmo sa rozbehli Gejzovi vojaci na všetky strany, kráľa Šalamúna nikde nemohli nájsť a zajať, čo Gejzu veľmi mrzelo. Ale onedlho zabudol Gejza na kráľa, lebo sám sa stal kráľom a panoval pokojne.

Odmieňal, súdil a trestal, ale i na radovánky zbudlo mu času a prišlo mu na um Pohronie, na ktoré sa rád rozpamätúval, lebo tu hore krásne vrchy mu boly milšie ako jednotvárne roviny za Dunajom.

I vybral sa na poľovačku na Pohronie, kde mnoho bolo krásnej a vzácnej zveriny, a keď sa sem dostal, ani na noc sa mu nechcelo ísť do nijakého zámku a pod nijakú strechu. Dal rozložiť šiatry a pri Hrone a vatre trávil teplé večery.

Počúval šumenie vody a lesov a díval sa na strmé bralá, popod ktoré sa krútil Hron. Nad bralami sedely letné pary, ale kráľ Gejza už po tri večery sa zadíval do brál, lebo sa mu zdalo, že vidí v bralách svetielko.

— Čo to môže byť? — spytoval sa svojich ľudí.

— Zornička zachodí, — odpovedali kráľovskí sluhovia, — lenže ju pre pary dobre nevidieť.

No čudná zornička nedala kráľovi pokoja a na druhý večer rozkázal niekoľkým svojim sluhom, aby išli s ním.

— Kdeže sa proti noci poberáme? — pýtali sa sluhovia.

— Za zorničkou ideme! — odpovedal kráľ.

A naozaj nočnou hodinou pobrali sa za svetielkom v bralách. Čím väčšmi sa približovali, tým jasnejšie sa ukazovalo, že svetielko je nie nijakou zorničkou, ale bude neveľkou vatrou nejakého pustovníka, čo sa schoval medzi skaly.

A tak i bolo.

Kráľ so svojím sprievodom našiel vatru a pri nej pustovníka, ale to by nič zvláštneho nebolo bývalo.

Podivné bolo to, že Gejzovi pred pustovníkom ani čo by nohy boly do zeme vrástly, nespravil kroka, len čo lepšie nazrel do tváre pustovníka.

I prehovoril iba po chvíli.

— Tu si?... Tu si, kráľ Šalamún?...

Lebo Šalamún to bol.

No pustovník neodpovedal.

Sklonil hlavu a zadíval sa do ohňa.

I kráľ Gejza sklonil hlavu a sám pojal Šalamúna za ruku, aby ho vyviedol z brál a na tom mieste, kde večierkami svietievala Šalamúnova zornička, dal postaviť kráľ Gejza veľký kláštor, slávne opátstvo sv. Beňadika.

Keď dnes na kláštore v Beňadiku pri Hrone zasvieti osamotené okno do tmavej noci, veru málokomu príde na um Šalamúnova zornička, lebo dávno to bolo, keď po bitke pri Lieskovci zutekal na toto miesto pustovníčiť korunovaný kráľ.

Slovensko pred vpádom Tatárov.

Územie Slovenskej krajiny od 9. storočia stíhaly rozličné pohromy, ktoré malý za následok, že Slovensko stratilo svoju politickú samostatnosť a napokon sa stalo čiastkou uhorského štátu. Ale Slovensko ani po svojom privtelení k Uhorsku neprestalo byť vlasťou Slovákov, ktorí na tomto území prežili všetky búrky a neopustili svoju vlasť.

Pravda, v 10.—12. storočí nebolo Slovensko zaľudnené tak ako dnes. Obyvateľstvo sa soskupovalo predovšetkým v krajoch, ktoré svojou úrodnosťou mohly uživiť väčší počet ľudí. Boly to najmä nížiny západného a južného Slovenska, kde na brehoch rieky Váhu, Nitry, Hrona a Ipľa boly dosť husté osady roľníckeho obyvateľstva. Z týchto krajov postupovalo osadníctvo proti prúdu riek do horských krajov stredného a severného Slovenska a zakladalo v 11. a 12. storočí nové osady všade tam, kde v dolinách riek a v horských kotlinách mohlo obrábať pôdu a chovať statok. Na juhu sa osadili Slováci na úpätí slovenských hôr, vnikli do severnej časti nížiny medzi Dunajom a Tisou, osadili sa na pravom brehu Dunaja, kde už v 9. storočí bývali Slováci až za Blatným jazerom, zaujali kraj na severnom brehu rieky Tisy a postupovali proti prúdu jej prítokov do úrodných dolín východného Slovenska, kde sa stretli s osadníkmi, ktorí sem prenikli od západu.

Medzi obývanými krajmi slovenského územia boly rozsiahle horské kraje, ktoré v týchto časoch pokrýval hustý les. Takýto les sa rozprestieral predovšetkým medzi Hronom a Ipľom (Hontský les), pri hornom toku Hrona (Zvolenský les) a pri hornom toku Hornádu (Spišský les). V týchto zalesnených krajoch boly

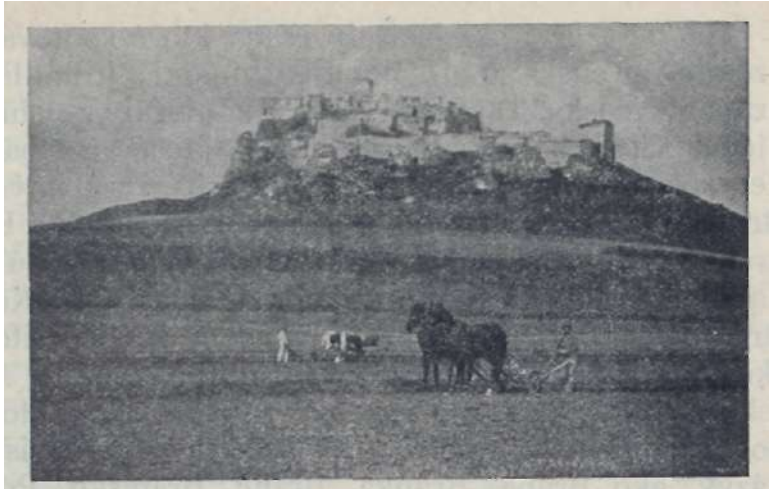

Spišský hrad.
Základy hradu pochodia z XI.—XIII. storočia.

iba drobné osady s malým počtom obyvateľstva, ktoré sa živilo lovom zveri a chovom statku. Čím väčšmi vzrastal počet obyvateľstva v úrodných krajoch západného a južného Slovenska, tým väčšmi vzrastal i prúd osadníkov, ktorí sa tlačili do horských krajov.

V týchto časoch nemalý krajiny a štáty presných hraníc. Hranicu tvoril obyčajne les, ktorý so svahov sostupoval hlboko do dolín a rovín. Široký pás hustého lesa bol najbezpečnejšou hranicou a najspoľahlivejšou obranou proti nepriateľom. Západnú hranicu Slovenska tvoril les, ktorý pokrýval Malé a Biele Karpaty a siahal na západe k rieke Morave a na východe približoval sa miestami až k Váhu. Severná hranica Slovenska prebiehala lesom, ktorý pokrýval hrebene Karpát a siahal hlboko na sever a na juh do slovenských dolín. Ale i jednotlivé kraje boly od seba oddelené súvislým lesom. Takýto les oddeľoval i dolinu rieky Nitry od kotliny turčianskej, Turiec od Pohronia, Liptov od Spiša.

Cez tieto lesy prechádzaly cesty, ktoré spojovaly územie Slovenska so susednými krajinami a jednotlivé kraje Slovenska. Tam, kde cesty vystupovaly z pohraničného lesa, boly krajinské brány, ktoré v prípade nebezpečenstva bolo možné zatarasiť vyrúbanými stromami. Takéto prekážky menovaly sa záseky. Pri krajinských bránach boly strážne osady, ktorých úlohou bolo brániť krajinu proti útokom nepriateľa. Keď strážcovia pohraničnej brány zbadali, že nepriateľské vojská vnikly do lesa a postupujú k bráne, zásekmi zatarasili cestu a na kopci zapálili vatru, ktorá bola znamením, že sa blíži nebezpečenstvo. Zemepisné názvy, ako Brána, Bránka, Branč, Branisko, Podbranč, Závory, Železné vráta, Kamenné vráta, Vrátna, označujú, kde boly takéto brány. Nielen pri bránach, ale v celom pohraničí a pri cestách boly strážne osady, ktorých pamiatka sa zachovala v názvoch, ako Hradište, Hrádok, Hradec, Hradová, Hradná, Hradečnica, Vyšehrad, Stráž, Stráža, Stráže, Strážisko, Strážište, Strážka, Strážky, Strážov, Strážnica, Strážna hora, Strážske, Strehová. Strážnu službu pri krajinských bránach, pri hraniciach a pri cestách vykonávali často bojovní cudzinci, ako Plavci, Pečenci a Sikuli, ktorí sa od 11. storočia osadzovali v Uhorsku. Boly to kmene svojím pôvodom, povahou i jazykom príbuzné Maďarom, s ktorými neskoršie úplne splynuly. V niektorých slovenských krajoch osadili sa ako pohraniční strážcovia i Maďari. Názvy dedín, ako Sekule, Pečeňady, Pečenice, Pečeňany, Bešeňov, Bešeňová, Uhorská Ves, Plavec, ukazujú, kde konaly strážnu službu posádky cudzích bojovníkov. Na mnohých miestach spomínajú sa už len „hroby pohanov" ako pamiatka po týchto strážcoch.

Templári.
Mnísi a rytier.

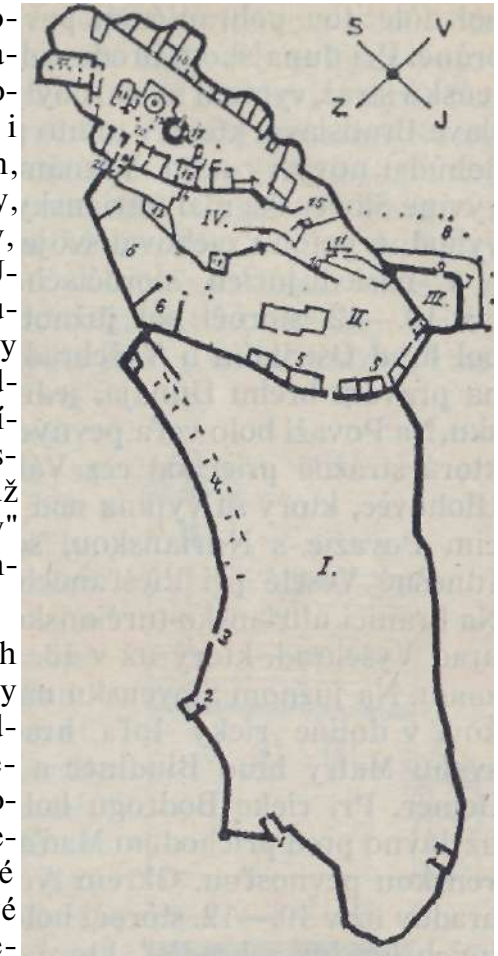

Spišský hrad.
Pôdorys. I—IV hradné dvory, č. 17 Nebojsa, hlavná veža hradu.

Okrem hlavných ciest, ktoré spojovaly Slovensko so susednými krajinami, prechádzaly územím Slovenska i početné vedľajšie cesty, ktoré spojovaly jednotlivé slovenské kraje a prechádzaly z doliny do doliny. Pretože všetky tieto cesty viedly od hradu po hrad, volaly sa hradskými cestami. Odtiaľ i dnešný názov hradská.

Najstaršie hrady Slovenska spomínajú sa už v časoch Veľkomoravskej ríše. Bol to predovšetkým mocný Devín ako sídelný hrad veľkomoravských panovníkov, ktorý i po pripojení Slovenska k uhorskému štátu

bol dôležitou pohraničnou pevnosťou pri Dunajskej bráne. Pri dunajskom brode, kde už Rimania mali vojenskú stráž, vypínal sa starobylý slovenský hrad Pred--ava-Bratislava, ktorý v tomto pohraničnom kraji nadobúdal nový význam. Významnú úlohu v dejinnom vývine Slovenska mal nitriansky hrad, ktorý pre svoju výhodnú polohu zachoval svoje významné postavenie i v nasledujúcich storočiach. Pri Dunaji, ktorý i v 10.—12. storočí bol južnou hranicou Slovenska, bol hrad Ostrihom a Vyšehrad, ktoré, hoci ležaly už na pravom brehu Dunaja, jednako patrily k Slovensku. Na Považí bolo veľa pevných hradov, ako Šintava, ktorá strážila priechod cez Váh a neskoršie zanikla, Hlohovec, ktorý sa vypína nad priesmykom, spojujúcim Považie s Nitrianskou, severnejšie hrad Baňa (dnešné Veselé pri Piešťanoch), Beckov a Trenčín. Na hranici nitriansko-turčianskej vypínal sa rozsiahly hrad Vyšehrad, ktorý už v 13. storočí stratil svoj význam. Na južnom Slovensku na Pohroní bol hrad Tekov, v doline rieky Ipľa hrad Hont, na severnom svahu Matry hrad Bludínec a pri rieke Slanej hrad Gemer. Pri rieke Bodrogu bol hrad Zemplín, ktorý už dávno pred príchodom Maďarov bol mohutnou slovenskou pevnosťou. Okrem týchto najvýznamnejších hradov už v 10.—12. storočí bolo na Slovensku mnoho iných hradov a hradíšť, ktoré v prípade nebezpečenstva poskytovaly ochranu obyvateľstvu celého kraja, ktoré i so svojím statkom uchyľovalo sa medzi valy týchto opevnení.

V tých krajoch Slovenska, ktoré odpradávna malý dosť husté obyvateľstvo, vyvinuly sa podľa vzoru veľkomoravských stolíc župy, ktoré spravoval ako zástupca kráľa úradník, zvaný župan alebo išpán. Župan bol nielen hospodárskym a politickým správcom župy, ale i sudcom v sporoch obyvateľstva a veliteľom vojska, ktoré posielala župa kráľovi v prípade vojny. Takto spravovaný kraj nazývali Slováci stolicou. Najstaršie stolice na Slovensku vznikly z území slovenských kmeňových kniežatstiev. Strediskom stolice bol stoličný hrad, na ktorom sídlil išpán. Pri stoličných hradoch vznikly hradské kostoly a hradské fary, ku ktorým patrily všetky osady na území stolice. Tak sa stály stolice základom štátnej i cirkevnej správy.

V týchto časoch všetka pôda patrila kráľovi, ktorý ju rozdeľoval svojim veľmožom za verné služby. Títo veľmoži nestali sa vlastníkmi, ale len dedičnými držiteľmi pôdy. Z tohto stavu veľmožov vyvinula sa neskoršie vyššia šľachta. Menšie zeme daroval kráľ obyvateľom, ktorí boli povinní konať vojenskú službu a stávali sa slobodnými občanmi. Z tohto stavu vyvinulo sa zemianstvo. Väčšinu obyvateľstva tvorili sedliaci, ktorí podliehali veľmožom alebo priamo kráľovi. Obrábali pôdu a časť úrody odovzdávali svojej vrchnosti. Okrem sedliakov bol tu ešte stav neslobodných robotníkov, ktorí pracovali na poliach svojich pánov. Obyvatelia niekto-

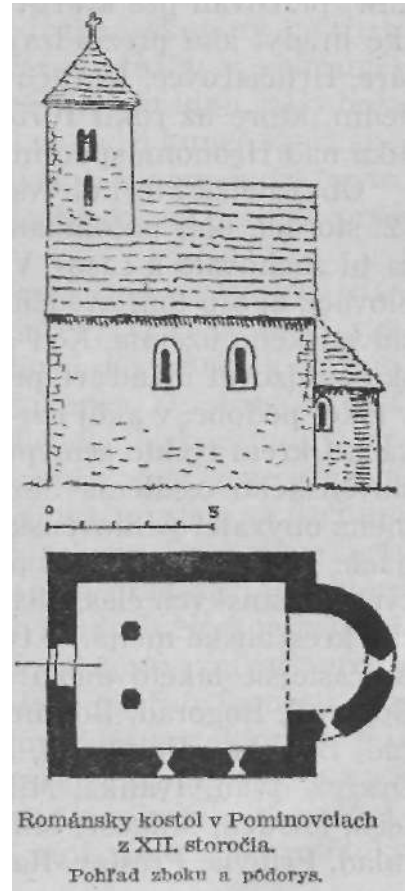

Románsky kostol v Pominovciach z XII. storočia.
Pohľad zboku a pôdorys.

rých dedín boli služobníkmi kráľovského dvora a volali sa dvorníkmi. Slovenské dediny, ktoré sa i dnes nazývajú Dvorníky, boly osadami takýchto kráľovských služobníkov. V kráľovských lesoch boli hájnici (odtiaľ názov dediny Hájniky), ktorí strážili les a zver, chovali psov, potrebných na kráľovských poľovačkách (odtiaľ názov Psáre), alebo sokoly (odtiaľ názov Sokoľany, Sokolče, Sokolová, Sokolovce). Pri riekach konali službu rybári (Rybáre). V niektorých osadách bývali remeselníci, ktorí pracovali pre kráľovský dvor alebo pre kráľovské hrady, ako prezrádzajú názvy dedín Tesáre, Štitáre, Hrnčiarovce, Kováčová a iné. Medzi obyvateľmi dedín, ktoré už roku 1075 patrily kláštoru sv. Beňadika nad Hronom, spomínajú sa i zlatníci.

Obyvatelia, ktorí obývali územie Slovenska v 10.—12. storočí, boli potomkami toho obyvateľstva, ktoré sa tu zachovalo z časov Veľkej Moravy. Boli to teda Slováci, ako o tom svedčia zemepisné názvy z celého slovenského územia. Keď sa po čase začali na Slovensku osadzovať i Maďari, prevzali tieto slovenské názvy v takej podobe, v akej ich v týchto časoch užívali Slováci. Okrem týchto zemepisných názvov nepretržitosť slovenského osídlenia Slovenska dokazujú i osobné mená obyvateľov Slovenska, zachované v starých listinách. Tieto osobné mená pochádzajú alebo ešte zo stálych pohanských čias, alebo sú to poslovenčené latinské kresťanské mená. V týchto časoch užívali Slováci najčastejšie takéto mená: Bogat, Bogdan, Bogomier, Bogomil, Bogorád, Bohumír, Bohurád, Bohuta, Bolerád, Boleslav, Domagost, Domoslav, Dragoš, Dražko, Dražek, Ivan, Ivanka, Milovan, Milvan, Mojta, Mojtech, Mladen, Milgosť, Milhosť, Milota, Mutimír, Premlad, Pribyla, Preslav, Radovan, Radvan, Radoň, Radoš, Radslav, Raslav, Smislav, Stojslav, Stojša, Sebeslav, Tvrdoš, Utimír, Uzda, Vojslav, Vid, Vida, Vinobor, Vojan, Vojtech, Vladislav, Zdislav, Zubor.

Z týchto osobných mien vznikly i mnohé zemepisné názvy, ako napr. Bohunice od Bohúň, Boleráz od Bolerád, Budatín od Budata, Radošiná od Radoša, Radvaň od Radovan, Raslavice od Raslav, Mojtín od Mojta, Tvrdošín od Tvrdoš.

Okrem pôvodného slovenského obyvateľstva, ktoré obývalo územie Slovenska od príchodu Slovákov na Slovensko, začali sa pri dolných tokoch slovenských riek osadzovať i Maďari a drobné skupiny cudzích bojovníkov, ktorí konali strážnu službu v pohraničných krajoch. Pod významnejšími hradmi, ako bola Bratislava a Nitra, osadzovali sa cudzí kupci, ktorí ako hostia s povolením kráľa privážali k nám cudzí tovar. Tak vznikly pod starými slovenskými hradmi prvé trhové osady.

V kultúrnom živote Slovenska od najstarších čias najdôležitejšiu úlohu mala cirkev. Od začiatku 11. storočia územie skoro celého Slovenska patrilo k arcibiskupstvu ostrihomskému. Od konca 11. storočia časť východného Slovenska podliehala biskupstvu jágerskému a od začiatku 12. storočia časť severozápadného Slovenska so stredným Považím stala sa územím obnoveného biskupstva nitrianskeho. Duchovnú správu obyvateľstva maly na starosti hradské fary, ktoré vznikaly najmä na stoličných hradoch. Neskoršie miesto týchto veľkých hradských farností vznikaly archidiakonáty, ktorým podliehalo niekoľko farností. Mimoriadny význam maly najmä kláštory, ktoré sa staraly nielen o upevnenie kresťanstva, ale aj o hospodárske a kultúrne povznesenie svojho okolia. Rehoľníci klčovali lesy, vysušovali močiare, upravovali toky

potokov a neúrodnú pôdu menili na úrodné polia. Tak vznikaly v okolí kláštorov nové osady. Pri kláštoroch vznikaly výstavné kostoly, ktoré mnísi vyzdobovali maľbami a sochami, takže kláštory boly prvými dielňami výtvarného umenia.

Najstaršie slovenské kláštory patrily radu benediktínov. Medzi tieto benediktínske kláštory patrí predovšetkým kláštor sv. Hypolita na Zobore, ktorého počiatok siaha až do časov veľkomoravských. Tento kláštor sa stal za vlády sv. Štefana dedičom majetkov slovenského kniežatstva. Významná úloha pri osadzovaní, hospodárskom a kultúrnom povznesení Pohronia pripadla kláštoru sv. Beňadika pri Hrone, ktorý založil údelný panovník Slovenska Gejza roku 1075. V 12. storočí vzniklo benediktínske opátstvo P. Márie v Klíži (pri hornej Nitre) a opátstvo sv. Kozmu a Damiána v Ludaniciach (pri Topoľčanoch). Prvý kláštor radu premonštrátov založil veľmož Lampert r. 1135 v Bzovíku pri Krupine. Cistercíti osadili sa v 12. storočí v Lipovníku (neďaleko Rožňavy), neskoršie v Bardejove a v Štiavniku. V týchto časoch založili na Slovensku niekoľko kláštorov aj rytierski mnísi templári, ktorých slovenský ľud, pretože na bielom plášti nosili červený kríž, nazýval červenými mníchmi. Niekoľko templárskych kláštorov bolo najmä v severných krajoch Šariša, v Liptove a v Turci, kde sa podnes zachovaly povesti o červených mníchoch. Pozostatky templárskeho kláštora vykopali v Piešťanoch. V 12. storočí vznikla prepozitúra v Bratislave, v Nitre a vo Spiši. V prvej polovici 13. storočia prišiel do Uhorska žobravý rad františkánov, ktorý vybudoval svoje prvé kláštory v Bratislave, Nitre a v Trnave.

Na Slovensku už od 9. storočia budovali kresťanské kostoly. Pretože tieto najstaršie kostoly, ktoré

Hodnoverné miesto kláštorné na Slovensku. Kresba Fr. Kudláča.

V popredí otec, dělající majetok medzi synmi. Napravo a v ďadľ kronikári, písári kódexov, pri dverách ozbrojenec, donášajúci vzácny kódex z iného kláštora na odpisovanie.

vznikaly na hradoch alebo pri kláštoroch, budovali z dreva, neostalo po nich nijakej stopy. Na mnohých miestach zachovalý sa však cintoríny, ktoré pochádzajú z 11.—12. storočia a ktoré dokazujú, že na týchto miestach stály i kostoly. V týchto časoch stavaly sa kostoly v slohu románskom. V 12. storočí začínajú sa i na Slovensku budovať malé murované kostoly v tomto slohu, ktoré sa stávajú farskými kostolmi. Najstaršie románske kostoly sa zachovaly na Slovensku v Dražovciach pri Nitre, v Pominovciach pri Púchove a v Klíži-Hradišti neďaleko Topoľčian. Väčšie kostoly vznikly pri kláštoroch a ich základy sa zachovaly podnes pod novšími stavbami, ktoré vznikly v nasledujúcich storočiach. Na mnohých miestach sa zachovaly aspoň pozostatky románskych stavieb, ktoré tvoria časť kostolov, vybudovaných v novšom slohu (katedrálny kostol v Spišskej Kapitule a v Nitre). Zaujímavou pamiatkou románskeho staviteľstva sú okrúhle rotundy, ktoré sa zachovaly v Skalici a v Dechticiach. Románsky sloh sa udržal na Slovensku až do polovice 13. storočia; vtedy začína prenikať k nám nový spôsob stavieb.

Tatári na Slovensku.

V 13. storočí stihla Európu strašná pohroma, ktorá zasiahla aj územie našej vlasti. Túto pohromu zapríčinil vpád Tatárov.

Tatári patria do skupiny národov mongolských. Tatárske kmene žily v strednej Ázii, kde začiatkom 13. storočia utvorily veľkú ríšu, ktorej stredisko bolo pri Bajkalskom jazere. Náčelníkom Tatárov stal sa vynikajúci bojovník Temudžin, ktorý prijal meno Džingischán. O krátky čas Tatári opanovali všetky susedné mongolské národy, rozšírili svoju moc do Číny a do Indie, takže veľká časť Ázie bola v ich moci. Potom sa vybrali na podmanenie Európy. Na sever od Kaukazu porazili Kumánov, ktorí hľadali pomoc u ruských kniežat. Roku 1223 vrhli sa Tatári na Rusov a porazili ich pri rieke Kalke. O krátky čas prenikly tatárske vojská až po Karpaty a pod vedením chána Batu chystaly sa vtrhnúť do Poľska a do Uhorska.

Tatári sa zaoberali chovom statku, ale väčšinu svojho života strávili v ustavičných vojnách. Aby zvykli na všetky ťažkosti, ktoré museli znášať v boji, žili veľmi skromne. Mali jednoduchú stravu, šaty si robili zo zvieracích koží a nestarali sa o čistotu svojho tela. Iba veľmoži žili v bohatstve a prepychu. Svoje ženy a deti vozili so sebou i do vojny a málo rozprávali, aby sa nedopúšťali klamstva.

Bojovali na nízkych koňoch, ktoré vynikaly rýchlosťou a vytrvanlivosťou. Tatárske vojsko sa vychovávalo k odvahe a ukrutnosti voči nepriateľom. Toho, kto porušil disciplínu, zakolísal sa v boji alebo šetril nepriateľa, odsúdili na smrť. Porazených nepriateľov nemilosrdne vyvraždili, len ženy a mladých zdravých chlapov vzali do zajatia. Zajatcov zaradili do predvojov, ktoré pred tatárskym vojskom musely bojovať proti nepriateľom. Krajina, cez ktorú prešli, stala sa púšťou, lebo všetky dediny a mestá spálili, obyvateľstvo vyhubili a jeho majetok ukoristili. Boli vyzbrojení dlhými šípmi, krivou šabľou, kopijou, koženou prilbou a koženým štítom. Zbraňou vedeli narábať tak, že i za rýchleho cvalu koňa zasiahli nepriateľa šípom alebo kopijou. Tatárske vojsko bolo dobre vyzbrojené, dokonale vycvičené, pevne disciplinova-

né, nečakaným útokom vrhalo sa na nepriateľa, ktorého sa usilovalo zastrašiť a zničiť.

Kumáni, ktorí sa v južnom Rusku stretli s Tatármi v boji, v počte 40.000 rodín utekali pred Tatármi na západ a prosili uhorského kráľa, aby im dovolil osadiť sa v Uhorsku. Uhorský kráľ Kumánov prijal, lebo sa nazdával, že môže mať v nich dobrú pomoc proti Tatárom. Ale práve vtedy, keď sa Tatári po opanovaní ruských krajov dostali až ku karpatským priesmykom, boly v Uhorsku roztrieštené pomery. Medzi šľachtou a kráľom bol napätý pomer, ktorý bol tým nebezpečnejší, čím väčšie nebezpečenstvo hrozilo krajine zvonka. A Tatári stáli pred bránami Uhorska.

Tatárske vojská sa rozdelily na niekoľko prúdov. Jedna časť pod vedením Petu vtrhla do Poľska, vypálila Krakov a pri Lehnici v Sliezsku porazila Henricha Pobožného, ktorý chcel zastaviť postup Tatárov. Druhá časť Tatárov prenikla roku 1241 cez karpatské priesmyky do Uhorska. Keď sa kráľ Belo IV. (1235—1270) dozvedel, že chán Batu na čele veľkého vojska prešiel cez Verecký priesmyk a tiahne do vnútra krajiny, aby sa pomstil za prijatie Kumánov do Uhorska, vydal rozkaz, aby sa všetci veľmoži so svojimi oddielmi ponáhľali do kráľovho tábora. Ale veľmoži ešte i teraz podceňovali nebezpečenstvo a obviňovali Kumánov, že oni su príčinou vpádu Tatárov. Napokon podarilo sa kráľovi shromaždiť dostatočné vojsko, s ktorým sa vybral proti Tatárom, ktorí medzitým prišli až k rieke Slanej. Tatári v noci s 11. na 12. apríla 1241 obkľúčili uhorský tábor a vojsko Bela IV. úplne porazili. Mnoho veľmožov a biskupov, medzi nimi i nitriansky biskup, padlo v boji, len malé skupiny sa vysekaly zpomedzi Tatárov a zachránily sa útekom, I Belo IV. sa ocitol v nebezpečenstve, ale jeho najver-

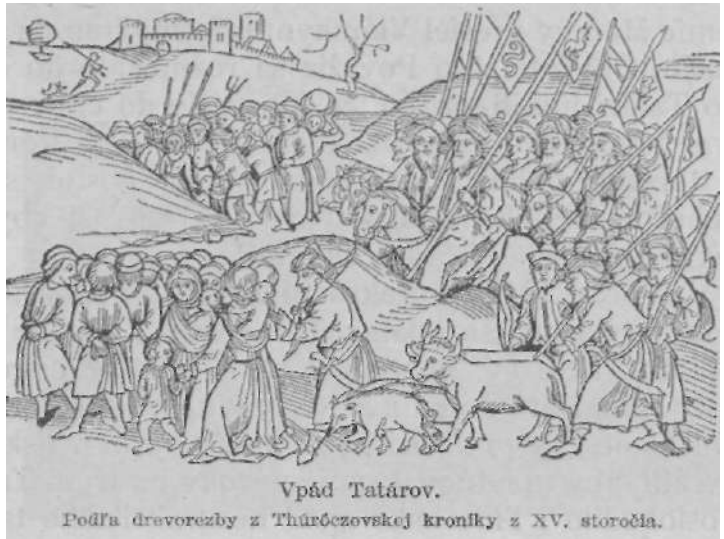

Vpád Tatárov.
Podľa drevorezby z Thúróczovskej kroniky z XV. storočia.

nejší veľmoži vlastnými telami chránili kráľa a umožnili mu útek do blízkych hôr. Kráľ, sprevádzaný niekoľkými jazdcami, cez Šariš, Spiš a Liptov dostal sa do Turca, odpočinul si na nitrianskom hrade, odkiaľ ušiel do Rakúska, ponechajúc krajinu na milosť a nemilosť divým Tatárom.

Uhorsko bolo bezbranné a Tatári sa dali do hrozného pustošenia. Jeden oddiel tatárskeho vojska prenikol hlboko do slovenského územia, spustošil Zemplín a Šariš a dostal sa až do Spiša. Obyvateľstvo Spiša, aby vyhlo záhube, uchýlilo sa do neprístupných lesov a zachránilo sa na vyčnievajúcom skalnom brale, ktoré sa od tých čias volá Skala útočišťa. Druhý oddiel pustošil Gemer, Novohrad a Hont a vnikol hlboko do Pohronia. Na západných a južných svahoch Sitna nad B. Štiavnicou ešte i dnes sa nazýva rozsiahla lúka Tatárskou. Ale ani západné a južné Slovensko neušlo pohrome. Tatársky oddiel, ktorý pod vedením Petu vtrhol až do Sliezska, obrátil sa na juh a cez

územie Moravy prešiel Vlárskym priesmykom na Slovensko. Obyvateľstvo Považia sa rozutekalo do hôr, lebo Tatári hubili všetko, čo im prišlo do cesty. Len pevné hrady, ako Trenčín, Nitra, Bratislava a Komárno, ubránily sa hrdinsky. Prvé slovenské kostoly stály sa obeťou tatárskeho pustošenia a veľká časť obyvateľstva Slovenskej krajiny zahynula.

V zime r. 1241/42 prekročili Tatári pri Ostrihome zamrznutý Dunaj a opanovali a zničili i územie Zadunajska. Belo IV. sa utiahol na dalmátske ostrovy. Vtedy chán Batu dostal z Ázie zprávu, že umrel veľký chán Ogotaj, a preto so všetkými svojimi vojskami sa vrátil, aby uplatňoval svoje nároky na trón. Takto sa oslobodilo i Slovensko zpod neznesiteľného tatárskeho jarma.

Keď obyvateľstvo Slovenska, ktoré si zachránilo život v neprístupných horách, opustilo svoje skrýše, našlo iba so zemou srovnané dediny, vypálené kostoly a biedu. Ale slovenský národ prežil i túto pohromu a dal sa znova do práce, aby si zabezpečil život vo svojej vlasti.

O pustošení Tatárov na Slovensku napísal povesť *Tatársky plen Viliam Pauliny-Tóth, Samuel Tomásik* povesť *Hladomra* a *Štefan Hoza* knižku *Tatári idú.* Zaujímavá je knižka *Jozefa Horáka Zvonárik od sv. Ilju.*

Podivný zvon v Kláštorisku.

Celé okolie Levoče bolo na nohách, hoci bola noc a na oblohe neukázal sa mesiac, ba ani len hviezdičky nebolo vidieť na nebeskej klenbe.

No ľudí bolo dosť na všetkých chodníkoch a cestách, čo viedly ku Kláštorisku. Tu i tu našiel sa človek, čo niesol zažatú, v smole namáčanú brezovú triesku, aby si takto posvietil pod nohy. Okolo triesky bolo vidieť kráčať ľudí s ťažkými bremenami na chrbte.

Každý si niesol, čo najdrahšieho mal.

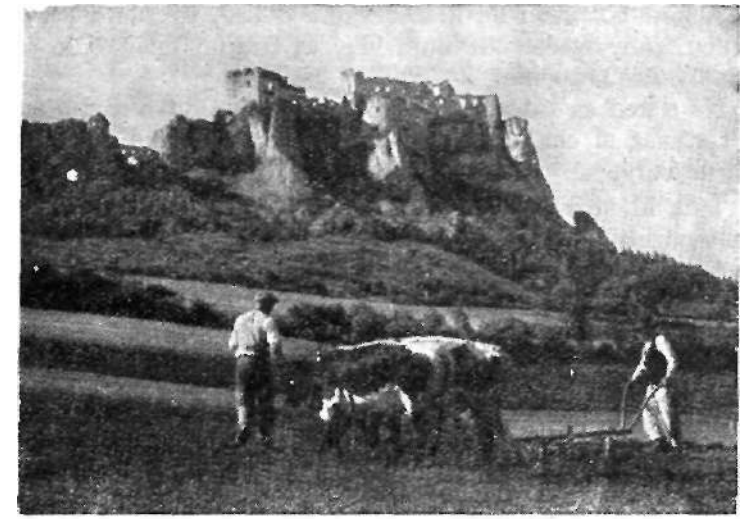

Zámok Lietava.
Dnešný stav.

A každý tak utekal, ako najlepšie mohol a vládal.

I toho, čo by najradšej klesol na zem, hnala hrôza. Hľa, hneď zvečera prichádzali pošli so všetkých strán, že veru keď slnko ráno vyjde, tu budú ukrutní Tatári, a komu je život milý, nech si ho tejto noci zachráni. Nech poberie nohy na plecia a uteká ku Kláštorisku, ako mu dych stačí.

Tam sa azda obránia.

I kývaly sa po cestách brezové fakle v tmavej noci ako červené oká.

Do rána bol plný kláštor utečencami, ledva sa mali kde na zem uložiť unavení ľudia.

No dobre bolo tomu, kto bol v kláštore.

Tatári neomilostili nikoho, koho dolapili, a nocami vysočizné plamene bily do oblohy: to doháraly Tatármi spustošené dediny.

Mnísi kláštora nemali vtedy ešte ani zvona, ani veže. Utečenci chceli sa im za ochranu zavďačiť a najsmelší chlapi dohovorili sa raz, že po prázdnych dedinách dosť sa nájde opustených zvonov, veru že jeden do kláštora dovezú.

I tak urobili.

Cez deň si kdesi zvon obzreli, v noci ho doviezli.

A keď bol zvon na kláštorskom dvore, vystavili i vysokú zvonicu, ráno, večer zazvonili, a vraj ľuďom hneď bolo ľahšie znášať veľké trápenia.

No a keď sa tatárska hrôza pominula, chytro sa ľudia rozbehli stavať si chalupy, zorať si roličky i nového zrna nasiať si do brázdy.

I na kláštor i na novú vežu a zvon zabudli ľudia. Ba časom vymreli i mnísi, onemel zvon celkom, múry kláštora sa rozváľaly, už iba zvonica vyčnievala na opustenom mieste, Kláštorisku.

Tak to bolo až cez tri pokolenia.

Až potom prišlo na um jednej zo susedných dedín, že škoda v Kláštorisku hynúť zvonu, onedlho rozsype sa i zvonica a medzi skálím zahynie zvon. Najlepšie by bolo vraj zvon doviezť do dediny, nešiel by do škody, ba hádam je aj ich starodávny majetok, lebo sa už nik nepamätá, z ktorej dediny chlapi zvon na Kláštorisko doviezli.

Lenže keď si to pomyslela jedna dedina, hneď si to začala namýšľať i druhá i tretia, a hádka bola hotová.

A ktovie, ako dlho by bola hádka trvala, lebo darmo sa schodili na radu starší a múdrejší občania, keby sa raz do rady nebol zamiešal akýsi neznámy starec.

Opravdivé ani nevedno, či bol starec alebo nie, lebo vtedy neprizerali sa mu veľmi.

Iba počúvali, ako hovoril:

— Ľudia dobrí, môže vás zájsť i kára božia, keď sa nad zvonom hádate. Neviete vy, čí je zvon, neviem ani ja, ale čo všetci nevieme, môže vedieť zvon sám. So zvonice ste ho sňali, pred vami stojí, skúste, komu sa s miesta podá.

Shromaždení vypočuli všelijaké rady, nuž skúsili i túto.

Zapriahla prvá dedina pár volov — ale zvon sa ani nehol.

Zapriahla druhá dedina dva páry — ale zvon sedel ani prikovaný. Ťahalo zvon i šesť volov, a darmo to boly najhrdšie voly, nepodal sa podivný zvon.

A napokon bolo okolo zvona i dosť posmechu, lebo posledná dedina išla sa borcovať so zvonom, a ver' to bola taká na posmech, čo ani volov nemala.

Iba dva chudé, slabé junce pripriahla k zvonu.

Lenže zvon sa hneď poľahučky pohol, sťa by nebol z ťažkého kovu, a posmešníkom primrzol posmech na jazyku.

Nemali sa už čo smiať, ani hádať, zvon si sám ukázal, komu patrí, i radi si ho viezli opravdiví majitelia.

Iba čo sa obzreli po neznámom človeku, aby sa mu poďakovali za spravodlivú radu.

Ale toho človeka nebolo už nikde.

Nemecká kolonizácia na Slovensku.

Na území Uhorska nebolo toľko obyvateľov, aby mohli zaujať všetky kraje. Najmä v zalesnených horských krajoch v pohraničí bývalo obyvateľstvo pomerne riedko. Preto už od začiatku 11. storočia sťahovali sa do Uhorska Nemci, ktorí ako hostia osadzovali sa najmä pod väčšími hradmi, kde vznikaly trhové osady. Prisťahovanie Nemcov podporovali i uhorskí králi, ktorí nadväzovali príbuzenské styky s panovníckym rodom nemeckým. Prílev Nemcov umožňovaly i kláštory, ktoré povolávaly cudzích osadníkov na svoje rozsiahle, ale neobývané pozemky. I jednotliví veľmoži napodobňovali kráľa a podporovali Nemcov pri zakladaní nových osád v krajoch, kde bolo málo obyvateľstva. Pretože na území hornatého Slovenska boly celé kraje iba riedko obývané, osadzovali sa nemeckí prisťahovalci vo veľkom počte na Slovensku. Už za kráľa Gejzu II. (1141—1161) prisťahovali sa Nemci do Spiša, kde založili veľa dedín a miest. Nástupcovia Gejzu II., najmä Ondrej II. (1205—1235), povolávali Nemcov a dávali im veľké výhody, aby v horských krajoch zakladali nové dediny. Tento prúd nemeckých kolonistov vzrástol najmä po tatárskom vpáde, keď kráľ Belo IV. a jeho nástupcovia chceli povzniesť spustošenú a čiastočne vyľudnenú krajinu. Silný prílev nemeckých osadníkov vyplňuje celé 13. a 14. storočie. Výsady, ktoré uhorskí králi poskytovali týmto

prisťahovalcom, vábily Nemcov do našich krajov, lebo ich pôvodná vlasť nestačila všetkých uživiť.

Horské kraje Slovenska skrývaly v sebe veľké bohatstvo vzácnych nerastov, zlatej a striebornej rudy. Domáce obyvateľstvo, ktoré sa zamestnávalo roľníctvom a chovom statku, nevedelo využiť toto prírodné bohatstvo, hoci už v 11. storočí vznikly na Slovensku prvé banícke osady. Názvy dedín, ako Rudno, Rudník, Rudná, Zlatno, Zlatník, Zlatná, Zlatovce, dokazujú, že prvými baníkmi na Slovensku boli Slováci. Aby sa využilo toto bohatstvo rozličných rúd, povolávali majitelia týchto krajov, kráľ, veľmoži a kláštory, Nemcov, ktorí mali v baníčení väčšie skúsenosti a vedeli zaistiť pre zemepánov veľké príjmy.

Nemeckí osadníci, ktorí sa takto húfne sťahovali na Slovensko, neboli už iba hosťmi, ale stali sa dedičnými držiteľmi pozemkov, ktoré im vrchnosť pridelila. Každú skupinu kolonistov priviedol podnikateľ, ktorý sa nazýval lokátor. On prevzal od vrchnosti pôdu, na ktorej sa mali kolonisti osadiť, rozmeral pozemky jednotlivým rodinám, založil osadu a stal sa jej richtárom. Pravda, takto založená osada v prvých rokoch neprinášala vrchnosti nijaký zisk, pretože kolonisti museli najprv vyrúbať les, upraviť pôdu a vytvoriť role. Aby sa nová osada upevnila hospodársky, dostávala od vrchnosti lehotu, po vypršaní ktorej začali osadníci platiť vrchnosti daň. Táto lehota trvala obyčajne 18 rokov. Na Slovensku ešte i dnes je 46 dedín, ktoré majú meno Lehota (Mníchova Lehota, Janova Lehota, Bartošova Lehota, Kráľova Lehota, Petrova Lehota, Paučina Lehota, Bzovská Lehota, Ponická Lehôtka, Lednická Lehota, Malá Lehota, Veľká Lehota, Horná Lehota, Dolná Lehota atd'.).

Na čele novej osady stál richtár, ktorý si ponechal najväčší pozemok a neplatil nijaké dane. Bol sudcom v sporoch kolonistov, vyberal pokuty, z čoho jednu tretinu si nechával pre seba. Vrchnosť mu sverila krčmu, mohol mať mlyn, remeselnícku dielňu a mal rozličné iné výhody. Richtárstvo bolo obyčajne dedičné.

Po uplynutí lehoty začali kolonisti platiť predpísané dávky. Zpočiatku bola to desiata čiastka úrody, ktorú osadník musel odviezť do dvora svojej vrchnosti. Okrem toho kolonista musel dávať svojej vrchnosti hydinu, vajcia, tvaroh a iné dávky. Neskoršie, keď sedliak mohol svoje výrobky speňažiť na trhu, platil všetky dávky v peniazoch. Pretože tento poplatok bol určený raz navždy, položenie kolonistov nebolo ťažké, lebo pri usilovnej práci zvyšovali výnos svojho hospodárstva, ale poplatok sa nemenil. Dávky sa platily obyčajne dva razy do roka: na jar (na deň sv. Jura) a na jeseň (na deň sv. Havla). Keďže z nových osád mal panovník, veľmož alebo kláštor veľký zisk, vzniklo v týchto časoch mnoho dedín.

Všetky nové osady, ktoré založili Nemci, spravovaly sa právom, ktoré si kolonisti priniesli zo svojej starej vlasti. U nás sa najviac rozšírilo právo saského mesta Magdeburgu čiže právo saské. Medzi novými osadami, založenými podľa nemeckého práva, najväčší význam nadobudly mestá.

Vznik slovenských miest.

Slovenské mestá vznikaly v 13. a v 14. storočí. Nie všetky naše mestá vznikly rovnakým spôsobom. Niektoré sa vyvinuly postupne zo starších slovenských dedín, ako napr. Trnava, Žilina, Turčiansky Sv. Mar-

Erb mesta Bratislavy z roku 1436.

tin, Prievidza, Topoľčany. Iné mestá sa vyvinuly z trhových osád pod hradmi alebo vznikly pri týchto osadách a neskoršie splynuly s nimi. Tak vznikla najmä Bratislava, Nitra, Hlohovec, Zvolen, Trenčín. Mnohé mestá na území Slovenska vznikly na významných obchodných cestách a staly sa dôležitými strediskami hospodárskeho života. Takýto pôvod má napr. Hlohovec na ceste, ktorá spojovala Považie s Nitrianskou, Topoľčany a Prievidza sa vyvinovaly na ceste, ktorá spojovala Nitru s Turcom, na križovatke ciest vznikla Žilina, ktorá obchodovala so Sliezskom, Moravou a Poľskom; na hornom Považí vzniklo mesto Ružomberok a Liptovský Sv. Mikuláš; vo Spiši najväčší význam nadobudly obchodné mestá Kežmarok a Levoča; na dôležitej ceste, ktorá spojovala Krakov s Budínom, vyvinuly sa Košice, ktoré sa stály najživším obchodným strediskom na východe, na území Šariša Prešov, Sabinov a Bardejov. Veľký hospodársky význam malý najmä mestá, ktoré vznikly z baníckych osád na území Zvolenského lesa (B. Štiavnica, B. Bystrica, Kremnica, Krupina, Slov. Ľupča, Ľubietová, Pukanec, Brezno), v Liptove (Nemecká Ľupča) a vo Spiši (Gelnica, Sp. Nová Ves).

Rozdiel medzi dedinou a mestom bol predovšetkým v tom, že mesto dostalo od panovníka rozličné práva, ktoré zabezpečovaly mestu nielen nezávislosť od stoličného župana, ale umožňovaly i jeho hospodársky rozvoj.

Každé mesto malo právo konať týždenné a výročné trhy, na ktoré sa schádzalo obyvateľstvo celého okolia, aby speňažilo svoje poľnohospodárske produkty a zadovážilo si tovar od mestských remeselníkov a kupcov. Veľký význam malo míľové právo, podľa ktorého na jednu míľu od mesta nesmelí sa osadzovať a pracovať nijakí remeselníci, ktorí by mohli poškodiť záujmy remeselníkov v meste. Tie mestá, ktoré ležaly pri hraniciach alebo pri dôležitých obchodných cestách, dostávaly právo skladu, ktoré im zabezpečovalo, že kupci, ktorí privážali tovar zo susedných krajín, nesmeli tomuto mestu vyhnúť a museli tu složiť svoj tovar. Takéto právo skladu mala Bratislava na tovar z rakúskych krajín, Trnava na tovar z Česka a Moravy, Bardejov a Podolínec na tovar z Poľska, Sučany na poľskú soľ a Košice na tovar z Poľska i z Ruska a na víno, ktoré sa vyvážalo do Poľska. Okrem toho dostaly mestá právo variť pivo. Kupci mnohých miest rozvážali svoj tovar po širokom okolí a nemuseli platiť clo alebo mýto. Aby zločinci a zbojníci neohrozovali bezpečnosť mesta a jeho okolia, dostaly mestá právo meča, podľa

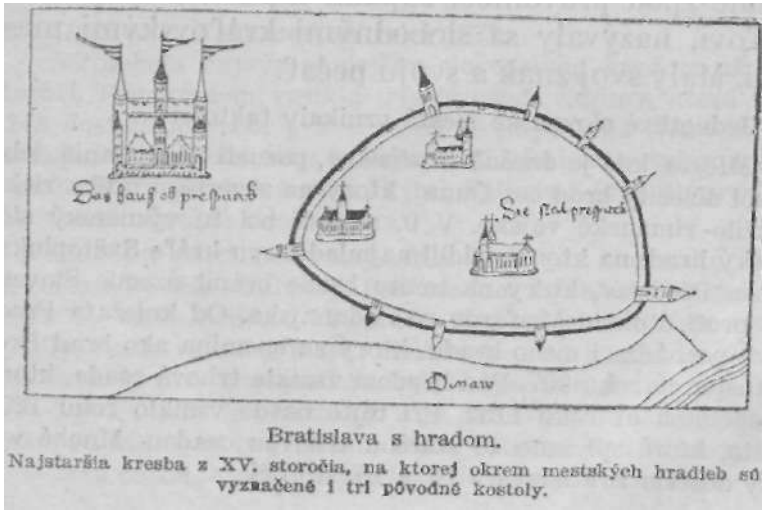

Bratislava s hradom.
Najstaršia kresba z XV. storočia, na ktorej okrem mestských hradieb sú vyznačené i tri pôvodné kostoly.

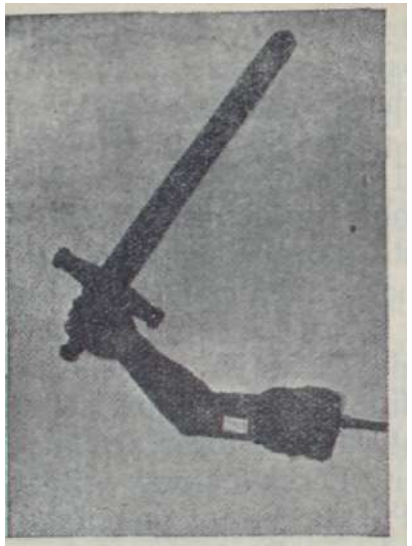

Znak mestského hrdelného práva.
Drevená ruka s mečom z Trnavy.

ktorého mohly previnilcov odsúdiť na smrť a popraviť. Svoju bezpečnosť si zaisťovaly mestá i tým, že dostaly právo ohradiť sa pevnými hradbami, takže mnohé mestá sa stály ozajstnými pevnosťami.

No najdôležitejším právom miest bolo, že nepodliehaly stoličnej vrchnosti, ale mohly sa spravovať samy podľa práva, ktoré k nám prichádzalo z Nemecka. Podľa tohto práva si volilo mesto svoju radu, ktorá mala obyčajne dvanásť konšelov alebo radných. Z nich každý bol za mesiac richtárom. Okrem toho mohli si mešťania sami voliť svojho farára. Také mestá, ktoré boly vyňaté zpod právomoci župana a podliehaly priamo kráľovi, nazývaly sa slobodnými kráľovskými mestami. Malý svoj znak a svoju pečať.

Jednotlivé slovenské mestá vznikaly takto:

Miesto, kde je dnešná *Bratislava,* poznali už Rimania, lebo tu bol dôležitý brod cez Dunaj, ktorý na severnom brehu rieky strážilo rimanské vojsko. V 9. storočí bol tu významný slovenský hrad, na ktorom sídlil najmladší syn kráľa Svätopluka, knieža Predslav, ktorý na tomto hrade bránil územie Slovenska proti útokom Maďarov zo Zadunajská. Od kniežaťa Predslava pochádza i meno hradu, ktorý sa spomína ako hrad Bresalauspurch roku 907. Pod hradom vznikla trhová osada, ktorá sa spomína už roku 1151. Pri tejto osade vzniklo roku 1290 mesto, ktoré splynulo so staršou trhovou osadou. Mnohé výsady dostala Bratislava v 14. a 15. storočí.

Mestský dom v Levoči.
Ukážka ranej renesancie v staviteľstve.

Trnava sa vyvinula zo starej slovenskej dediny, ktorá ležala na brehu potoka Trnavy a na ceste, ktorá spojovala Prahu s Budínom. Mestské práva dostala roku 1238, teda je najstaršie mesto na Slovensku.

Skalica sa stala mestom roku 1372.

Nitra bola najvýznamnejším slovenským hradom už v 9. storočí. Pod hradom vznikla trhová osada kupcov, ktorá roku 1248 dostala mestské práva za to, že obyvatelia Nitry za tatárskeho vpádu hrdinsky bránili hrad. Neskoršie splynulo pôvodné „Staré mesto" s niekoľkými dedinami (ako Párovce) a tak vzniklo dnešné mesto Nitra.

Hlohovec patrí medzi najstaršie hrady na Slovensku. Strážil cestu z Považia do Nitry. Pod hradom vznikla osada a vedľa nej v 14. storočí mesto Freištadt. Keď sa obidve tieto osady spojily, vzniklo dnešné mesto Hlohovec.

Trenčín pod menom Laugaricio spomína sa už v 2. storočí. Trenčiansky hrad stál už v 11. storočí a strážil Považskú cestu, ku ktorej sa pripojovala cesta Vlárska. Pod hradom bola slovenská osada, ktorá pri príchode nemeckých kolonistov oko-

lo roku 1300 stala sa mestom. Roku 1402 dostal Trenčín právo skladu.

Žilina bola pôvodne slovenská dedina, ktorá pre svoju výhodnú polohu pri ústí Kysuce do Váhu a na križovatke obchodných ciest rýchlo vzrastala. Prvý raz sa spomína roku 1208. Mestom sa stala v polovici 14. storočia a patrila medzi najvýznamnejšie slovenské mestá. Obyvatelia Žiliny založili niekoľko nových osád na okolí, medzi nimi i Kysucké Nové Mesto.

Topoľčany sa stály mestom už kedysi začiatkom druhej polovice 13. storočia a nadobudly význam tým, že ležaly na ceste z Nitry do Turca a pri ceste, ktorá prichádza z Považia.

Prievidza ako slovenská osada sa spomína po prvý raz roku 1113. Mestské práva dostala roku 1388, keď sa vymanila zo závislosti od bojnického hradu. Prievidza prevzala mestské práva od mesta Krupiny.

Turčiansky Sv. Martin sa vyvinul v blízkosti starej osady Modly, ktorá už svojím menom ukazuje, že pochádza ešte z časov veľkomoravských. Ako dedina sa spomína roku 1284, mestské práva prevzala od Krupiny roku 1340.

Ružomberok založili nemeckí kolonisti, ktorí na území Liptova hľadali drahé kovy. Mestom sa stal roku 1318, keď dostal tie isté práva, ako mala *Nemecká Ľupča* už od roku 1263.

Kežmarok, ako už meno dokazuje, je tiež nemeckého pôvodu. Bola to dedina, ktorá roku 1269 dostala niektoré práva. Mestom sa stal roku 1380.

Levoča sa spomína po prvý raz roku 1263. Mestské práva dostala začiatkom 14. storočia a onedlho sa stala hlavným mestom celého Spiša a hlavou všetkých spišských miest.

Prešov sa stal mestom roku 1324 a o krátky čas bol strediskom hospodárskeho života celého Šariša.

Sabinov sa vyvinul z dediny, ktorá pochádza ešte z 12. storočia. Mestom sa stal v polovici 14. storočia.

Bardejov založili mnísi rehole cisterciánov, ktorí sa v tomto pohraničnom kraji osadili začiatkom 13. storočia. Roku 1320 dostal mestské práva a roku 1376 sa stal slobodným kráľovským mestom.

Podolínec patrí medzi mestá, ktoré sa vyvinuly v pohraničnom kraji. Roku 1244 založili ho Poliaci, pretože v týchto časoch táto časť Spiša patrila k Poľsku. Václav II., kráľ český a poľský, povýšil ho na mesto roku 1292, ale o niekoľko rokov patril už k Slovensku.

Krupina patrí medzi najstaršie mestá na Slovensku. Mestom sa stala súčasne s Trnavou roku 1238. Krupinské právo sa rozšírilo po celom Slovensku.

Zvolen sa spomína roku 1214 ako dedina pod hradom. Niektoré práva dostal už roku 1244 a postupne sa stal mestom. Odtiaľto vychádzali osadníci do susedných krajov, najmä do horného Pohronia, kde založili niekoľko nových osád.

Košice boly pôvodne dedinou, ktorá vznikla pod hradom (hrad stál na kopci, ktorý i dnes sa nazýva Hradová). Pretože tadeto viedla najdôležitejšia cesta z Uhorska do Poľska, pri starej dedine vzniklo mesto, ktoré dostalo práva súčasne s Bratislavou roku 1290. Bohatlo nielen z obchodu, ale i z nových výsad, ktoré udeľovali Košiciam uhorskí králi v 14. a 15. storočí.

Medzi slovenskými mestami zvláštne postavenie a veľký význam maly najmä banské mestá, ktoré vznikly v krajoch, bohatých na rudu drahých kovov. Tieto mestá dostaly od panovníka právo hľadať a využiť ložiská drahých kovov vo svojom okolí. Najstaršie banské mesto na Slovensku je Banská Štiavnica, ktorá dostala mestské práva roku 1250 a spravovala sa právom českého banského mesta Jihlavy. Od B. Štiavnice prevzaly toto právo všetky ostatné banské mestá na Slovensku, okrem Kremnice, ktorá sa spravovala kutnohorským právom. Štiavnické bane boly veľmi výnosné, lebo skoro celá polovica výťažku striebra v Uhorsku v 13. storočí bola z B. Štiavnice. Ale o krátky čas prevýšila svojím bohatstvom všetky banské mestá Kremnica, ktorá sa stala mestom roku 1328. Od roku 1335 razily sa tu povestné kremnické dukáty, ktorými sa platilo v celej strednej Európe. Roku 1255 stala sa mestom Banská Bystrica. Všetky tieto mestá malý bohatých obyvateľov, ktorí si mohli budovať veľké a výstavné domy a kostoly. Okrem týchto veľkých banských miest vznikly aj iné banícke osady, ako Pukanec (stal sa mestom roku 1337), Nová Baňa (1345),

Ľubietová (1379), Brezno (1380), Banská Belá (1440), Gelnica (okolo r. 1250) a Sp. Nová Ves (1380).

Nikde na území celého Uhorska nevzniklo toľko miest ako na Slovensku.

O zlatom potoku.

Pán zámku Sásová kedysi pred päťsto rokmi mal i taký potok, čo zlatý piesok donášal. Jeho poddaní na mieste dnešnej Starej Kremničky museli tento zlatý piesok chytať, premývať. Och, a na šašovskom zámku bolo vtedy zlata toľko, že vraj šašovského pána iba v zlatom koči vozili a všetci Starokremničania v deravých krpcoch chodili.

Neveríte?

Hľa, Starokremničania boli poddaní a museli chytať zlatý piesok, premývať — ryžovať a všetko až do posledného zrnka odniesť na šašovský zámok. Veru na tie krpce nedostalo sa z toho veľkého bohatstva.

Ryžovači zlata boli však pokojní ľudia, poslušne ryžovali a nedívali sa na svoje krpce.

Iba jeden jediný zadíval sa vždy medzi robotou a často sa zadíval po tej čudnej vode, po zlatom potoku. Díval sa, díval a vždy tou stranou sa zahľadel, odkiaľ ten potok pritekal. Ba niekedy i na svoju robotu zabudol a takto mudroval:

— Keby som sa raz dostal na to miesto, kde tento potok vyviera, nuž potom iste by som bol väčším pánom ako sám pán šašovského hradu a aspoň pozlátený remenec navliekol by som si do krpcov. Sem len omrvinky donáša tento potok a na šašovskom zámku predsa sa všetko ligoce, nuž pri prameni iste aj dubáky budú z čistého zlata. -

A to preto mudroval takto, lebo na tom mieste, kde ryžovali zlato, končilo sa panstvo zámku Sásová a potom nasledoval majetok kráľa a to hora a hora a samá húština bez konca a kraja. — Ktože by sa bol odvážil hľadať zlatý prameň v tejto nekonečnej a divej hore? — Aj kráľ bol prísny, ale čože to proti tým zlým duchom, čo v tých horách bývali! Ak prišla víchrica, to bola hodina zlých duchov, nuž ľudia ani nepozreli v tú stranu.

Len tento jeden jediný človek sa díval a díval na tie hory a o tom rozmýšľal, ako by sa dostal k zlatému prameňu.

Raz na deň sv. Jána, kde sa vzal, tu sa vzal, naraz vidí pred sebou malého človiečika. Človiečik malý, iba hlava veľká a brada až po samú zem. Zadivil sa veru, ba i prestrašil, lebo takého človeka ešte nikdy nevidel.

A tu prihovoril sa mu človiečik.

— Počul som, že chcel by si sa dostať k prameňu zlatého potoka. Nuž ak to naozaj chceš, chytro sa vyber, poď so mnou, ja ťa k nemu zavediem.

Ale ryžovač nepristal tak chytro na pozvanie človiečika. Tri dni a tri noci rozmýšľal, až sa konečne dohodli, že keď zájde mesiačik, pustia sa spoločne na cesty.

Človiečik potom ešte i takto mu poradil: — Starať sa o nič nemusíš. Keď zájde mesiac, sedem svätojánskych mušiek ti prilietne na okno a to bude znak, aby si sa vybral na cestu. Mušky budú poletovať pred tebou a jedna krajšie bude svietiť ako druhá. Ale ty si len tú vyber, ktorá bude mať najmenšie svetielko a kráčaj, kade ťa povedie.

Tak sa i stalo.

Mesiačik zašiel, sedem mušiek svätojánskych priletelo, ale ryžovač šiel len za tou, čo mala najmenšie svetielko. A dobre tak pochodil. Onedlho ostatné mušky zmizly a ostala len tá jediná. Ale tá potom začala rýchle rásť a tak mu potom svietila, že chodilo sa mu potom ako za bieleho dňa.

Keď prvá hviezdička zhasínala, chodil už po jednej lúke, kde ho čakal ten čudný Človiečik. Ba ani nečakal ho sám, ale bolo tam ešte mnoho iných, no všetci takí malí a všetci bradatí. Každý držal v ruke zlatý lampášik a strieborné kladivko. Ryžovača pekne privítali a viedli ho rovno k prameňu zlatého potoka.

Keď vychodilo slnko, boli už na mieste.

Ohromná skala, zpod ktorej vyvieral potok, bola z čistého zlata a tak sa ligotala, že ani hľadieť sa nedalo na ňu. A naokolo pozlátené stromy, ba veru i dubáky boly zo samého zlata.

Ryžovač ani k slovu neprišiel od divu.

A keď sa trochu spamätal, tu prišla mu zlá myšlienka-. Vytiahol kladivo a chcel si odraziť kus z toho zlatého kameňa.

Ako však prvý raz uderil — hora neďaleko hrozne zacvendžala.

Keď druhý raz uderil — človiečikovia chytro poskákali do prameňa, kričali, plakali a hrozili mu.

Ryžovač myslel však len na zlato a zahnal sa kladivom i tretí raz. Hora ešte väčšmi zahučala a zo zlatej skaly odvalil

sa taký kus, že ani desiati by ho neboli odniesli. Ryžovač však nemal z toho nič, lebo človiečikovia povyskakovali, pochytili ho všetci a stiahli ho so sebou do prameňa.

Čo sa s ním stalo, to nik nevie.

Kráľovskí poddaní počuli však ten cvengot, dostali sa na to miesto a uzreli bohatstvo, čo tam naokolo ležalo. Oznámili to kráľovi. Ten hneď povolal baníkov z celého sveta. Začali kopať a vynášať také množstvo zlata, akého vtedy na celom svete nebolo. Aj obyvatelia Starej Kremničky dostali sa vraj sem (nikdy viac nechodili v deravých krpcoch) a založili tu nové mesto Kremnicu.

Zaujímavý život v banskom meste (v Banskej Štiavnici) opisuje spisovateľ *Jozef Horák* v románe *Zlaté mesto.*

Naše mestá v stredoveku.

Aby mestá už svojou výstavbou mohly zodpovedať svojmu cieľu, každé mesto bolo vybudované podľa plánu.

Najdôležitejšou časťou každého mesta bolo námestie čiže rínok, ktorý tvoril obyčajne prostriedok mestskej osady. Cez rínok prechádzala hradská, ktorá spojovala mesto s okolím. Pretože na námestí sa konaly týždenné a výročné trhy (jarmoky), musel byť rínok dosť priestranný. Na obvode námestia stály domy najbohatších mešťanov. Boly to úzke, obyčajne jednoposchodové budovy s vysokým štítom a vysokou strechou. V úzkom a dlhom dvore týchto domov boly dielne remeselníkov. Na prízemí týchto murovaných budov bývaly často sklepené arkády, pod ktorými rozkladali svoj tovar kupci v prípade zlého počasia. (Takéto domy sú ešte i dnes v Žiline, v Kysuckom N. Meste.) Väčšina ostatných domov bola z dreva. Výstavnosťou vynikal najmä mestský dom a kostoly.

Z rínku sa rozbiehaly ulice vo všetkých smeroch rovnobežne alebo kolmo na seba. Ulice boly dosť úzke,

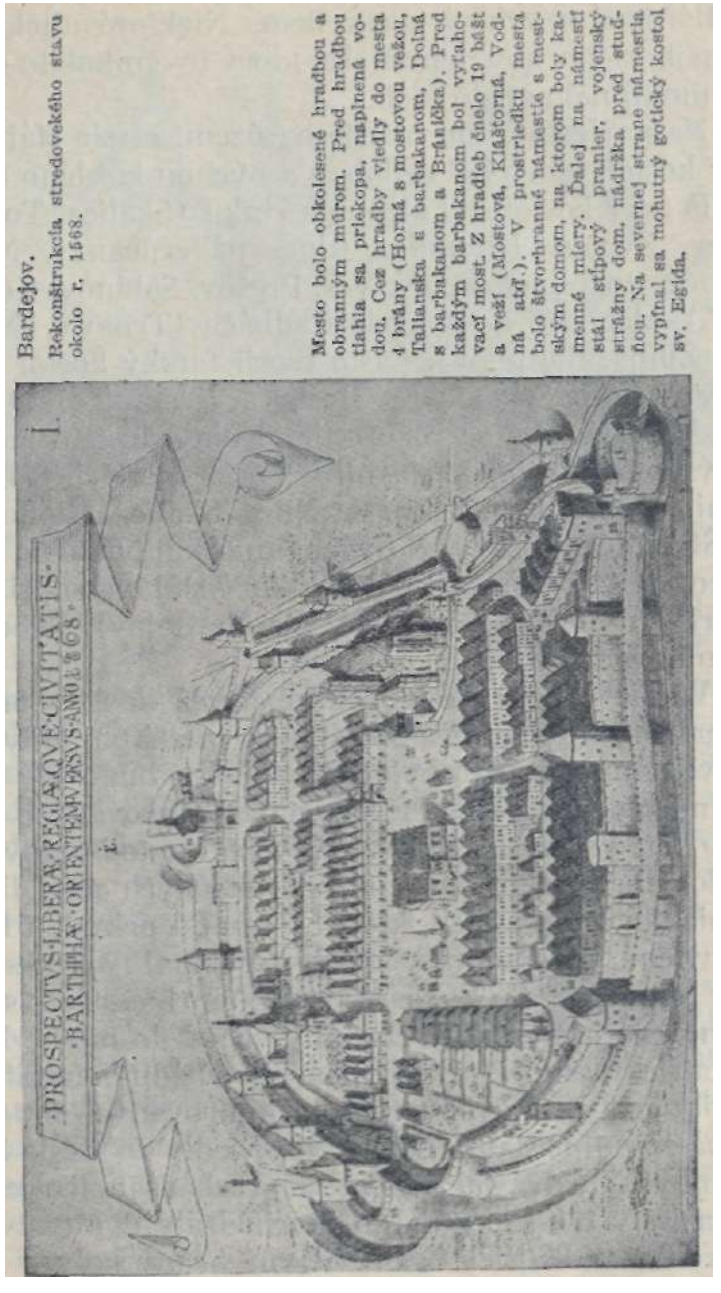

Bardejov.
Rekonštrukcia stredovekého stavu okolo r. 1568.

Mesto bolo obkolesené hradbou a obranným múrom. Pred hradbou tiahla sa priekopa, napĺnená vodou. Cez hradby viedly do mesta 4 brány (Horná s mostovou vežou, Talianska s barbakanom, Dolná s barbakanom a Bránička). Pred každým barbakanom bol vyťahovací most. Z hradieb čnelo 19 bášt a veží (Mostová, Kláštorná, Vodná atď.). V prostriedku mesta bolo štvorhranné námestie s mestským domom, na ktorom boly kamenné míery. Ďalej na námestí stál stĺpový pranier, vojenský strážny dom, nádržka pred studňou. Na severnej strane námestia vypínal sa mohutný gotický kostol sv. Egídu.

nedláždené a v noci neosvetlené. Niektoré uličky sa koncily slepo, aby nepriateľa, ktorý by vnikol do mesta, mohli nahnať do nich.

Na najčestnejšom mieste na území mesta stál farský kostol, ktorý bol ozdobou a pýchou každého mesta. Farský kostol stál alebo na rínku (Skalica, Topoľčany, Zvolen, Kremnica (dnes už zrúcaný), Nem. Ľupča, Podolínec, Sp. N. Ves, Prešov, Sabinov, Košice atď.), alebo pri mestských hradbách (Trnava, Krupina, Žilina, Bardejov). Často tvoril farský kostol časť mestského opevnenia (B. Bystrica, Kremnica). Okolo farského kostola sa rozprestieral cintorín. Rozmerné a výstavné kostoly si stavali v našich mestách františkáni a dominikáni (Trnava, Nitra, Skalica, Hlohovec, B. Štiavnica, Košice). Najvýznamnejšou budovou každého mesta bol mestský dom, ktorý stál alebo priamo na rínku (Levoča, Sp. Nová Ves, Bardejov), alebo na jeho obvode (Bratislava, Košice).

Väčšie a bohatšie slovenské mestá dostaly právo ohradiť sa hradbami. Zpočiatku sa mestá ohradily iba drevenými palisádami, ale neskoršie si vybudovaly pevné murované hradby. Pretože stavba murovaných hradieb bola veľmi nákladná, pokým si mesto hradby vybudovalo, bolo oslobodené od rozličných poplatkov. V niektorých mestách, ktoré už samou prírodou boly opevnené, bol iba hrad, ktorý sa vypínal nad mestom (B. Štiavnica, B. Bystrica), alebo pri cestách stály jednotlivé bašty, ktoré chránily vchod do mesta. Najbohatšie mestá, ktoré sa obávaly vpádu nepriateľa, obklopovaly sa súvislým pásom murovaných hradieb s početnými baštami. Cez hradby viedly do mesta brány, obyčajne dve (ak cez mesto prechádzala len jedna cesta), štyri (ak cez mesto prechádzaly dve cesty) a niekoľko vedľajších brán. Hlavné brány boly v mo-

Košický dóm.
Napravo kaplnka sv. Michala. Gotické stavby zo XIV.—XVI. storočia.

hutnej bašte, v ktorej bola stála stráž. Všetky brány sa na noc zatváraly. Okolo hradieb bola široká a hlboká priekopa, ktorú napúšťali vodou, aby sa nepriateľ nedostal až pod hradby. Nad priekopou bol padací most. Pred hlavnou bránou vybudovalo mesto ešte malú pevnôstku, aby vchod do mesta bol zabezpečený (v Bardejove). Niektoré slovenské mestá si vybudovaly hradby hneď po svojom založení (Trnava na otvorenej rovine mala hradby s mnohými baštami, štyri hlavné a dve vedľajšie brány; tieto hradby sa okrem hlavných brán zachovaly podnes). Bratislava sa opevnila roku 1311 (zachovala sa Michalská brána a aspoň názvy iných brán). Prešov sa ohradil r. 1378, Žilina r. 1405, Skalica r. 1372. Niektoré slovenské mestá si vybudovaly hradby iba v neskorších časoch, keď ohrozovali Slovensko Turci v 16. a 17. storočí (Zvolen, Krupina). Menšie a bezpečnejšie ležiace mestá nemaly hradieb nikdy (T. Sv. Martin, Lipt. Sv. Mikuláš).

Takto vybudované mestá neboly veľké a nemohly

mať ani veľký počet obyvateľov. Najväčšie mesto na Slovensku bola Trnava, ktorá vyrástla v strede úrodnej nížiny západného Slovenska na križovatke dôležitých ciest. V Spiši veľkým mestom bola Levoča, ktorá prekvitala ako hlavné mesto celého kraja. Na strednom Slovensku neobyčajne vzrástla bohatá Kremnica, ktorá už roku 1442 mala okolo 3000 obyvateľov. Neskoršie predstihly tieto mestá Bratislava a Košice. Iné slovenské mestá malý 800—1000 obyvateľov.

Obyvateľstvo mesta sa zaoberalo v prevažnej väčšine remeslom a kupectvom. Tie slovenské mestá, ktoré ležaly na významných obchodných cestách, spájajúcich územie Slovenska so susednými krajinami, staly sa strediskami čulého hospodárskeho života a nadviazaly živé styky so zahraničnými mestami (Bratislava, Žilina, Levoča, Bardejov, Košice). Len v niektorých mestách bolo i roľnícke obyvateľstvo, ktoré obrábalo pozemky, ležiace za hradbami mesta.

V mestách, ktoré sa vyvinuly zo starých slovenských dedín, zachovalo sa popri nemeckých prisťahovalcoch i pôvodné slovenské obyvateľstvo. V nových mestách, najmä banských, bolo obyvateľstvo nemecké. Nemci sa starali o to, aby sa v mestách nemohli osadzovať príslušníci iných národov, aby majetok, hospodársky život a správa mesta bola len v rukách Nemcov. V takýchto nemeckých mestách Slováci nemohli kupovať majetky, domy, nemohli vykonávať remeslá a nemali účasť v správe mesta. Tak sa stalo, že niektoré mestá na Slovensku veľmi dlho si zachovaly nemecký ráz. Ale v iných mestách, ktoré ležaly v husto zaľudnenom slovenskom kraji, začali sa onedlho osadzovať i Slováci, menili jeho národnostný ráz a dostali sa i do mestskej rady. Tak v 2iline už v druhej polovici 14. storočia bolo toľko Slovákov, že kráľ Ľudovít Veľký vydal roku 1381 listinu, v ktorej rozhodol, že polovicu mestskej rady v Žiline musia tvoriť Slováci. V iných mestách popri farských kostoloch nemeckých vznikajú i slovenské kostoly, ktoré sú dôkazom, že v mestách slovenského obyvateľstva stále pribúdalo. Často býval v našich mestách aspoň slovenský kňaz, ktorý mal na starosti duchovné potreby slovenských veriacich. Už v stredoveku boly slovenské ulice v Bardejove a v Prešove. V nasledujúcich storočiach, keď časť nemeckého obyvateľstva v našich mestách vyhynula vo vojnách, v ktorých trpely predovšetkým mestá, sťahovalo sa do miest stále viac Slovákov, takže naše mestá sa postupne, ale isto poslovenčovaly.

V našich mestách už od najstarších čias začali sa osadzovať židovskí kupci, ktorí obývali často vyhradenú časť mesta. Táto židovská časť mesta bývala oddelená od ostatných častí múrom. (V Bratislave Zámocká ulica a jej okolie, v Trnave Jerichovská a Jeruzalemská ulica, v Nitre Párovce atď.)

Mestá pri svojom hospodárskom rozvoji stály sa i dôležitými ohniskami kultúrneho života. Nemeckí osadníci prinášali k nám vyššiu vzdelanosť, takže mnohé naše mestá stály sa novými strediskami západoeurópskej vzdelanosti na území Slovenska. Pri farských kostoloch a kláštoroch vznikaly školy. V mnohých mestách vybudovali nemocnice. Do miest prichádzali stavitelia a umelci, ktorí budovali a vyzdobovali nielen kostoly a mestské domy, ale i budovy bohatých mešťanov. Tento vyšší kultúrny život mesta nemohol ostať bez vplyvu ani na dediny širokého okolia, ktoré boly s mestom v ustavičnom styku. Teda vznik a rozvoj slovenských miest značí, že Slovensko sa vzmáha predovšetkým hospodársky a zapojuje sa do súčasných kultúrnych prúdov.

Cechy v našich mestách.

Okrem kupcov, ktorí dovážali do mesta rozličný tovar *zo* susedných krajov a tvorili najbohatšiu vrstvu mestského obyvateľstva, žili v mestách predovšetkým remeselníci, ktorí si tu zakladali dielne a predávali svoje výrobky na týždenných alebo výročitých trhoch. Niektoré druhy remesiel poznali od starších čias i Slováci, znalosť niektorých si osvojili od svojich susedov, ale väčšinu remesiel priniesli k nám nemeckí osadníci v 13. a 14. storočí.

Tak, ako sa dostaly k nám zo susedného Nemecka rozličné druhy remesiel, tak prišiel k nám z Nemecka i zvyk, že remeselníci si začali zakladať spolky. Takéto spolky, ktoré sdružovaly remeselníkov toho istého druhu, volaly sa cechy. V každom meste bolo toľko cechov, koľko druhov remesiel. Pravda, vo väčších mestách mohlo mať každé remeslo svoj samostatný cech, v menších mestách a neskoršie i vo väčších dedinách bolo cechov menej, lebo remeslá príbuzného druhu spojovaly sa v spoločný cech. Na niektoré druhy remesiel dostaly monopol iba niektoré mestá, tak napr. barchet bolo slobodno vyrábať iba v Košiciach a na bielenie plátna mal právo len Bardejov. Remeselnícke dielne vo väčších mestách sošku povaly sa obyčajne v niektorých uliciach, takže ulice dostávaly meno podľa príslušného remesla. (Ešte dnes máme v Bratislave Sedlársku a Klobučnícku, v Trnave Pekársku, Halenársku a Ostrožnú, v B. Bystrici Mäsiarsku, v Hlohovci Kovársku, v Žiline Mydlársku a v Košiciach Kováčsku, Mäsiarsku a Zvonársku ulicu.) Časom (od 13. do 18. storočia) osadili sa v slovenských mestách títo remeselníci: tesári, tokári, stolári, kolári, debnári; garbiari, kožušníci, grznári, remenári, sedlári, obuvníci, čižmári; súkeníci, pláteníci, tkáči, farbiari, halenári, krajčíri, gombári, klobučníci, povrazníci; kovotepci, kovolejci, zbrojnici, ostrohári, nožiari, brusiči; hodinári, kováči, zámočníci, zlatníci; mäsiari, pekári, rybári, pernikári, kuchári, mlynári, vinohradníci; košikári, sklári, voskári, holiči, kamenári, murári, hrebenári, hrnčiari, sitári, kramári a spo-

Pečať zlatníckeho cechu v B. Bystrici.

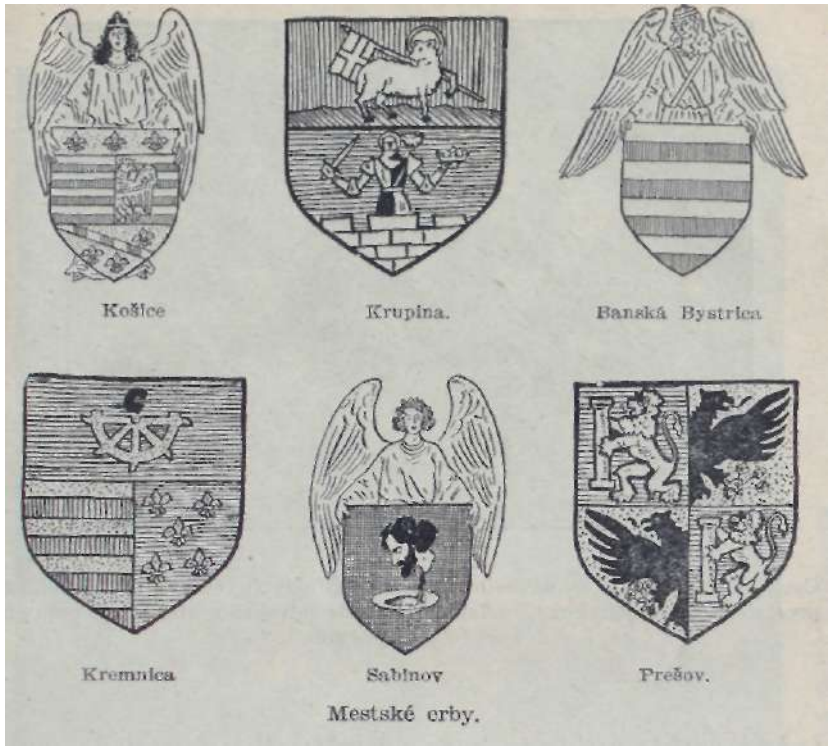

Mestské erby.

Cechové odznaky so svolávacími znakmi rozličných remesiel (v úzadí na prostriedku, krajčírskeho, mäsiarskeho, debnárskeho atď.). V popredí korbáč s kapsičkou.

ločné cechy, v ktorých sa združovali remeselníci príbuzných odborov.

Cech, ako odborová organizácia remeselníkov, staral sa o všetky záujmy svojich členov. Každý cech mal svoje spísané stanovy, ktoré obsahovaly podrobné pravidlá a volaly sa artikuly. Organizácia cechov ustálila sa v 14. storočí a dosiahla veľký rozvoj v 15.—16. storočí a trvala až do najnovších čias, keď remeslá začala ubíjať továrenská výroba. Stanovy, ktoré si vypracoval cech, potvrdzovala v meste mestská rada, v malých mestách zemepán, svetská alebo cirkevná vrchnosť. Často si daly cechy potvrdiť svoje artikuly i panovníkovi.

Pretože v mnohých našich mestách bolo v 13.—14.

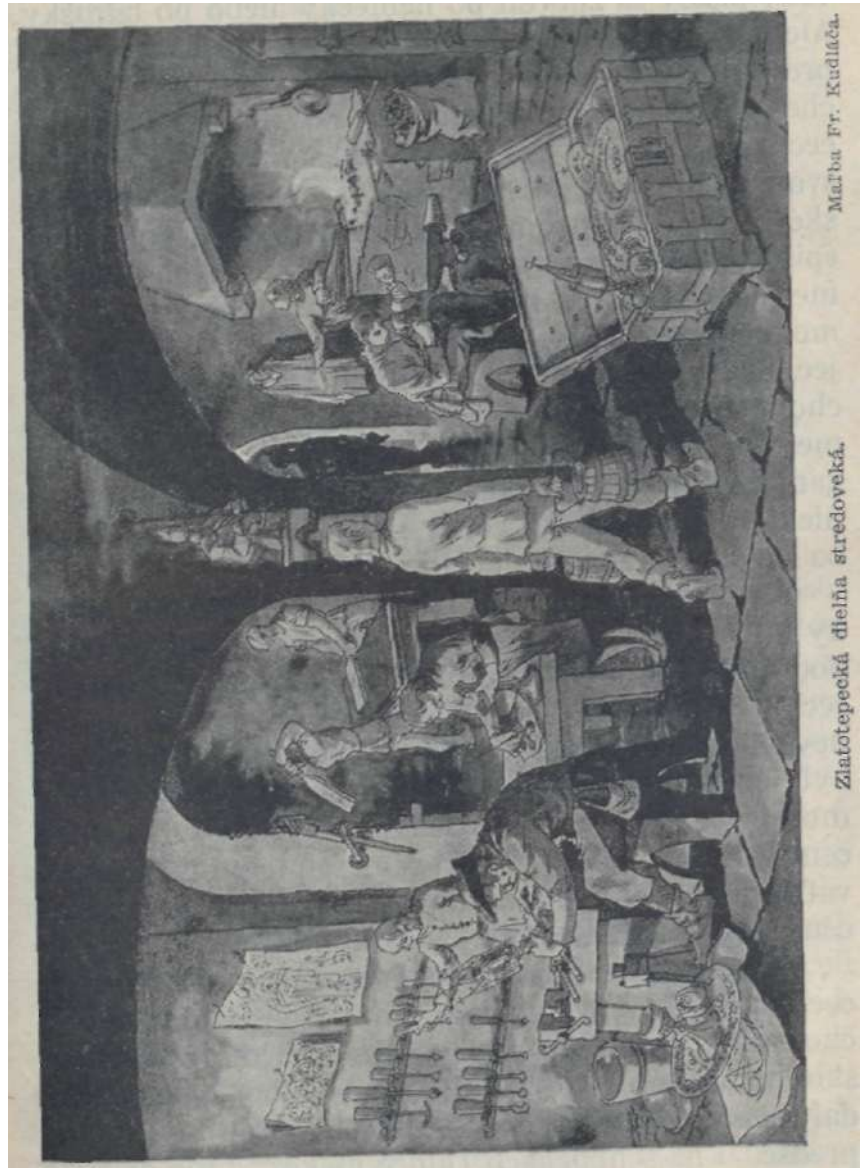

Zlatotepecká dielňa stredoveká. Maľba Fr. Kudláča.

storočí prevažne nemecké obyvateľstvo, i artikuly cechov písaly sa zprvoti po nemecky alebo po latinsky. Ale neskoršie, keď v našich mestách začal nadobúdať prevahu živel slovenský, začala sa v písomnostiach cechov čoraz väčšmi uplatňovať slovenčina. Trnavský cech krajčírov už roku 1558, mäsiarov 1562 vydával svoje písomnosti po slovensky. Trenčianske a hlohovské cechy už koncom 16. storočia užívajú vo svojich spisoch slovenčinu. V 17. storočí vo všetkých menších mestách (Bánovce, Bojnice, Beckov, Bytča, Holič, Humenné, Ilava, Jelšava, Myjava, Prievidza, Púchov, Rajec, Skalica, Šaštín, Topoľčany atď.) skoro všetky cechovné zápisy vedú sa po slovensky. Ba i v banských mestách, ako v B. Štiavnici a Kremnici, preniká do organizácie cechov slovenčina. Koncom 17. storočia i niektoré bratislavské cechy malý slovenské artikuly, ba slovenskí remeselníci žili i v Miškovci.

Členom cechu sa stával iba majster, ktorý i so stránky odbornej, i so stránky mravnej vyhovel všetkým podmienkam, aby mohol byť prijatý do „poctivého" cechu. V každom cechu bolo iba toľko majstrov, aby nevznikla nadvýroba. V Bratislave roku 1376 mohlo byť len 28 mäsiarov a 16 pekárov. Každý člen cechu musel dodávať na trh bezchybné výrobky a za takú cenu, akú určil cech. Všetci remeselníci museli pracovať rovnako, aby tovar bol rovnakej akosti a rovnakej ceny, aby sa znemožnila každá konkurencia.

Na čele cechu stál cechmajster, ktorého si členovia cechu zvolili na jeden rok. Cechmajster bol hlavou cechu, zastupoval cech pred úradmi, najmä pred mestskou radou, pred ktorou hneď po svojom zvolení skladal prísahu. Mal na starosti všetky záujmy cechu, predsedal na schôdzkach (ktoré niekoľko ráz do roka svolával do svojho domu) alebo na spoločných hostinách. Dozeral na prácu všetkých členov cechu, posudzoval ich výrobky (najmä pred jarmokom), staral sa o presné zachovávanie všetkých predpisov, opatroval všetky písomnosti a peniaze, uložené v cechovnej truhlici. V sporoch medzi členmi vykonával úlohu sudcu, vymeriaval tresty a vyberal pokuty. Cechmajster bol váženou osobnosťou, ktorej preukazovali všeobecnú úctu nielen medzi členmi jeho cechu, ale v celej verejnosti.

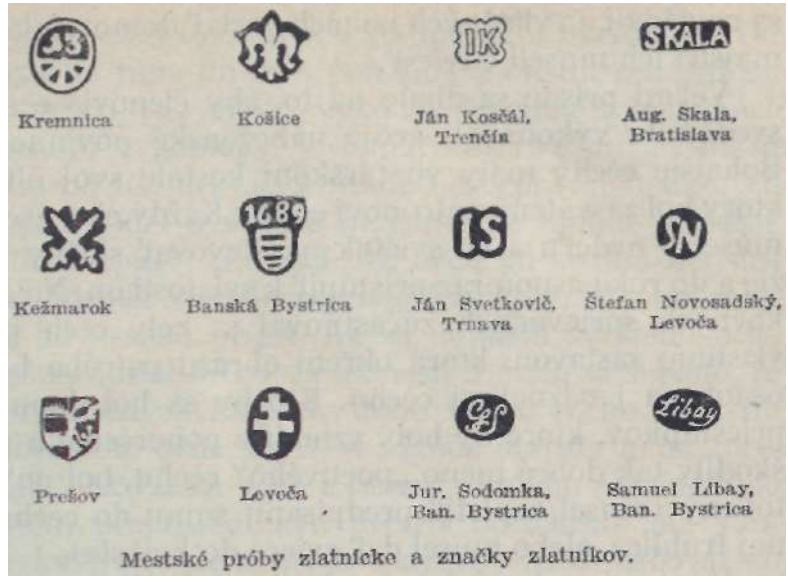

Mestské próby zlatnícke a značky zlatníkov.

Členovia cechu sa delili na starších a mladších majstrov. Starší majstri z poverenia cechmajstra prezerali výrobky členov cechu, dozerali na poriadok a disciplínu v cechu; mladší majstri boli povinní vykonávať rozličné služby, ako zapaľovať v kostole sviece, posluhovať pri hostinách, starať sa o slabých a chorých majstrov, museli mŕtvemu majstrovi vykopať hrob a niesť rakvu. Ak po spoločných hostinách starší majstri

sa nevládali na vlastných nohách dostať domov, mladší majstri ich museli odviesť.

Veľmi prísne sa dbalo na to, aby členovia cechu svedomite vykonávali svoje náboženské povinnosti. Bohatšie cechy malý vo farskom kostole svoj oltár, ktorý bol zasvätený patrónovi cechu. Každý člen cechu musel v nedeľu a vo sviatok navštevovať služby božie a do roka aspoň raz pristúpiť k sviatostiam. Na cirkevných sprievodoch zúčastňoval sa celý cech pod vlastnou zástavou, ktorá okrem obrazu patróna bola ozdobená i odznakmi cechu. Kto by sa bol dopustil priestupkov, ktoré by boly vzbudily pohoršenie a poškodily tak dobré meno „poctivého" cechu, bol pokutovaný (musel zaplatiť predpísanú sumu do cechovnej truhlice, alebo musel dať sviece do kostola).

V prípade nebezpečenstva, keď nepriateľ ohrozoval mesto, musely cechy brániť hradby mesta. Mesto pridelilo každému cechu jednu vežu alebo baštu, ktorú museli členovia cechu udržiavať v dobrom stave a zásobovať ju zbraňami a strelivom. Podnes sa zachovalý v slovenských mestách bašty, ktoré sa volajú podľa jednotlivých remesiel (Pekárska, Obuvnícka, Mäsiarska bašta atd'.). Ak vypukol v meste požiar, každý cech sa musel zúčastniť na záchranných prácach a priniesť predpísaný počet vedier vody na hasenie.

Aby sa do cechu dostali len statoční ľudia, mravne bezúhonní a odborne dobre pripravení, museli sa podrobiť dlhoročnému učeniu a prísnej výchove. Kto sa chcel vyučiť nejaké remeslo, musel sa stať najprv učňom. Učňom mohol sa stať len chlapec z poriadnej rodiny. Rodičia priviedli svojho syna k majstrovi, aby ho tam „pripovedali". Aký bol život takého učňa, o tom hovorí i slovenské porekadlo: „Učeň-mučeň." Učeň musel predovšetkým poslúchať, a to nielen pána majstra, ale i tovarišov, a najmä pani majstrovu. Od včasného rána do noci pomáhal v dielni, prizeral sa, ako pracujú tovarišia, vykonával jednoduchšie práce a pritom vypomáhal v domácnosti. Veľmi prísne sa dbalo na to, aby učeň nikde nerozprával o tom, čo počul a videl u svojho majstra, ale mohol prinášať rozličné zprávy z mesta. Ak učeň od svojho majstra ušiel, museli ho rodičia priviesť zpiatky, lebo iný majster ho nesmel prijať. Ak sa dopustil väčšieho priestupku, dostal bitku na námestí a často sa stávalo, že učni ostatných majstrov toho istého cechu vyplatili nezbedného učňa. Po 3—4 rokoch majster učňa „prepustil". Keďže sa učeň z remesla mnoho nenaučil, po svojom prepustení ako tovariš odchádzal „na vandrovku", aby sa u iných majstrov zdokonaľoval vo svojom remesle a skúsil svet.

Pán Váhu a Tatier.

Keď Tatári opustili spustošené Uhorsko, kráľ Belo IV. sa staral o to, aby zničenú krajinu povzniesol. Preto vo veľkom množstve povolával cudzích osadníkov, aby vyľudnené kraje mal kto obrábať.

Ale Uhorsko onedlho, ešte za vlády Bela IV., dostalo sa do ťažkého položenia, ktoré zavinil vnútorný rozvrat uhorského štátu a silný rozmach štátu českého za vlády Přemysla Otokara II. a jeho nástupcov.

Český kráľ Přemysl Otokar II. stal sa pánom krajín rakúskych a rozšíril svoju moc až k brehom Jadranského mora. Keďže na časť týchto krajín, najmä na Štajersko, robil si nároky aj uhorský kráľ, vzniklo medzi českým a uhorským kráľom nepriateľstvo. Vojny, ktoré vznikly z toho, odohrávaly sa predovšetkým

na území Slovenska, ktoré na tento nepriateľský pomer uhorsko-český doplácalo životmi svojich obyvateľov a ich majetkami. Časť západného Slovenska s Bratislavou, Trnavou a Nitrou od roku 1271 niekoľko ráz stala sa korisťou českého kráľa a obeťou bezohľadného pustošenia českých vojsk.

Po smrti Bela IV. (1270) dostali sa na uhorský trón panovníci, ktorí sa spriatelili s pohanskými Kumánmi, zdržiavali sa v kumánskych táboroch, kde sa oddávali ľahkomyseľným zábavám a pohanskému životu. Za vlády takýchto kráľov celá krajina sa rútila do záhuby. Roku 1280 biskupi a veľmoži donútili kráľa Ladislava IV., aby zanechal svoj samovoľný život a aby skrotil i divých Kumánov. Ale Kumáni sa vzbúrili a pustošili celú krajinu, vrhli sa i na Slovensko a dopúšťali sa ukrutností na jeho obyvateľstve. Neskoršie, roku 1285, vtrhli na Slovensko ešte raz Tatári, ktorí prišli do Spiša a pustošili celé východné Slovensko. Tento vpád využili i Kumáni, ktorí znova vyplienili západnú časť Slovenska. Takto doplácalo Slovensko na slabosť uhorských kráľov a ich priateľstvo s Kumánmi.

Ale čím slabší bol kráľ, tým viac rástla moc veľmožov, ktorí si prisvojovali kráľovské i cirkevné majetky a neuznávali nad sebou nijakú vládu. Koncom 13. storočia rozpadlo sa Uhorsko na niekoľko čiastok, v ktorých vládli bohatí veľmoži ako nezávislí malí králi. Medzi týmito veľmožmi, ktorí si počínali ako samostatní vladári, bol i Matúš Čák Trenčiansky, pán Váhu a Tatier, ktorý koncom 13. storočia stal sa pánom veľkej časti Slovenska.

Matúš Čák nebol pôvodom Slovák, ale jeho predkovia získali rozsiahle majetky na území Slovenska. Keď sa Matúš Čák za vlády Ondreja III. (1290—1301)

Korunovanie Karola Róberta z Anjou.
Gotická nástenná maľba z r. 1317 v Spišskej Kapitule.

stal najvyšším kráľovským úradníkom, využil svoje postavenie na to, aby k svojim rodovým majetkom získal nové hrady a kraje. Matúš Čák zabral pre seba majetky mnohých šľachticov, iných donútil, aby uznali jeho nadvládu, privlastnil si mnoho kráľovských hradov a vo svojej bezohľadnosti neváhal siahnuť i na cirkevné majetky. Roku 1299 opanoval i Trenčín, ktorý sa stal sídlom a hlavným hradom mocného pána Váhu a Tatier, ako sa Matúš Čák často sám nazýval. Moc Matúša Čáka Trenčianskeho rozprestierala sa od rieky Moravy až po Spiš a od Dunaja až po Tatry, takže celé západné Slovensko (okrem Bratislavy a okolia) a veľká časť stredného Slovenska bola v jeho moci. Za Dunajom strážil hranice Matúšovej krajiny mocný Vyšehrad. Na Trenčianskom hrade vybudoval si Matúš Čák celý panovnícky dvor s kráľovským prepychom a veľkým počtom dvoranov, ktorí vykonávali rozkazy svojho pána. Ako nezávislý panovník razil v Nitre i vlastné peniaze a nadväzoval styky so susednými vladármi.

Matúš Čák Trenčiansky vybudoval svoju veľkú moc na bohatstve, ktoré mu plynulo z rozsiahlych majetkov. Ale najspoľahlivejšou oporou jeho moci bola

Matúš Čák.
Olejomaľba J. B. Klemensa z 2. polovice XIX. storočia.

oddanosť a vernosť zemianstva a ľudu, ktorý bol vždy hotový podporovať svojho pána i so zbraňou v ruke, a to i proti kráľovi. Vo vojsku Matúša Čáka Trenčianskeho bojovaly i oddiely slovenských bojovníkov, ktorí sa vyznamenávali odvahou a chrabrosťou, takže vojenská sláva Matúša Čáka Trenčianskeho je zásluhou predovšetkým jeho slovenských poddaných.

V týchto časoch vládol na východnom Slovensku mocný rod Amadeovcov, ktorý opanoval i Košice a neuznával nad sebou svrchovanosť uhorského kráľa.

Vtedy, keď roku 1301 Ondrejom III. vymrel arpádovský rod a o uhorský trón sa uchádzalo niekoľko panovníkov, Slovensko pod vládou Matúša Čáka Trenčianskeho stalo sa skoro nezávislým štátom.

Časť uhorskej šľachty na čele s Matúšom Čákom Trenčianskym povolala na trón syna českého kráľa Václava, ktorý už predtým bol získal i poľskú korunu. Dvanásťročný kráľovič Václav, korunovaný v Stolnom Belehrade, narazil však v Uhorsku na odpor druhej strany, ktorá s pomocou pápeža Bonifáca VIII. zvolila za uhorského kráľa Karola Róberta z francúzskeho rodu Anjouovcov, ktorí vládli v Neapolsku. Matúš Čák Trenčiansky, spoliehajúc sa na svoju veľkú moc, postavil sa proti Karolovi Róbertovi a hájil záujmy českého Václava. V tomto odpore proti Anjouovcom zotrval i vtedy, keď sa Václav zriekol uhorskej koruny a roku 1306 ako posledný mužský potomok panovníckeho rodu přemyslovského umrel.

Nový uhorský kráľ hneď po svojom nastúpení na trón usiloval sa o to, aby zlomil moc veľmožov a sjednotil Uhorsko pod svojou vládou. Nebezpečným protivníkom Karola Róberta bol najmä Matúš Čák Trenčiansky, ktorý vládu nového panovníka neuznával, so svojimi vojskami napadol i kráľovský hrad v Budíne a postavil sa proti tým veľmožom a biskupom, ktorí podporovali Karola Róberta. Roku 1311 získal nový kráľ väčšinu veľmožov na svoju stranu a chystal veľkú vojnu proti Matúšovi Trenčianskemu. Ale mocný pán Váhu a Tatier našiel spojenca v rode Amadeovcov, ktorí vzdorovali kráľovi na východnom Slovensku. Spojené vojská Matúša Čáka a Amadeovcov bránily sa na Šarišskom hrade a donútily kráľa na ústup. Kráľovské vojsko sa utiahlo do Spiša, aby získalo pomoc spišských Nemcov. S touto posilou pustil sa Karol Róbert do rozhodujúcej bitky, ktorá bola 15. júna 1312 pri Rozhanovciach neďaleko Košíc. V tejto bitke zvíťazil kráľ a vyvrátil moc Amadeovcov, ktorí stratili všetky svoje hrady a majetky a museli ujsť do Poľska. Amadeovci sa viac do Uhorska nevrátili, a pánom východného Slovenska sa stal Karol Róbert.

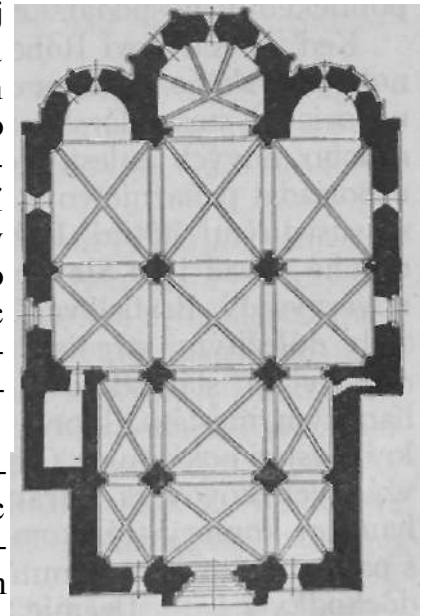

Gotická katedrála v Spišskej Kapitule.
Pôvodný stav pôdorysu.

Ale porážka pri Rozhanovciach nezlomila moc Matúša Čáka Trenčianskeho, ktorý ešte i potom sa cítil samostatným pánom v západnej časti Slo-

venska. Moc Matúša Čáka ešte i teraz bola taká veľká, že nemecký kráľ Fridrich Driečny roku 1315 hľadal uňho pomoc proti svojmu protivníkovi Ľudovítovi Bavorskému a českému kráľovi Jánovi Luxemburskému. Hoci sa Karol Róbert roku 1317 zmocnil Vyšehradu a Komárna a nebezpečne ohrozoval panstvo Matúša Čáka Trenčianskeho, jednako Matúš Čák do konca svojho života pokladal sa za samostatného vladára. Iba keď Matúš Čák roku 1321 na Trenčianskom hrade umrel, rozšíril Karol Róbert svoju moc i na západnú polovicu Slovenska. V nasledujúcom roku získal Karol Róbert i Bratislavu, ktorá od začiatku 14. storočia bola v moci rakúskych vojvodov.

Slovensko po krátkom trvaní svojej samostatnosti znova sa stalo časťou uhorského štátu, ktorý pod vládou kráľov z rodu Anjouovcov išiel v ústrety veľkému politickému, hospodárskemu a kultúrnemu rozvoju.

Keď sa Karolovi Róbertovi podarilo obnoviť jednotu uhorského štátu, prvou jeho starosťou bolo, aby usporiadal hospodárske pomery v krajine. Založil mnoho nových miest, podporoval rozvoj baníctva, usporiadal peňažníctvo a napomáhal obchodné styky so susednými štátmi. Práve v týchto časoch vznikly mnohé mestá i na Slovensku a staršie mestá dostaly nové výsady. Bratislava, Trnava, Levoča a Košice sa staly dôležitými strediskami medzinárodného obchodu. Veľkú starostlivosť venoval kráľ slovenským banským mestám, ktoré neobyčajne zvýšily príjmy kráľovskej pokladnice. O rozvoj baníctva a speňaženie vzácnych kovov sa staraly banské komory. Na čele banskej komory stál komorný gróf, ktorý uzavieral s panovníkom prenájomnú smluvu a ručil kráľovi za dôchodky z baní. Územie Slovenska, bohaté na bane, bolo rozdelené na dve banské komory: západná polovica Slovenska patrila pod správu banskej komory kremnickej, východné Slovensko pod správu banskej komory smolníckej, ktorá mala svoje sídlo neskoršie v Košiciach.

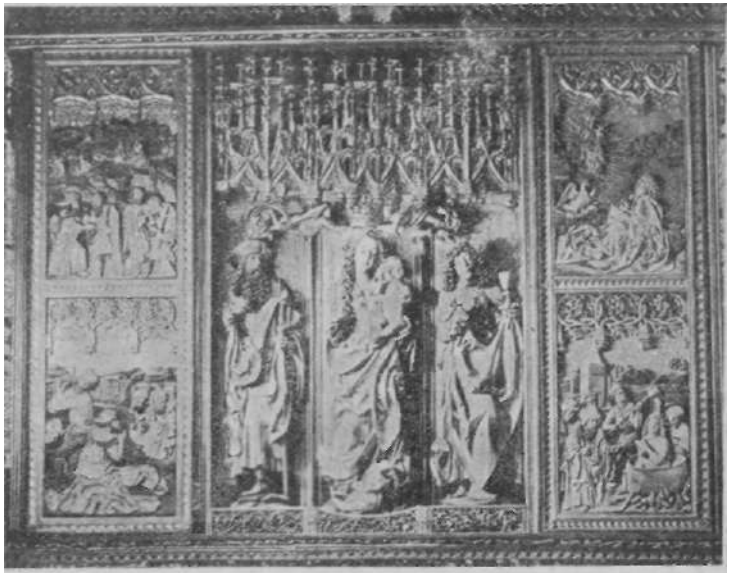

Pavol z Levoče:
Gotický hlavný oltár z kostola sv. Jakuba z r. 1508—1517.

Oddaným prívržencom Karola Róberta a jeho verným pomocníkom bol župan Donč, ktorý spravoval veľkú časť stredného Slovenska ako zvolenský župan. K Zvolenskej stolici patrilo v týchto časoch rozsiahle územie, z ktorého sa postupne utvorila samostatná stolica Turčianska, Oravská a Liptovská okrem vlastnej stolice Zvolenskej. Župan Donč založil Liptovský Hrádok, vybudoval mnohé kostoly, bohato obdaroval kláštory a bol ako posol Karola Róberta na pápežskom dvore v Avignone.

Syn a nástupca Karola Róberta, Ľudovít Veľký (1342—1382), usiloval sa o to, aby po smrti Kazimíra

Veľkého, posledného mužského potomka piastovského rodu, stal sa poľským kráľom. Dohody, ktoré toto spojenie uhorského a poľského štátu pod vládou spoločného kráľa pripravovaly, uzavieraly sa v slovenských mestách, medzi ktorými najvýznamnejšiu úlohu hraly Košice, ležiace na ceste z Krakova do Budína. V Košiciach bolo niekoľko uhorsko-poľských sjazdov, na ktorých sa rozhodlo, že po smrti Ľudovíta Veľkého nastúpi na poľský trón jeho dcéra.

O živote mocného veľmoža Matúša Čáka Trenčianskeho písali mnohí slovenskí spisovatelia. Tak *Jozef Miloslav Hurban* v povesti *Olejkár, Viliam Pauliny-Tóth* v povesti *Trenčiansky Matúš,* spisovateľ *Jégé* v rozprávke *Magister rytier Dônč, Jonáš Záborský v* divadelnej hre *Bitka pri Rozhanovciach,* a najmä spisovateľ *Jozef Branecký* v zaujímavej knižke *Poklady Matúša Čáka Trenčianskeho* a v knižke *Zo starého Trenčína.* Vysokú vežu Trenčianskeho hradu ľud podnes volá Matúšovou vežou.

Gotická kultúra na Slovensku.

Stredoveká kultúra je kultúra kresťanská. Cirkev sa starala nielen o rozšírenie a upevnenie kresťanskej viery a kresťanských mravov medzi surovými národmi Európy, ale aj o kultúrny život v tomto barbarskom prostredí. Kresťanstvo zmenilo a zošľachtilo povahu stredovekého človeka, ktorý sa naučil vidieť svoj životný cieľ v posmrtnej spáse svojej duše. Zbožný duch stredovekého človeka vedel trpezlivé znášať ťažkosti a biedu pozemského života, lebo pochopil, že v slzavom údolí tohto sveta pripravuje sa na život večný. Takéto kresťanské chápanie života povznášalo ľudského ducha k Bohu a dalo zvláštny ráz celej stredovekej vzdelanosti. Táto kresťanská kultúra v stredo-

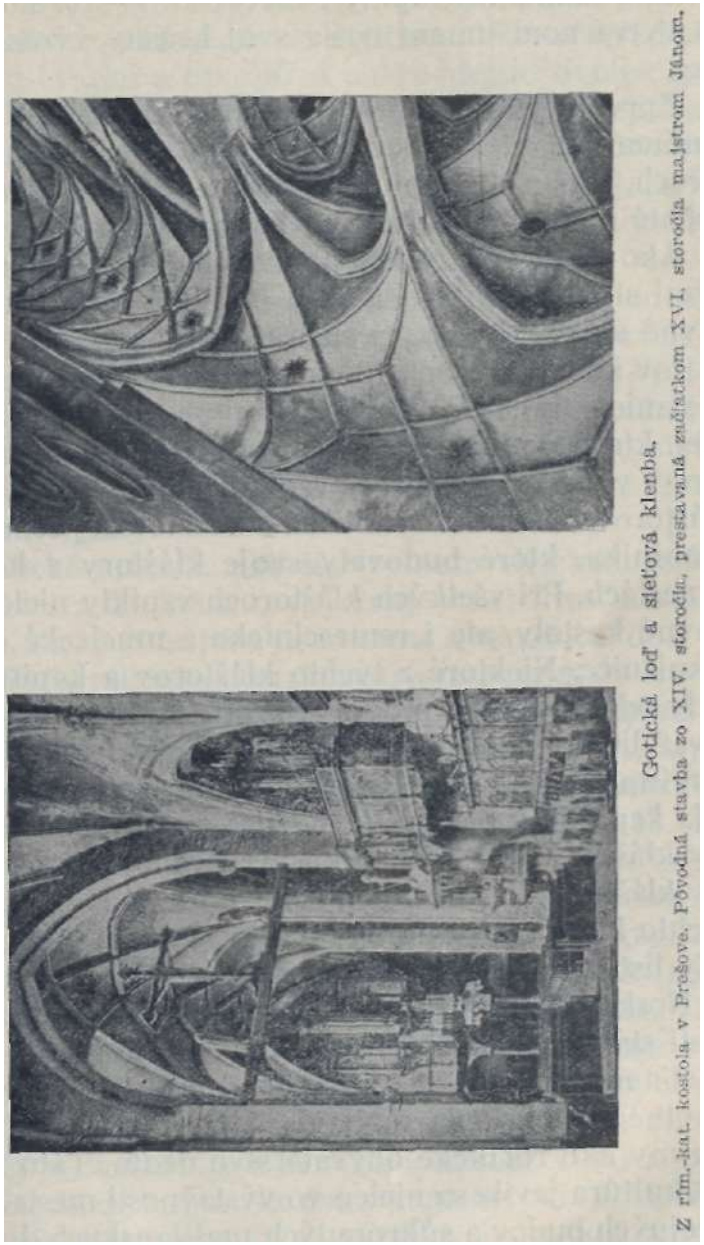

Gotická loď a sieťová klenba.

Z rím.-kat. kostola v Prešove. Pôvodná stavba zo XIV. storočia, prestavaná začiatkom XVI. storočia majstrom Jánom.

veku dosiahla svoj úplný rozkvet v 13.—15. storočí a vo výtvarnom umení našla svoj krásny výraz v gotike.

Zprvoti jedinou pestovateľkou vzdelanosti, vied a umení bola iba cirkev, ktorá najmä vo svojich kláštoroch, farských, kapitulských kostoloch shromaždila bohaté poklady umeleckých pamiatok.

Ako všade v Európe, i na Slovensku prvými a jedinými strediskami vzdelanosti boly kláštory a iné cirkevné ústavy, ktoré pri štedrej podpore kráľa a veľmožov konaly nielen svoje náboženské, ale i kultúrne poslanie. Okrem starých kláštorov rehole benediktínskej, ktoré vznikly na Slovensku už pred vpádom Tatárov, v 13. a 14. storočí vznikol u nás veľký počet kláštorov rehole sv. Františka a kazateľskej rehole sv. Dominika, ktoré budovaly svoje kláštory a kostoly v mestách. Pri všetkých kláštoroch vznikly nielen výstavné kostoly, ale i remeselnícke a umelecké dielne a knižnice. Niektoré z týchto kláštorov a kapitúl dostaly od panovníka právo vydávať, prepisovať a overovať listiny. Takéto kláštory sa nazývaly hodnovernými miestami. Na Slovensku hodnoverným miestom bola kapitula v Bratislave, v Nitre a Spiši, benediktínsky kláštor vo Sv. Beňadiku pri Hrone, premonštrátsky kláštor v Kláštore pod Znievom a v Jasove. V takýchto kláštoroch vznikly archívy, v ktorých sa ukladaly listiny a rozličné písomnosti.

Neskoršie najvýznamnejšími ohniskami vzdelanosti staly sa bohaté obchodné a banské mestá. Obyvatelia miest už vplyvom svojho zamestnania a svojho hmotného položenia mali viac smyslu pre kultúrne záujmy ako roľnícke obyvateľstvo dedín. Táto mestská kultúra javila sa nielen vo výstavnosti mesta, jeho verejných budov a súkromných meštianskych domov, ale i v živote jeho obyvateľov. Mešťania ako kupci a remeselníci prichádzali do styku s bližšími i vzdialenejšími krajmi a osvojili si pokročilejšie životné spôsoby. V mestách boly školy (v Bratislave a v Spišskej Kapitule spomínajú sa školy už v 13. storočí), do miest prichádzali cudzí remeselníci a umelci, ktorí podľa súčasného vkusu pracovali na výstavbe a výzdobe mestských budov, najmä farských kostolov.

V týchto časoch i v strednej Európe vzniklo niekoľko univerzít podľa vzoru univerzity parížskej. Tieto univerzity (Praha r. 1348, Krakov 1364 a Viedeň 1365) hneď od svojho založenia malý i poslucháčov zo Slovenska. Takto sa dostalo Slovensko do styku s vyššou európskou vzdelanosťou, ohniskami ktorej boly univerzity.

Gotické umenie, ako sa vyvinulo vo Francúzsku, Nemecku a Taliansku, vyjadruje vzlet kresťanského ducha, ktorý sa odpútava od zeme a vznáša sa do výšky. Táto myšlienka dostala svoj výraz najmä v stavbe gotických kostolov, ktoré svojou výškou, štíhlosťou a ľahkosťou vyrastajú vysoko nad svoje okolie a povznášajú myseľ veriaceho človeka k Bohu. Tento sloh sa udomácňoval na Slovensku už od polovice 13. storočia a pri stavbách kostolov splýval s poslednými dozvukmi slohu románskeho. Z týchto čias ranej gotiky zachoval sa na Slovensku kostol bývalej turčianskej prepozitúry v Kláštore pod Znievom (ok. roku 1260). Z konca 13. storočia pochádza kostol františkánov v Bratislave a dominikánsky kostol v Košiciach. V 14. storočí vzniklo mnoho veľkolepých gotických kostolov v našich kvitnúcich mestách. Sú to farské kostoly v Bratislave, v Trnave, v Levoči, v Bardejove, v Prešove, a najmä kostol sv. Alžbety v Košiciach. Krásne gotické kostoly si vybudovaly najmä spišské

mestá a banské mestá stredného Slovenska. Z tohto času pochádzajú i gotické kostoly slovenských kláštorov vo Sv. Beňadiku, Mariatáli, Okoličnom a kostol Červeného kláštora.

Okrem veľkých a výstavných gotických kostolov, ktoré si vybudovaly naše mestá, vznikol na území Slovenska veľký počet malých dedinských kostolíkov, ktoré i pri svojej jednoduchosti a umeleckej skromnosti svedčia, že gotická kultúra vnikla veľmi hlboko do stredovekého Slovenska a zanechala pamiatky i v slovenských dedinách. Kým na stavbe mestských kostolov pracovali zväčša cudzí stavitelia, tieto dedinské kostolíky budovali obyčajne domáci majstri, ktorí si osvojili stavebné zvláštnosti gotického slohu.

K pamiatkam gotického slohu počítame okrem cirkevných stavieb i naše stredoveké hrady, ktoré ozdobujú temená slovenských hôr. Gotických domov v mestách sa zachovalo pomerne málo, pretože musely ustúpiť stavebnému rozvoju miest v novších storočiach. Len zriedka sa zachovala aspoň časť radnice (v Bratislave), časť mestských hradieb a aspoň časť gotického domu (Levoča).

Zvláštny vývin malo na Slovensku gotické rezbárstvo, z ktorého sa zachovaly najmä v spišských a banských mestách početné drevené sochy Madony, sv. Barbory a Kataríny. K najvzácnejším pamiatkam gotického umenia na Slovensku patria krídlové oltáre, ktoré ozdobujú kostoly Spiša a Šariša a iných východoslovenských miest. Niekoľko krídlových oltárov sa zachovalo i v B. Bystrici a Štiavnici a v iných krajoch Slovenska. Vynikajúcim rezbárom bol majster Pavol z Levoče, ktorý zhotovil krásny oltár Narodenia Pána v Bardejove a hlavný oltár v kostole sv. Jakuba v Levoči. Žiaci majstra Pavla z Levoče ozdobili najmä spišské kostoly vynikajúcimi dielami rezbárskeho umenia.

Na múroch starých gotických kostolov zachovaly sa freskové maľby (maľované do čerstvej vakovky, napr. vo Sv. Beňadiku, v turčianskych Necpaloch, Spišskej Kapitule). Na krídlových oltároch sú pekné tabuľové obrazy, maľované na dreve.

Vysokú úroveň majú i pamiatky umeleckých remesiel, najmä bohoslužobné predmety (kalichy, monštrancie, kríže, omšové rúcha atď.), ktoré sa zachovaly vo farských a kláštorských kostoloch. Mnoho z týchto pamiatok vzniklo v slovenských dielňach, ktoré pracovaly i pre cudzinu. (Vo Spiši sa lialy zvony i pre poľské kostoly.)

Toto veľké bohatstvo pamiatok z gotickej doby jasne dokazuje, že Slovensko v 13.—15. storočí žilo bohatým kultúrnym životom, a najmä na poli výtvarného umenia nezaostávalo za susednými kultúrnymi krajinami.

Slovenské hrady.

V tých časoch, keď slovenské mestá začaly si budovať mocné hradby, gotické kostoly a pekné radnice, bohatí veľmoži stavali si murované hrady, ktoré ešte i dnes ozdobujú temená slovenských hôr. Málokde v strednej Európe je toľko hradov ako práve na území Slovenska.

Za vlády kráľov z anjouovského rodu v 14. storočí prichádza k nám zo západných krajín rytierska vzdelanosť. Z bohatých veľmožov, ktorí boli pánmi celých krajov a zastávali vysoké krajinské úrady, vzniká stav vysokej šľachty. Šľachta osvojuje si rytierske

mravy a aj navonok chce sa povzniesť nad úroveň pracujúceho sedliackeho ľudu, ktorý býval v dedinách. Preto každý šľachtic chce si vybudovať na vysokom kopci vlastný hrad, aby odtiaľ, ako z orlieho hniezda, panoval nad celým krajom. Pretože šľachta nadobudla časom veľkú moc a často sa stavala i proti kráľovi, hrad mohol si vybudovať len ten veľmož, ktorému dal kráľ povolenie.

Už za vpádu Tatárov sa ukázalo, aký význam majú hrady, opevnené valmi a priekopami, pre bezpečnosť krajiny a jej obyvateľov, ktorí sa pred nepriateľom utiahli do hradu, aby tam zachránili aspoň svoje životy. Keďže takéto nebezpečenstvo hrozilo krajine stále, i sám kráľ, i bohatší veľmoži budovali opevnené hrady, aby obyvateľstvu celého okolia poskytly ochranu a aby zadržaly postup nepriateľa.

Aby hrad bol bezpečným útočišťom obyvateľstva, musel byť vybudovaný na takom mieste, ktoré už svojou polohou bolo neprístupné. Preto väčšina slovenských hradov vypína sa na skalnatých bralách, ktoré sú prístupné iba s jednej strany, kým na ostatných stranách spadajú strmo do doliny. Aby takto vybudovaný hrad bol naozaj nedobytnou pevnosťou, bezpečnosť hradu zvyšovaly početné bašty a veže, ktoré sa vypínaly z mohutných múrov. Vrchný okraj múrov bol ozubený (cimburie) a opatrený otvormi (strielne).

Väčšie hrady skladaly sa z niekoľkých častí. Cez vonkajšie hradby viedla brána do prvého hradného dvora, na ktorom stály stajne, sklady a byty služobníctva. V bašte nad bránou bola stráž, ktorá v prípade nebezpečenstva vytiahla spúšťací most a znemožnila príchod do hradu. Ak by sa nepriateľovi bolo podarilo vniknúť do tohto vonkajšieho hradu, mohli sa obyva-

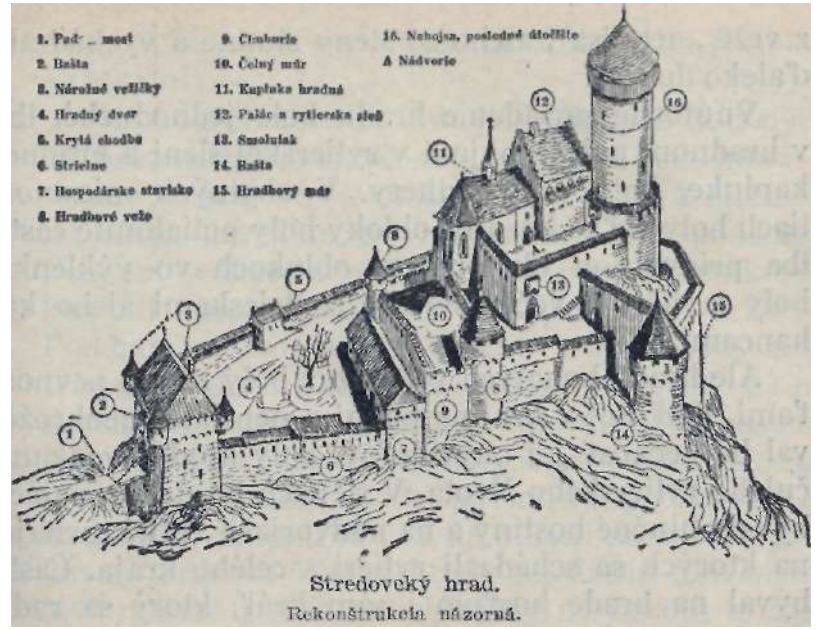

Středověký hrad.
Rekonštrukcia názorná.

telia uchýliť a brániť vo vnútornom hrade. Hlavnou čiastkou vnútorného hradu bol palác, v ktorom býval hradný pán so svojou rodinou. V hradnom paláci bola veľká rytierska sieň a kaplnka. Nad všetky budovy vyčnievala mohutná *veža „nebojsa",* s ktorej bol výhľad do širokého-ďalekého okolia. Ak nepriateľ opanoval i vnútorný hrad s palácom, obyvatelia mohli sa ešte brániť v tejto veži. V pivnici veže bolo väzenie. Každý hrad mal svoju studňu, ktorá zásobovala obyvateľov hradu vodou. Pretože hrady boly na vysokých kopcoch alebo skalných bralách, musela byť studňa veľmi hlboká. Tam, kde v tvrdej skale nebolo možné vykopať studňu, bývala na nádvorí hradu veľká nádrž, v ktorej sa shromažďovala dažďová voda. Keď hrozilo nebezpečenstvo, že nepriateľ sa zmocní celého hradu, obyvatelia hradu mohli ujsť tajnou chodbou. Takáto tajná chodba viedla alebo

z veže „nebojsa", alebo zo steny studne a vychádzala ďaleko do lesa.

Vnútorné zariadenie hradu bolo jednoduché, iba v hradnom paláci, najmä v rytierskej sieni a hradnej kaplnke, bolo viac nádhery. V obytných miestnostiach boly veľké kozuby, obloky boly potiahnuté často iba priesvitnou blanou, pri oblokoch vo výklenku boly lavičky a večer svietilo sa trieskami alebo kahancami.

Ale hrady bohatých veľmožov boly nielen pevnosťami. Keď bol v krajine pokoj a nepriateľ neohrozoval bezpečnosť jej obyvateľov, boly hrady svedkami čulého rytierskeho života. V sieňach hradného paláca bývaly hlučné hostiny a na nádvoriach veľké turnaje, na ktorých sa schádzali rytieri z celého kraja. Často býval na hrade hosťom i sám kráľ, ktorý sa radil s veľmožmi o krajinských veciach.

Medzi majiteľmi slovenských hradov boli i mnohí veľmoži slovenského pôvodu, ako svedčia už slovenské mená mnohých našich hradov (napr. Blatnica, Budatín, Hlohovec, Hrušov, Krásna Hôrka, Lednica, Lietava, Likava, Nedeca, Sklabina, Strečno, Tematín, Vršatec, Zborov atď.). Slovenskí páni týchto hradov písali slovenské listy nielen svojim susedom, ale i svojim príbuzným. Takéto listy zachovaly sa až podnes a sú dôkazom, že boly časy, keď slovenské hrady boly sídlami slovenských veľmožov, ktorí okrem slovenčiny a latinčiny nijakou inou rečou nehovorili.

Niektoré menšie hrady dostaly sa časom do rúk lúpežných rytierov, ktorí z týchto svojich neprístupných hniezd znepokojovali široké okolie a napádali kupcov, ktorí vozili svoj tovar v blízkosti hradu. Takíto lúpežní rytieri sídlili za čas na Ostrom Kameni (na západnej strane Malých Karpát), na Hričove neďaleko Žiliny a na Starom hrade medzi Žilinou a Vrútkami).

Široko-ďaleko v skromných dedinách pod pyšnými hradmi býval slovenský sedliacky ľud, ktorý postupne strácal svoju osobnú i majetkovú slobodu a stával sa závislým od zemepánov čiže poddaným. Poddaní sedliaci neboli už vlastníkmi pozemkov, na ktorých pracovali, ale iba ich dedičnými držiteľmi. Poddaný sedliak musel čiastku svojej úrody dávať svojmu pánovi a okrem toho musel pracovať i na panskom. Páni často ľubovoľne zvyšovali povinnosti svojich poddaných a nútili sedliakov, aby stále viac robotovali na panskom. Medzi povinnosti poddaného sedliackeho ľudu patrilo i to, že museli pracovať pri budovaní hradov. Všetky hrady na území Slovenska, i keď mnohé z nich neboly vždy majetkom a sídlom veľmožov slovenského pôvodu, sú dielom pracovitých

Obliehanie hradu.

rúk poddaného slovenského ľudu. Slovenský sedliacky ľud lámal skaly, z ktorých vznikly múry našich hradov, na svojich pleciach nosil vápno, vodu a drevo na vysoké bralá, aby svojou krvopotnou prácou budoval sídla svojich pánov, ktorí všetko svoje bohatstvo a celý svoj blahobyt mali z mozoľov svojich poddaných.

Žiadosť Becka-blázna.

Vojvoda kráľa Žigmunda, Ctibor, mal blázna Becka, ako ho mal vtedy každý zámocký pán. A ani jednému zámockému bláznovi nebolo ťažko žiť, len nech vedel dobré žarty vystrájať; nuž ľahko bolo i Beckovi, lebo ten sa tomu remeslu znamenite rozumel.

Rozosmial svojho pána, i keby bol polomŕtvy býval.

Zato mal prístup v dome všade, i k panskému stolu a mohol povravieť svojmu pánovi i také veci, akých sa nik neopovážil.

Raz Ctibor dostal vzácnych hostí.

Hostil ich sedem dní a sedem nocí a zábavám nebolo koncakraja. Turnaj za turnajom nasledoval a prišiel rad i na poľovačky.

Ctibor mal veľkú starosť o svojich hostí, na poľovačky viedol ich na také miesto, kde bývalo najviac zveriny.

Lenže podivnou náhodou jedného dňa hosťom-lovcom nepodarilo sa odstreliť ani len jediného kusa, lebo sa nijaká zver neukázala.

Mrzelo to hostí, najväčšmi však samého Ctibora. Keď zasadli v hore k olovrantu, sotva prehovoril slova.

Ale kde sa vzal, tu sa vzal, spoločnosť zrazu zazrela medzi sebou i Becka. Vystrojený bol ako smiešny lovec, lenže sa tváril, ako by ho omínalo sto mrzutostí. Tváre hostí-lovcov pomaly začaly sa vyjasnievať, len čo si lepšie povšimli Becka. A keď si ho už všetci obzerali, vtedy odhodil svoju čapicu, že ver' keď iného zvera niet, aspoň čapicu si odstrelí.

No hneď bolo i smiechu dosť.

Ale najmä bolo ho potom, keď čapica začala behať po tráve.

Mladého zajaca mal v nej Becko zašitého a zato vedela sa pobybovať sama.

Nocovali v hore, ba rad-radom tvrdili, že takejto veselej neprestával žarty vystrájať, ani domov sa im nechcelo.

Nocovali v hore, ba rad-radom tvrdili, že takejto veselej poľovačky nezažili a na Beckove kúsky do smrti nezabudnú.

Tešil sa Ctibor, v nasledujúce ráno sám zobudil Becka a sám sa mu prvý prihovoril.

— Povedz, Becko, čo si žiadaš za včerajšiu zábavu, lebo čo si budeš žiadať, to budeš mať!

Becko podíval sa na svojho pána, pretrel si oči a podíval sa okolo po vrchoch a dolinách.

— Hovoríš, že hocičo si môžem žiadať a tak sa stane, ako budem chcieť?

— To sa stane, Becko.

Vtedy zdvihol Becko ruku, prstom ukázal na najkončitejšie bralo, čo sa vysoko vypínalo na druhej strane doliny.

— Vidíš hento bralo, môj pán Ctibor?

— Vidím Becko!

— Nuž chcem, aby do roka a jedného dňa stál na tomto brale pekný zámok.

Ctibora zarazila smelá žiadosť, chvíľu rozmýšľal, ale čo vyriekol, nemohol odrieknuť.

— Stane sa, Becko, — povedal.

I hostil Ctibor hostí, zabával ich Becko, tieklo víno a lial sa smiech, iba sluhovia a poddaní smutneli.

Jeden zo sluhov vypočul raňajší rozhovor, a keď prišiel medzi ostatných poddaných, takto sa im začal prihovárať:

— Beda nám všetkým poddaným, beda do jedného roka a do jedného dňa!

— Vari nás vypália?

— Ej, horšie od ohňa!

— Vari povodeň vytopí?

— Ani tá by nebola taká zlá.

— A či príde mor?

— I od toho ťažšie bremeno.
— Tak nám povedz!
— Vidíte hento bralo?
— Oči máme, vidíme.
— Nuž vedzte, do roka a do jedného dňa na tom brale bude stáť zámok, vystaví ho náš pán.

Ostatní sa ďalej nevypytovali.

Vedeli: ani jeden zámocký pán nestaval si zámok sám, museli ho vystaviť poddaní, a toľká robota na vysokom brale za jeden rok a deň bude taká, že i nocou musia robotovať, a horšie je to aj od povodne, požiaru a moru.

— A či viete, kto nám toľké bremeno dožičil?
— Veď nám povieš!
— Poviem, Becko nám to doprial, lebo on balvany na bralo vláčiť nebude.

I pravda to bola.

Becko ani za hrsť piesku nedoniesol na stavbu nového zámku, hoci často sa díval, ako poddaní dňom i nocou robotujú, ale nemohol sa už zľutovať nad ľuďmi, nevďak mu tak zatvrdil srdce.

Do roka a do dňa hotový bol nový zámok.

Ctibor i pomenoval ho po svojom bláznovi Beckovom, i tešil sa pán novému hradu, ale vraj nikdy nezvedel, že zámok postavila vlastne Beckova bláznivá pomsta.

Čím viac rástla moc a nároky veľmožov, tým väčšmi rástly ťarchy, ktoré musel znášať poddaný ľud. Slovenský ľud obotkával hrady rozličnými *povesťami,* ktoré hovoria o ukrutnostiach hradných pánov a ťažkom živote sedliackeho ľudu. Pyšné hrady spustly, ich nedobytné bašty podľahly neúprosnému zubu času, ale slovenský ľud pod nimi žije, pracuje pre seba a len v povestiach spomína na zašlé časy utrpenia.

O slovenských hradoch pod názvom *Slovenské hrady* napísal veľké dielo *Ľudovít Janota.* Peknú povesť o sokoliaroch napísal *J. C.-Hronský: Sokoliar Tomáš.* Ten istý spisovateľ vydal i knižku *Budatínski Forgáčovci.* Mnoho poučenia o starých slovenských hradoch nájdete v knižke *Jozefa Braneckého Keď rumy ožijú* a v knižke *Trenčín—Trnava.*

Slovensko v 15. storočí.

1. *Vpády českých husitov na Slovensko.*

Po smrti kráľa Ľudovíta Veľkého r. 1382 nastaly v Uhorsku spory o trón. Mladšia dcéra Ľudovíta Veľkého vydala sa za litovské knieža Jagella a stala sa kráľovnou poľskou. Staršia dcéra Ľudovíta Veľkého, Mária, stala sa manželkou Žigmunda Luxemburského, ktorý využil vnútorné zmätky v Uhorsku a dal sa korunovať za uhorského kráľa.

Žigmund Luxemburský vynikal neobyčajnými schopnosťami, ale bol nestálej a ľahkomyseľnej povahy. Bol odvážny a chcel byť mocným panovníkom, ale zachádzal až do ukrutnosti. Ako vedel byť láskavý a štedrý k svojim stranníkom, tak bezohľadne sa pomstil na svojich odporcoch. Pritom bol veľmi ctižiadostivý, neuspokojil sa len s uhorskou korunou, ale chcel získať nové hodnosti. Už roku 1410 stal sa kráľom nemeckým a po smrti svojho brata, českého kráľa Václava IV., chcel sa stať i kráľom českým. Ako uhorský kráľ musel viesť časté vojny s Benátkami, Neapolskom a Turkami. Ako český kráľ chcel potlačiť náboženskú revolúciu, ktorú vyvolal v Česku Ján Hus.

Pravda, na všetky tieto podniky potreboval Žigmund i mnoho peňazí, ktoré si vo svojej ľahkomyseľnosti vedel vždy zaopatriť. Už krátko po svojom nastúpení na uhorský trón dal časť západného Slovenska, stolicu Bratislavskú, Nitriansku a Trenčiansku, do zálohu svojmu bratancovi Joštovi Moravskému. Žigmund našiel verného pomocníka vo veľmožovi Ctiborovi, ktorý sídlil na Beckove a nazýval sa pánom celého Považia. Roku 1410 dostal sa Žigmund do vojny s bohatými Benátkami, a keďže nemal na vojnu dosť pe-

1. Náhrobok Juraja Velbašského z r. 1392, gotický.
2. Náhrobok J. Zápoľského z r. 1487, goticko-renesančný.

ňazí, dal poľskému kráľovi Jagellovi do zálohu časť stolice Spišskej. Tak sa dostaly pod poľskú vládu spišské mestá: St. Ľubovňa, Podolínec, Gňazdá, Belá, Ľubica, Vrbov, Tvarožná, Poprad, Stráže, Veľká, Sp. Vlachy, Sp. Podhradie, Sp. N. Ves, Ruskinovce, Matiašovce, Sp. Sobota, ktoré od roku 1412 až do roku 1769 patrily k Poľsku.

Ale ťažké pohromy stíhaly Slovensko vtedy, keď Žigmund s pomocou križiackych vojsk chcel zlomiť odpor husitov a priviesť český národ k jednote s cirkvou. Pretože v týchto ustavičných nepokojoch a vojnách české krajiny boly hospodársky zničené, husitské vojská z túžby po hojnej koristi a z túžby po pomste niekoľko ráz vtrhly do Uhorska a narobily Slovensku nesmierne škody.

Od vpádu divých Tatárov neprežilo územie Slovenska také veľké pohromy na majetkoch i životoch ako počas vpádu týchto husitských „božích bojovníkov", ktorí od roku 1421 často napádali Slovensko, aby sa takto pomstili na nenávidenom Žigmundovi. Roku 1421 husiti vtrhli na Považie a spustošili okolie Trenčína. Roku 1423 cez Skalicu a Trnavu prenikli ďaleko do úrodných nížin južného Slovenska, kde získali bohatú korisť. Roku 1428 vyplienili celé Považie od Bratislavy po Beckov, zanechávajúc po sebe všade stopy bezohľadného pustošenia. V nasledujúcom roku českí husiti znova vtrhli na Slovensko a mali krvavú bitku pri Trnave. Roku 1431 vnikli na Slovensko cez Jablunkovský priesmyk, znova vydrancovali Považie *a* prenikli až na Pohronie. O rok opanovali Skalicu a Trnavu, zmocnili sa Topoľčian a podnikali výpravy do okolia týchto miest. Veľkú pohromu priniesol Slovensku najmä vpád husitov do Spiša, kde vyplienili a podpálili Kežmarok, zničili Červený Kláštor pri Dunajci, cisterciánske opátstvo v Štiavniku a kláštor na

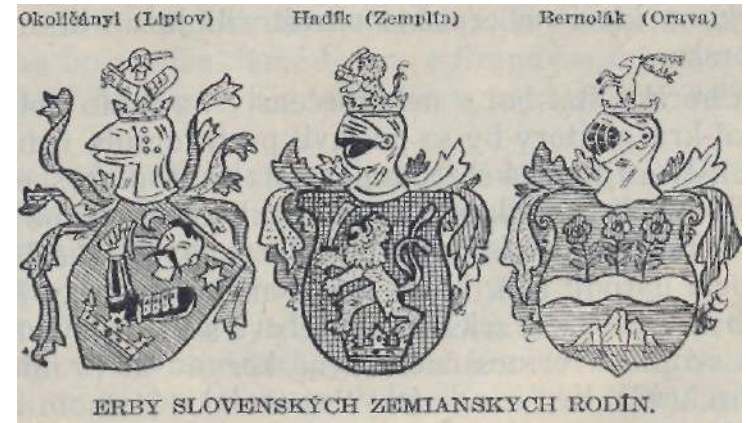

ERBY SLOVENSKÝCH ZEMIANSKYCH RODÍN.

Skale útočišťa. Oddiely husitského vojska zaplavily celé stredné Slovensko a cez Turiec prenikly až do Kremnice, odkiaľ sa vrátily s bohatou korisťou na Moravu. Tieto husitské výpravy sa opakovaly až do roku 1434, keď sa vojenská sila husitov vyčerpala v bratovražednom boji. Keď roku 1436 uznali Česi Žigmunda za českého kráľa, prestaly i vpády husitských vojsk na Slovensko.

Keďže Žigmund umrel roku 1437 bez mužského potomka, nastaly po jeho smrti znova spory o trón. V týchto sporoch malo zvláštnu a dôležitú úlohu i Slovensko.

O vpádoch českých husitov na Slovensko poučuje kniha *Mikuláša Mišíka Husiti na Slovensku*. Pamiatka mocného pána beckovského hradu Ctibora zachovala sa podnes v mnohých ľudových povestiach. Takúto povesť spracoval básnik *Ján Botto* vo svojej básni *Ctibor*.

2. *Ján Jiskra.*

Po Žigmundovej smrti r. 1437 stal sa uhorským a českým kráľom jeho zať Albert Habsburský. Ale vláda nového panovníka netrvala dlho, pretože Albert už roku 1439 umrel, keď sa chystal na vojnu proti Turkom, ktorí nebezpečne ohrozovali južné hranice Uhorska.

Uhorský štát bol v nebezpečenstve, a preto potreboval kráľa, ktorý by sa postavil proti tomuto nebezpečenstvu. Uhorská šľachta povolala na trón poľského kráľa Vladislava, ktorý sa zaviazal, že si vezme za manželku Alžbetu, vdovu po Albertovi. Ale keď sa Alžbete narodil syn, ktorý dostal meno Ladislav Pohrobok, Alžbeta sa zriekla manželstva s Vladislavom á dala svojho štvormesačného syna korunovať za uhorského kráľa. Keďže o krátky čas sa dal v Stolnom Belehrade korunovať i Vladislav, malo Uhorsko dvoch kráľov.

Husitská vozová hradba.

Takto sa dostalo Uhorsko do nebezpečných sporov práve v časoch, keď turecké nebezpečenstvo stále rástlo. Alžbeta najala do svojich služieb vynikajúceho českého bojovníka Jána Jiskru z Brandýsa, ktorý už roku 1437 bojoval v Žigmundovom vojsku proti Turkom.

Ján Jiskra na čele žoldnierskeho vojska prišiel do Uhorska, osadil sa na Zvolenskom hrade, opanoval všetky banské mestá stredného Slovenska a bohaté obchodné mestá na východnom Slovensku.

Ale Jiskra nebol jediným pánom Slovenska, pretože veľká časť západného a severného Slovenska bola v moci mocného veľmoža Pongráca zo Sv. Mikuláša.

Medzi obidvoma veľmožmi boly časté boje, ktoré prinášaly Slovensku veľké škody, ale Pongrác udržal svoje postavenie a vytrval vo vernosti k Vladislavovi.

Stolicu Turčiansku a Oravskú mal v moci poľský veľmož Mikuláš Balický, ktorý bol v príbuzenskom pomere s beckovským Ctiborom. Správcom spišských miest, ktoré roku 1412 dostaly sa do zálohu Poľsku, bol Mikuláš Komorovský. Jeho brat Peter Komorovský bol liptovským županom a neskoršie i pánom Oravského zámku.

Jednako rozhodujúci vplyv mal na Slovensku Ján Jiskra, ktorý sa vo svojich listoch podpisuje ako „najjasnejšieho kniežaťa pána, pána Ladislava kráľa uhorského najvyšší hajtman a gróf šarišský".

R. 1443 viedol mladý uhorský a poľský kráľ Vladislav vojnu proti Turkom, ale uhorsko-poľské vojsko utrpelo r. 1444 pri Varne strašnú porážku, pri ktorej zahynul i kráľ Vladislav.

Po smrti kráľa Vladislava správcom Uhorska stal sa vynikajúci bojovník Ján Huňadi, šľachtic rumunského pôvodu, ktorý chcel pokračovať v boji proti Turkom a preto chcel odstrániť Jiskru zo Slovenska. V bitke pri Lučenci r. 1451 zvíťazilo menšie vojsko Jiskrovo nad početnejším vojskom Jána Huňadiho, takže Jiskra i potom ostal pánom Slovenska.

Kráľ Matej Korvín.
Podľa drevorezby z Thúróczovskej kroniky.

Keď r. 1452 nastúpil na uhorský trón Ladislav Pohrobok, uhorská šľachta chcela mladého kráľa pobúriť proti Jiskrovi. Ale Jiskra nestratil priazeň kráľa Ladislava a svoje postavenie na Slovensku si uhájil i potom, keď Ladislav Pohrobok r. 1457 umrel.

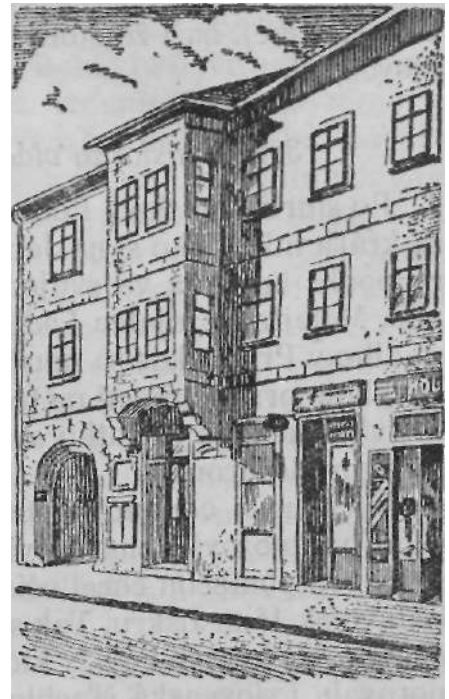
Budova Academie Istropolitany v Bratislave.

V Jiskrových časoch udomácnila sa na Slovensku čeština, ktorá už v prvej polovici 15. storočia prenikala do krajov západného Slovenska. česká reč, ktorá sa v časoch husitského hnutia rozšírila i do Poľska, stala sa na Slovensku popri latinčine (a nemčine v mestách) úradnou a diplomatickou rečou. Nielen veľmoži a zemani, ale onedlho i slovenské mestá vydávaly svoje písomnosti v českom jazyku s hojnými slovenskými výrazmi, takže Jiskrova vláda posilnila na Slovensku slovenský živel a urýchlila čiastočne i poslovenčenie našich miest, v ktorých Slováci nadobúdajú stále viac pôdy a práv.

Pobyt Jiskrových vojsk na Slovensku mal napokon i ten význam, že i mnohí Slováci si zvykli na vojenskú službu, ktorá im zabezpečovala dobré dôchodky. Slovenskí zemani vstupovali za žold i do služieb cudzích panovníkov. V 15. storočí bojovali mnohí Slováci v poľskom vojsku proti Turkom, a boli to nielen Slováci z poľsko-slovenského pohraničia, ale i z Turca,

Trenčianskej, ba i zo stolíc západného a východného Slovenska.

3. *Slovensko za vlády kráľa Mateja.*

Po smrti Ladislava Pohrobka zvolil uhorský snem za kráľa mladšieho syna Jána Huňadiho, Mateja, ktorý podľa havrana vo svojom erbe nazýval sa Corvinus. Matej ako zajatec Ladislava Pohrobka zdržiaval sa dlho v Prahe, kde sa naučil po česky. Novému kráľovi bolo pri nastúpení na trón iba 17 rokov, ale Matej Korvín hneď od začiatku svojej vlády chcel byť skutočným vladárom.

Verného a oddaného pomocníka našiel v slovenskom veľmožovi Pongrácovi zo Sv. Mikuláša. S Pongrácovou pomocou chcel očistiť Slovensko od lúpežiacich vojsk Jána Jiskru. Tak sa rozpútaly na Slovensku drobné, ale krvavé boje, v ktorých mladého kráľa podporovala i slovenská šľachta. R. 1461 sa vyjednávalo o pokoj medzi Jiskrom a Matejom v Trenčíne, ale vyjednávanie neviedlo k cieľu. Len o rok neskoršie pokonal sa Matej i s Jiskrom. Jiskra vydal kráľovi všetky slovenské hrady, ktoré mal v moci, a s veľkou čiastkou svojho vojska vstúpil do služieb kráľa Mateja, aby bojoval proti Turkom.

Časť Jiskrových bojovníkov, ktorí vstúpili do služieb kráľa Mateja, stala sa základom žoldnierskeho vojska, ktoré organizoval kráľ Matej ako prvé stále vojsko v Uhorsku. Okrem Čechov a Nemcov bolo v tomto žoldnierskom vojsku i mnoho Slovákov. Ale časť Jiskrovho vojska ešte i potom ostala na Slovensku. Pre toto vojsko ujal sa názov „bratríkov", ktorí pod vedením svojich veliteľov, ako bol Ján Talafús a Peter Aksamít, pokračovali v znepokojovaní východného Slovenska. Pozostatky tohto vojska porazil kráľ Matej pri Kapušanoch. Roku 1467 vtrhol silný oddiel husitského vojska pod vedením českého bojovníka Švehlu na západné Slovensko. Toto vojsko nazval slovenský ľud „žobrákmi", pretože už svojím vonkajším vzhľadom robilo dojem vyhladovanej tlupy. Švehla sa zastavil so svojím vojskom vo Veľkých Kostolanoch, kde sa opevnil a podnikal výpady do celého okolia. Kráľ Matej i tento oddiel porazil a veľkú časť Švehlovho vojska spolu s veliteľom dal popraviť.

Po porážke husitských vojsk na Slovensku uzavrel kráľ Matej pokoj s Turkami a pustil sa do boja proti českému kráľovi Jurajovi Podebradskému, aby sa ako český kráľ mohol stať i kráľom nemeckým. Podarilo sa mu opanovať Moravu, Sliezsko i Lužice, neskoršie opanoval kráľ Matej i Viedeň a rakúske krajiny a roku 1490 vo Viedni umrel.

Kráľ Matej bol vzdelaný panovník, ktorý miloval vedy a umenia a povolával z Talianska učencov a umelcov a v budínskom kráľovskom paláci založil veľkú knižnicu.

Roku 1465 založil v Bratislave univerzitu (Academia Istropolitana), na ktorú povolal profesorov z Viedne a Krakova. Pretože táto univerzita o krátky čas upadla a zanikla, mládež zo Slovenska vo veľkom počte vyhľadávala univerzitu v Krakove, kde v týchto časoch študovalo veľmi mnoho Slovákov.

Osobnosť kráľa Mateja, oslavovaná už za jeho života dvornými spisovateľmi, vryla sa i do pamäti ľudu, ktorý najmä v zhoršených pomeroch za nasledujúcich kráľov opriadal pamiatku kráľa Mateja rozličnými povesťami. Pretože kráľ Matej sa často zdržiaval i na Slovensku, kde mu patril Zvolenský zámok, i slovenský ľud zachoval o ňom mnoho povestí.

Kráľ Matej na salaši.

Raz na terajšej Kráľovej holi zaplietol sa medzi valachov neznámy človek v tmavom obleku a prosil ich, aby ho na salaši prenocovali, lebo že do tmy by nezašiel ani do najbližšej dediny, keď ani v cestách sa nevyzná a slnce zachodí za hory.

Bol to kráľ Matej, lenže sa nechcel prezradiť.

Valasi najprv nepúšťali sa s ním do reči, lebo ho pokladali za Černokňažníka, ale keď ich priveľa prosil, naložili mu, aby vyháňal ovce.

Kráľ Matej sa dobre usiloval okolo oviec, i valasi nechali múdreho svojho baču, nech si ten povie, či prenocovať Čudného človeka alebo nie.

Bača práve vyváral halušky pre dvanástich valachov a šiestich honelníkov, teda mal mnoho roboty, nie div, že sa potešil pomocníkovi.

— Ak vieš halušky vyvárať, prenocujem ťa vďačne, — povedal bača.

— Všeličo som nevedel a sproboval som, — hovoril hosť.

— Tak len sprobuj, aby sa mi valasi čím skôr najedli.

I sprobúval, všelijako skusoval, ale halušky nijako nešly od noža, darmo sa potil pri vatre a opálil si prsty.

— Ej, i najmladší honelník môj je súcejší chlap, — povedal bača, keď videl, že mu robota nejde: odohnal ho od vatry, postavil na jeho miesto najmladšieho honelníka.

Valasi boli veselí chlapci. Keď videli, že sa bača černokňažníka nebojí, i sami začali domŕzať čudného človeka, čo sa vyvalil medzi nich do trávy.

— Robiť nevieš, či budeš vedieť aspoň jesť?

„Veď vám to ukážem, len nech sa dostanem k mise!" myslel si Matej, lebo bol hrozne lačný a sliny mu len tak tiekly, čo trochu pocítil vôňu škvariek, keďže bača vtedy práve už priprážal slaninu na bryndzové halušky.

I nedal sa Matej veru dlho núkať.

Ako, ako nie, dostal sa práve so samým bačom k spoločnej mise a v duchu sa tomu veľmi potešil, lebo tam bolo na haluškách najviac škvariek. Ale sotva chytil drevenú lyžicu, zas ho bača okríkol.

— Ej, i môj najsprostejší honelník je súcejší chlap! Ani si sa nepreżehnal, a už by si sa chytal do božieho daru.

Matej chtiac-nechtiac musel sa najprv prežehnať.

Potom začal shŕňať škvarky, lebo mu veľmi chutily, pokiaľ ho bača neklepol drevenou lyžicou po ruke.

— Ej, i môj najlenivejší honelník je súcejší od teba! Aspoň vie halušky jesť, ale ty ani to nevieš.

I bola mu hanba spravodlivá, no znamenité škvarky nedaly mu pokoja, zavše sa len pozabudol, nejedol po poriadku, ale natiahol sa ta, kde ich bolo najviac.

Bača mu ani raz neodpustil, zakaždým mu klepol po ruke.

Keď si líhali, Matej sa ozval.

— Sedem hriechov, sedem trestov!

— A to sa ty vari tak modlíš? — pýtal sa ho bača.

— Veru tak sa modlievam a bude i tebe len na osoh, ak si aspoň do zajtrajška zapamätáš, že keď bolo sedem hriechov, bolo i sedem trestov! — odpovedal mu Matej.

Bača pokrútil hlavou, ale už nepovedal nič, lebo i vatra zhasínala.

Matej zaspal veľmi tuho a bohvie, kedy by sa bol zobudil sám, keby ho bača nebol začal mykať za plece, len čo sa trochu ukázaly ranné zore.

— Ej, počúvaj! My sme ťa pritútili, nachovali, prenocovali, a tu po horách iste po tebe trúby húkajú, lebo i ty máš roh na páse, nuž aby si nám diabla nevyviedol!

Okolo po horách skutočne sa ozývaly hlasy poľovníckych trúb so všetkých strán a Matej hneď vedel, že ho už hľadajú.

— Neboj sa, bača, len si zopakuj, že sedem hriechov a sedem trestov!

I vyšiel pred kolibu a zadúchal do svojho roha.

Bača a valasi len oči otvárali, keď potom so všetkých strán začali sa hrnúť k salašu panskí poľovníci a všetci sa tešili a veľkú úctu vzdávali ich nocľažníkovi.

Iba vtedy zvedeli, kto im zaháňal včera ovce.

— Nuž, bača, aby si nezabudol, koho si mal za hosťa, — povedal Matej, — odo dneška vaša hoľa bude sa volať Kráľovou hoľou. A aby si vedel, aká je moja modlitba, i to ti poviem. Pri haluškách si ma sedem ráz udrel po rukách a všetkých sedem ráz si trestal spravodlivo, nuž vyber si v mojom sprievode najväčší poľovnícky roh a ja ti ho sedem ráz naplním dukátmi, lebo si ma presvedčil, že človek i jesť musí sa učiť, a nie je to ľahká vec ani pre kráľa. Počul som, že i teba volajú Matejom, nuž ja ti darujem i meno Kráľ, aby sme boli dvaja.

Bača nelenivý chytro našiel najväčší roh, ale dukáty poslal

iba žene a deťom, sám ostal i ďalej bačovať, lebo vraj nad bačovstvo niet krajšieho remesla na svete.

Hrdo nosil meno Kráľ, ba brdo ho nosili i jeho potomci a pod Kráľovou hoľou i dnes žije mnoho ľudí, čo sa tak menujú.

Takáto povesť o kráľovi Matejovi spracoval aj *Andrej Sládkovič* vo svojej krásnej básni *Detvan*. *Fr. Urbánek* píše o kráľovi Matejovi v knižke *Oštep a meč*.

4. *Slovensko za vlády Jagellovcov.*

Keďže kráľ Matej umrel bez zákonitého dediča, po jeho smrti znova nastaly spory o uhorský trón. Väčšina uhorskej šľachty, ktorá ťažko znášala pevnú ruku kráľa Mateja, neželala si panovníka silného. Tak sa dostal na uhorský trón Vladislav Jagellovec, ktorý ako nástupca Juraja Podebradského na českom tróne bol veľmi slabým kráľom.

Vladislav i v Česku i v Uhorsku bol slabým panovníkom a stal sa povestným tým, že na všetko prikyvoval slovom „dobže". Túto kráľovu slabosť nemeškala využiť šľachta, ktorá strhla na seba celú moc v krajine, rozdelila sa na niekoľko strán, ktoré viedly medzi sebou ustavičné boje. Šľachta si začala privlastňovať i také práva, aké doteraz nemala, a súčasne zvyšovala povinnosti sedliakov, položenie ktorých sa stále zhoršovalo. Keď ostrihomský arcibiskup roku 1514 vyhlásil križiacku vojnu proti Turkom, poddaný sedliacky ľud, ktorý vo veľkom počte vstupoval do križiackeho vojska, vzbúril sa proti pánom. Táto vzbura sa neodohrala na území Slovenska, ale jej následky pocítil i slovenský ľud. Vodca povstania Juraj Dóža, ktorého šľachta nazvala posmešne „sedliackym kráľom", bol ukrutným spôsobom popravený a sedliacky ľud v celej krajine nemilosrdne zotročený. Uhorský snem ešte v tom istom roku vyniesol také zákony, podľa ktorých sedliak na večné časy mal sa stať sluhom svojho pána. Sedliak okrem deviatej čiastky svojej úrody musel platiť ročite jeden zlatý a týždenne jeden deň robotovať na panskom. Okrem toho musel dávať ako dar svojmu pánovi mesačne jednu kuru, na Turice mladú a na sv. Michala vykŕmenú hus, na Vianoce desiati sedliaci jedného vykŕmeného brava. Ale najkrutejší trest postihol sedliakov tým, že sa nesmeli sťahovať, lebo boli pripútaní k majetku svojho pána. Takto sa dostal sedliacky ľud do otrockej závislosti od pánov, ktorí svojich poddaných pokladali za svoj majetok.

Takto sa na ujmu pracujúceho sedliackeho ľudu povzniesla šľachta a kráľ nemal ani toľko peňazí, aby mohol udržiavať čierne vojsko, ktorého úlohou bolo strážiť južné hranice štátu proti Turkom.

V takýchto okolnostiach nastúpil na uhorský trón roku 1516 desaťročný Ľudovít II., ktorý sa stal iba hračkou v rukách svojich radcov.

Renesančný dvor v Levoči z konca XVI. storočia.
Na prízemí boly sklady tovaru a dielne.

V sporoch medzi vyššou a nižšou šľachtou kráľovská pokladnica nemala príjmov, kráľ sám nemal z čoho udržiavať svoj dvor a práve vtedy nastúpil na turecký trón sultán Soliman. Mladý kráľ márne volal na pomoc cudzích panovníkov, len pápež a anglický kráľ mu poskytol pomoc. Turci roku

1526 vtrhli do Uhorska a pri Moháči porazili uhorské vojsko. V bitke zahynula veľká časť uhorských biskupov i kráľ Ľudovít II.

Po moháčskej katastrofe i v dejinách Slovenska začína sa nová kapitola.

Humanizmus a renesancia na Slovensku.

Stredoveký človek videl cieľ svojho života predovšetkým v zaistení posmrtnej spásy svojej duše. Ale od 14. storočia vznikal v Taliansku nový myšlienkový prúd. Tento nový prúd vyvieral zo štúdiá starovekých spisovateľov a prinášal nielen nové chápanie života, ale i nový smer vo vývine výtvarného umenia. Tak ako starovekí ľudia hľadali cieľ svojho života už na tomto svete, i talianski vzdelanci týchto časov začali popri starostiach o duševnú spásu podľa príkladu staroveku hľadať cieľ ľudského života i v pozemských radostiach. Tento nový myšlienkový prúd, ktorý znamená obnovenie starovekého náhľadu na život, nazýva sa humanizmus.

I výtvarné umenie, ktoré sa na konci staroveku prežilo, potrebovalo obrodenia a našlo nový vzor v klasickom umení staroveku. Tento nový smer, v ktorom ožíva umenie staroveku, nazýva sa *renesancia*.

Táto nová vzdelanosť už za kráľa Mateja prenikala do Uhorska a postupne udomácňovala sa i na Slovensku.

Medzi učených slovenských humanistov patrí predovšetkým Ján Sambucus (rodným menom Boza), rodák z Trnavy (1536 až 1584), ktorý žil na dvore cisára Maximiliána II. a Rudolfa II., kde vydával diela starovekých spisovateľov a písal dejiny svojich časov. Podľa súčasnej humanistickej módy písal latinské verše slovenský šľachtic Mikuláš Rakovský. Humanistom bol i učený nitriansky biskup Zachariáš Mošovský (rodným menom Rohožník) (1542—1587), ktorý vydával sbierky uhorských zákonov a zanechal po sebe bohatú knižnicu. Vývin humanizmu na Slovensku splynul s prúdom reformácie.

Zeman a zemianka z druhej polovice XVI. storočia.

Podobnú, ale jednako bohatšiu ozvenu našla na Slovensku i renesancia. Na začiatku 16. storočia bohatí veľmoži východného Slovenska povolávali talianskych umelcov, aby podľa nového vkusu vyzdobili gotické kostoly a iné stavby renesančnými oblokmi, portálmi a výklenkami. Takýto renesančný portál dostaly gotické kostoly v Lipianoch, Brezovici, Sabinove a v Bratislave. Nový sloh sa začal uplatňovať i pri prestavbe a výzdobe mestských domov v Bardejove, Levoči, B. Bystrici a v Bratislave.

Ján Boza, zvaný Sambucus, učený humanista, rodák z Trnavy.

V týchto časoch šľachta si už nestavala hrady na neprístupných skalných bralách, ale začala budovať opevnené kaštiele na rovine, pohodlné domy v mestách a veľkopanské zámky v dedinách. Takýto renesančný kaštieľ mal obyčajne pravidelný štvorcový pôdorys, na rohoch s mocnými baštami a nad oblokmi najvyššieho poschodia prázdny múr (atika), ozdobený polkruhovitými alebo fantastickými štítkami, ktoré nahrádzaly gotické cimburie. Celé nádvorie kaštieľa obklopovaly vzdušné arkády, ktoré sa budovaly i pri domoch bohatých mešťanov. Slohovou výzdobou vynikaly najmä portále, ozdobené často i rodovým erbom zemepána. V jednotlivých miestnostiach namiesto sklepenia bývala často povala, na ktorej medzi vyrezávanými a pomaľovanými hradami vo štvorcových poliach vznikaly rozličné rezbárske alebo maľované ozdoby. Nielen v miestnostiach, ale i na vonkajších múroch bývaly často sgrafitové maľby. Takéto renesančné kaštiele poskytovaly svojim obyvateľom viac pohodlia a vynikaly bohatšou umeleckou výzdobou ako gotické hrady. Z týchto staviteľských pamiatok zachoval sa kaštieľ v Betlanovciach, v Strážkach, v Kežmarku, veľkolepý kaštieľ Thurzovcov vo Veľkej Bytči z roku 1581, krásny kaštieľ v D. Mičinej, v Štiavniku, Brunovciach a i. Niekoľko pekných renesančných domov zachovalo sa v Prešove a v Levoči.

Renesančná zvonica v Kežmarku zo XVI. storočia.

K zaujímavým renesančným pamiatkam patria zvonice a veže kostolov na východnom Slovensku. Sú obyčajne jednoposchodové, majú dvojité i trojité obloky a štítkov ú atiku. (Zachovaly sa v Poprade, Kežmarku, Strážkach, Vrbove, Sp. Sobote, Lipt. Sv. Jáne a inde.)

Renesančné umenie na Slovensku bolo umenie panské a uplatňovalo sa predovšetkým pri stavbe a výzdobe panských kaštieľov. Dôležité je, že renesancia mala mocný vplyv na vývin slovenského ľudového umenia, v ktorom renesančné prvky zachovaly sa až

Ľudová vyťahovaná robota s kyticami a kohútikmi. Z Trenčianskej.

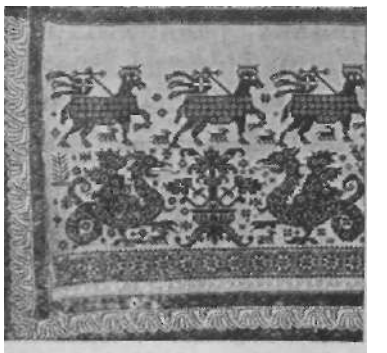
Renesanční draci so stromom života na výšivke.

podnes. Najmä slovenské ľudové výšivky majú mnohé prvky, ktoré pochádzajú z talianskych výšiviek renesančných, ktorými ozdobovala svoj oblek šľachta a ktoré sa ujaly i pri ozdobe cirkevného rúcha.

Sgrafitová maľba vznikla tak, že na múr dala sa najprv tmavá vrstva, ktorá sa potom zakryla jasnejšou vrstvou vakovky. Na túto jasnejšiu vakovku nakreslil maliar obraz, ktorý sa potom rezal do vakovky, takže cez takto vzniklé medzery v hornej vrstve zjavila sa tmavá vrstva spodnej vakovky. Takéto sgrafitové obrazy zhotovil maliar Martin Benka na novej budove Roľníckej vzájomnej pokladnice v Turčianskom Sv. Martine.

Vpád Turkov do Uhorska a Slovensko.

Katastrofálna porážka uhorského vojska pri Moháči bola iba začiatkom veľkej pohromy, ktorá stihla Uhorsko a na dlhý čas rozhodla aj o osudoch Slovenska. Keďže pri Moháči zahynul i uhorský kráľ Ľudovít II., bolo treba obsadiť uhorský trón novým panovníkom. Ale práve otázka nástupníctva zavinila nové ťažkosti.

O uhorský trón sa uchádzal predovšetkým Ján Zápoľský, jeden z najbohatších veľmožov Uhorska. Na území Slovenska patrily Zápoľskému mestá na úpätí Malých Karpát (okrem Bratislavy), Skalica a jej široké okolie, skoro celá stolica Trenčianska, časť Turca, Orava, Liptov, prevažná časť Spiša, Šariša a horného Potisia. Uhorský snem 11. novembra 1526 zvolil za kráľa Jána Zápoľského, ktorého nitriansky biskup Štefan Podmanický i korunoval.

Ale po smrti Ľudovíta II. hlásil sa o uhorský trón i Ferdinand Habsburský, ktorý mal za ženu sestru uhorského a českého kráľa Ľudovíta II. 16. decembra

Turecké vojsko na Slovensku.

1526 časť uhorskej šľachty v Bratislave zvolila Ferdinanda za uhorského kráľa. Keď ten istý nitriansky biskup korunoval i Ferdinanda, malo Uhorsko zasa dvoch kráľov.

Medzi obidvoma kráľmi nastal boj, ktorý sa odohrával i na území Slovenska, kde prívrženci obidvoch kráľov viedli medzi sebou zúrivé boje. Pravda, tieto nepokoje prinášaly obyvateľstvu Slovenska veľké škody. Už v týchto časoch vtrhol oddiel tureckého vojska na západné Slovensko, vyplienil okolie Nitry, prenikol až na územie Moravy a s bohatou korisťou a s veľkým počtom zajatcov sa vrátil do tureckého tábora. Vtedy Slovensko po prvý raz pocítilo ukrutnosti tureckých dobyvateľov.

Boku 1538 uzavreli obidvaja králi pokoj, podľa

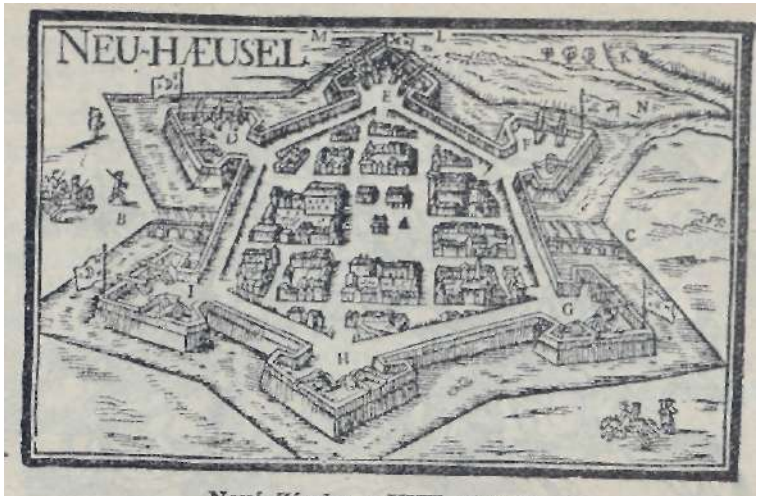

Nové Zámky v XVII. storočí.
Hradbami a bastionmi opevnené mesto. Takéto pevnosti hviezdicovej formy budovali taliansKi vojenskí inžinieri v službách Habsburgovcov.

ktorého po smrti Jána Zápoľského kráľom celého Uhorska mal sa stať Ferdinand. Ale keď sa o krátky čas Zápoľskému narodil syn, Zápoľský nedodržal podmienky dohovoreného pokoja a usiloval sa o to, aby i pre svojho syna zabezpečil kráľovskú korunu. Aby tento svoj plán mohol uskutočniť, znova sa obrátil o pomoc k Turkom, ktorí takúto príležitosť nemeškali využiť predovšetkým pre seba. Turci znova vtrhli do Uhorska, roku 1540 sa zmocnili Budína, kde založili osobitný pašalik a opanovali strednú časť uhorského štátu. Neskoršie, roku 1544, obsadili Vyšehrad pri Dunaji a vnikli do Novohradu, takže turecká moc sa rozšírila až po úpätie slovenských hôr. Roku 1547 bol Ferdinand nútený uzavrieť s Turkami pokoj a musel sa zaviazať, že každoročne vyplatí Turkom 30.000 zlatých.

Tento nový vpád Turkov do Uhorska mal za následok, že Uhorsko sa rozpadlo na tri čiastky: strednú časť krajiny obsadili Turci, Sedmohradsko sa stalo osobitným vojvodstvom pre syna Jána Zápoľského pod protektorátom tureckým, v moci Ferdinanda Habsburského ostala severná časť Uhorska čiže Slovensko, kíoré spolu s niekoľkými stolicami v západnej časti Zadunajská prevzalo na seba úlohu uhorského štátu.

Vpád Turkov do Uhorska a založenie budínskeho pašalika malo pre vývin budúcich osudov Slovenska niekoľkoraký význam. Keďže tá časť uhorského štátu, ktorú obývali Maďari, dostala sa pod vládu Turkov a Slovensko ostalo pod vládou Habsburgovcov, oddelilo sa Slovensko od maďarských krajov Uhorska. Následok toho bol, že sa Slovensko dostalo do takého položenia, že jeho slovenský ráz nemohly ohrozovať maďarské vplyvy.

Časť maďarskej šľachty a maďarského ľudu sa uchýlila pred Turkami na Slovensko, čo mohlo mať zasa za následok, že počet maďarského obyvateľstva v južných krajoch Slovenska vzrástol a tým mohlo vzrásť i nebezpečenstvo čiastočného pomaďarčenia týchto slovenských krajov. Veľká časť tejto šľachty a ľudu podľahla v slovenskom prostredí a v susedstve slovenského obyvateľstva čiastočnému alebo úplnému poslovenčeniu, takže toto nebezpečenstvo sa zmiernilo.

Pretože Ferdinand I. a jeho nástupcovia boli nielen uhorskými, ale i českými kráľmi, Slovensko, oddelené od ostatných častí Uhorska, dostalo sa pod vládou spoločných panovníkov do užšieho styku s krajinami českými. Tento úzky styk Slovenska s českými krajinami prejavil sa najmä na kultúrnom poli a prispel k tomu, že čeština a české knihy sa rozšírily na Slovensku a tým sa upevnil i slovenský živel, ktorý tým úspešnejšie mohol odolávať vplyvom cudzoty.

Po opanovaní Budína Turkami hlavným mestom uhorského štátu sa stala Bratislava, ktorá sa stala sídlom najvyšších krajinských úradov a korunovačným mestom uhorských kráľov. Pretože Ferdinand a jeho nástupcovia, ktorí boli i českými kráľmi a cisármi, sídlili v Prahe, Bratislava sa stala sídlom uhorského kráľovského miestodržiteľstva. V Bratislave alebo v Trnave sa schádzal uhorský snem. Ostrihomské arcibiskupstvo a kapitula sa presťahovaly do Trnavy, ktorá sa takto stala cirkevnou metropolou habsburského Uhorska a ohniskom všetkých kultúrnych prúdov, ktoré vyvolala v týchto časoch reformácia a katolícka reštaurácia. Takýmto činom prevzalo Slovensko úlohu uhorského štátu a vykonávalo túto úlohu za pol druha storočia.

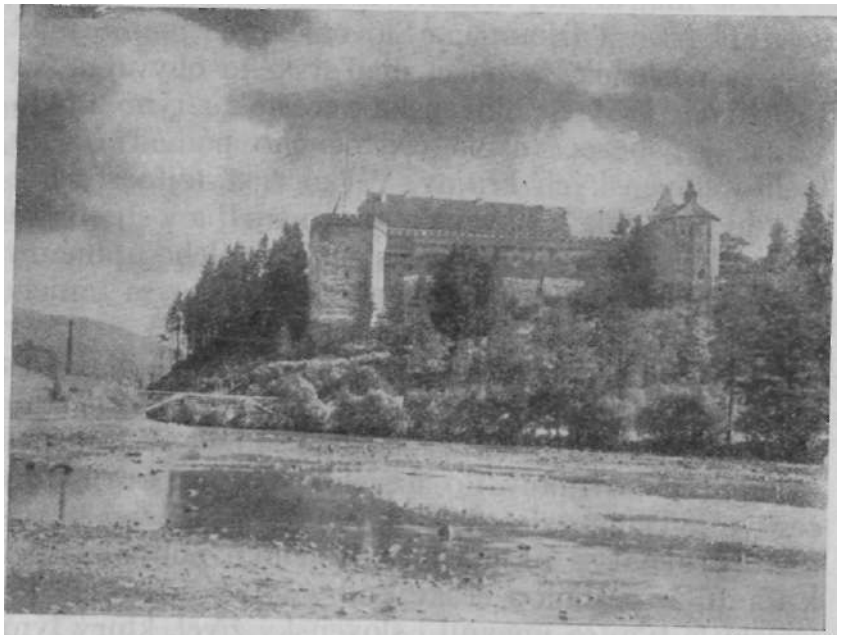

Vígľašský zámok nad Slatinou.
Jeden z mnohých zámkov, chrániacich južné Slovensko proti vpádom Turkov.

Severná hranica tureckého panstva v Uhorsku zasahovala do južných krajov Slovenska, takže Slovensko sa stalo hradbou, pri ktorej sa zastavil výbojný postup Turkov. Slovenské hory, slovenské hrady, mestá a dediny a slovenskí obyvatelia týchto krajov stáli tu na stráži a bránili kresťanskú kultúru Európy proti mohamedánskym dobyvateľom.

Juraj Thurzo.
Podľa meďorezby z poč. XVII. storočia.

Hoci medzi Ferdinandom a Turkami bol od roku 1547 uzavretý pokoj, ktorý musel uhorský kráľ vykupovať ročitým poplatkom 30.000 zlatých, bolo treba tieto pohraničné kraje ustavične strážiť, lebo turecké vojská ich často napádaly. Na južnej hranici Slovenska bolo treba vybudovať nové pevnosti (Komárno, neskoršie Nové Zámky a Leopoldov), staré hrady bolo treba opevniť (Zvolen, Levice, Vígľaš, Muráň), mnohé slovenské mestá až v týchto časoch si vybudovaly pevnosti alebo hradby (B. Štiavnica, Ban. Bystrica, Zvolen, Krupina), ba i niektoré kláštory sa musely opevniť baštami a múrmi (Sv. Beňadik pri Hrone, Bzovík). Všetky tieto opevňovacie práce uvaľovaly na plecia ľudu nové ťarchy. Keďže okrem týchto pohraničných hradov a miest i vzdialenejšie mestá musely vydržiavať stále vojenské posádky (Šurany, Nitra, Komjatice, Topoľčany, ban-

ské mestá stredného Slovenska, na východe najmä Košice), tieto nové ťarchy ešte vzrástly. Ale pri tom všetkom, že uhorský kráľ uzavrel s Turkami pokoj, že platil ročitý poplatok, že na Slovensku boly pohraničné opevnenia, nebolo Slovensko bezpečné, lebo Turci často porušovali pokoj a využívali každú príležitosť, aby mohli ničiť slovenské kraje.

Keď sa turecké vojsko zmocnilo pohraničných hradov na južnom Slovensku, velitelia tureckých posádok posielali slovenským mestám a dedinám listy, v ktorých vyzývali ich obyvateľstvo, aby sa poddalo Turkom, lebo inak spustošia celý kraj. Tak Šaban, beg Novohradu, už r. 1561 písal Pukancu: My, beg Šaban, nakladám a rozkazujem vám, pukanskí richtári a mešťania a všetci, celé mesto, že vidiac tento list, mocnému cisárovi sa podrobte, buďte jeho poddanými a príďte ku mne, ako ostatné dediny a mestá sa podrobily mocnému cisárovi; lebo keď sa nepodrobíte, verte mi, že vás všetkých urobím rabmi, mesto vaše celé na prach obrátim, a okrem toho toľko škody budete trpieť, čo by ste nám zaplatili. Nuž verte, že nikdy nebudete mať odo mňa pokoj. Na toto chytro odpoveď očakávam od vás. Lebo keď sa nepodrobíte mocnému cisárovi a neprídete ku mne, i ja sa chytro rozhodnem.

Beg fiľakovského hradu Ali často znepokojoval obyvateľstvo pohraničných krajov a r. 1591 vyzval aj Zvolen, aby sa mu poddal: My veľkomožný Ali, beg hradu fiľakovského, vo všetkom najvyšší predstavený a miestodržiteľ. Vy mešťania, ktorí bývate pod zvolenským hradom a patríte k zvolenskému zámku, píšem a nakladám vám, aby ste mi písomne hneď odpovedali, či mi chcete daň platiť alebo nie? Lebo keď nechcete, tým istejšie verte, že vás s veľkými odielmi vojska napadnem, mesto vaše od základov vypálim a vás všetkých pohluším a do väzenia odvediem. Lebo sa dobre pamätáte, kde som nedávno prišiel a ako blízko som bol od vášho mesta, ba ako som zvolenských vojakov zbil, koľko hláv, zástav a bubnov som ukoristil. Nuž radím vám, aby ste mi radšej platili daň, ako to robia iné dediny a mestá, aby ste nepremožiteľnému tureckému cisárovi slúžili a tichý život viedli. Ak nechcete daň platiť a slúžiť, buďte istí, že sa ma nijako nestrasiete. Preto bude lepšie,

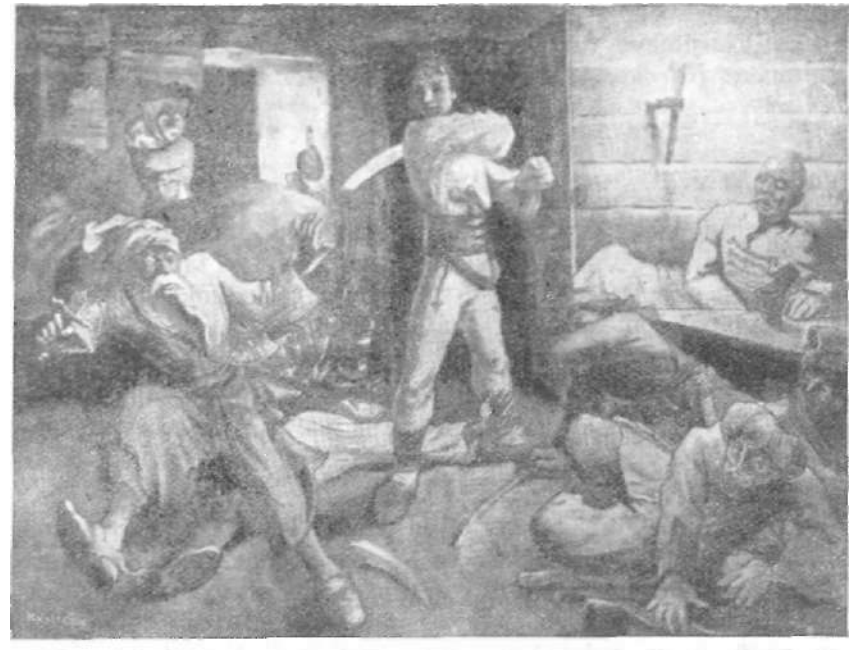

Vavro Brezuľa a Turci.

ak sa vám včas otvoria oči, podrobíte sa mojim rozkazom a budete ma poslúchať.

Takto stálo Slovensko na stráži proti Turkom, takto bránili Slováci Európu proti divým hordám tureckého vojska a takto pomáhal slovenský národ brániť kresťanskú kultúru proti nebezpečenstvu východných barbarov. Ale práve v časoch, keď sa vlna tureckého nebezpečenstva privalila až po úpätie slovenských hôr, dostalo sa Slovensko do víru udalostí, ktoré vyvolala v západnej Európe reformácia.

O tureckých výbojoch na Slovensku mnoho prác napísal slovenský historik *Michal Matunák*. Hrdinské boje Slovákov proti Turkom ospieval *Samo Chalúpka* v básňach *Boj pri Jelšave* a *Turčín Poničan*. Z časov tureckých vojen na Slovensku je román *Jozefa Braneckého Fráter Johannes*. Rozličné po-

vesti o Turkoch nájdete v knižke *Wolfa a Plicku Vojna turecká*. Zaujímavé ľudové piesne z časov tureckých vojen sú v knižke *Karola A. Medveckého Sto slovenských ľudových balád*.

Vavro Brezuľa.

Hej, nebolo junáka, junáka smelšieho, hrdinu väčšieho ako ľubietovský Vavro Brezuľa. Turci nebáli sa tak ani strely, ani meča ako Brezuľu. A to iba čo sa rozkríkol, a keď ešte i svojím palošom sa začal oháňať! Turecké hlavy lietaly ako kapustné hlavy. Turecký vojaci sa ho naspomínali dosť, a keď sa Vavro zjavil v boji, najistejšie bolo vraj utekať pred ním.

Hej, veď hnevali sa na Brezuľu, hnevali, za svety by neboli dali, keby sa mu mohli vypomstiť.

Ale raz sa im naskytla príležitosť.

Vtrhli do Ľubietovej práve vtedy, keď Brezuľu nebolo doma. I voľne začali šafáriť vo Vavrovom dome. Čeľaď, čo sa bránila, pobili, ostatných pokládli na kone, statok povypúšťali, ba ešte i hostinu si chceli vystrojiť v Brezuľovom dome, aby sa posilnili na zpiatočnú cestu. Rozkázali Brezuľovej žene, aby im teplú večeru nachystala. Čože mala Brezuľová robiť? Vzdychla si a uplakaná chytila sa do varenia.

Tu naraz, ako by s duba spadol, vkročí do pitvora Vavro.

— Daj Boh šťastia, žena! Čože tak vyváraš ako na svadbu, či vari máme hostí?

— Joj, veru máme, Turci sú tu, — povie tíško žena.

— Nuž a čože varíš našim hosťom?

— Kapustu, — odpovie žena.

— A či máš mäsa do kapusty?

— Nemám.

— No, dočkaj, hneď ti nasekám! — povie Brezuľa, vytiahne svoju valašku, rozpleští na izbe dvere a zahrmí hrubým hlasom:

— Daj Boh šťastia!

Keď Turci začuli známy hlas, zahasili chytro svetlo a tak potme sa tisli jedni cez okná, druhí cez dvere.

Vavro veru nezažíhal, iba tak za tmy pozvŕtal valašku a z hostí vraj potom ani jeden neodišiel.

Reformácia na Slovensku.

Náboženské hnutie, ktoré sa začalo roku 1517 vystúpením Martina Luthera proti odpustkom, našlo silný ohlas nielen v samom Nemecku, ale i v ostatných krajinách Európy. Náuky nemeckého reformálora už za vlády kráľa Ľudovíta II. prenikaly i do Uhorska.

Uhorský snem už od roku 1523 vydával prísne zákony proti prívržencom nového učenia, ale v neusporiadaných vnútorných pomeroch Uhorska nemalý tieto zákony nijakého účinku, pretože sa cirkev nemohla proti novému učeniu dosť rázne postaviť, lebo v moháčskej bitke zahynuli mnohí uhorskí biskupi, takže niektoré biskupské stolce ostaly neobsadené a v cirkevnej správe nastaly zmätky.

V takých pomeroch sa začala lutherovská reformácia ujímať aj na Slovensku, kde našla oddaných vyznavačov predovšetkým v nemeckom meštianstve banských miest stredného Slovenska. Obyvatelia týchto miest udržiavali čulé obchodné styky s Nemeckom, chodievali na trhy do nemeckých miest a oboznamovali sa s novým náboženským hnutím, ktoré prinášali na Slovensko. Mnohí poslucháči zo Slovenska, najmä z bohatých miest, študovali na nemeckých univerzitách, kde poznali nové myšlienkové prúdy a stali sa ich rozširovateľmi na Slovensku. B. Bystrica, B. Štiavnica, Kremnica a Zvolen povolaly si nemeckých kazateľov, ktorí rozširovali Lutherove náuky a zavádzali novoty. Ale už v prvých rokoch reformácie boli v týchto mestách i slovenskí kazatelia, ktorí upevňovali nové učenie aj medzi slovenským obyvateľstvom miest.

Pre rozširovanie a upevnenie reformácie na Slovensku, najmä medzi Slovákmi, veľký význam maly živé

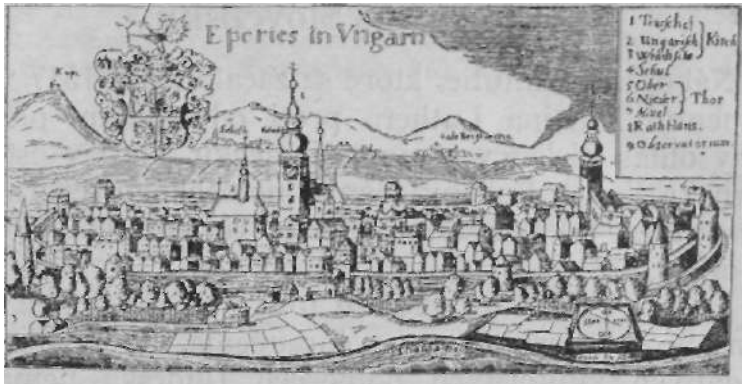

Prešov.
Celkový pohľad podľa drevorezby zo XVI. storočia.

kultúrne styky, ktoré sa za vlády spoločných panovníkov vyvinuly medzi Slovenskom a českými krajinami. Pretože v českých krajinách bola pre reformáciu pôda pripravená husitstvom, maly tieto kultúrne styky slovensko-české za následok, že reformácia už v prvej polovici 16. storočia začala úspešne prenikať najmä do západných stolíc, kde účinkovali i českí kazatelia.

Dôležitou oporou reformácie boly šľachtické rody, ktoré nielen samy sa priklonily k novej viere, ale podľa zásady, že zemepán má právo rozhodovať o viere svojich poddaných, podporovaly rozširovanie novej viery i po slovenských dedinách. Ale najväčšie zásluhy o úspechy reformácie na Slovensku získali si Thurzovci, najmä Juraj Thurzo,. ktorý ako uhorský palatín a majiteľ stredoslovenských banských podnikov patril koncom 16. storočia medzi najbohatších a najvplyvnejších veľmožov Slovenska.

Aby nové myšlienky mohly zapustiť hlboké korene, jednotlivé mestá i bohatší zemani zakladaly školy, v ktorých sa mládež vychovávala v duchu nových cirkevných prúdov. Niektoré z týchto škôl, najmä škola bardejovská, spravovaná Leonardom Stocklom, maly dobrú povesť na celom Slovensku.

Univ. prof. Dr. Ján Jesenius z Jasena, slovenský anatom, popravený po bitke na Bielej hore r. 1621.

Nemecká reformácia našla na Slovensku prívržencov i medzi kňazmi, ktorí, nemajúc nad sebou dozor cirkevných vrchností, začali podliehať novým prúdom. Tak sa stalo, že veľká časť obyvateľstva na Slovensku prijala reformáciu.

Keďže nemecká reformácia dlho nemala presne ustálený program a keďže okrem Lutherovho učenia ujímaly sa v niektorých krajoch Slovenska i náuky Kalvínove, Zwingliho a novokrstencov, nebol vývin reformácie na Slovensku ani v druhej polovici 16. storočia jednotný. Protestantskí kazatelia odchyľovali sa od katolíckeho učenia, zjednodušovali cirkevné obrady, odstraňovali bohoslužobné rúcha, sochy, oltáre, zavádzali prijímanie pod obidvoma spôsobmi, latinčinu nahrádzali rečou ľudu, ale všetko to dialo sa iba postupne a pomaly, pretože ľud dlho ostával verný starým zvykom a ťažko sa prispôsoboval novotám. Farnosti, v ktorých sa ujala reformácia, ešte dlho podliehaly právomoci katolíckych cirkevných vrchností.

Pretože uhorský snem roku 1548 vydal prísne zákony proti novým sektám, ktoré súčasne s lutherovskou reformáciou prenikaly aj na Slovensko, bolo potrebné, aby prívrženci Lutherovho učenia spísali svoje vyznanie. Správca protestantskej školy v Bardejove Leonard Stockel, žiak Filipa Melanchtona, sostavil podľa článkov augsburského vyznania roku 1549 vieroučné články piatich východoslovenských miest (Bardejov, Prešov, Sabinov, Levoča a Košice). Neskoršie (roku 1559) podľa tohto vyznania spísaly svoje články banské mestá stredného Slovenska (Kremnica, B. Bystrica, B. Štiavnica, Nová Baňa, Pukanec, B. Belá a Ľubietová), potom spišské mestá a evanjelické farnosti z okolia muránskeho zámku. Všetky tieto vyznania, založené na vyznaní augsburskom, usmernily vnútorný vývin reformácie na Slovensku a položily základ pre samostatnú organizáciu evanjelickej cirkvi na Slovensku.

Kardinál Peter Pázmány.
Meďorezba slovenského rytca Juraja Pohroncia-Szelepchenyiho.

V druhej polovici 16. storočia, za vlády slobodomyseľného Maximiliána, vznikaly na Slovensku samostatné cirkevné sbory, ktoré sa začaly vymaňovať

Barokový oltár univerzitného kostola v Trnave.
Príklad ranobarokového dreveného oltára z r. 1640. Patrí medzi najväčšie svojho druhu v Europe.

zpod právomoci katolíckych cirkevných vrchností. Z týchto sborov sa vyvinuly väčšie organizačné jednotky, na čele ktorých stáli volení seniori. Keď na začiatku 17. storočia Rudolf II. (1576—1612) obmedzoval náboženskú slobodu evanjelikov, na obranu protestantov

vystúpil proti cisárovi veľmož Štefan Bocskay, ktorý roku 1604 vyvolal na Slovensku povstanie. Vo viedenskom pokoji z roku 1606, ktorý bol potvrdený na krajinskom sneme v Bratislave roku 1608, bola náboženská sloboda evanjelikov na Slovensku zabezpečená, takže reformácia mohla vybudovať svoju samostatnú cirkevnú organizáciu. Zásluhou palatína Juraja Thurzu sišla sa roku 1610 v Žiline evanjelická synoda, ktorá uskutočnila samostatnú organizáciu evanjelickej cirkvi na Slovensku. Podľa rozhodnutia žilinskej synody vznikly na území Slovenska tri cirkevné obvody, na čele ktorých stáli volení superintendenti. Roku 1614 sišla sa evanjelická synoda vo Spišskom Podhradí, ktorá podobným spôsobom upravila cirkevné pomery na východnom Slovensku.

Takto vybudovaná a osamostatnená evanjelická cirkev mohla zabezpečiť úspechy reformácie na Slovensku. Ale reformácia nebola jediným prúdom, ktorý zasiahol do vývinu pomerov na Slovensku.

Katolícka reformácia na Slovensku.

V tých časoch, keď náuky Martina Luthera a iných náboženských novotárov začaly sa rozširovať po celej Európe a ujímaly sa i na Slovensku, sišiel sa v Tridente cirkevný snem (1545—1562), aby zaujal jasné stanovisko ku všetkým náukám, ktoré ohrožovaly doterajšiu jednotu cirkvi. Tridentský koncil odsúdil nové náuky a rozhodol sa pre také opravy, ktoré maly priniesť prehĺbenie náboženského života. Tak sa začína katolícka reformácia, ktorá sa stala dôležitým prúdom vo vývine náboženských, kultúrnych i politických pomerov v Európe.

Priekopníkom nového prúdu a uskutočňovateľom nových myšlienok stal sa nový rad, ktorého zakladateľom bol španielsky šľachtic Ignác z Loyoly. Nová rehoľa, založená r. 1540, nazývala sa Spoločnosťou Ježišovou a jej členovia jezuitami.

Už roku 1540 osadili sa jezuiti vo vlasti lutherovskej reformácie, v Nemecku, odkiaľ roku 1551 dostali sa do Viedne, r. 1556 do Prahy a r. 1561 do Trnavy, aby vykonali program katolíckej reformácie i na Slovensku a v susedných krajinách. Na Slovensku oddaného podporovateľa našli v arcibiskupovi Mikulášovi Oláhovi, ktorý už od začiatku svojho účinkovania v Trnave (od r. 1553) usiloval sa o to, aby výchovu mládeže sveril jezuitom.

Toto prvé pôsobenie jezuitov na Slovensku netrvalo dlho, pretože trnavské kolégium nebolo dostatočne hmotne zabezpečené, a keď r. 1567 zhorelo, jezuiti opustili Slovensko.

V takýchto okolnostiach mohol sa protestantizmus na Slovensku nerušene vzmáhať, lebo jezuiti sa vysťahovali a kráľ Maximilián (1564—1576) bol naklonený reformácii. Ale roku 1586 prišli jezuiti znova na Slovensko, keď cisár Rudolf II. (1576—1612) daroval im majetky turčianskej prepozitúry, aby mohli založiť školu pre výchovu mládeže. V Kláštore pod Znievom účinkovali už i prví slovenskí jezuiti, ktorí chodili na misijné cesty po celom strednom Slovensku. Keďže však vydržiavanie školy na tomto mieste bolo spojené s mnohými ťažkosťami a keďže evanjelická šľachta okolia bola k jezuitom nepriateľská, znievská škola r. 1598 presťahovala sa do Šale.

R. 1615 jezuiti sa znova osadili v Trnave, kde už nasledujúceho roku otvorili svoje kolégium. Toto je-

zuitské kolégium (gymnázium), hoci v búrlivých časoch 17. storočia často muselo prerušovať svoju činnosť, stalo sa najslávnejšou školou celého Slovenska. Na trnavskej jezuitskej škole študovala nielen mládež zo Slovenska a z ostatných krajov Uhorska (medzi žiakmi trnavskej školy boli i synovia najprednejších šľachtických rodov), ale i zo susedných krajín, najmä slovanských.

Dušou katolíckej reformácie v Uhorsku, a teda predovšetkým na Slovensku, stal sa arcibiskup Peter Pázmány. Pochádzal z kalvínskych rodičov, neskoršie sa stal katolíkom, vstúpil do rehole jezuitov, študoval v Brne, v Krakove a v Ríme, bol profesorom jezuitskej univerzity v Štajerskom Hradci, roku 1615 stal sa turčianskym prepoštom a nasledujúceho roku ostrihomským arcibiskupom v Trnave. S menom Petra Pázmánya súvisí rozvoj a úspech katolíckej reformácie na Slovensku.

Pázmány sa usiloval predovšetkým o to, aby pre katolícku vieru získal šľachtu, lebo v týchto časoch platila zásada: *Komu patrí majetok, ten má právo rozhodovať o náboženstve poddaného ľudu.* Podarilo sa mu dosiahnuť, že prevažná väčšina šľachtických rodín vrátila sa do katolíckej cirkvi a podporovala účinkovanie jezuitov na Slovensku.

Ale hlavnou starosťou kardinála Pázmánya bola výchova kňazského dorastu a výchova mládeže. V Trnave obnovil starý seminár a jeho vedenie sveril jezuitom. Najschopnejších bohoslovcov posielal na štúdiá do cudziny na jezuitské vysoké školy. Medzi uhorskými bohoslovcami, ktorí odchádzali študovať do cudziny, boli zväčša Slováci. R. 1623 založil vo Viedni pri tamojšej univerzite osobitné kolégium pre bohoslovcov z Uhorska. Medzi chovancami tohto ústavu

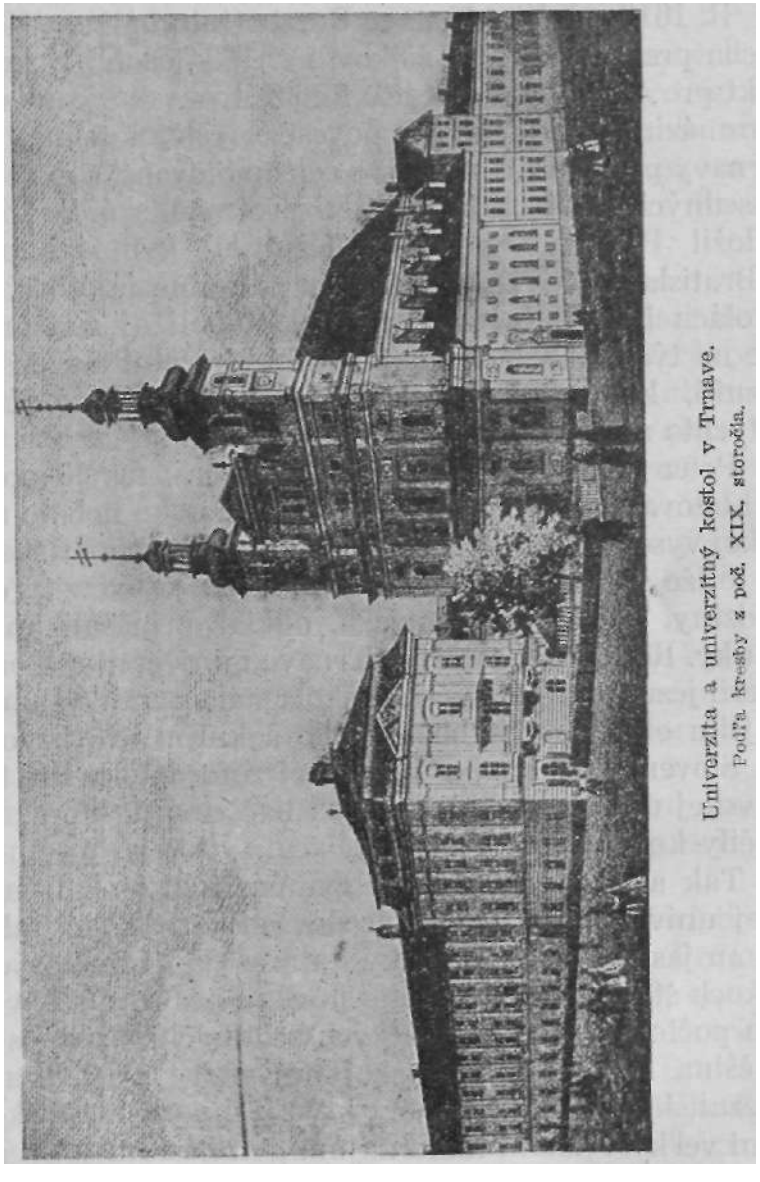

Univerzita a univerzitný kostol v Trnave.
Podľa kresby z poč. XIX. storočia.

(Pazmaneum) od prvopočiatku mali prevahu Slováci, ba i rektorom Pazmanea bol za dlhý čas Slovák.

R. 1619 založil v Trnave Burzu (internát) sv. Vojtecha pre chudobných žiakov a r. 1624 osobitný konvikt pre šľachtickú mládež. Keďže trnavské jezuitské gymnázium malo dobrú povesť v celej krajine, do Trnavy prichádzala mládež z celého Slovenska, ba i zo susedných krajín, a to i mládež protestantská. R. 1626 založil Pázmány podobné jezuitské gymnázium i v Bratislave. Keďže vyučovacou rečou na jezuitských školách bola latinčina, profesormi boli aj cudzinci, ale na týchto školách účinkovali aj početní slovenskí jezuiti, ktorí boli súčasne slovenskými kazateľmi v týchto mestách.

Peter Pázmány už dávno sa zaoberal myšlienkou vybudovania univerzity, pretože v Uhorsku nebolo nijakej vysokej školy a k rozšíreniu reformácie prispelo aj to, že študenti z Uhorska chodili na univerzity do cudziny, najmä do Nemecka, odkiaľ prinášali nové náuky. Roku 1635 založil v Trnave i univerzitu, ktorú sveril jezuitom. Táto vysoká škola stala sa najvýznamnejším ohniskom náboženského a kultúrneho života na Slovensku v duchu katolíckej reformácie. Pri trnavskej univerzite bola i veľká tlačiareň, v ktorej sa tlačily knihy v rozličných rečiach.

Tak ako na jezuitských gymnáziách, i na trnavskej univerzite študovali predovšetkým Slováci, ako o tom jasne svedčia matriky univerzity. V niektorých rokoch študenti slovenského pôvodu prevyšovali svojím počtom študentov všetkých ostatných národností. Väčšina študentov trnavskej univerzity prichádzala z jezuitských gymnázií. Medzi týmito jezuitskými školami veľký význam malo najmä gymnázium v Trenčíne, ktoré vzniklo r. 1647, keď kráľ Ferdinand III. daroval jezuitom starodávne opátstvo na Skalke. Žiaci trenčianskeho gymnázia pochádzali najmä zo slovenských zemianskych rodín Považia a susedných stolíc. Postupne osadili sa jezuiti aj v iných slovenských mestách, napr. vo Sp. Podhradí, v Levoči, B. Bystrici, B. Štiavnici, Prešove, Bytči, Skalici, Humennom a v Košiciach, ktoré sa staly najdôležitejším ohniskom rekatolizačnej činnosti jezuitov na východnom Slovensku.

Dôležitou výchovnou složkou jezuitských ústavov bolo divadlo. Žiaci jezuitských gymnázií často hrávali divadlá, v ktorých predstavovali udalosti zo Starého i Nového zákona, zo života svätých, zo svetovej i uhorskej histórie, ba na fašiangy zahrali i veselohry. Pretože vyučovacou rečou týchto škôl bola latinčina, i divadlá hrávali po latinsky. Ale pretože divadelné predstavenia bývaly v prítomnosti veľkého počtu ľudí zo širokého okolia, hrávalo sa často i po slovensky. V Bratislave už r. 1628, v Sp. Podhradí r. 1648 hralo sa po slovensky a žiaci trenčianskeho gymnázia hrávali po slovensky často. Žiaci trnavského gymnázia boli takí vyspelí herci, že navštevovali aj iné slovenské mestá, ba v Bratislave hrali i v prítomnosti samého cisára, ktorý sa o výkonoch hercov vyslovil veľmi pochvalne. Po slovensky sa hrávalo i na iných jezuitských školách, napr. v Skalici, Levoči a inde.

Okrem jezuitov prichádzali na Slovensko i piaristi, ktorí sa starali o výchovu a vzdelanie mládeže. Prvé piaristické gymnázium na Slovensku vzniklo už roku 1642 v Podolínci, potom otvorili gymnázium v Prievidzi (1666), v Brezne (1673), vo Sv. Jure pri Bratislave (1685). Súčasne sa rozmnožil i počet františkánskych kláštorov. Františkáni konali misijnú prácu v širokých vrstvách ľudu a osadili sa v týchto časoch

v N. Zámkoch, Pruskom, N. Šebeši, Malackách, Beckove, Kremnici, Prešove, Bardejove a svojou kazateľskou činnosťou prispeli k prehĺbeniu a upevneniu katolíckej viery na Slovensku. Vzhľadom na blízkosť Turkov prisťahovali sa z Viedne na Slovensko aj trinitári, ktorí si vybudovali kláštory v Bratislave, Trnave a Ilave a vykupovali kresťanov z tureckého zajatia.

Slovensko v 17. storočí.

Lutherská reformácia a katolícka reštaurácia, ako v iných krajinách Európy, i na Slovensku stretly sa v ostrom boji, v ktorom sa rozhodovalo o tom, do akej cirkvi bude patriť obyvateľstvo Slovenska. Boj medzi dvoma stranami viedol sa dlho iba so zbraňami ducha: kazateľskou činnosťou, výchovou mládeže a knihou. V tomto duchovnom zápolení nadobúdala katolícka cirkev stále väčšie úspechy. Panovníci z rodu Habsburgovcov, ako horliví katolíci, podporovali činnosť jezuitov.

Keďže však cisári nešetrili pritom náboženskú slobodu protestantov a cisárski úradníci obmedzovali práva evanjelickej cirkvi na Slovensku, nespokojní protestanti sa búrili a hľadali ochranu u susedov. Takúto pomoc poskytli protestantom najmä vojvodovia sedmohradskí, ktorí vpadli na Slovensko a rozdúchali povstanie proti Habsburgovcom. Povstalci sa utiekali o pomoc i k Turkom, ktorí ochotne podporovali každý boj proti cisárovi.

Takéto povstanie vzniklo r. 1604, keď sedmohradský kalvínsky šľachtic Štefan Bocskay opanoval Košice a potom celé Slovensko. Neskoršie, r. 1619, povstal proti cisárovi sedmohradský vojvoda Gabriel Bethlen, ktorý sa niekoľko ráz zmocnil celého Slovenska. Potom bojoval na Slovensku proti cisárovi sedmohradský veľmož Jur Rákóczi. R. 1663 vtrhly na Slovensko oddiely tatárskeho vojska, ktoré bolo spojencom Turkov. Tieto divé tatárske hordy rozbehly sa po celom západnom Slovensku a prenikly až na Moravu. Vtedy sa dostal do tatárskeho zajatia i senický evanjelický kňaz Štefan Pilárik. V týchto časoch opanovali Turci i Nové Zámky a na čas zmocnili sa i Nitry.

Hajdúch.
Podľa drevorezby z počiatku XVIII. storočia.

Cisár Leopold (1657—1705) zvíťazil r. 1664 nad Turkami, ale po tomto víťazstve začal vystupovať proti protestantom. Tak vzniklo na Slovensku nové povstanie, na čele ktorého stál Imrich Tokoly. Cieľom Tokolyho bolo, aby sa stal samostatným pánom Slovenska. S pomocou Turkov a Sedmohradska opanoval celé Slovensko a uznal svrchovanosť tureckého sultána. Štvrťmiliónové turecké vojsko pod vedením veľkého vezíra Kara Mustafu r. 1683 privalilo sa až pod Viedeň. Ale turecké vojsko utrpelo pod hradbami Viedne strašnú pohromu. Turci sa dali na ústup a do konca 17. st. opustili Uhorsko.

Povstalci nazývali sa *kuruci* a cisárske vojsko *labanci*. O kurucoch a kuruckých vojnách podnes sa zachovaly na Slovensku mnohé piesne. O kurucko-labanských vojnách na Slovensku

napísal knihu *Malkoteci* a *Kuruci Samo Tomášik*. Rozličné rozprávky o kuruckých vojnách vydal *Jégé* v knižke *Kuruci*. O náboženských pomeroch týchto čias napísal *Martin Rázus* knihu pod názvom *Odkaz mŕtvych*.

Slovensko sa vrátilo do sjednoteného Uhorska také vyčerpané, že poddaný sedliacky ľud bol v zúfalom položení. Na začiatku 18. storočia vzniklo na Slovensku nové povstanie, ktoré viedol František Rákóczi. Odbojní, kuruci utrpeli r. 1708 pri Trenčíne porážku, takže o krátky čas sa museli vzdať.

Hoci jedna z prvých a najdôležitejších príčin povstania bolo neznesiteľné položenie sedliackeho ľudu, pomery poddaných sa ani potom nezlepšily, ba nové boje priniesly sedliackemu ľudu novú biedu a ťarchy. Bieda slovenského poddaného ľudu našla svoj výraz v mnohých ľudových piesňach, ktoré sú ťažkou obžalobou na pomery, v ktorých slovenský ľud v týchto časoch žil.

Poddaného vedú drábi.

Nie div, že v takýchto pomeroch sa rozmohlo i na Slovensku zbojníctvo; vyrástlo ono zo zúfalého položenia poddaných, ktorí utekali do hôr, aby nemuseli otročiť pánom. K zbojníkom sa potom pridávali aj iní nespokojenci, najmä valasi, ktorí odchádzali na zboj, lebo ich vábil slobodný život hôrnych chlapcov. V hornatých krajoch

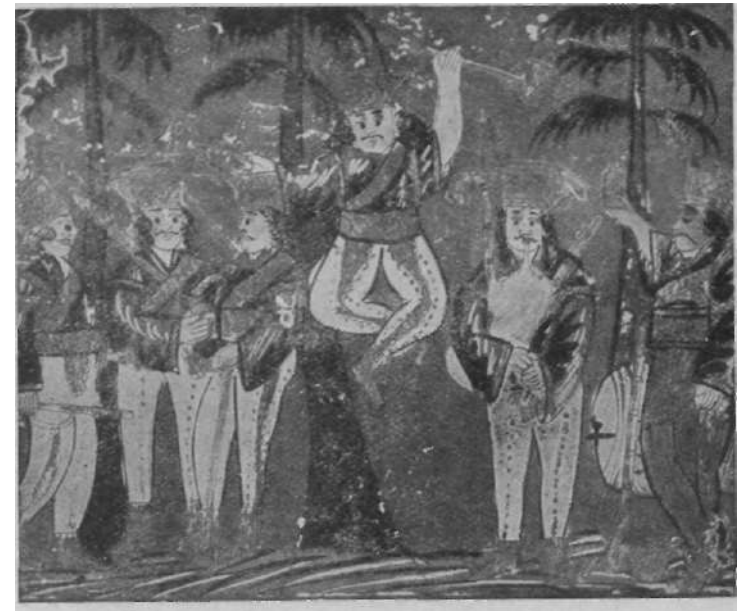

Jánošík a hôrni chlapci.
Ľudová maľba na skle z XVIII. storočia.

Slovenska vznikly celé družiny týchto odvážnych hôrnych chlapcov, ktorí napádali panské kaštiele, zbíjali pri cestách, zatúlali sa i do ďalekých miest a potom skrývali sa v horách. Panskí hajdúsi usilovali sa zbojníkov zlapať, ale poddaný ľud ich podporoval. No jednako sa dostali zbojníci často do rúk hajdúchov a skončili svoj zbojnícky život v žalároch panských zámkov a na šibenici. V týchto časoch vznikly slovenské zbojnícke piesne, v ktorých sa ozýva nielen trpký ston ujarmeného ľudu, ale i hlas bujarej zbojníckej odvahy, ktorá sa neľaká ani žalárov, ani šibeníc. Títo hôrni chlapci, ktorí sa pomstili na pánoch za krivdy ľudu, stávali sa v očiach poddaných junáckymi vykonávateľmi spravodlivosti, ktorí bohatým brali a chudobným dávali. Najslávnejším zbojníkom stal sa

Juro Jánošík, ktorého meno bolo známe nielen na Slovensku, ale i v susedných krajinách, najmä na Morave, v Sliezsku a na poľskej strane Tatier.

Zo súdnych zápisníc Liptovskej stolice a iných prameňov môžeme sa dozvedieť o Jánošíkovi toto: Juro Jánošík narodil sa 25. januára 1688 v Terchovej. Ako mladý šuhaj bojoval, v kuruckom vojsku Fraňa Rákócziho. Keď kuruci utrpeli porážku, Jánošík vstúpil do cisárskeho vojska a slúžil vo Veľkej Bytči, kde bol strážcom uväznených zbojníkov. Medzi väzňami bol vtedy i povestný zbojník Tomáš Uhorčík z Predmiera. Jánošík sa spriatelil s Uhorčíkom a usiloval sa mu pobyt v žalári obľahčiť. Rodičia Jánošíkovi vykúpili svojho syna od vojska, aby spolu s bratom mohol gazdovať doma. Keď sa Uhorčík akosi vyslobodil z väzenia, navštívil Jánošíka v Terchovej a r. 1711 ho nahovoril na zboj. Jánošík o krátky čas sa stal vodcom zbojníckej družiny, ktorá znepokojovala severozápadné stolice Uhorska. Roku 1713 sa dostal do rúk hajdúchov a pred súd Liptovskej stolice. Jánošík sa správal pri vyšetrovaní mužne, mnoho nerozprával, nevyhováral sa, odpovedal vždy len na otázku, k svojej vine sa priznal a vyzradil i to, kde ukryl nazbíjané poklady. 17. marca 1713 vyniesol súd rozsudok, podľa ktorého Jánošíka obesili za ľavé rebro.

Zbojnícka postava Jánošíkova vyrástla v ľudovej tradícii na legendárneho bojovníka za sociálnu spravodlivosť. V ťažkých pomeroch, v ktorých žil sedliacky ľud, klesajúci pod ťarchami panštiny, šírila sa sláva odvážneho zbojníka a jeho družiny po celom Slovensku. Pamiatka Jánošíkova prechádzala s pokolenia na pokolenie a žije podnes v širokých vrstvách slovenského ľudu.

O Jánošíkovi písalo sa na Slovensku mnoho. Veľmi pekná je báseň *Jána Bottu Smrť Jánošíkova.* Román *Jánošík* napísal *Pavol Beblavý, Ján Hrušovský* a iní slovenskí spisovatelia. O Jánošíkovi je i niekoľko divadelných hier, medzi nimi často sa hráva najmä hra českého spisovateľa *Juraja Mahena Jánošík a Jána Debnára Juro Jánošík.* Veršovanú hru *Jánošík* napísala *Mária Rázusová-Martáková.* Divadelnú hru *Jánošíkova večera* napísal *Jonáš Záhorský.* Román *Gustáva Maršala-Petrovského Jánošík, kapitán horských chlapcov* vyšiel v Amerike, Hudobnú skladbu *Jánošíkova svadba* složil vynikajúci slovenský hudobný skladateľ *Ján Levoslav Bella.* Film *Jánošík* premietali po celom svete.

Barokové umenie na Slovensku.

Barokový sloh je pokračovaním renesancie, ktorá v rozvírenom ovzduší 16.—18. storočia podlieha citu náboženskej vrúcnosti, stráca svoju spokojnosť a dostáva vzrušený a slávnostný ráz. Tomuto vzrušenému náboženskému citu vyhovuje bohatá členitosť a vonkajšia i vnútorná výzdoba kostolov. Barokové kostoly sú obyčajne jednoloďové, múry nesú složitú rímsu a sú rozdelené pilastrami s ozdobnou hlavicou. Po obidvoch stranách lode, nad ktorou sa vznáša často kopula, sú bočné kaplnky. Git náboženského zvrúcnenia rozširuje priestory kostola s pomocou freskových malieb na múroch, a najmä na kopulách, ktoré zdajú sa vznášať do nadoblačných výšin a unášajú i dušu veriaceho človeka. Pretože v tomto slohu stavali svoje kostoly predovšetkým jezuiti a pretože vzorom týchto barokových kostolov bol jezuitský kostol Il Gesu v Ríme, volá sa sloh barokový i slohom jezuitským.

Na vývin kultúrneho života na Slovensku mala silný vplyv Viedeň, odkiaľ prichádzali na Slovensko stavitelia, sochári a maliari, ktorí u nás budovali a ozdobovali kostoly a kaštiele podľa barokového vkusu. Uhorská šľachta, ktorá sa zdržiavala v blízkosti cisárskeho dvora vo Viedni, podporovala prenikanie barokového slohu na Slovensko a slovenské mestá prispôsobovaly sa novej móde.

Barokové umenie nachádzalo na Slovensku pôdu už v prvej polovici 17. storočia, ale v úplnom lesku

Barokový pútnický kostol v Šaštíne.
Postavený podľa plánu Mateja Vepího, rodáka trnavského, v druhej polovici XVIII. storočia.

rozvinulo sa až v 18. storočí, keď po oslobodení Uhorska zpod tureckého jarma a utíšení vnútorných búrok nastaly pre kultúrny život pokojnejšie časy.

Medzi najstaršie a umelecky najvýznamnejšie pamiatky barokového staviteľstva na Slovensku patrí veľkolepý univerzitný kostol v Trnave, vybudovaný podľa plánov talianskeho staviteľa Petra Spaza ešte pred r. 1640. Táto monumentálna jednoloďová stavba nielen svojimi rozmermi, ale i svojou vnútornou krásou patrí medzi najvzácnejšie pamiatky barokového umenia na Slovensku. K tomuto kostolu dôstojne sa radí bývalý jezuitský kostol v Trenčíne (1655), premonštrátsky kostol v Košiciach (1675), kostol v Zborove (1641) a františkánske kostoly v Trnave, Hlohovci, Malackách a v Nižnom Šebeši. V barokovom slohu reštaurovali i nitriansku katedrálu a mnoho iných kostolov, najmä v 18. storočí, keď vzniklo na Slovensku i viac nových kostolov barokového slohu, ako napr. františkánsky kostol v Prešove, veľkolepý pútnický kostol P. Márie v Šaštíne, kostol pavlínov vo Veľkých Levároch, kostol alžbetínok v Bratislave a kostol piaristov v Prievidzi.

V týchto časoch vzniklo na Slovensku i niekoľko

Kaštieľ v Diviakoch.
Raný barok. Prvá polovica XVII. storočia.

Barokový kaštieľ z Čeklísa.
Pokročilý barok z druhej polovice XVIII. storočia. Krídla budovy uzavierajú tzv. čestný dvor.

zámkov, ako kaštieľ v Mošovciach, Markušovciach, Bijacovciach, v Topoľčiankach, v Čeklísi, a mnoho zemianskych kúrií po celom Slovensku. Mnohé z týchto kaštieľov a palácov vznikly pod vplyvom viedenského baroku. Barokový sloh sa uplatňoval i pri stavbách mestských palácov, ako je krásny palác Grassalkovičov (dnes palác prezidenta Slovenskej republiky) a arcibiskupský palác v Bratislave, župný dom v Prešove a cisársky zámok v Holiči. Pri palácoch sa zakladaly rozsiahle záhrady, pestované parky, ktoré svojou sochárskou výzdobou a fontánami tvorily rámec pre veľkopanský kaštieľ.

Protestantská i katolícka literatúra týchto čias má, pravda, predovšetkým náboženský ráz. Keďže však bolo treba i s pomocou literatúry vplývať na širšie vrstvy ľudu, popri učených knihách latinských vydávajú sa i knihy, ktoré i svojím obsahom i svojou jazykovou formou stávajú sa prístupné ľudu.

Slovenská literárna tvorba začína sa náboženskými piesňami, ktoré sa spievaly pri službách božích. Takéto piesne skladal už v 16. storočí *Ján Silvan,* potom ev. superintendent *Eliáš Láni* (1570—1618), a najmä *Jur Tranovský* (1591—1631), pochodiaci zo Sliezska, ktorého sbierka náboženských piesní *Cithara Sandorum,* vydaná r. 1636 v Levoči, stala sa najpopulárnejšou knihou slovenských evanjelikov. Pre slovenských katolíkov vydal podobný spevník trnavský jezuita *Benedikt Szolosi* (z Rybníka) pod názvom *Cantus Catholici. Pýsne Katholícke. Latinské i Slovenské* v Trnave r. 1655. Mnohé z týchto piesní (niektoré sú spoločné i katolíkom i evanjelikom) spievajú sa podnes v našich kostoloch.

Reformy Márie Terézie a Jozefa II.

Cisár Karol VI. (1711—1740) bol posledným mužským potomkom habsburského rodu. Keďže všetky krajiny, v ktorých vládli Habsburgovci (Uhorsko so Sedmohradskom a Chorvátskom, kráľovstvo české, krajiny rakúske, Nemecko, Belgicko), spojovala iba osoba spoločného panovníka, bola obava, že po smrti posledného Habsburgovca sa táto dŕžava rozpadne. Aby sa jednota habsburských krajín i pre budúcnosť zabezpečila, Karol VI. vydal zákon, ktorý umožňuje nastúpiť na trón i ženským potomkom habsburského rodu. Tento zákon sa nazýva Pragmatická sankcia a bol prvým spoločným zákonom pre všetky krajiny habsburské.

Keď cisár Karol VI. roku 1740 umrel, v smysle Pragmatickej sankcie nastúpila na trón jeho najstaršia dcéra Mária Terézia (1740—1780).

Mária Terézia len čo nastúpila na trón, musela dedičstvo habsburského rodu brániť proti nárokom susedov, najmä pruského kráľa Fridricha II., ktorý sa chcel zmocniť Sliezska. Vojna, ktorá z toho vznikla, trvala s prestávkami až do roku 1763 a skončila sa tak, že Mária Terézia väčšiu časť Sliezska stratila.

V týchto bojoch mala Mária Terézia príležitosť presvedčiť sa o tom, že štátna správa jej krajín je zaostalá a nezdravá už i preto, že nie je jednotná. Aby

Ján Ferdinand Brokoff: Sv. František Borgia.

(1652—1718.) Na Karolovom moste v Prahe.

Jakub Bogdan: Kytica vo váze (1660—1724).

Anglický dvorný maliar, rodák z Prešova.

politickú a vojenskú moc svojej dŕžavy zvýšila, odhodlala sa na dôležité reformy. Najdôležitejšia z týchto opráv smerovala k tomu, aby české a rakúske krajiny maly spoločnú a jednotnú štátnu správu.

Iné reformy Márie Terézie smerovaly k hospodárskemu povzneseniu štátu a k vybudovaniu veľkého vojska. Aby štátna pokladnica mala úhradu na všetky takéto výdavky, musela Mária Terézia upraviť pomer medzi šľachtou a poddaným ľudom, na pleciach ktorého spočívaly všetky ťarchy. Veľká väčšina pôdy bola v rukách šľachty, ale šľachta daň neplatila, iba

niekedy, a to len dobrovoľne. Keďže šľachta si privlastňovala aj sedliacke majetky, ktoré pripojovala k svojim veľkostatkom, príjem štátu sa zmenšoval, alebo sa na sedliakov uvaľovaly nové ťarchy, aby štátne príjmy neklesly. Šľachta sa nestarala ani o potreby štátu, ani o položenie poddaného ľudu, pretože mala na mysli len svoju slobodu a svoje výsady. Keďže prevažná väčšina uhorskej šľachty žila na Slovensku, kde vlastnila väčšinu pôdy, slovenský sedliak musel znášať pomerne väčšie ťarchy ako sedliaci iných krajov Uhorska. Aby sa našiel spoľahlivý základ pre spravodlivé vyrubovanie dane, bolo treba vykonať súpis majetkov. Tak vznikol tzv. tereziánsky kataster. Uhorská šľachta znemožnila, aby sa takéto katastre sostavily a staly sa základom pre zdanenie obyvateľstva.

Súpis povinností poddaného ľudu k vrchnostiam obsahovaly tzv. urbáre. Pretože tieto urbáre sostavovala šľachta a pretože šľachta mohla povinnosti sedliakov ľubovoľne zvyšovať, bolo treba i v tejto veci urobiť poriadok. Roku 1767 vydala Mária Terézia urbariálne predpisy, ktoré jednotne a presne určovaly povinnosti sedliakov. Touto reformou sa povinnosti sedliakov nezmenšily, pretože uzákonila doterajší stav, ale sa znemožnilo, aby sa povinnosti poddaného ľudu zvyšovaly. Aby i ľud mohol svoje povinnosti poznať, takýto urbár spísal sa i y reči ľudu (v slovenských krajinách po slovensky) a uložil sa v obci. Slovenský preklad urbára pochádza od

Pečať šestnástich spišských obcí, navrátených z Poľska. Z roku 1774.

Adam František Kollár z Terchovej.

Adama Fr. Kollára, uvedomelého Slováka z Terchovej, direktora viedenskej dvornej knižnice, ktorý vydal aj osobitný spis, kde sa zastáva poddaného ľudu proti šľachtickým vykorisťovateľom, navrhuje zrušenie šľachtických titulov a žiada rovnomerné rozdelenie práv i povinností medzi všetky vrstvy obyvateľstva krajiny. Pri týchto reformách sa ukázalo, že na Slovensku len asi 11% pôdy patrí slovenským sedliakom, ktorí niesli všetky ťarchy, kým všetka ostatná pôda bola v rukách zemepánov, ktorí nijaké dane neplatili. Z roboty mohol sa sedliak vykúpiť. Súčasne sa zrušily všetky vedľajšie ťarchy, ktoré šľachta

ukladala poddaným. Neľudské spôsoby trestania sa zakázaly a miesto nich sa zaviedla pracovná povinnosť. (Ak sedliak odoprel vykonať takúto prácu, bolo dovolené dať mu 24 palice.) Táto dobre myslená reforma nemala veľkého praktického významu, pretože šľachta ustanovenia tereziánskeho urbáru nezachovávala.

Ale štát začal zasahovať i do otázok cirkevných. Mária Terézia bola veriaca a zbožná katolíčka, jednako pokladala za potrebné, aby vykonala niektoré opravy i v cirkevnom živote, aby aj cirkev podriadila štátnemu dozoru. Predovšetkým obnovila staré kráľovské nariadenie, tzv. placetum regium, podľa ktorého pápežské buly smely sa vyhlásiť len s povolením panovníka. V dohode so Svätou stolicou zrušila veľký počet sviatkov, obmedzila púte, sťažila vstup do kláštorov a obmedzila zakladanie nových kláštorov. V týchto časoch (roku 1776) vznikly na Slovensku štyri nové biskupstvá: spišské, banskobystrické, rožňovské a gréckokatolícke biskupstvo v Prešove.

V reformách Márie Terézie pokračoval jej syn a nástupca Jozef II. (1780—1790), ktorý už ako spoluvládca svojej matky sa pripravoval na svoju panovnícku úlohu v duchu nových myšlienkových prúdov. Jozef II. bol predstaviteľom osvietenského racionalizmu, podľa ktorého všetky otázky sa maly riešiť len podľa rozumových úvah, aby zodpovedaly praktickej účelnosti. Pretože Jozef II. podľa príkladu panovníkov západných štátov chcel v takomto duchu vykonávať všetky opravy a nebral pritom ohľad ani na doterajší vývin, ani na tradíciu dlhých storočí, ani na výsady stavov, nazýva sa osvietenským absolutistom. Jozef II. mnoho cestoval, aby poznal pomery v iných krajinách, ako spoluvládca svojej matky oboznámil sa so štátnou správou, často chodieval aj medzi poddaný ľud, lebo chcel vládnuť pre blaho ľudu.

R. 1781 vydal Tolerančný patent, ktorý zabezpečoval náboženskú slobodu všetkým kresťanským vyznaniam. Týmto patentom sa skončily náboženské boje, ktoré od časov reformácie trvaly medzi jednotlivými kresťanskými cirkvami. I Židia dostali časť občianskych práv a mohli sa osadzovať i v nežidovských čiastkach mesta.

V tom istom roku zrušil Jozef II. všetky kláštory, ktoré podľa jeho náhľadu neboly potrebné a užitočné. Boly to najmä kláštory takých reholí, ktoré nevychovávaly mládež, neošetrovaly chorých, nepracovali medzi ľudom a nepestovaly vedy, čiže takzvané kontemplatívne rady, členovia ktorých žili v ústraní

Vyhlásenie Tolerančného patentu Jozefa II.
Nedokončená maľba Petra Bohúňa z XIX. storočia.

od sveta a celý svoj život trávili v modlitbách, rozjímaní, v prísnom pôste a mlčanlivosti. Vtedy opustili svoj kláštor mnísi kamaldulskej rehole na Zobore, paulíni kláštor v Mariatáli a v Šaštíne, trinitári svoje kláštory v Ilave, Trnave a v Bratislave a františkáni niekoľko svojich kláštorov na Slovensku. Z majetkov takto zrušených kláštorov vznikol tzv. Náboženský fond, z ktorého sa maly zakladať nové fary a iné cirkevné ústavy. Do kláštorných budov sa nasťahovaly svetské úrady alebo vojsko, mnohé kláštory sa staly skladišťami, spustly a vzácne pamiatky cirkevného umenia vyšly navnivoč.

Roku 1783 vydal Jozef II. nariadenie, aby sa bohoslovci vychovávali pre svoje kňazské povolanie pod dozorom štátu, ktorý i duchovenstvu ukladal rozličné nové povinnosti, ktoré často nijako nesúvisely s kňazským povolaním. Takejto výchove kňazského dorastu maly slúžiť generálne semináre, v ktorých nielen učebné predmety, ale i spôsob výchovy predpisovala štátna vrchnosť. Takýto generálny seminár bol na Slovensku v Bratislave.

V týchto cirkevných reformách išiel Jozef II. tak ďaleko, že sa miešal i do náboženských obradov, takže pruský kráľ Fridrich II. nazval Jozefa II. posmešne kostolníkom. Pápež Pius VI. r. 1782 vybral sa do Viedne, aby osobnou návštevou miernil horlivosť Jozefa II. v týchto reformných snahách, ale ani toto zakročenie hlavy katolíckej cirkvi nemalo úspech.

Osožnejšie boly tie reformy Jozefa II., ktoré smerovaly k hospodárskemu a sociálnemu povzneseniu poddaného ľudu. Jozef II. pri svojich cestách sa presvedčil o ťažkom položení sedliakov a chcel zmierniť ich biedu tým, že im chcel zabezpečiť osobnú slobodu, aby sedliaci, i keď majetkove závisia od pánov, stali sa slobodnými ľuďmi, čiže aby sedliak nebol trvale pripútaný k pôde svojho zemepána, aby sa mohol vysťahovať, aby svoje deti mohol bez povolenia pánovho dať na remeslo alebo na štúdiá a aby sedliaci nepotrebovali na uzavretie manželstva povolenie pánovo. Pokým v iných krajinách sa podarilo Jozefovi II. položenie sedliakov zlepšiť, zatiaľ uhorská šľachta, ktorá v tejto reforme videla len ohrozenie svojej slobody a svojich výsad, znemožnila, aby sa sedliakom uľavilo. Slovenský sedliak ešte dlho musel niesť ťažké jarmo poddanstva.

Keď Jozef II. r. 1790, sklamaný neúspechom svojich reforiem, umieral, vo Francúzsku sa rozvírily vlny revolúcie, ktorá pod heslom slobody, rovnosti a bratstva začala otvorený boj proti starým poriadkom. Obavy pred revolúciou boly príčinou, že nástupcovia Jozefa II. báli sa každej reformy. No jednako revolučné hnutie nachádzalo ohlas vo všetkých krajinách Európy. I Slováci sa dostávajú na novú cestu svojho vývinu.

Počiatok slovenského národného prebudenia.

Slováci už od 6. storočia sa začali osadzovať na území našej vlasti a od tých čias nepretržite obývajú krajinu medzi Dunajom a Tatrami. V tejto krajine tvorili podmienky svojho života, na tomto území začali budovať už v 9. storočí svoj samostatný štát, tu sa oboznamovali so západnou i východnou kresťanskou kultúrou, tu pod Tatrami žili, pracovali, tvorili a trpeli i potom, keď stratili svoju štátnu samostatnosť, lebo táto

Anton Bernolák.

krajina sa stala ich večnou vlasťou. Od 11. storočia prispievali na vybudovanie uhorského štátu, v hraniciach ktorého vždy verne bránili dedičstvo svojich otcov a mali nemalý podiel na utvorení spoločnej uhorskej vzdelanosti. Slovenské mená hôr, riek, potokov, dedín, miest a hradov dokazujú, že Slovensko bolo od 6. storočia slovenskou krajinou. Slovenské osobné mená, s ktorými sa tak často stretávame v stredovekých listinách, svedčia nad všetku pochybnosť, že Slováci boli zastúpení i vo vyšších spoločenských vrstvách stredovekého Uhorska. Podľa rozšírenia týchto zemepisných a osobných mien môžeme bezpečne usudzovať, že slovenské osídlenie siahalo ďaleko za hranice dnešného slovenského štátu, lebo so slovenskými osadami sa stretáme nielen za Dunajom, pod Matrou, ale i v Potisí.

O tom, že krajina medzi Dunajom a Tatrami bola osídlená Slovákmi, dobre vedeli i stredovekí kronikári. Už od začiatku 9. storočia stretáme sa v západných latinských prameňoch s menom Moravanov •alebo moravských Slovanov, ako označovali nemeckí kronikári našich slovenských predkov. Východné pramene z 9. a 10. storočia, najmä legendy o slovenských apoštoloch, nazývajú obyvateľov slovenska Slovenmi. Mních kijevského kláštora Nestor, ktorý písal svoj Letopis na začiatku 12. storočia, hovorí, že severnú časť Uhorska pri Dunaji obývajú Sloveni, a preto nazýva toto územie slovenskou krajinou (slovieňskaja zemľa). I uhorský kronikár Anonymus, ktorý žil v druhej polovici 12. storočia, menuje obyvateľov severných stolíc uhorských Slovenmi.

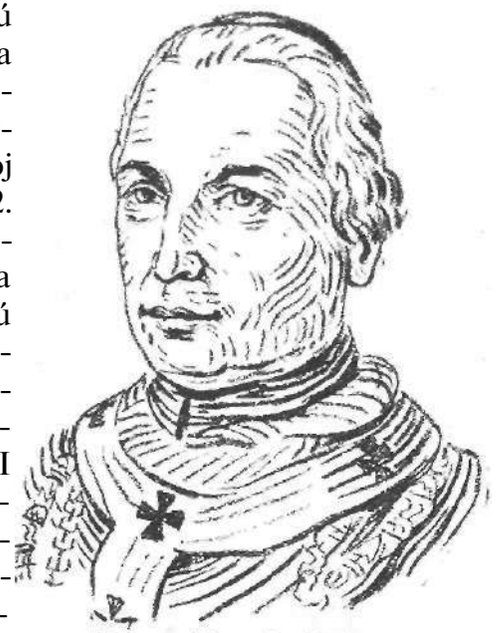

Primas Alexander Rudnay.
Podľa súčasnej meďorezby.

Meno „Slovák", ktoré je iba novší tvar staršieho výrazu „Sloven", po prvý raz sa zjavuje v českom slovníku z r. 1458.

Pravda, k tejto pôvodnej vrstve slovenského obyvateľstva prišli neskoršie i maďarskí osadníci, ktorí sa osadili v južných krajoch Slovenska, a potom, najmä od 13. storočia, i vlna nemeckých kolonistov, ktorí sa osadili najmä v mestách. Príchodom týchto cudzích osadníkov porušil sa jednotný národnostný ráz Slovenska, ale Slováci si udržali svoju prevahu a postupne asimilovali mnoho cudzieho živlu. Po vpáde Turkov do Uhorska sťahovala sa na Slovensko maďarská šľachta a časť maďarského obyvateľstva z pohraničných krajov, no toto sťahovanie neznamenalo veľké nebezpečenstvo, pretože časť Maďarov sa v sloven-

skom prostredí poslovenčila a časť sa po porážke Turkov na konci 17. storočia zo Slovenska vysťahovala. Trvalý vplyv maďarskej šľachty sa ukázal v tom, že šľachta slovenského pôvodu sa začala pomad'arčovať. Za vyššou šľachtou podliehalo pomaďarčeniu i drobné zemianstvo, ale toto odnárodňovanie zemianstva trvalo ešte i v 19. storočí a ani do najnovších čias sa neskončilo úplne.

Keďže i po nemeckej kolonizácii boly v hornatých čiastkach severného Slovenska veľké kraje, ktoré nemaly dostatok obyvateľstva a neboly hospodársky využité, bolo treba tieto kraje zaľudniť a využiť takým spôsobom, pre ktorý tieto kraje maly podmienky. V celých Karpatoch nastáva nový kolonizačný ruch, cieľom ktorého je využitie horských strání a holí, ktoré ležaly ladom. Obyvateľstvo ľudnatých roľníckych dedín sťahuje sa do hôr, kde sa venuje chovu statku a zakladá nové osady. Toto zaľudňovanie horských pastierskych krajov obyvateľstvom nazýva sa valaská kolonizácia. Toto pastierstvo a salašníctvo umožnilo osadiť i vysoko ležiace horské kraje, nesúce ani pre roľníctvo ani pre vznik miest. V súvislosti s touto valaskou kolonizáciou, ktorá vyvrcholuje najmä v 15.—17. stor. a tvorí nové podmienky hosp. života v horských krajoch, prišly na Slovensko i menšie skupiny rusínskych, ba i rumunských osadníkov, ale väčšina takto vzniklých osád mala slovenské obyvateľstvo.

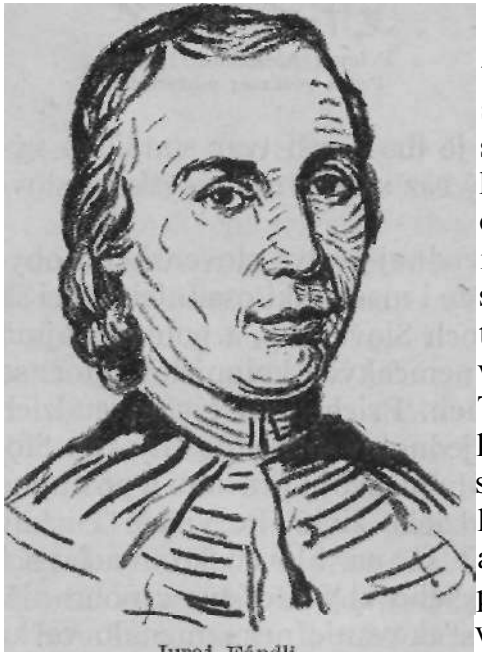
Juraj Fándli.
Podľa olejomaľby od neznámeho maliara.

Takéto dediny vznikly najmä v Orave, v Liptove, vo Zvolenskej, v Trenčianskej, ba i na moravskom Valašsku. Národnostný ráz Slovenska touto kolonizáciou neutrpel, lebo osadením neobývaných horských krajov domácim slovenským živlom sa slovenskosť Slovenska len upevnila.

Slovenský učenec Matej Bel.
Podľa súčasnej medorezby.

Postup Turkov do Uhorska mal za následok, že časť chorvátskeho obyvateľstva opustila svoje sídla a sťahovala sa na sever do Zadunajska, kde zakladala nové osady. Časť týchto Chorvátov prišla i na severný breh Dunaja a osadila sa v okolí Bratislavy.

Hoci sa na Slovensko za celé desaťročia sťahovaly prúdy rozličného obyvateľstva, slovenskosť Slovenska sa nikdy neporušila natoľko, aby Slováci stratili svoju početnú prevahu a tým i právo vlastníctva na svoju domovinu. Je dôkazom veľkej životnej sily Slovákov,

že vedeli postupne a bez násilností asimilovať cudzie živly, ktoré sa na tomto priestore osadzovaly.

Ale Slováci, ktorí na tomto území od 6. storočia žili a rástli, nemohli v dejinách uhorského štátu vystupovať ako slovenský národ. Slováci tvorili čiastku štátneho národa uhorského ako rovnocenná složka s ostatnými národmi starého Uhorska.

Ale od začiatku 17. storočia, keď sa v Uhorsku rozvíril náboženský boj medzi katolíkmi a nekatolíkmi, zasiahol do vývinu národnostných pomerov v Uhorsku nový činiteľ. Je pravda, že príčinou všetkých odbojov, ktoré viedly uhorské stavy proti panovníkovi a ktoré nachádzaly oporu v Sedmohradsku i v Turkoch, boly predovšetkým otázky náboženské, neskoršie i otázky sociálne a napokon i obmedzovanie stavovských výsad uhorskej šľachty, ale v týchto povstaniach začína sa rodiť i počiatok maďarského národného uvedomenia. Pretože tieto boje viedly sa proti nemeckým Habsburgovcom, proti nemeckej Viedni a proti nemeckým predstaviteľom cisárskej moci v Uhorsku, dostávaly tieto povstania ráz národnostného odboja proti cudzincom. Takto vzniká počiatok maďarského uvedomenia šľachty. Ale súčasne začínajú sa prebúdzať k vlastnému národnému vedomiu aj ostatné národy Uhorska, ktoré doteraz patrily k štátnemu národu uhorskému, ale nechcú splynúť v jeden národ maďarský.

V takýchto pomeroch, a to už od 16. storočia, začínajú sa ukazovať i prvé známky národného uvedomenia slovenského. Toto slovenské národné uvedomenie vyviera z vlastných síl národa, ale vyvinuje sa pod vplyvom vonkajších okolností, ktoré jeho vývin urýchľovaly a pôsobily i na jeho smer. Slováci, ktorí na území svojej vlasti prežili mnoho storočí ako Slováci, začali si svoju slovenskosť uvedomovať a dávajú tomuto svojmu slovenskému národnému uvedomeniu výraz. Uvedomelí slovenskí vzdelanci začínajú zdôrazňovať predovšetkým význam rodnej reči ako najdôležitejšieho znaku národnej osobitnosti. Tak učený Slovák *Vavrinec Benedikti z Nedožier* (1555—1615) vyčituje svojim rodákom, že sa málo starajú o svoju reč. Starobylosť slovenskej reči velebil *Daniel Krman* (1663—1740) a slovenský učenec svetového mena, rodák z Ocovej, *Matej Bel,* rodným menom Funtík (1687—1749), hovorí o slovenčine, že *„v ničom nezaostáva ani za vážnosťou a velebnosťou španielčiny, ani za pôvabom a hladkosťou francúzštiny, ani za vznešenosťou a silou angličtiny, ani za bohatstvom smyslu a dôrazu nemčiny, ani za mäkkosťou a ľubozvučnosťou taliančiny, ani napopokon za veliteľskou prísnosťou maďarčiny".* Takto mohli písať o slovenčine len ľudia, ktorí si uvedomovali svoju príslušnosť k slovenskému národu a milovali v slovenčine svoju rodnú reč.

Ján Hollý.
Kresba podľa kameňotlače Fr. Liedera.

Vzdelaní Slováci 17. a 18. storočia, ktorí sa začínajú uvedomele hlásiť k svojmu slovenskému národu, s obľubou zdôrazňujú starobylosť Slovákov a stavu

slovenskej minulosti. *Benedikt Szolosi* v úvode k slovenskému katolíckemu spevníku z roku 1655 oživuje osudy Veľkej Moravy a význam slovanských apoštolov. Správca univerzitnej tlačiarne *Martin Szentiványi* z Liptovského Sv. Jána (1633—1705) odvádza pôvod Slovákov až od starovekých národov. Zvolenský rodák *Ján Fischer-Piscatoris* (1672—1720) hľadá pôvod mena Slovanov a Slovákov v slove sláva. *Samuel Timon* z Trenčianskej Turnej (1675—1736) vo svojich spisoch a dejinách Uhorska dokazuje, že Slováci dávno pred príchodom Maďarov obývali územie Uhorska. I Matej Bel zdôrazňuje, že Slováci sú pôvodnými obyvateľmi svojej krajiny, ktorú obývajú od čias Veľkej Moravy. Toto odvolávanie sa na minulosť Slovákov je dôkazom, že slovenské národné uvedomenie hľadalo a nachádzalo pevnú oporu i v slovenskej histórii, ktorá sa stala prameňom slovenského národného obrodenia.

Bolo treba nielen historických vedomostí, ale i praktického a politicky aktívneho slovenského národného presvedčenia, ktoré s hrdou pohotovosťou vedelo by sa postaviť na obranu cti svojho rodu proti zlomyseľným osočovateľom. Prvú takúto obranu slovenského národa napísal učený ľudomil, dubnický farár *Ján Baltazár Magin* (1682—1735), rodák z Vŕbového pri Piešťanoch. Svojím latinským dielom *Apologia,* vydaným roku 1728 v Púchove, veľmi umne a účinne odrazil urážky, ktorými profesor práva na trnavskej univerzite Ján Bencsik vo svojej knihe *Diaeta* z roku 1722 i v spoločnosti hanil Slovákov najmä Trenčianskej stolice. Ján B. Magin vo svojej Obrane, spísanej na vyzvanie pobúrených trenčianskych zemanov, veľmi presviedčavo dokazuje, že *Slováci sú samobytným a na svojom území od nepamäti bývajúcim národom, ktorý ani za Svätopluka, ani potom nebol nikdy Maďarmi podmanený,* ale má všetky historické i občianske podmienky na to, aby žil po svojsky, a to v úplnej rovnoprávnosti s maďarským aj s inonárodným obyvateľstvom spoločného uhorského štátu. Ján B. Magin v úvode svojej Obrany hlása, že *národy sú stvorené na slávu božiu, všetky vykúpil Kristus svojou krvou a rozvíjajú v sebe osobitne im sverené duchovné schopnosti ako božie dary, preto ani jedným z nich neslobodno opovrhovať.* Ján B. Magin písal tieto slová 1. mája 1723 a bola to reč vtedy nielen u Slovákov, ale aj v Uhorsku vôbec nová, predtým neslýchaná.

Maďari jednako neuposlúchli nadlho tento výstražný slovenský hlas, a najmä od polovice 18. storočia rozbíjali politickú jednotu uhorského, zo všetkých národov Uhorska skladajúceho sa zemianskeho spoločenstva, čím postupne pripravovali a urýchľovali neodvratnú skazu celého uhorského štátu. Slováci v takýchto pomeroch stávali sa čoraz uvedomelejším národom, ktorý sa chystal na utvorenie lepších podmienok pre vlastný duchovný život.

Anton Bernolák.

V reformách Márie Terézie a Jozefa II., ktoré smerovaly k vybudovaniu jednotnej štátnej správy, začala sa stále dôraznejšie uplatňovať nemčina, ktorá mala nahradiť doterajšiu úradnú reč latinskú. Roku 1784 vydal Jozef II. nariadenie, aby miesto mŕtvej latinčiny stala sa nemčina úradnou rečou i v Uhorsku. Súčasne dostávala sa nemčina i do škôl, ktoré maly vychovávať pre štát dobrých úradníkov. Uhorská šľach-

ta bola proti všetkým reformám, lebo videla v nich nebezpečenstvo pre svoje stavovské záujmy, ale najrozhodnejšie sa postavila proti zavádzaniu nemčiny do uhorských štátnych, stoličných a mestských úradov. V zavádzaní nemčiny do úradovania videla i upevňovanie viedenskej centralizácie, ktorá ohrozovala štátoprávnu nezávislosť uhorského štátu. Všetky uhorské stolice boly za to, aby úradnou rečou v Uhorsku i nabudúce ostala latinčina, ale pretože Jozef II. bol neústupný a chcel latinčinu úplne odstrániť, uhorské stolice žiadaly, aby miesto nemčiny sa zaviedla maďarčina. Už na krajinskom sneme r. 1790 a r. 1792 vydávajú sa zákony, podľa ktorých Uhorsku nesmie sa nanucovať nijaký cudzí jazyk a že maďarčina musí sa pestovať v školách. Uhorské snemy v prvej polovici 19. storočia znova a znova upevňujú postavenie maďarčiny ako úradnej reči v Uhorsku. S týmto vývinom súviselo i politické hnutie, ktoré sa neuspokojovalo už len s pomaďarčením štátnej správy uhorskej, ale smerovalo k postupnému pomaďarčeniu nemaďarských národností Uhorska. Tento prúd nazývame maďarizáciou.

Maďarizácia nenašla Slovákov nepripravených. Ako iné kultúrne národy, i Slováci v prelomových chvíľach svojho národného vývinu nadväzovali na svoju históriu a vracali sa k tým udalostiam slovenskej minulosti, ktoré boly dôkazom nielen starodávnosti, ale i sily, veľkosti a slávy slovenského národa. Slovenskí vzdelanci si sprítomňovali časy politickej samostatnosti slovenského národa, oživovali dejiny Veľkej Moravy, činy kráľa Svätopluka a kultúrny život Slovákov za časov sv. Cyrila a Metoda, aby táto ďaleká minulosť vplývala na tvorenie prítomnosti. *Juraj Papánek roku* 1780 vydal svoj latinský spis,,*O kráľovstve a kráľoch Slovákov",* roku 1784 vyšla knižka *Juraja Sklenára* „O *najstaršej polohe Veľkej Moravy"* a roku 1793 prepracoval dielo Papánkovo v slovenskom národnom duchu *Juraj Fándli.* Tento záujem o slovenskú minulosť rástol tým viac, čím väčšmi rástly ťažkosti, s ktorými sa musel slovenský národ boriť, čím smutnejšia bola slovenská prítomnosť, a stal sa jedným z najdôležitejších prameňov, z ktorých vyvieral živý prúd slovenského národného obrodenia.

Rovnobežne so záujmom o slovenskú minulosť rástol i záujem o slovenskú reč, ktorá stále viac prenikala do literatúry na ujmu češtiny a uplatňovala sa najmä v náboženskej spisbe, určenej pre širšie vrstvy ľudu. Ale aby sa slovenčina stala spisovným jazykom a aby v tejto úlohe podporovala rozvoj slovenského kultúrneho a národného života, bolo jej treba dať takú formu, aby toto poslanie mohla plniť. Slovenskí vzdelanci sa usilovali písať svojou rodnou rečou, ba karhali tých, ktorí svoju materčinu zanedbávali, ale aby sa slovenčina mohla stať spisovným jazykom celého slovenského národa a hýbadlom všetkých jeho kultúrnych snažení, bolo treba určiť a uzákoniť jednotné pravidlá pre jej literárnu formu.

Na túto úlohu sa podobral mladý bohoslovec bratislavského generálneho seminára *Anton Bernolák* (1762—1813), ktorý roku 1787 vydal svoju *„Filologicko-kritickú rozpravu o slovenských písmenách"* a potom ešte niekoľko iných jazykovedeckých prác, ktorými určil zákony spisovného jazyka slovenského a prvé pravidlá slovenského pravopisu. Tento čin Antona Bernoláka bol prvým krokom na ceste k samostatnému kultúrnemu a národnému životu slovenskému. I keď sa západoslovenské nárečie, pozdvihnuté Bernolákom na spisovnú reč slovenskú, v tejto úlohe neudržalo,

jednako čin Bernolákov dáva slovenskému národu možnosť tvoriť svoju vlastnú literatúru, budovať vlastnú slovenskú kultúru ako základ pre slovenský národný život. Veľký šesťsväzkový *„Slovár slovenský, česko-latinsko-nemecko-uhorský"* (vydaný r. 1825—1827) bol dôkazom bohatstva slovenskej reči.

Aby slovenský kultúrny život mal pevné ohnisko, r. 1792 založil Bernolák a jeho spolupracovníci v Trnave *„Slovenské učené tovarišstvo"*. Bol to prvý kultúrny spolok slovenský, cieľom ktorého bolo dvíhať vzdelanostnú úroveň slovenského národa s pomocou slovenskej literatúry. Vynikajúcim členom Slovenského učeného tovarišstva bol *Juraj Fándli* (1750—1810), ktorý okrem prepracovaných Papánkových dejín vydal veľké dielo *„Pilný domajší a poľný hospodár"* a knižku *„Slovenský včelár"*. V týchto knihách poučoval Fándli slovenský roľnícky ľud o tom, ako má rozumne hospodáriť, aby mohol zo svojej práce statočne vyžiť. Okrem toho napísal i knihu o živote poddaného sedliackeho ľudu, ale túto knihu musela vrchnosť ešte pred vytlačením zhabať, lebo sa obávala, že poddaný sedliacky ľud sa vzbúri proti svojim vykorisťovateľom.

Z tejto školy vyšiel a v jej duchu pracoval ostrihomský kanonik *Juraj Palkovič* (1763—1835), ktorý z vlastných príjmov podporoval vydávanie slovenských kníh a sám preložil a vydal r. 1831—1832 celé Písmo sväté, aby Slováci nemuseli používať české preklady. Do kruhu bernolákovcov patrí i ostrihomský arcibiskup *kardinál Alexander Rudnay,* ktorý ako uvedomelý Slovák je známy svojím výrokom: *„Slovák som, a čo by som bol i na stolci Petrovom, Slovák budem."* Ale najvýznamnejším zjavom medzi bernolákovcami je geniálny *básnik Ján Hollý* (1785—1849), ktorý vo svojich veľkých epických básňach, napísaných v bernolákovskej slovenčine *(Svätopluk* 1833, *Sláv* 1834, *Cyrillo-Metodiada* 1835) zamyslel sa nad osudom svojho národa, vzkriesil jeho slávnu minulosť a rozohnil celé súčasné slovenské pokolenie. Básnické spisy Jána Hollého vydal Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej, založený roku 1834 *Martinom Hamuljákom* v Pešti ako pokračovanie Slovenského učeného tovarišstva.

Slovenskí katolíci sa rozhodli ísť a išli novou cestou národného života slovenského. Slovenskí evanjelici ostávali verní češtine, ktorá sa stala bohoslužobnou rečou evanjelickej cirkvi.

Literárna činnosť slovenských evanjelikov vyvinovala sa v niekoľkých spolkoch, ktoré maly podporovať vzrast slovenského kultúrneho života v spojitosti so súčasným kultúrnym životom českým. Roku 1801 vznikol v Bratislave *„Spolok literatúry slovenskej",* ktorý popri svojom vydavateľskom programe postaral sa aj o založenie stolice reči a literatúry československej pri bratislavskom evanjelickom lýceu.

Hoci medzi obidvoma tábormi vznikly spory, ukázalo sa, že cesta, ktorú pre vývin slovenského života naznačil Bernolák, je správna, lebo vedie k samostatnému slovenskému životu. Slovenský národ s odvahou sa pustil do politického boja proti presile, ktorá ohrožovala jeho národný vývin.

Vďačný národ oslávil pamiatku Antona Bernoláka tým, že mu postavil krásny pomník (dielo akad. sochára Jána Koniarka) v Trnave. Druhý pomník Bernolákov stál v Nových Zámkoch, kde bol Bernolák za dlhé roky farárom. Tento pomník stojí dnes pri farskom kostole v Žiline. — Prvý pomník veľkému slovenskému básnikovi Jánovi Hollému (dielo akad. sochára Ladislava Dunajského) postavili Slováci na jeho hrobe na Dobrej Vode. Pomník Jána Hollého stojí i v básnikovom

rodisku v Borskom Sv. Mikuláši a v Maduniciach, kde Hollý účinkoval ako farár a kde pod košatým dubom v háji Mlieči písal svoje básne. Z dreva tohto pamätného duba je teraz oltár sv. Cyrila a Metoda v madunickom kostole. Podrobnejšie môžete sa poučiť o Jánovi Hollom v knižke *Juraja Hodála.*

Slovenský národ v boji za svoje práva.

Nebezpečenstvo maďarizácie začalo vzrastať, keď na čelo maďarského politického hnutia postavil sa v štyridsiatych rokoch 19. storočia *Ľudovít Kossuth.* Ľudovít Kossuth bol vodcom pokrokovej strany, ako vynikajúci rečník a novinár pôsobil na široké vrstvy ľudu a usiloval sa o to, aby sa Uhorsko osamostatnilo od Rakúska. V národnostných otázkach bol Ľudovít Kossuth toho náhľadu, že na území Uhorska býva iba jeden národ, a to národ maďarský, a preto v celom štáte úradnou rečou musí byť iba maďarčina. Všetky ostatné národy, ktoré obývajú územie Uhorska, sú iba čiastkami národa maďarského, a preto si musia osvojiť maďarčinu.

V takýchto pomeroch vývin slovenského národného života narážal na stále väčšie ťažkosti. Na jednej strane hatila vzrast slovenského života stále sa stupňujúca maďarizácia, ktorá miesto starého, mnohorečového Uhorska chcela utvoriť jednorečový maďarský štát. Na druhej strane zdravý vývin slovenského národného života podlamovala nejednotnosť Slovákov, rozdelených na dva tábory nielen náboženským vyznaním, ale i dvojakou spisovnou rečou. Slovenskí katolíci pri potrebe samostatného spisovného jazyka zdôrazňovali i potrebu samobytného slovenského národného a kultúrneho života. Slovenskí evanjelici, vychovaní v Česko-slovenských kultúrnych tradíciách, hlásali potrebu spoločného spisovného jazyka a kultúrnych sväzkov s Čechmi a pod vplyvom vzrastajúcej maďarizácie videli v slovenskej jazykovej samostatnosti nové nebezpečenstvo pre Slovákov. Medzi obidvoma tábormi vznikaly spory, ktoré prehlbovaly už jestvujúcu priepasť a znemožňovaly utvorenie pevnej národnej jednoty slovenskej.

Ľudovít Štúr.
Podľa kameňotlače z 2. tretiny XIX. storočia.

Ale slovenský život jednako rástol, lebo čerpal svoje sily zo zdravých prameňov slovenského národného bytia. Vzdelaní Slováci pochopili a vycítili, že slovenský národ, ktorý nežičlivosťou osudu stratil svoje vyššie spoločenské vrstvy práve v tých časoch, keď by im bola pripadla historická úloha pri tvorení nových podmienok národného života, musí sa oprieť o tú časť národa, ktorá sa svojmu slovenskému pôvodu, jazyku a duchu neodcudzila, i keď si svoju slovenskosť neuvedomovala. Slovenský národný život vyrastal z tých základov, ktoré korenily v slovenskom ľude. Slovenský ľud za dlhé storočia nestratil svoju slovenskú reč, zachoval svoju slovenskú povahu a z bohatstva svojho ducha utvoril bohatú a svojráznu

ľudovú kultúru slovenskú, uloženú v ľudových povestiach, piesňach, porekadlách, zvykoch, krojoch, rezbách, maľbách a iných prejavoch duchovnej a hmotnej kultúry. Slovenskí študenti, ktorí sa vzdelávali na nemeckých univerzitách, prinášali si domov nové náhľady, ktoré im umožnily chápať a ceniť slovenskú ľudovú kultúru ako svojrázne prejavy osobitného národného ducha slovenského.

Ale nebezpečenstvo, ktoré prinášala maďarizácia, bolo také hrozivé, že Slováci, ktorí sa zamysleli nad budúcnosťou svojho národa, uvedomovali si svoju početnú malosť, hospodársku slabosť, kultúrnu nevyspelosť a národnú neuvedomelosť širokých vrstiev slovenského ľudu a mimovoľne hľadali oporu v slovanskom príbuzenstve. Slovensko sa stalo kolískou myšlienky slovanskej spolupatričnosti, ktorá v *Jánovi Kollárovi* a *Pavlovi Jozefovi Šafárikovi* našla svojich najoddanejších hlásateľov. Najmä Kollárova *Slávy dcéra* (1824) našla na Slovensku širokú ozvenu a prispela na upevnenie slovenskej viery v šťastný vývin Slovákov, ktorí, zaradení do veľkej rodiny slovanských národov, prestali sa cítiť osamelým malým národom a verili, že vo veľkom slovanskom svete nájdu oporu pre svoje národné ciele.

Lenže práve prízvukovanie slovanskej spolupatričnosti budilo u Maďarov obavu a odpor, pretože v tomto slovanskom romantizme videli nebezpečný panslavizmus čiže politické hnutie, namierené vo svojich dôsledkoch proti celistvosti uhorského štátu. Maďari sa domnievali, že toto slovanské hnutie podporuje i viedenská vláda, aby oslabovala politické snaženia maďarské, a videli panslavizmus vo všetkom, čo svedčilo o slovenskom národnom uvedomení. Uvedomelí Slováci stávali sa v očiach Maďarov panslávskymi buričmi, ktorí ohrozujú pokoj v krajine a bezpečnosť štátu.

Jozef M. Hurban.
Podľa fotografie z 50-tych rokov XIX. storočia.

Bolo potrebné, aby slovenský národ v týchto búrkach mal pred sebou pevný cieľ a jasnú cestu. Tento cieľ pre všetky pokolenia slovenského národa jasne formuloval a túto cestu národu ukázal *Ľudovít Štúr* (1815—1856), ktorý, nadväzujúc na tradíciu bernolákovcov, v rečovej, kultúrnej a národnej samobytnosti slovenskej dal slovenskému národu pevnú ideologiu a jeho vývinu definitívny smer.

Ľudovít Štúr vynikal vodcovskými vlastnosťami už ako mladý šuhaj a študent na bratislavskom lýceu. Keď sa po skončení štúdií vrátil z Nemecka do Bratislavy, kde mal prednášky o slovenskej histórii, reči a literatúre, s celým zápalom svojho ducha postavil sa do služieb národa a strhoval do tejto služby všetkých svojich žiakov. Táto mládež stala sa nadšeným predvojom v práci a v boji za práva svojho rodu, lebo pochopila význam hesla: *My chytili sme sa do služby ducha, a preto prejsť musíme cestu života tŕnistú.* Slovenskí študenti v Bratislave, v Kežmarku, v Levoči, v Ban. Štiavnici a v seminároch pochopili vážnosť času i potreby národa i svoju úlohu, a preto ne-

dali sa mýliť inými heslami a neopustili cestu, ktorú im ukázal Štúr. Pričinením generálneho inšpektora ev. cirkvi grófa Zaya r. 1843 bola katedra reči a literatúry slovenskej pri bratislavskom lýceu zrušená, Štúr nemohol vo svojej učiteľskej činnosti pokračovať, mládež opustila ústav, ale Štúr neprestal byť vodcom generácie, ktorá pod účinkami jeho ducha rástla a začala borbu o nový slovenský život.

Tak ako Kossuth chcel zapäť do národnej práce široké vrstvy maďarského ľudu, tak Štúr usiloval sa spojiť všetkých Slovákov v jeden národný celok.

Prvou podmienkou tohto národného sjednotenia Slovákov bola jednotná spisovná reč, ktorá by odstránila nielen doterajší zmätok, znemožnila všetky spory, ale ktorá by vedela spojiť všetkých Slovákov ako príslušníkov jednotného a samobytného národa slovenského. Ešte r. 1843 stretli sa na fare v Hlbokom *Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban* a *Michal Miloslav Hodža,* vedúce osobnosti slovenského života, kde sa dohovorili, že spisovným jazykom slovenským bude nárečie stredoslovenské, ktoré všetkými svojimi vlastnosťami najlepšie vyhovuje pre úlohu spisovnej reči slovenskej a najvýraznejšie vystihuje slovenskú národnú samobytnosť. O rok neskoršie založil sa spolok *Tatrín,* ktorý mal vydávať knihy v novej literárnej reči a všetkými prostriedkami starať sa o kultúrne potreby slovenské. R. 1845 začal Štúr vydávať *Slovenskje národňje novini* a ich prílohu *Orla tatranského,* aby i s pomocou tlače dvíhal národné sebavedomie Slovákov. J. M. Hurban roku 1846 vydal prvý ročník *Slovenských pohľadov,* začala rásť nová slovenská literatúra, ktorá v poézii i v próze vyjadrovala nového ducha a nový slovenský život. Na treťom valnom shromaždení Tatrína roku 1847 v Čachticiach v otázke spisovnej reči dohodli sa katolíci i evanjelici, aby spoločnými silami v obrane i v útoku slúžili spoločnému národnému cieľu.

Uzákonenie stredoslovenského nárečia ako spisovnej reči slovenskej a živý kultúrny a národný ruch, ktorý po tomto kroku nasledoval, bol dôkazom, že slovenský národ dostal sa na správnu cestu svojho národného vývinu, a ďalší vývin toto rozhodnutie potvrdil. Pravda, proti strednej slovenčine začaly sa ozývať i nepriateľské hlasy. Takéto hlasy ozývaly sa jednak z tábora tých, ktorí vo svojej malodušnosti a z obavy pred maďarizáciou boli za spoločný spisovný jazyk s Čechmi, jednak z tábora tých, ktorí ako odrodilci chceli práve s pomocou češtiny urýchliť pomaďarčenie Slovákov. Slováci odrážali tieto útoky, lebo boli presvedčení, že *„Cesta nazpät nemožná, napred sa ísť musí"* a že len táto cesta samostatného slovenského vývinu zabezpečí slovenskému národu všetky podmienky bytia.

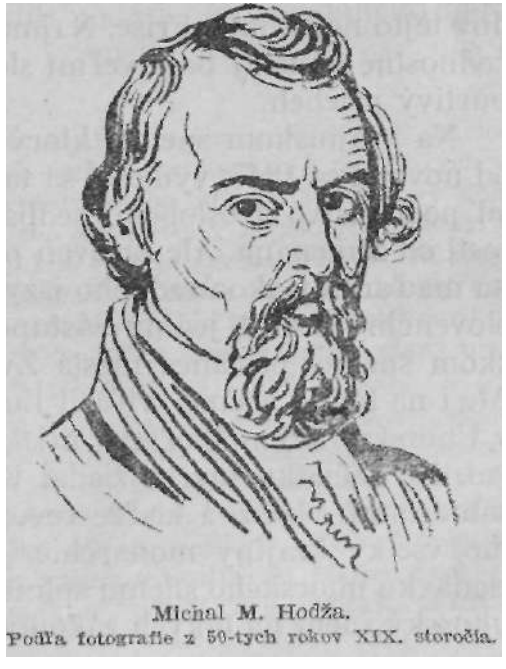
Michal M. Hodža.
Podľa fotografie z 50-tych rokov XIX. storočia.

Ale štúrovci stali sa pokračovateľmi bernolákovcov aj na inom poli národnej práce. Ako bernolákovci chceli dvíhať hospodársku a mravnú úroveň slovenského ľudu, aby vychovali uvedomelý slovenský národ, i

štúrovci začali boj proti zlozvykom, ktoré sa udomácnily v slovenskom ľude ako následok jeho sociálnej biedy a kultúrnej zaostalosti. Slovenskí vzdelanci, najmä kňazi, pochopili mravné a národné nebezpečenstvo alkoholizmu, začali zakladať *spolky striezlivosti,* aby ľud mravne pozdvihli, hospodársky posilnili a vychovali pre úlohy, ktoré v programe národného života čakaly na široké vrstvy ľudu.

Vo februári r. 1848 vypukla vo Francúzsku nová revolúcia, ktorá mala ozvenu v celej Európe a nebezpečne rozvírila i vnútorné pomery rakúsko-uhorského mocnárstva, kde štátna správa z obavy pred revolučným hnutím nepripúšťala nijaké reformy a násilím udržiavala staré poriadky. Keďže na území habsburskej monarchie žily viaceré národy, ktoré okrem ľudských a občianskych práv dožadovaly sa i národnej slobody, revolúcia našla silný ohlas u všetkých národov tejto nejednotnej ríše. Najmä v Uhorsku, kde národnostné pomery boly veľmi složité, mala revolúcia búrlivý priebeh.

Na krajinskom sneme, ktorý zasadal v Bratislave od novembra 1847, vyniesol sa taký zákon, ktorý zrušil poddanstvo a oslobodil sedliaka z otrockej závislosti od zemepána. Ale zároveň prišla na pretras otázka maďarčiny ako úradného jazyka v Uhorsku. Práva slovenčiny bránil jediný zástupca Slovákov v uhorskom sneme, poslanec mesta Zvolena Ľudovít Štúr. Ale i na tomto sneme zvíťazil Ľudovít Kossuth, ktorý v Uhorsku okrem Maďarov nijaký iný národ neuznával. Na začiatku marca žiadal Kossuth pre Uhorsko samostatnú vládu, a keďže revolučné hnutie zachvátilo všetky krajiny monarchie, musel panovník požiadavku uhorského snemu splniť. V apríli sa usniesol uhorský snem na takých zákonoch, ktoré znamenaly, že Uhorsko je samostatným štátom v personálnej únii s krajinami rakúskymi. Húževnatý boj Maďarov o slobodu skončil sa víťazne, ale víťazní Maďari nechceli dožičiť slobodu a rovnoprávnosť i nemaďarským národom, ktoré tvorily väčšinu obyvateľstva v uhorskom štáte.

Vodcovia slovenského národného života, ktorí doteraz perom i rečou, knihou a časopismi prebúdzali národné povedomie svojich rodákov, museli v týchto rozhodujúcich chvíľach sostaviť a vysloviť požiadavky slovenského národa. Hoci široké vrstvy slovenského národa pre ich hospodárske a sociálne zotročenie ťažko bolo zapäť do politického boja, jednako vodcovia vznikajúceho slovenského politického hnutia pochopili vážnosť času i svoju vodcovskú úlohu a na čele so Štúrom, Hurbanom a Hodžom vyvolali pohyb, ktorý je dôkazom, že Slováci nezameškali nijakú príležitosť, aby si zaistili podmienky slobodného národného života. I na Slovensku začína sa jar nových nádejí.

Na začiatku 19. stor. ujal sa vo Francúzsku nový umelecký sloh, ktorý od bohatých foriem barokových a rokokových vracia sa k jednoduchosti starovekého umenia. Tento nový sloh sa nazýva *klasicistický alebo empírový.* V I. polovici 19. stor. rozšíril sa i na Slovensku, kde vzniklo mnoho empírových stavieb, najmä kaštieľov. Vynikajúcim sochárom tohto slohu bol *Vavrinec Dunajský* (1784—1833). V duchu romantickom tvoril slov. maliar *Peter Bohúň* (1822—1879) a všestranne nadaný umelec a vynálezca *Jozef Božetech Klemens* (1817—1883).

Podrobný životopis Ľudovíta Štúra napísal *Jozef Miloslav Hurban*. Veľký pomník Štúra stojí na námestí v Bánovciach, neďaleko Uhrovca, Štúrovho rodiska. Pekným pomníkom je označený aj Štúrov hrob v Modre. Pamiatku Ľudovíta Štúra, ako poslanca uhorského snemu, zvečňuje pamätná tabuľa na budove býv. uhorského snemu v Bratislave. Maliar *Andrej Kováčik* namaľoval obraz, ktorý predstavuje Ľudovíta Štúra, Jo-

zefa Miloslava Hurbana a Michala Miloslava Hodžu na návšteve u Jána Hollého na Dobrej Vode.

Žiadosti slovenského národa.

Slovenskí národovci sišli sa 19. marca 1848 u Jozefa Miloslava Hurbana v Hlbokom, aby sa poradili o slovenských požiadavkách a o spôsobe, ako tento politický program vysvetliť národu, aby sa celý národ domáhal svojich práv. Slovenské požiadavky smerovaly k tomu, aby sa pri novej úprave pomerov zabezpečila slovenskému národu a slovenskej reči rovnoprávnosť v Uhorsku. V tomto smysle formuloval a vysvetľoval slovenské požiadavky Ľudovít Štúr v Slovenských národných novinách a v takomto smysle vydal J. M. Hurban plamennú výzvu, v ktorej oznamuje príchod nových časov a vyzýva Slovákov, aby sa hlásili o svoje práva, ako to urobili liptovskí národovci, ktorí už 28. marca žiadali, aby na stoličných shromaždeniach rokovalo sa po slovensky, aby sa na Slovensku v úradoch po slovensky úradovalo a v školách po slovensky vyučovalo a aby sa práva slovenského národa a slovenskej reči zákonom zabezpečily. V apríli sa ozvala na obranu slovenčiny Ľubietová, ktorá vyzvala i ostatné banské mestá, aby sa postavily na obranu slovenskej reči. Turčianski zemani, ktorí sa neodcudzili svojmu slovenskému pôvodu, osvedčili sa, že ak nebudú smieť na stoličnom shromaždení hovoriť po slovensky, nedovolia, aby sa rokovalo po maďarsky. Veľmi rozhodne sa vyslovila za slovenské požiadavky Orava a na veľkom ľudovom shromaždení na Brezovej (28. IV.) prijaly sa žiadosti, ktoré sa maly predostrieť Nitrianskej stolici. Na začiatku mája podalo svoje požiadavky

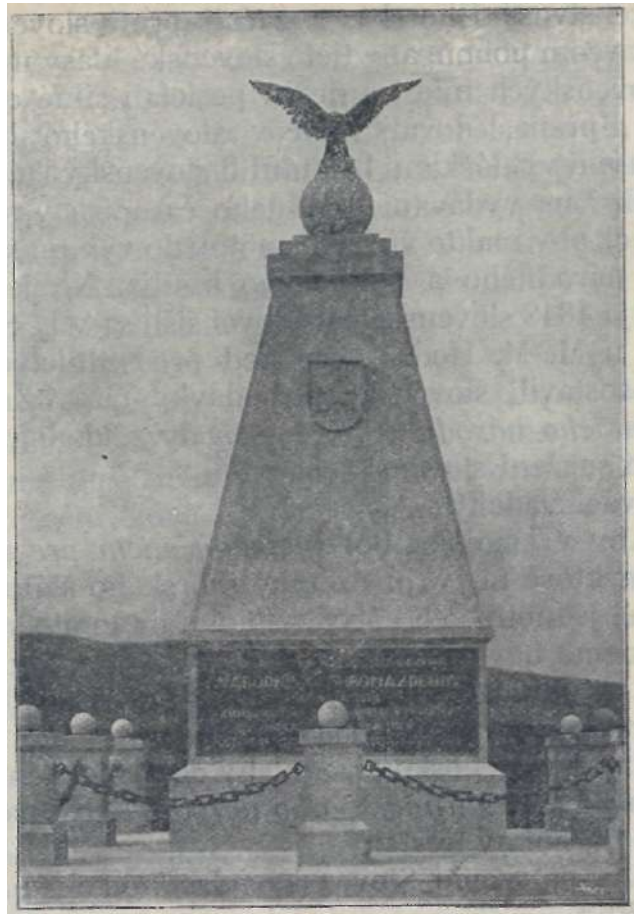

Pomník prvého slovenského národného shromaždenia v Liptovskom Sv. Mikuláši.

mesto Brezno a po všetkých slovenských krajoch ozývaly sa slovenské heslá, v ktorých sa prízvukovaly slovenské práva a slovenské túžby. Hoci Slováci chceli dosiahnuť splnenie svojich požiadaviek zákonitou cestou v rámci uhorského štátu, v ktorom chceli vidieť svoju vlasť, jednako Maďari v týchto spravodlivých žiadostiach videli nebezpečenstvo, ktoré ohro-

žuje celistvosť Uhorska, a začali proti slovenským národovcom pohon, aby tieto slovenské hlasy umlčali. Do slovenských miest a dedín posielali silné oddiely vojska, prenasledovali vodcov slovenského hnutia, rozličnými vyhláškami balamutili slovenský ľud a pomýšľali i na vydávanie vládneho časopisu v slovenskej reči, aby i takto vnášali zmätok do vývinu slovenského národného a politického hnutia. No jednako 10. mája 1848 slovenskí národovci sišli sa v L. Sv. Mikuláši u M. M. Hodžu, kde pod predsedníctvom Ľ. Štúra sostavili slovenské požiadavky čiže *„Žiadosti slovenskieho národu",* ktoré sa staly základom politických snažení slovenských.

Slováci žiadali:

í. Aby v Uhorsku bol *spoločný snem pre všetky národy,* ktoré obývajú územie uhorského štátu. Aby poslanci jednotlivých národov mohli na tomto spoločnom sneme hovoriť *svojou materinskou rečou.*

2. Aby okrem spoločného snemu mal každý národ v Uhorsku *svoj vlastný národný snem.*

3. Aby každý poslanec, zvolený do spoločného snemu, staral sa o *záujmy svojho národa.* Keby svoj národ zradil, bol by trestaný.

4. Aby na území Slovenska *národnou rečou bola slovenčina.*

5. Aby Slováci malý všetky *školy,* potrebné pre výchovu a vzdelanie slovenskej mládeže, a aby sa vo všetkých týchto školách vyučovalo *po slovensky.*

6. Aby *zradcovia slovenského národa,* ktorí svoju materinskú reč potupujú, nesmeli medzi Slovákmi úradovať.

7. Aby Slováci mohli vydávať svoje *slovenské noviny;* aby si mohli zakladať *slovenské spolky* a *shromazďovať sa.*

Takto formulované požiadavky slovenského národa maly sa predostrieť kráľovi, uhorskému snemu a uhorskému ministerstvu. Ale vodcovia slovenského politického hnutia, ktorí tieto žiadosti osnovali, chceli, aby sa o nich vyslovil ľud. Preto chceli po všetkých krajoch Slovenska svolávať ľudové shromaždenia, na ktorých by sa žiadosti prečítaly a vysvetlily, aby sa za splnenie týchto požiadaviek postavil celý slovenský národ. J. M. Hurban vydal výzvu, v ktorej takto oduševňuje Slovákov:

„Či teda len my Slováci máme vo svojich dolinách a domkoch čušať? Či sme my len k tomu tu na svete, aby sme my len sami boli sluhovia druhých? Či len my statoční Slováci máme iba počúvať piesne slobody, ktoré iné národy spievajú? Hej, bratia, nie, nie a nie! A veru my nesmieme čušať, keď iní spievajú a slúžiť, keď iní panujú a plaziť sa, keď iní hlavy dvíhajú a zúfať, keď iní triumfujú! Aj nám, aj nám Slovákom statočným uderil zvon slobody!

A keby sme sa my jediní teraz nezdvíhali, teraz, keď sa všetky národy dvíhajú, zapľúvali by nás všetci statoční ľudia, zapovrhol by nás Pán Boh, ktorý nám slnko slobody poslal a prišli by na nás nanovo páni s ich palicami, korbáčmi a ostrohami a lámali by nás a ťali by telá naše a pichali by nás do omdletia."

Slováci chceli sa statočne dohodnúť s Maďarmi a boli presvedčení, že takáto dohoda v duchu spravodlivosti a rovnoprávnosti posilní uhorský štát. Ale na strane Maďarov nebolo porozumenia a dobrej vôle pre takéto riešenie národnostnej otázky v Uhorsku. Ľudové shromaždenia zakázali, na vodcov slovenského národného hnutia ako na nebezpečných buričov vydali zatykač a začali prísne vyšetrovať. Hurban a Štúr museli ujsť, aby sa nedostali do žalára, a Hodža ušiel

väzeniu len tak, že odišiel do Prahy, kde na konci mája schádzal sa sjazd Slovanov, obývajúcich územie monarchie. Vláda začala vydávať slovenské noviny (Slovácke noviny a Priateľ ľudu), aby i týmto spôsobom udusila slovenské hnutie. Na Slovensku nastal pokoj, ktorý sa podobal tichu pred búrkou.

Slovenské povstanie r. 1848-49.

Vodcovia slovenského národného života, ktorí slovenské požiadavky, shrnuté v mikulášskych Žiadostiach slovenského národa, chceli uviesť do života zákonitou cestou, presvedčili sa, že dorozumenie s Maďarmi nie je možné a preto museli hľadať pomoc inde. Práve v tom čase schádzali sa zástupcovia slovanských národov v Prahe, aby na spoločnom sjazde rokovali o jednotnom postupe pri obrane spoločných slovanských záujmov. Slováci a Rusíni, ohrožovaní spoločným nebezpečenstvom maďarizácie, žiadali, aby v Uhorsku boli uznaní za osobitné národy, ktorým patria také isté práva ako Maďarom. Ale v Prahe 12. júna na turíčny pondelok vznikly nepokoje, ktoré znemožnily pokračovať v sjazdových rokovaniach. Veliteľ cisárskeho vojska Windischgrätz obsadil Prahu a slovanský sjazd sa rozišiel.

Medzitým, čo vodcovia Slovákov sa zúčastnili na pražskom sjazde, v Budapešti sišiel sa uhorský snem, v ktorom Slováci nemali ani jedného poslanca. Keď sa Slováci nemohli domáhať svojich práv na pôde uhorského snemu, Jozef Miloslav Hurban odišiel z Prahy do Záhreba, aby pre slovenskú vec hľadal pomoc u národa chorvátskeho. Ľudovít Štúr vo Viedni získal sľub chorvátskeho bána Jelačiča, ktorý sa osvedčil, že v boji za práva Chorvátov bude bojovať i za národné právo Slovákov. I člen viedenskej vlády minister Alexander Bach uznal oprávnenosť slovenských požiadaviek a sľúbil svoju podporu.

Slovenskí dobrovoľníci na stráži.
Podľa súčasnej farebnej kameňotlače F. L'Allemanda a Strixnera.

Maďari išli za svojim cieľom dôsledne a vytrvalo a napäli všetky sily, aby svoj cieľ dosiahli. Vyjednávania medzi Maďarmi na jednej a Chorvátmi a viedenskou vládou na druhej strane, pre húževnatú neústupnosť Maďarov, neviedly k nijakým výsledkom. Miesto pokojného riešenia sporných otázok rozzúrila sa vojna. Slováci, ktorí sa darmo domáhali spravodlivosti, márne podávali svoje žiadosti, nemohli ostať nečinní, aj oni sa museli chopiť zbrane. Po dlhých storočiach, v ktorých statočne bojovali za spoločné záujmy Uhorska, po prvý raz odhodlali sa na boj za svoje práva. Slovenskí vodcovia založili vo Viedni Slovenskú národnú radu, predsedom ktorej sa stal Jozef Miloslav Hurban. Slovenská národná rada začala organizovať dobrovoľníkov, hľadala prostriedky na uskutočnenie slovenského povstania a takýmito slovami vyzývala Slovákov na odboj:

Slováci, Bratia!

Od století leží na vás bieda a nešťastie! Kto by vypočítal všetko to, čo vás trápilo a morilo. Kamkoľvek človek oči obráti, všade načúva len bedovanie a žiale:

v tých žiaľ och a v tých bedovaniach ohlasoval sa pred svetom život váš!

V tomto roku, v roku tomto pamätnom usmiala sa sloboda mnohým národom a mnohé bremená spadly s ich hlavy. On prinesie slobodu i nám, ak i my, tak ako druhí, pre ňu zahoríme. Vy ste sa dosiaľ len žaluvávali, na kolená padávali, o milosť ste prosievali, a milosti ani uľahčenia nenašli. Nie tak si dobúdajú národy slobodu! Sloboda sa vydobúda len zbrojou v ruke, len obeťami. Tým, čo si ju tak vydobúdajú, pomáha Boh: také národy vyslobodzuje z jarma jeho ruka otcovská.

Preto na stranu bedovanie a žiale a zbroj do ruky, bratia! Zbroj do ruky na svoje spasenie, za svoju slobodu! Darmo ste ju inakšie vyčakávali od tisícročí.

Slovenských dobrovoľníkov zbraňami a strelivom zásobili Chorváti a finančnú podporu dostala Národná rada od srbského kniežaťa Miloša Obrenoviča. Dobrovoľníci složili vo Viedni prísahu vernosti cisárovi Ferdinandovi a Slovenskej národnej rade a v druhej polovici septembra r. 1848 pod trojfarebnými zástavami dali sa *cez* Moravu na pochod na Slovensko.

Keď slovenskí dobrovoľníci stáli na hranici Slovenska, „mládenci objímali svoje pušky, bozkávali ich, hlučné piesne sa ozývaly a hlasy zalietaly za blízku hranicu, na zem svätú slovenskú", napísal očitý svedok. Ľudovít Štúr povedal dobrovoľníkom: *„Bojovníci! Pozrite na túto otvorenú dolinu, ona nás vedie k nášmu cieľu. Za tými vŕšky, tam leží Slovensko, rodina naša, národ ubiedený, utlačený, od tisíc rokov všetkej samostatnosti pozbavený. Teraz, v najnovších časoch jeho zotročitelia prišli k úplnej moci a vláde, oni teraz budú úplne nad nami panovať. No ešte nevy-*

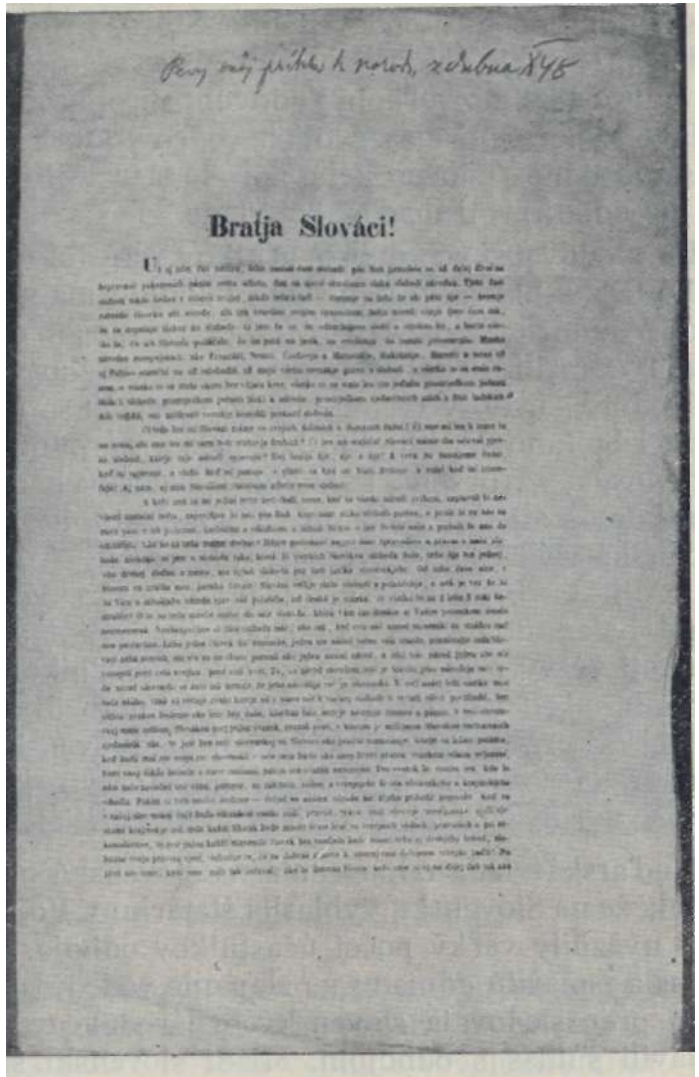

Hurbanova výzva k slovenskému národu r. 1848.
S vlastnoručnou poznámkou na vrchnom okraji.

hynul duch národný. Pozbavil nás všetkého, ale túto vôľu nám nik odobrať nemôže, a táto vôľa vedie nás so zbrojou v ruke za tie vŕšky k národu nášmu..." Slo-

venskí dobrovoľníci pod vedením Štúra, Hurbana a Hodžu prekročili pri Myjave slovenské hranice a 19. septembra 1848 na veľkom ľudovom shromaždení na Myjave vypočuli prejav svojich vodcov, ktorí vyhlásili samostatnosť slovenského národa a vyzvali Slovákov na odboj proti maďarskej vláde.

Počet slovenských dobrovoľníkov vzrástol na niekoľko tisíc a hlavným ohniskom odboja stala sa Brezová. V dňoch 22.—27. septembra slovenskí dobrovoľníci odrazili niekoľko útokov maďarského vojska a národnej gardy. V týchto bojoch vyznačil sa najmä Samuel Štefanovič, ktorého -Slovenská národná rada vymenovala za prvého kapitána slovenských dobrovoľníkov. Proti slovenskému vojsku vystúpila nielen maďarská vláda, ktorá organizovala vojenské opatrenia proti „hurbanistom" a falošnými cisárskymi výzvami balamutila slovenský ľud, ale i Židia, ktorí vydávali výzvy proti slovenským dobrovoľníkom. 28. septembra, keď slovenskí dobrovoľníci narazili na odpor veľkej presily maďarského vojska, Slovenská národná rada rozhodla sa ustúpiť na Moravu, kde sa prvý sbor slovenských dobrovoľníkov rozišiel.

Maďarská vláda odpovedala na slovenské povstanie tak, že na Slovensku vyhlásila štatárium. Vojenské súdy uväznily veľký počet účastníkov odboja, vláda vypísala peňažitú odmenu na zlapanie vodcov povstania a prenasledovala slovenských národovcov, ktorí prejavili súhlas s odbojom. Mladí slovenskí šuhaji Vilko Šulek a Karol Holuby, ktorí i po rozpustení slovenských dobrovoľníkov udržiavali vo svojich krajanoch, s ktorými sa zúčastnili na povstaní, národného ducha, zaplatili svoje junácke nadšenie smrťou na šibenici. Štefan Marko Daxner, Ján Francisci a Michal

Janko Francisci, slovenský dobrovoľník.
V úzadí Tatry a hurbanovské vojsko. Podľa Petra Bohúňa, v Slovenskom národnom múzeu.

Bakulini, odsúdení na smrť, unikli povrazu len pre zmenu politickej situácie.

V októbri r. 1848 vypuklo revolučné hnutie i vo Viedni a maďarskí odbojníci ponáhľali sa na pomoc viedenským revolucionárom. Ale viedenská vláda potlačila nepokoje vo Viedni a odrazila i útok maďarských vojsk. Vtedy veliteľom cisárskej armády stal sa Windischgrätz, ktorý bol rozhodnutý zlomiť revoluč-

ného ducha Maďarov. Hurban a Štúr v mene slovenského národa ponúkli svoje služby Windischgrätzovi, ktorý na zakročenie Jelačiča dovolil, aby sa v Tešíne organizoval nový slovenský dobrovoľnícky sbor. Slovenskí dobrovoľníci 4. decembra 1848 cez Jablunkovský priesmyk vnikli do Čadce, odkiaľ maďarské vojsko ustúpilo k Váhu. 2. januára 1849 porazili slovenskí dobrovoľníci Maďarov pri Budatíne, zmocnili sa Žiliny, postupovali ďalej do Turca, kde sa pridalo k nim mnoho uvedomelých Slovákov. Jednotlivé stotiny slovenského dobrovoľníckeho sboru rozišly sa po celom Slovensku a pomáhaly cisárskemu vojsku očistiť slovenské kraje od maďarských vojsk.

Zatiaľ, čo slovenskí dobrovoľníci so zbraňou v ruke bojovali za práva svojho rodu, deputácia, v ktorej boli prední slovenskí národovci, odobrala sa k cisárovi do Olomúca, kde 20. marca 1849 predložila žiadosť, aby sa Slovensko oddelilo od uhorského štátu a stalo sa osobitnou korunnou krajinou habsburského mocnárstva. V tej istej veci navštívila deputácia i viedenskú vládu. Od cisára dostala deputácia sľuby a vo Viedni odpoveď, že o postavení Slovenska rozhodne sa až po obsadení celého Uhorska. Ukázalo sa o krátky čas, že i toto zakročenie ostalo bez výsledku.

Slovenský dobrovoľnícky sbor, nedostatočne zásobovaný a vyčerpaný, 19. apríla 1849 sa rozišiel. Tak sa skončila druhá výprava slovenských dobrovoľníkov.

Boj medzi Maďarmi a cisárom o jednotu monarchie a nezávislosť Uhorska stával sa stále bezohľadnejším. Cisár vydal 17. marca 1849 novú ústavu, ktorou sa rušily všetky ústavné výdobytky Uhorska z predošlého roku. Uhorský snem, ktorý pred postupujúcim cisárskym vojskom musel sa utiahnuť do Debrecína,

Slovenskí povstalci v tábore.
Žánrový výjav z obrazu Petra Bohúňa.

odpovedal tak, že na svojom zasadnutí 14. apríla pozbavil Habsburgovcov uhorského trónu, vyhlásil nezávislosť Uhorska a za diktátora vymenoval Ľudovíta Kossutha. Bolo treba napäť posledné sily, aby sa tento boj rozhodol víťazstvom jednej a porážkou druhej strany.

Mladý panovník František Jozef I. (1848—1916) nastupoval na trón, keď išlo o bytie habsburskej monarchie. Pretože monarchia nemala dosť vlastných síl, aby odolala hroziacemu nebezpečenstvu, panovník obrátil sa o pomoc k ruskému cárovi Mikulášovi L, ktorý sa obával každého revolučného pohybu. Ruské vojsko pod vedením generála Paškieviča vtrhlo do Uhorska. Maďari, ktorí doteraz s podivnou húževnatosťou odporovali cisárskemu vojsku a nevzdávali sa nádeje na úspech svojho odboja, dostali sa do zúfalej situácie. V takomto položení boli naklonení pokonať sa s nemaďarskými národnosťami, aby si získali ich

podporu. Uhorský snem v júli prijal zákon, ktorý zabezpečoval rovnoprávnosť nemaďarským národnostiam Uhorska. Ale bolo už neskoro, pohroma maďarskej revolúcie bola neodvratná. 11. augusta vzdal sa Kossuth svojej moci a opustil Uhorsko a 13. augusta pri Világoši složil pred ruskou armádou zbraň i generál Artur Gorgei, veliteľ maďarského vojska.

V tomto poslednom zápase po tretí raz chopili sa zbrane i Slováci. Roztratené stotiny slovenských dobrovoľníkov staly sa základom nového dobrovoľníckeho sboru, ktorý mal prispieť ku konečnej porážke Maďarov. Veliteľom tohto posledného slovenského povstania stal sa cisársky dôstojník barón Henrich Lewartowski. Slovenské vojsko sústreďovalo sa v Skalici a malo i svoju osobitnú slovenskú uniformu.

Slovenskí dobrovoľníci bojovali na Považí a dostali rozkaz vytisnúť maďarské vojenské oddiely zo slovenských banských miest. Medzi veliteľmi dobrovoľníckych stotín bol i Štefan Marko Daxner a Ján Francisci. Nadšený slovenský dobrovoľník Ďurko Langsfeld dostal sa do rúk maďarských honvédov a svoju oddanosť slovenskej národnej veci spečatil vlastnou krvou. Po kapitulácii Maďarov bolo i slovenské vojsko 21. nov. 1849 v Bratislave rozpustené.

Slovenské povstanie nesplnilo nádeje Slovenskej národnej rady. Nijakými výzvami nepodarilo sa zburcovať celý slovenský národ, lebo široké vrstvy slovenského ľudu neboly ešte natoľko národne uvedomelé, aby pokladaly svoju účasť na slovenskom povstaní za svoju národnú povinnosť. I sama organizácia povstania mala mnohé nedostatky, ktoré neboly vinou vodcov, ale pomerov, v ktorých Slováci žili. Slovenskí dobrovoľníci neboli vycvičení vojaci, ich vyzbrojenie bolo nedostatočné a zásobovanie zlé. Menšie skupiny a mnohí jednotlivci bojovali pod slovenskými zástavami hrdinsky a vynikali junáckou odvahou. I sami velitelia cisárskeho vojska podceňovali slovenské povstanie a robili prekážky jeho organizovaniu.

Ale i pri tom všetkom má slovenské povstanie z r. 1848/49 v dejinách nášho národa hlboký význam, lebo je dôkazom, že v časoch, keď ostatné národy strednej Európy so zbraňou v ruke hlásily sa o svoje práva, i Slováci vedeli sa rozhodnúť pre také činy, aké vyžadoval záujem národa. Slováci vedeli za svoje národné práva nielen pracovať, ale i bojovať a neváhali za slobodný život národa obetovať svoje životy.

Na mieste popravy Ďurka Langsfelda pri Hornom Turčeku stojí skromný pomník. Peknú divadelnú hru *8mrť Ďurka Langsfelda* napísal *Jozef Gregor-Tajovský*. Z búrlivých rokov slovenského povstania čerpá i divadelná hra *Ivana Stodolu Marína Havranová*.

Memorandum.

Ak sa vodcovia Slovákov v revolučných rokoch 1848/49 nazdávali, že viedenská vláda ocení vernosť slovenského národa k panovníkovi a splní slovenské národné požiadavky, po utíšení revolučných búrok dožili sa trpkého sklamania. Vo Viedni pre Slovákov nebolo porozumenia. Hoci nová ústava, uvedená do života 7. marca 1849, sľubovala rovnoprávnosť všetkým národom habsburského mocnárstva, Slováci nedosiahli skoro nič. Slováci sa znova presvedčili, že slovenský národný život musí rásť len zo slovenskej pôdy a slovenskej sily.

Na začiatku roku 1852 cisár marcovú ústavu odvolal a v celom habsburskom mocnárstve nastal tuhý absolutizmus. Platnosť rakúskych zákonov rozšírila sa i na Uhorsko, kde nemeckí a českí úradníci zavá-

dzali nové poriadky a nemčinu ako novú úradnú reč. Absolutistická vláda ťažko doliehala na všetky národy, pretože znemožňovala vývin národného života nielen na poli politickom, ale i na poli kultúrnom. Tlak absolutizmu sa oslaboval, keď Rakúsko roku 1859 utrpelo v Taliansku ťažkú porážku. V auguste toho roku prepustil cisár ministra Alexandra Bacha a 20. októbra 1860 vydal tzv. Októbrový diplom, v ktorom sa zrieka absolutizmu a sľubuje vyhovieť žiadostiam jednotlivých krajín v duchu ich historického práva, zachovávajúc pritom jednotu celého habsburského mocnárstva. Podľa Októbrového diplomu Uhorsko malo dostať svoju starú ústavu z roku 1848, maďarčina mala sa stať úradnou rečou celej krajiny, ale zároveň maly sa zabezpečiť i jazykové práva nemaďarských národností, najmä v nižších úradoch a školách. Keďže i učený maďarský štátnik barón Jozef Eotvos zdôrazňoval potrebu národnostnej rovnoprávnosti a keďže v takomto smierlivom duchu sa vyjadroval i vodca maďarského politického hnutia František Deák, i Slováci, hoci s obavami pozerali do budúcnosti, prijali politickú zmenu s novými nádejami a chceli veriť v možnosť pokonania sa s Maďarmi.

V uhorskom sneme, ktorý sa sišiel 6. apríla 1861, bolo okrem 290 maďarských poslancov 18 Rumunov, 7 Srbov a 1 Rusín — ale Slováci, tak ako Nemci, nemali v sneme ani jediného zástupcu. Príčinou toho, že Slováci nemali zastúpenie v krajinskom sneme, bol na jednej strane taký volebný poriadok, ktorý znemožnil zvolenie slovenských kandidátov, na druhej strane politická neuvedomelosť slovenských voličov, ktorí uhorskými volebnými spôsobmi ľahko sa dali zvábiť do neslovenského tábora. Keďže teda Slováci nemohli svoje žiadosti predložiť priamo v sneme, museli nájsť iný spôsob, aby Vyjadrili svoje národné požiadavky.

Budatínsky zámok.
Dnešný stav.

19. marca 1861 začaly vychádzať *Pešťbudínske vedomosti,* redigované Jánom Franciscim, ktoré sa staly tlmočníkom slovenských národných túžob a udávaly smer slovenskému politickému životu. Pešťbudínske vedomosti od svojho prvého čísla prinášaly obšírne úvahy vedúcich osobností slovenského národného života, v ktorých sa kryštalizovaly a popularizovaly hlavné zásady politického programu, prispôsobeného novým skutočnostiam. Situácia, ktorá nastala po vydaní Októbrového diplomu, nútila Slovákov hľadať cestu k dohode s Maďarmi. Už 17. mája uverejnily Pešťbudínske vedomosti pozvanie, ktorým sa Slováci povolávajú do Turčianskeho Sv. Martina na veľké národné shromaždenie, na ktorom sa má rokovať o slovenských národných žiadostiach. Hoci úrady hrozily pokutami (zvolenský podžupan sľuboval 40 palíc každému, kto by sa opovážil ísť do Martina), jednako 6. júna 1861 shromaždilo sa v Turčianskom Sv. Martine 6000 uvedomelých Slovákov zo všetkých krajov Slovenska a zo všetkých vrstiev slovenského národa. Už táto veľká účasť bola dôkazom, že politické uvedomenie slovenského národa rastie a preniká do širokých vrstiev ľudu. Na shromaždení zúčastnili sa i zástupcovia zemianstva, ktorí

sa na shromaždení priznávali k slovenskému národu.

Shromaždenie bolo pod lipami pri evanjelickom kostole a malo ráz veľkej národnej manifestácie. Predsedom shromaždenia bol Ján Francisci. Návrh slovenských žiadostí vypracoval a shromaždeniu vysvetlil Štefan Marko Daxner.

Slováci, sídení na veľkom národnom shromaždení v Turčianskom Sv. Martine, žiadali:

1. Aby uhorský snem vydal zákon, podľa ktorého *sa Slováci uznávajú za osobitný národ.*

2. Aby územie, ktoré obývajú Slováci, tvorilo v Uhorsku osobitný celok pod názvom *Slovenského okolia.*

3. Aby na území Slovenska všade vo verejnom živote, v úradoch, v cirkvi a v školách panovala iba *slovenčina.*

4. Aby snem *zrušil* všetky zákony, ktoré sa nesrovnávajú s rovnoprávnosťou a slobodou nemaďarských národov Uhorska.

5. Aby Slováci mali *všetky školy.*

6. Aby si Slováci mohli zakladať *vzdelávacie spolky* a aby kultúrne ustanovizne slovenské dostávaly podporu zo *štátnej pokladnice.*

Celé shromaždenie prijalo žiadosti s veľkým nadšením a rozhodlo, aby sa slovenské požiadavky ako *Memorandum slovenského národa* predložily uhorskému snemu. Hneď sa zvolila i deputácia, ktorá na čele s Franciscim odovzdala Memorandum podpredsedovi uhorského snemu Kolomanovi Tiszovi.

Podpredseda snemu Koloman Tisza sľúbil, že Memorandum predloží uhorskému snemu a sám sa pričiní, aby sa oprávnené požiadavky slovenského národa splnily. Ale skôr, ako sa Memorandum mohlo do-

Memorandové shromaždenie slovenského národa 6. júna 1861 v Turčianskom Sv. Martine.
Podľa kamenotlače A. Malíka a F. V. Koutníka z r. 1864.

stať pred snem, začala sa proti nemu protestná akcia na Slovensku. Maďarskí úradníci a slovenskí odrodilci sbierali podpisy slovenských dedín, miest a celých stolíc, aby sa dokázalo, že Memorandum je dielom iba niekoľkých panslávov a neobsahuje žiadosti slovenského ľudu, ktorý za Memorandom nestojí, ba protestuje proti nemu. Je prirodzené, že pri nedostatočnej uvedomelosti slovenského ľudu a pri nátlaku úradov mala táto protestná akcia úspech, takže slovenské protesty proti Memorandu prichádzaly do uhorského snemu ako dôkaz, že Slováci vlastne nič nežiadajú, lebo nič nepotrebujú a sú spokojní. Takáto nemravnosť opakovala sa potom častejšie a mala úspechy dotiaľ, kým sa Slováci nestali politicky vyspelým národom, ktorý vie dať jasný obraz svojej jednotnej národnej vôli. Memorandum sa vôbec nedostalo do snemu, lebo panovník 2. augusta 1861 uhorský snem rozpustil a slovenské žiadosti ostaly bez odpovede.

Medzi cisárom a Maďarmi vyvinulo sa nové napätie. Vtedy sa Slováci rozhodli, že svoje žiadosti predložia cisárovi, ako už v apríli r. 1861 urobili Srbi. Na čelo deputácie, ktorá sa mala domáhať spravodlivosti pre slovenský národ pri cisárskom tróne, postavil sa veľký slovenský národovec, banskobystrický biskup Štefan Moyses.

Štefan Moyses, ktorý dlhé roky svojho života strávil v Chorvátsku, kde vykonal kus záslužnej práce na poli národného obrodenia, kultúrneho života a cirkevnej organizácie chorvátskeho národa, vrátil sa do svojej vlasti s veľkými skúsenosťami a ako cirkevný hodnostár už svojím postavením dodáva slovenským národným požiadavkám väčšiu váhu. Keď sa po Slovensku rozšírila zvesť, že sám biskup Moyses predloží slovenské žiadosti panovníkovi, všetky slovenské kraje pozdravovaly slovenského biskupa. *12.* decembra 1861 prijal cisár slovenskú deputáciu, ktorej členmi okrem biskupa Moysesa boli: kanonik Tomáš Červeň, archidiakon Ján Országh, superintendent Karol Kuzmány, J. M. Hurban, Ján Francisci, Viliam Pauliny-Tóth a Fr. Blaho. Moyses žiadal cisára, aby *„národné práva najvernejšieho slovenského národa určite formulované a primeranými ustanovizňami trvanlivo zabezpečené boly"*. Zároveň odovzdal cisárovi pamätný spis, v ktorom boly v duchu martinského Memoranda formulované slovenské požiadavky. Okrem tohto pamätného spisu odovzdal biskup Moyses cisárovi osobitný prosbopis vo veci slovenského školstva a podrobne vypracovaný návrh na konštitúciu a organizáciu Slovenského okolia ako samosprávneho politického celku. Podľa tohto návrhu územie Slovenska malo sa rozdeliť na 16 veľkých okresov, malo mať svoj snem so širokou právomocou, na čele politickej správy Slovenska mal stáť snemom volený prezident so sídlom v Banskej Bystrici, ktorá sa takto mala stať hlavným mestom Slovenska. Úradnou rečou takto organizovaného slovenského dištriktu mala byť reč slovenská. Panovník vo svojej odpovedi sľúbil, že slovenské sťažnosti vyšetrí a slovenské požiadavky splní. Deputácia sa vracala z Viedne s nádejou, že slovenský národ nebude sa musieť biť o každé svoje právo.

Na budove evanjelickej fary v Turčianskom Sv. Martine je krásna pamätná tabuľa, ktorá zvečňuje pamiatku veľkého národného shromaždenia Slovákov. Toto prvé slovenské národné shromaždenie ospieval *Andrej Sládkovič* v básni *Svätomartiniada*. Životopis veľkého slovenského biskupa Štefana Moysesa napísal *Svetozár Hurban-Vajanský*.

Matica slovenská.

Azda ani jeden národ netvoril svoju národnú kultúru v takých ťažkých okolnostiach ako národ slovenský. Slovenskí národovci boli si vedomí, že i malý národ, ktorý chce zabezpečiť podmienky svojho vývinu, musí mať svoju vlastnú národnú kultúru, aby nebol iba príživníkom cudzej vzdelanosti a nestal sa korisťou mocnejších a vyspelejších susedov. Slováci cítili, že bez vlastnej vzdelanosti a bez roduvernej slovenskej inteligencie nebudú môcť odolávať vzrastajúcemu náporu odnárodňovania.

Slovenskí národovci už dávno pomýšľali na vybudovanie takej kultúrnej ustanovizne, ktorá by sa stala ohniskom slovenského národného života.

Táto myšlienka dozrela na martinskom shromaždení, ktoré vymenovalo osobitný výbor (Ján Francisci, Ján Gotčár, Viliam Pauliny-Tóth a Ján Palárik), aby vykonal všetky prípravy pre založenie Matice slovenskej.

Stanovy Matice slovenskej vypracoval Ján Francisci, ale trvalo dva roky, kým vrchnosť po rozličných zmenách tieto stanovy potvrdila. Stalo sa to roku 1863, keď slovenský národ oslavoval tisícročnú pamiatku príchodu sv. Cyrila a Metoda k našim predkom. Sídlom Matice slovenskej malo byť Brezno, ale maďarský kráľovský komisár sa postaral o to, aby mestský výbor v Brezne svoje rozhodnutie zmenil a prijatie Matice slovenskej odmietol. Tak sa stalo sídlom Matice slovenskej národne uvedomelé slovenské mesto Turčiansky Sv. Martin.

4. augusta 1863 sišlo sa v Turčianskom Sv. Martine prvé valné shromaždenie Matice slovenskej, ktoré sa stalo veľkou národnou manifestáciou, pri ktorej Slováci obidvoch vyznaní spojili sa k spoločnej práci na poli slovenskej národnej kultúry. Túto jednotu národa najlepšie vyjadrovali biskup Štefan Moyses a superintendent Karol Kuzmány, ktorí v duchu slovenskej národnej jednoty dali sa do práce za spoločnú vec národa. Keď sa valné shromaždenie z úst Jána Francisciho dozvedelo, že cisár vymenoval biskupa Štefana Moysesa za tajného radcu a poslal Matici slovenskej 1000 zlatých, v slovenských národovcoch upevňovalo sa presvedčenie, že Matica slovenská i pri svojich okyptených stanovách stane sa nielen stánkom slovenskej vzdelanosti, ale i ohniskom slovenského národného života. Prvým predsedom Matice slovenskej stal sa biskup Štefan Moyses, prvým podpredsedom superintendent Karol Kuzmány a členmi výboru vynikajúci slovenskí národovci katolíckeho a evanjelického vyznania.

Štefan Marko Daxner, osnovateľ Memoranda z r. 1861.

Cieľ Matice slovenskej vyjadrovaly stanovy takto: *»Slovenská Matica je jednota milovníkov národa a života slovenského a jej cieľ: v členoch slovenského národa mravnú a umnú vzdelanosť budiť, rozširovať a utvrdzovať; slovenskú literatúru a krásne umenia pestovať a podporovať a tým i hmotný dobrobyt slovenského národa napomáhať a na jeho zvelebení pra-*

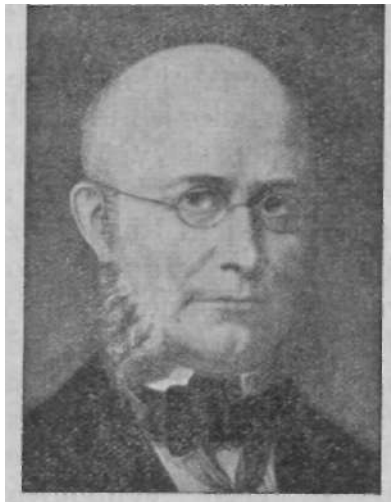

Karol Kuzmány.
Podľa olejomaľby neznámeho maliara.

Štefan Moyses.
Podľa olejomaľby J. B. Klemensa.

covať" Aby Matica plnila toto svoje poslanie, chystala sa vydávať a rozširovať slovenské knihy a umelecké diela, sbierala národopisné zaujímavosti, historické a umelecké pamiatky, zakladala vo svojom lone muzeálne sbierky, shromažďovala knihy a rukopisné pozostalosti pre svoju knižnicu. Vzala si za úlohu i podporovať slovenských učencov a slovenských študentov, aby všetkými prostriedkami napomáhala vývin slovenského kultúrneho života. Matica slovenská hneď od svojho vzniku plnila svoj bohatý program v každom smere a stala sa prameňom, z ktorého vyvieral nový prúd slovenského ducha.

Ale slovenskí národovci, ktorí s takýmto nadšením a takými obeťami stvorili Maticu slovenskú, uvedomovali si i to, že slovenský národ bude môcť napredovať len vtedy, ak ho povedie roduverná slovenská inteligencia. Keďže v maďarských školách, ktoré slo-

Dnešná budova Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine.

venskú mládež odcudzovaly slovenskému národu, takáto inteligencia sa nedala vychovať, bolo treba ponrýšľať na vybudovanie slovenských stredných škôl. Keďže nebolo možné očakávať, aby pre slovenský národ, ktorý statočne plnil všetky svoje občianske povinnosti, zakladal a udržiaval slovenské školy štát, museli Slováci založiť a udržiavať slovenské školy z vlastných prostriedkov. Slováci sa odhodlali i na tieto obete a založili tri slovenské stredné školy, aby slovenský národ mal dosť takej inteligencie, ktorá bude vedieť za svoj národ myslieť, so svojím národom cítiť a za jeho povznesenie pracovať. Pretože slovenský národ bol chudobný, chudobná bola i jeho mládež a pre túto chudobnú slovenskú študujúcu mládež bolo treba pri gymnáziách udržiavať alumneá, ktoré by umožnily slovenským chlapcom študovať. Slovenskí národovci vzali na seba i túto starosť a prinášali zasa obete. Tak vzniklo r. 1862 slovenské vyššie evanjelické gymnázium v Revúcej, roku 1866 nižšie ev. gymnázium v Turčianskom Sv. Martine a roku 1869 nižšie

katolícke gymnázium v Kláštore pod Znievom. Všetky tieto slovenské gymnáziá maly vynikajúcich profesorov, boly finančne zabezpečené, maly dostatočný počet žiakov, plnily svedomite svoje kultúrne a národné poslanie a staly sa novými ohniskami slovenského národného života.

I Matica slovenská i slovenské gymnáziá musely sa utiahnuť do malých mestečiek, ktoré zachovávaly svoj slovenský ráz a úspešnejšie odolávaly maďarizácii ako väčšie mestá, v ktorých väčší počet úradníctva a škôl napomáhal odnárodňovanie.

Slovenskí katolícki kňazi na čele s Andrejom Rad Iínským už od roku 1857 pomýšľali na založenie takého spolku, ktorý by sa staral o mravné a kultúrne potreby slovenského katolíckeho ľudu. Radlinský vypracoval i jeho stanovy, ktoré predložil cirkevnej vrchnosti na schválenie. Maďarská verejnosť i v tomto vznikajúcom spolku videla nebezpečenstvo, a preto rozličným spôsobom vplývala na vrchnosti, aby stanovy nepotvrdily. Nežičlivci slovenského národa urážali nielen národné presvedčenie, ale i osobnú a kňazskú česť Radlinského, len aby hneď v zárodku zabili Spolok sv. Vojtecha. Ale Andrej Radlinský sa nedal znechutiť, v boji statočne vytrval a po trinástich rokoch dožil sa toho, že ostrihomský arcibiskup potvrdil stanovy Spolku sv. Vojtecha. 14. septembra 1870 sišlo sa v Trnave prvé valné shromaždenie Spolku sv. Vojtecha, ktorý si určil za cieľ vydávať náboženskú a poučnú literatúru a postarať sa o nový slovenský preklad sv. Písma. Druhé valné shromaždenie Spolku sv. Vojtecha r. 1871 bolo v starobylej slovenskej Nitre, v kolíske slovenskej kresťanskej kultúry. Hoci Spolok sv. Vojtecha podľa svojich stanov slúžil len náboženským a kultúrnym potrebám slovenského katolíckeho ľudu, maďarskí úradníci znemožnili valné shromaždenie tejto kultúrnej ustanovizne a jeho účastníkov, najmä slovenských kňazov, urážali.

Sídlo Matice slovenskej, Turčiansky Sv. Martin, už svojou polohou a svojím národným duchom stával sa strediskom slovenského života, ktorý sa začal sľubne rozrastať. R. 1869 vznikol tu Kníhtlačiarsky účasti - nársky spolok, ktorý vybudoval slovenskú tlačiareň, aby sa slovenské knihy nemusely tlačiť v cudzích podnikoch. V tom istom roku založili v Turčianskom Sv. Martine Živenu, kultúrny spolok slovenských žien. R. 1870 presťahovaly sa do Martina Pešťbudinske vedomosti, ktoré tu vychádzaly pod menom Národnie noviny a ostaly i potom usmerňovateľom slovenského národného pohybu. R. 1871 vznikol tu Slovenský spevokol, ktorý sa staral o organizovanie slovenských divadelných predstavení a iných kultúrnych podnikov.

Ale nad slovenským životom, ktorý sa začal rozvíjať pod vplyvom umlčaného Memoranda, v týchto časoch sťahovaly sa už čierne mračná.

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní.

Boj o štátoprávny pomer Uhorska k rakúskym krajinám blížil sa ku koncu. Habsburská monarchia r. 1866 musela viesť vojnu na dvoch stranách: s Talianskom a Pruskom. Vojnu s Talianskom monarchia síce vyhrala víťazstvom pri Custozze, ale vo vojne s Pruskom utrpelo cisárske vojsko ťažkú porážku pri Hradci Králové. Dalo sa očakávať, že habsburská monarchia po týchto neúspechoch v zahraničnej politike pochopí svoje poslanie v strednej Európe a prebuduje

sa vnútorne tak, aby zabezpečila rovnoprávnosť a slobodný vývin všetkým národom habsburského mocnárstva. Ale monarchia toto svoje poslanie v strednej Európe ani teraz nepochopila a nesplnila. Vedúci štátnik monarchie Beust usiloval sa iba o to, aby sa Rakúsko vyrovnalo s Uhorskom, čiže aby sa splnily požiadavky Maďarov. Roku 1867 rakúsko-uhorské vyrovnanie stalo sa skutkom. Miesto federatívneho svázku štátov, ktorého sa dožadovaly najmä slovanské národy habsburského mocnárstva, uskutočnil sa dualizmus, ktorý rozdelil monarchiu na dve časti. Uhorsko dostalo vlastnú ústavu, samostatné ministerstvo na čele s grófom Júliom Andrássym a František Jozef I. dal sa korunovať za uhorského kráľa.

V smysle tohto vyrovnania rakúsko-uhorská monarchia tvorila navonok jednotný štátny celok, ale v skutočnosti boly to dva štáty, ktoré okrem spoločného panovníka maly spoločnú zahraničnú politiku, spoločné vojsko a spoločné financie. Vo všetkých ostatných veciach boly obidve časti monarchie samostatnými štátmi. Pretože takéto rozdelenie habsburskej monarchie nebralo ohľad na práva a požiadavky ostatných národov, ktoré obývaly územie tohto mocnárstva, uskutočnenie rakúsko-uhorského dualizmu znamená počiatok nevyhnutného rozkladu monarchie.

Slováci po umlčaní Memoranda nemohli mať nijaký vplyv na vývin ústavných pomerov, lebo nemali zastúpenia v uhorskom sneme. Vedúci slovenskí národovci, ktorí v týchto časoch všetky svoje sily venovali budovaniu slovenského kultúrneho života, nezabúdali ani na význam politického boja o slovenské národné práva. Roku 1865 pri voľbách do uhorského snemu vystúpilo i niekoľko slovenských kandidátov,

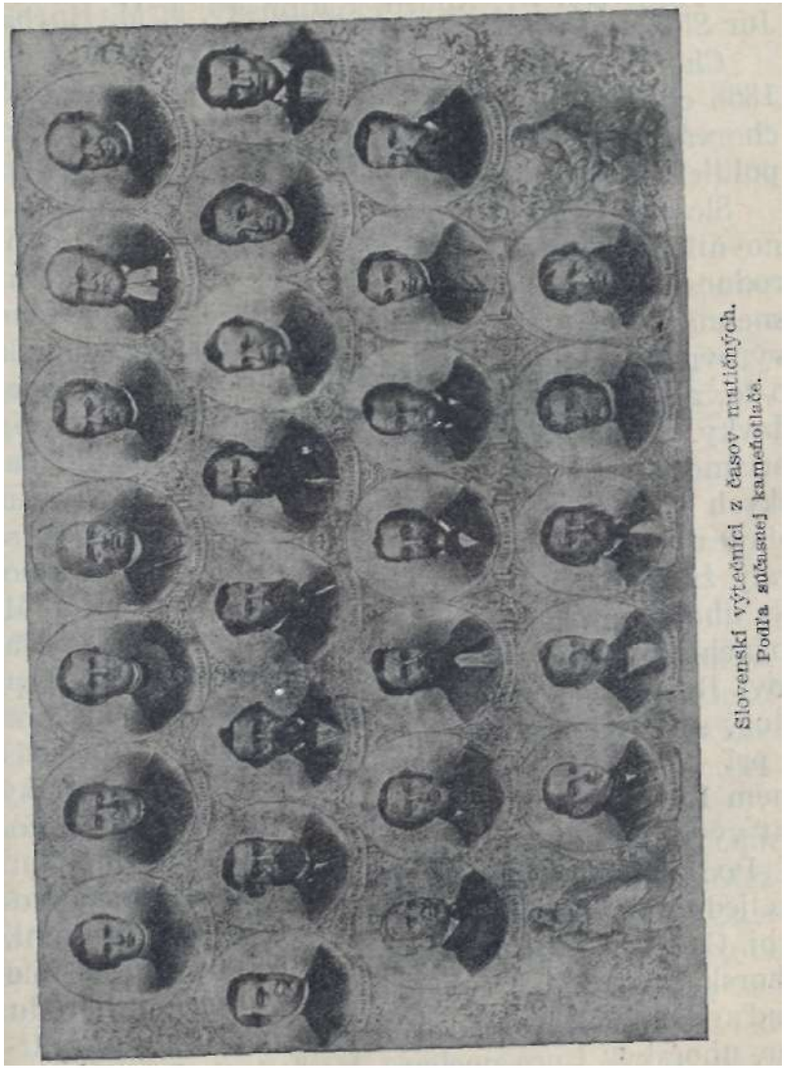

Slovenskí výtečníci z časov mutiných.
Podľa súčasnej kamenotlače.

medzi nimi Št. Marko Daxner, Viliam Pauliny-Tóth, Dr. Michal Mudroň, Ján Jesenský, Štefan Hyroš, Michal Chrástek, Dr. Andrej Radlinský, J. M. Hurban, Jur Slotta, ale do snemu sa nedostal z nich ani jeden.

Chorváti sa postavili proti vyrovnaniu, ale roku 1868 chorvátsky snem sa s Maďarmi pokonal, takže chorvátskemu národu sa zabezpečily aspoň niektoré politické a kultúrne práva.

Slováci sa dožili nového sklamania, pretože panovník na všetky svoje sľuby zabudol a riešenie národnostných otázok v Uhorsku ponechal uhorskému snemu. Teda Slováci museli prijať rakúsko-uhorské vyrovnanie ako hotovú vec, a preto sa usilovali aspoň o to, aby v nových pomeroch uplatnili svoje požiadavky. Pretože nemohli svoje žiadosti predkladať priamo v sneme, formulovali ich znova v Pešťbudínskych vedomostiach a jednotlivé slovenské kraje sa obracaly na uhorský snem s petíciami, ktoré obsahovaly žiadosti, vyslovené v Memorande z roku 1861. Na uhorskom sneme maly slovenské požiadavky statočného tlmočníka a neohrozeného obrancu v zástupcovi Rusínov, v poslancovi Adolfovi Dobrjanskom, ktorý sa postavil na obranu práv slovenského národa i pri rokovaní o národnostnom zákone. Uhorský snem 1. decembra 1868 prijal zákon, ktorý mal určovať vývin národnostných pomerov v novom Uhorsku.

Podľa tohto zákona všetci obyvatelia Uhorska tvoria jednotný uhorský národ, t. j. i Slováci, Rumuni, Srbi, Chorváti, Rusíni a Nemci, ktorí obývajú územie Uhorska, patria k uhorskému národu, čiže k národu maďarskému, lebo maďarčina má i pre pochop „Uhor, uhorský" i pre pochop „Maďar, maďarský" iba jeden spoločný výraz: magyar. Podľa toho nemaďarské národy Uhorska sú iba národnosťami, ktoré tvoria časť maďarského národa. V smysle tohto národnostného zákona, ktorý uznáva len jeden národ, úradnou rečou štátnej správy, úradov, snemu a súdov je iba maďarčina. V stoličných výboroch a v nižších úradoch možno používať aj iný jazyk. Do úradov a hodností mal prístup každý občan štátu bez ohľadu na svoj pôvod. Štát mal sa postarať o to, aby sa každý občan mohol vzdelávať vo svojom materinskom jazyku. Pri budapeštianskej univerzite maly sa založiť stolice pre reči nemaďarských národností Uhorska. Zákon dovoľoval zakladať školy a spolky pre pestovanie materinskej reči, vedy a umenia.

Samuel Tomášik, pôvodca hymny „Hej, Slováci!"

Národnostný zákon uhorský z r. 1868 bol vlastne iba jazykovým zákonom, lebo len v jazykových otázkach zaručoval i nemaďarským národnostiam niektoré práva. Ale i tieto jazykové práva ostávaly iba na papieri, pretože úrady sa vedely postarať o to, aby výhody jazykového zákona pre nemaďarské národnosti nestaly sa skutkom. I Slováci sa márne odvolávali na ustanovenia tohto zákona, lebo vždy sa našiel spôsob, ktorým bolo možno zákon obchádzať.

Rakúsko-uhorské vyrovnanie a národnostný zákon znamenajú počiatok nového utrpenia Slovákov, ale i počiatok nového boja o práva za slobodný národný a kultúrny život slovenský. Tento boj bol vždy ťažký, ale teraz sa stával priamo zúfalým, lebo Maďari po vyrovnaní s Viedňou stali sa pánmi Uhorska a mohli podľa svojej vôle rozhodovať o osudoch nemaďarských národností.

Slováci hneď vycítili nebezpečenstvo, ktoré sa v tomto zákone skrývalo, preto sa postavili proti nemu v novinách a dokazovali jeho nespravodlivosť. J. M. Hurban už roku 1869 dostal sa do väzenia za svoje články, v ktorých poukazoval na krivdu, ktorej sa Maďari týmto zákonom dopúšťajú na slovenskom národe. Uhorský kráľ, keď 10. decembra 1868 zakľučoval uhorský snem, povedal, že nemaďarské národnosti môžu byť s národnostným zákonom spokojné.

Slováci ani po toľkých trpkých sklamaniach sa nevzdali boja a pokračovali v borbe proti nespravodlivosti národnostného zákona. R. 1869 dostali sa do uhorského snemu traja slovenskí poslanci, ale z nich len Viliam Pauliny-Tóth, zvolený vo volebnom okrese kulpínskom v Báčke, spolu s rumunskými a srbskými poslancami bil sa neohrozene o to, aby národnostný zákon z r. 1868 zmenil sa v prospech nemaďarských národností. Ale v uhorskom sneme nebolo smyslu pre spravodlivosť. Podobne odmietol uhorský snem roku 1870 i požiadavku, aby vláda zo štátnej pokladnice podporovala i kultúrne ustanovizne nemaďarské, medzi nimi i Maticu slovenskú.

Slováci od roku 1861 delili sa na dva politické tábory. Toto rozdelenie malo za následok, že sa utvorily aj dve slovenské politické strany: Slovenská národná strana, ktorej programom bolo Memorandum z roku

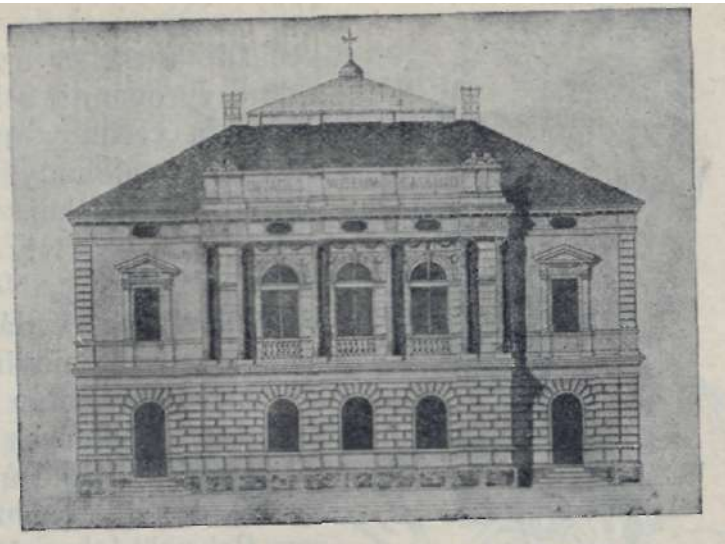

Slovenský národný dom v Turč. Sv. Martine,
postavený podľa plánov Félixa Bullu roku 1887-88. Budova, v ktorej bývaly slovenské augustové slávnosti.

Stará budova Slovenského národného múzea v Turč. Sv. Martine,
postavená v r. 1907—8 z iniciatívy neúnavného zakladateľa a budovateľa slovenskej muzeologie Andreja Kmeťa, keď už miestnosti Slovenského národného domu pre množiace sa sbierky nestačily a národná poroba Slovákov vrcholila.

Svetozár Hurban-Vajanský.

1861, a Nová škola slovenská, ktorá sa usilovala o vyrovnanie s Maďarmi a verila v možnosť takejto dohody. Orgánom Slovenskej národnej strany staly sa Národnie noviny, Nová škola slovenská vydávala Slovenské noviny, ktoré redigoval Ján N. Bobula a do ktorých písal bystré politické úvahy Dr. Ján Mallý-Dusarov. Pri voľbách r. 1872 obidve strany postavily svojich kandidátov a pustily sa spoločnými silami do boja, ale do snemu sa zasa nedostal ani jeden slovenský poslanec. V tom istom roku stal sa ministrom školstva August Trefort, ktorý ostal v tomto úrade až do roku 1888. O krátky čas na čelo vlády sa dostal Koloman Tisza. Obidvaja boli nepriateľmi Slovákov. Slováci bez zastúpenia v uhorskom sneme nemohli dosiahnuť nijakých trvalých úspechov, nemohli odrážať útoky na politickom poli, a preto nepriateľom slovenského národného života nebolo ťažko znemožniť i rozvoj slovenského kultúrneho života.

Boj proti slovenským kultúrnym ustanovizniam, proti Matici slovenskej a slovenským gymnáziám, začal sa hneď po ich založení, lebo i v týchto vzdelávacích ústavoch videli Maďari ohniská nebezpečného panslavizmu, ktorý ohrožuje celistvosť Uhorska a

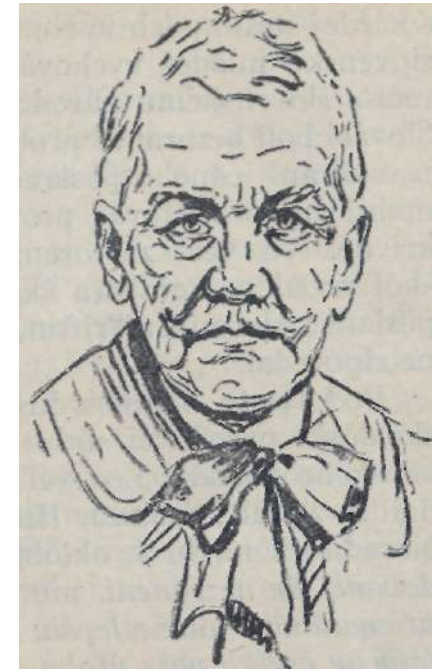

smeruje k utvoreniu veľkého federatívneho slovanského štátu. Tento boj sa zostril, keď r. 1873 začala vychádzať v Banskej Bystrici „Svornosť", po slovensky písaný dvojtýždenník, ktorého majiteľom bol zvolenský podžupan Béla Grunwald. Cieľom tohto časopisu bolo, aby v mene Slovákov útočil na slovenské gymnáziá ako na hniezda panslavizmu, ktoré v záujme Uhorska treba rozvrátiť. Keď tieto nenávistné a bezohľadné útoky nemaly rýchleho účinku, Zvolenská stolica 15. apríla 1871 obrátila sa priamo na vládu, aby slovenské školy zatvorila. Túto žiadosť Zvolenskej stolice vplyvom maďarskej šľachty a odrodilého zemianstva osvojily si okrem Turčianskej všetky stolice na Slovensku. Pod tlakom týchto útokov vláda zaviedla proti slovenským gymnáziám prísne vyšetrovanie, ktorého výsledkom bolo, že slovenské stredné školy, vybudované z obetí slovenského národa a utiahnuté v skromných slovenských mestečkách, boly odsúdené na zánik. 20. augusta 1874 zatvorili gymnázium v Revúcej, 21. septembra v Kláštore pod Znievom a 30. decembra v Turčianskom Sv. Martine.

Slovenské gymnáziá plnily svedomite svoje kultúrne poslanie, slovenská obetavosť zabezpečovala

s každej stránky ich vývin, jedinou ich vinou bolo, že slovenskú mládež vychovávaly v láske k slovenskej reči a slovenskému národu, a preto musely padnúť. Slováci boli bezbranní proti tejto ukrutnosti, a keďže nemali ani jedného poslanca v uhorskom sneme, nemohli ani protestovať proti tejto do neba volajúcej krivde. Vo veci zatvorenia slovenských stredných škôl podal na ministra školstva interpeláciu srbský poslanec Alexander Trifunac, ale minister Trefort ani neodpovedal.

Pod týmto nemilosrdným úderom aj uvedomelí slovenskí národovci strácali vieru v budúcnosť slovenského národa. Len veľkí slovenskí duchovia nedali sa zlomiť. Svetozár Hurban-Vajanský napísal do Národných novín 1. októbra 1874: *„My tu prenasledovaní, ale nezronení, my tu krivdení, ale vždy rozhnevaní nádejou na lepšiu budúcnosť, my tu prichystaní na všetky vaše útoky a buď čo buď my neľakáme sa vás, verní Bohu, vlasti a slovenskému národu. Ale vedzte, že ľudia v mukách mrúci mávajú prorockého ducha a títo vám volajú: Nezadlho v jednej noci leží váš tyranizmus na hromade a vy váľate sa v hromade vašich lží a potuchlých skutkov."* Práve v tých časoch otvárali Chorváti v Záhrebe svoju univerzitu, ktorú založil veľký chorvátsky biskup Strossmayer, ktorý prispel darom i na založenie Matice slovenskej. Na tejto slávnosti zastupoval Maticu slovenskú direktor zatvoreného znievského gymnázia Martin Čulen, zakladateľ Spolku sv. Vojtecha Andrej Radlinský a Fr. V. Sasinek, slovenský historik, ktorý celý svoj majetok obetoval na slovenské kultúrne ciele. Vodca slovenskej delegácie Martin Čulen pozdravil slávnosť v mene Matice slovenskej a Fr. V. Sasinek povedal prejav s biblickým mottom: *„Dajte nám z vášho oleja, lebo naše lampy zhasínajú."*

A o krátky čas mala zhasnúť i veľká vatra slovenského národného života, Matica slovenská, proti ktorej už 19. novembra 1874 nariadila vláda vyšetrovanie. Slovenskí národovci, ktorí stáli na čele Matice slovenskej, bránili túto najvyššiu kultúrnu ustanovizeň slovenskú, protestovali proti jej upodozrievaniu, ale všetko bolo márne. Minister Koloman Tisza 6. apríla 1875 zatvoril i Maticu slovenskú, lebo vraj nezachovávala svoje stanovy, vyvinovala i politickú činnosť a nedbanlivo spravovala svoj majetok. Podľa stanov Matice slovenskej celý jej majetok bol majetkom slovenského národa, ale, keďže podľa slov ministra Tiszu v Uhorsku niet nijakého slovenského národa, položila ruku na majetok Matice slovenskej vláda, ktorá zhabala nielen peňažitú hotovosť, ale aj bohatú knižnicu a všetky muzeálne sbierky. 4. decembra 1875 ohradil sa proti zatvoreniu Matice slovenskej v uhorskom sneme neohrozený srbský vlastenec Svetozár Miletič, ale i jeho protest ostal bez účinku.

Zo slovenských kultúrnych ustanovizní ostal iba Spolok sv. Vojtecha, ktorý odolal nepriateľskému náporu len preto, že jeho činnosť mala predovšetkým náboženský ráz. Ale i Spolok sv. Vojtecha musel sa boriť s mnohými ťažkosťami, ktoré prekonával s pomocou uvedomelého slovenského kňazstva, ktoré prinášalo veľké hmotné i mravné obete, aby aspoň táto ustanovizeň mohla plniť svoje kultúrne poslanie. Náboženská a poučná literatúra slovenská, ktorú vydával Spolok sv. Vojtecha, mala veľkú zásluhu, že slovenský katolícky ľud nepodľahol maďarizácii.

Slovenský národ dostal sa vo svojom vývine do najkrušnejšieho obdobia svojich dejín, ale neopustil

cestu svojho dejinného vývinu, i keď táto cesta stala sa jeho kalváriou.

O založení, krátkom živote a zrušení Matice slovenskej poučuje knižka *Andreja Mráza Matica slovenská v rokoch 1863—1875.* O slov. gymnáziu v Revúcej napísal knihu profesor zrušeného revúckeho gymnázia *August Horislav Škultéty* pod názvom *Pamäti slov. ev. a. v. gymnázia a s ním spojeného učiteľského semeniska vo Veľkej Revúci.* O slovenskom gymnáziu v T. Sv. Martine máme knihu *J. Čečetku Slov. evanj. gymnázium v T. Sv. M.* Osudy znievského katolíckeho gymnázia opísal *K. Čulen* v knihe *Roky slovenských nádejí a sklamaní.*

Maďarizácia.

Do rakúsko-uhorského vyrovnania r. 1867 viedli Maďari neúprosný boj proti Viedni za štátoprávnu nezávislosť uhorského štátu. Bolo možné očakávať, že keď sa štátoprávny boj Maďarov skončí víťazstvom, vodcovia maďarskej politiky nájdu spôsob, aby uspokojili spravodlivé požiadavky nemaďarských národností. Ale ukázalo sa, že tieto nádeje boly márne. Všetky politické snaženia maďarské smerovaly k tomu, aby sa z nejednotného a mnohorečového uhorského štátu vyvinul jednorečový maďarský štát, čiže aby sa z politického štátneho národa uhorského vyvinul národ presvedčením, citom i jazykom maďarský. Tento cieľ bolo možné dosiahnuť len tak, ak sa jednotlivé nemaďarské národnosti — čiže tí „po slovensky, po rusínsky, po rumunsky, po srbsky alebo po nemecky hovoriaci Maďari" — stanú Maďarmi, ktorí budú hovoriť po maďarsky. Cestou pre dosiahnutie tohto cieľa bola maďarizácia.

Maďari, i keď boli najpočetnejším národom v Uhorsku, jednako i po asimilovaní mnohých príslušníkov inej národnosti tvorili iba menšinu uhorského obyvateľstva. Bolo teda jasné, že ak sa má Uhorsko stať národným štátom maďarským, môže sa ním stať len tak, ak počet Maďarov vzrastie natoľko, aby tvorili v Uhorsku väčšinu. Ale prirodzený prírastok u Maďarov bol veľmi malý, omnoho nižší ako u nemaďarských národov, čiže prirodzený vývin smeroval k tomu, že nemaďarské národy budú početne vzrastať a Maďari pomerne upadávať. Keď si Maďari uvedomili toto svoje položenie a keď sa zamysleli nad svojou budúcnosťou v strednej Európe, a nevedeli sa vzdať myšlienky veľkého jednorečového Maďarska, nezostávalo im nič iné, len aby umožnili neprirodzený vzrast svojho národa pomaďarčovaním nemaďarských národností.

Medzi prostriedkami, ktoré maly urýchľovať odnárodňovanie Slovákov, najvýznamnejšiu úlohu mala škola. Národnostný zákon z r. 1868 zaručoval i nemaďarským národnostiam možnosť zakladania škôl pre pestovanie vzdelanosti v materinskom jazyku, ale onedlho sa ukázalo, že tieto zákonom zaručené práva ostávajú bez účinku. Naopak, zatvorenie slovenských gymnázií a postupné pomaďarčovanie všetkých škôl jasne dokazovalo, že Maďari nechceli dať Slovákom ani to, na čo mali podľa zákona právo.

O úspechy maďarizácie staraly sa všetky úrady, nielen preto, že úradovaly po maďarsky, ale najmä preto, že pomáhaly rozširovať všetky maďarizačné prostriedky a dávaly pozor, aby v zárodku znemožnily každý slovenský podnik. Tým, že úrady prijímaly a vydávaly všetky svoje písomnosti len v maďarskej reči, nútily Nemaďarov, aby si osvojili maďarčinu. Tam, kde takýto postup nedostačoval, bolo treba

úspechy maďarizácie zabezpečiť iným spôsobom. Uvedomelí Slováci, ktorým národné svedomie nedovoľovalo zriekať sa svojej reči, vzdávať sa práv na národný život a zrádzať svoj národ, stali sa predmetom nenávisti, dostali meno „pansláv" a každý ich počin pokladal sa za nevlastenecký, a preto nebezpečný. Ale i násilnosti, ktorých sa dopúšťaly úrady na slovenských národovcoch, mohly zastrašiť, znechutiť a zlomiť len slabochov, ktorí nemali pevného národného ducha. V každom slovenskom pokolení bolo dosť vynikajúcich jednotlivcov, ktorí nepodľahli nijakému nátlaku, ktorých ani dar nezviedol, ani hrozba nesklonila, a títo nezlomní Slováci i v beznádejných časoch národnej poroby udržiavali v národe vieru v takú zmenu pomerov, ktorá i slovenskému národu prinesie možnosť slobodnejšieho života. Takejto viery bolo treba najmä vtedy, keď po zatvorení slovenských gymnázií a po zrušení Matice slovenskej nemali Slováci prostriedkov, aby sa mohli brániť proti náporu maďarizácie.

Proti štátnej moci a jej predstaviteľom nemali sa Slováci na čo oprieť, aby zastavili, alebo aspoň oslabili prúd odnárodňovania. Pod dojmom krutého bezprávia, ktoré stihlo slovenský národ zatvorením slovenských kultúrnych ustanovizní, Slováci roku 1878 pri voľbách do uhorského snemu nepostavili svojich kandidátov, lebo nemali výhľad na úspech. Roku 1881 Slovenská národná strana rozhodla sa vystúpiť pri voľbách do snemu len preto, aby oživila Memorandum, povzbudila národ k vytrvanlivosti a aby presvedčila vládu, že Slováci žijú a ani v týchto beznádejných časoch sa nezriekajú svojich národných práv. Po neúspechu pri týchto voľbách slovenskí národovci usúdili, že do uhorského snemu nebudú voliť. Roku 1884, 1887 a 1892 Slováci sa na voľbách naozaj nezúčastnili. Táto politická pasivita Slovákov bola dôkazom nezdravých národnostných pomerov v Uhorsku. Trojmiliónový slovenský národ, ktorý statočne plnil všetky svoje povinnosti k uhorskému štátu, nemohol mať a nemal v uhorskom sneme ani jedného poslanca, ktorý by bol tlmočníkom slovenskej vôle a obrancom slovenských práv.

Dr. Miloš Štefanovič, predstaviteľ národnostnej spolupráce v býv. Uhorsku.

I ľudové shromaždenia boly zakázané, ba úrady nedovolily ani usporiadanie osláv, pri ktorých si chceli Slováci pripomenúť významné udalosti slovenského kultúrneho života.

V takýchto pomeroch významnú úlohu v slovenskom národnom živote mala slovenská tlač, ktorá vychovávala národ k chápaniu národných povinností a posilňovala národné vedomie. Vedúce miesto medzi slovenskými časopismi malý Národnie noviny, ktoré pod vedením neohrozeného redaktora Svetozára Hurbana-Vajánskeho protestovaly proti každej krivde, bičovaly každú nespravodlivosť, odsudzovaly každú násilnosť a neúprosne bičovaly odrodilstvo ako najväčšiu kliatbu slovenského národa. Národnie noviny staly sa hlasom slovenského národného svedomia, ktoré sa nedalo umlčať, hoci redaktori a prispievatelia neraz museli za svoju službu národu platiť vysoké pokuty a celé roky tráviť vo väzení. (V Segedíne, vo Vacove a v iných väzeniach.)

V týchto časoch bezohľadného útlaku, keď sloven-

ský národ nemohol bojovať za svoje práva na politickom poli, keď sa všetkými prostriedkami hatil vývin slovenského kultúrneho života, keď slovenskí národovci boli vystavení prenasledovaniu, našly slovenské bolesti a túžby výraz v slovenskej literatúre, v dielach Vajanského a Hviezdoslava. Útočný a prudký Svetozár Hurban-Vajanský našiel verného spolupracovníka v neúnavnom Jozefovi Škultétym, ktorý prispieval do Národných novín, od r. 1881 začal poznove vydávať Slovenské pohľady a svojou tichou prácou na poli slovenskej vedy udržiaval vatru slovenského kultúrneho života a dával smer jeho vývinu.

Roku 1883 založila vláda Hornouhorský vzdelávací spolok (Femka) so sídlom v Nitre, aby pod zámienkou osvety šíril maďarizáciu na Slovensku. Roku 1885 chceli Slováci podať cisárovi žiadosť, aby povolil obnovenie Matice slovenskej, alebo aspoň umožnil, aby sa jej zhabaný majetok použil na slovenské národné ciele. Slovenská deputácia darmo klopala na bránu cisárskeho paláca, ani sa nedostala k panovníkovi. Keď sa Slováci s tou istou žiadosťou obrátili na uhorskú vládu, dostali odmietavú odpoveď, lebo, vraj, o kultúrne potreby Slovákov sa vláda už sama dostatočne postarala. A uhorská vláda roku 1885 naozaj založila v Budapešti „Uhorsko-kráľovský slovenský vzdelávací spolok", ktorý z majetku Matice slovenskej začal vydávať po slovensky písaný časopis „Slovenské noviny", „Vlasť a svet" a „Vlastenecký kalendár", aby s pomocou slovenských časopisov a kníh vychovával Slovákov v maďarskom národnom duchu. Maďarizačná horlivosť nitrianskej Femky išla tak ďaleko, že zakladala detské opatrovne ako maďarizačné prostriedky v slovenských krajoch a podporovala úrady, ktoré slovenské siroty a deti chudobných slovenských rodičov odvádzaly zo Slovenska na Dolnú zem, aby tam v maďarskom prostredí pri väčšom kuse chleba stály sa Maďarmi.

Na Slovensku nielen že nebolo ani jedinej slovenskej strednej školy, ale ani pre slovenčinu nebolo na stredných školách miesta, lebo maďarizácia utvorila zo škôl odnárodňovacie ústavy. Slovenský žiak, ktorý si nepriniesol do školy slovenského národného ducha z rodičovského domu, pri vlasteneckej maďarskej výchove ľahko sa stal odrodilcom. Keď v nižších triedach ešte udával za svoju materinskú reč slovenčinu, vo vyšších triedach pod vplyvom výchovy často i sám sa už hlásil za Maďara. Ak takýto mladý Slovák, pomýlený maďarskou výchovou, nemal potom príležitosť dostať sa do živého styku so slovenským národným životom, alebo sa stal už neprístupným slovenskému národné-

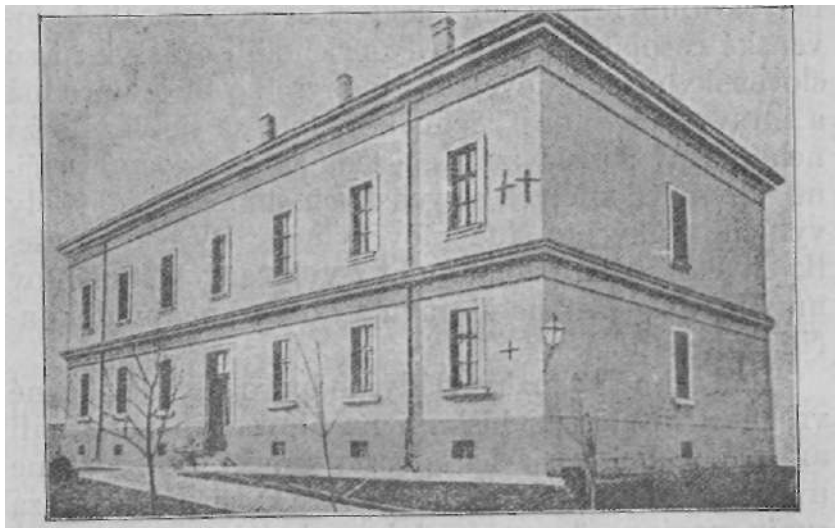

Budova väzenia v Segedíne.
Za oblokom † označeným bol väznený A. Hlinka, za †† označeným Vavro Šrobár.

mu citu, bol pre svoj národ stratený, stal sa odrodilcom a často sa hanbil i za svoju slovenskú matku, znenávidel svoju rodnú reč a poprel i svoj slovenský pôvod. Aby takýto odrodilý inteligent dokázal, že je naozaj Maďar, zmenil i svoje slovenské priezvisko, postavil sa do služieb maďarizácie a pomáhal ubíjať život vlastného národa. Takíto janičiari boli najväčšími nepriateľmi slovenského národa. Len národ, žijúci v otrockej službe cudzích záujmov, môže mať i takýchto poturčených synov.

Ale do maďarských škôl prichádzali i takí slovenskí žiaci, v ktorých sa prebudil národný cit slovenský. Títo študenti cítili nielen lásku k svojej materčine, ale uvedomovali si i svoju povinnosť vzdelávať sa v rodnej reči. Keďže v školách sa slovenčina nepestovala, chceli sa jej venovať doma. Učili sa slovenskú gramatiku, cvičili sa v slohu, čítali slovenské knihy, spievali slovenské pesničky, písali slovenské listy svojim priateľom, niektorí si predplácali i slovenské časopisy, ba niekedy prichodili do styku i so slovenskými národovcami. Hoci všetko to je národná a mravná povinnosť, jednako i toto sa pokladalo za nebezpečný panslavizmus, a teda za dostatočnú príčinu, aby uvedomelých slovenských študentov zo školy vylúčili. Takýchto študentov vylučovali často zo všetkých škôl v Uhorsku. Mnohí z vylúčených študentov museli odchádzať na Moravu a do Česka, aby dokončili svoje štúdiá.

Maďarizačné snahy vlády podporovaly i cirkevné vrchnosti. Katolícki biskupi na Slovensku nepoznali ani reč svojich veriacich a Často vzdelaných, národne uvedomelých slovenských kňazov, ktorí pokladali za svoju povinnosť pracovať i na kultúrnom povznesení slovenského ľudu, prekladali do najchudobnejších krajov na zapadlé fary, aby znemožnili ich národnú prácu. Generálny konvent evanjelickej cirkvi už r. 1882 vypovedal boj proti panslavizmu a zmenil organizáciu ev. cirkvi tak, aby Slováci ani v jednom dištrikte nemali väčšinu.

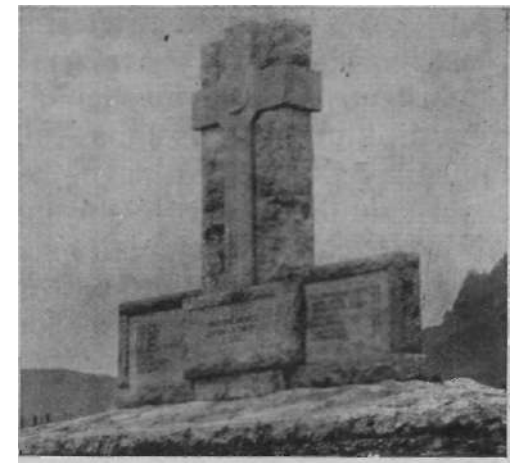
Pomník slovenských martýrov v Černovej.

V týchto smutných časoch národnej poroby mohli slovenskí národovci okriať na augustových slávnostiach, ktoré pokračovaly v tradícii valných shromaždení Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine. Tieto slávnosti usporadúvala Živena spolu s Muzeálnou slovenskou spoločnosťou, ktorú r. 1892 založil obetavý prenčovský farár Andrej Kmeť. Muzeálna slovenská spoločnosť vzala si za úlohu sbierať a opatrovať poklady slovenskej ľudovej kultúry, predhistorické a historické pamiatky zo Slovenska a prírodopisné sbierky. Pri týchto slávnostiach schádzala sa staršia i mladšia generácia slovenských národovcov, aby v osobnom stretnutí našla povzbudenie pre prácu za slovenskú budúcnosť. V rámci augustových slávností usporadovaly sa slovenské divadelné predstavenia a koncerty, vychádzky do prírody, spoločné stolovanie a roku 1887 i prvá výstava slovenských výšiviek a obrazov českého maliara Věšína so slovenskými námetmi.

Slovenskí národovci práve v týchto krušných ro-

koch si uvedomovali početnú malosť a slabosť slovenského národa. A práve z takéhoto pocitu slabosti a opustenosti rástla myšlienka slovanskej spolupatričnosti, ktorá od čias Jána Kollára a Ľudovíta Štúra zapustila na Slovensku pevné korene. Slovenskí národovci netajili toto svoje slovanské cítenie, Vajanský v Národných novinách písal nadšené články o veľkom slovanskom Rusku, ktoré r. 1878 prispelo k oslobodeniu balkánskych Slovanov zpod tureckého jarma, a vzbudzoval i na Slovensku vieru, že Rusko sa postaví aj na obranu ostatných utláčaných slovanských národov. Toto slovanské nadšenie malo v ťažkých slovenských pomeroch veľký význam, lebo dávalo slovenským národovcom aspoň nádej, že i Slováci sa dožijú národnej slobody. Ale toto neskrývané rusofilstvo bolo pre vládne kruhy iba novým dôkazom panslávskeho nebezpečenstva a novou zámienkou pre prenasledovanie slovenských národovcov a pre podlamovanie slovenských národných snažení.

Podobný osud, ako mali Slováci, stíhal i ostatné nemaďarské národy Uhorska, a preto Slováci nadväzovali s nimi styky, aby v úzkej spolupráci mohli čeliť spoločnému nebezpečenstvu maďarizácie. Od roku 1892 začali Slováci pracovať najmä s Rumunmi. Z tejto spolupráce vznikla myšlienka kongresu nemaďarských národov v Uhorsku, ktorý sa sišiel 10. augusta 1895 v Budapešti. Slováci na čele s Dr. Milošom Štefanovičom a Dr. Pavlom Mudroňom prišli na kongres vo veľkom počte. Kongres nemaďarských národov Uhorska mal byť spoločným protestom utláčaných národov proti maďarizačnej politike vlády. Zástupcovia jednotlivých národov (Slovákov, Rumunov a Srbov) žiadali uskutočnenie rovnoprávnosti, nahradenie doterajšieho nespravodlivého volebného poriadku všeobecným, rovným a tajným hlasovacím právom, slobodu tlače a shromažďovania, podporovanie nemaďarských kultúrnych spolkov zo štátnych prostriedkov, a napokon, aby každý nemaďarský národ mal vo vláde svojho ministra, menovaného panovníkom. Na kongrese sa utvoril 12-členový výbor (Slováci mali vo výbore 4 zástupcov), ktorý mal protestovať proti každému novému maďarizačnému pokusu vlády a informovať vzdelaný svet o národnostných pomeroch v Uhorsku. Keď sa Maďari roku 1896 chystali oslavovať tisícročné jubileum svojho príchodu do Podunajska (milenium), výbor nemaďarských národov v osobitnom manifeste sa ohradil proti tomu, aby Maďari pri tejto príležitosti falšovaním historickej skutočnosti dokazovali svetu, že Uhorsko bolo a je štátom maďarským.

O ťažkom živote a utrpení slovenských študentov v maďarských školách píše spisovateľ *Konštantín Čulen* vo svojej knihe *Slovenské študentské tragédie*. Vynikajúci slovenský národovec Andrej Kmeť bol za dlhé roky farárom v Prenčove pri Banskej Štiavnici. Hoci sám žil veľmi chudobne, svojou pracovitosťou a obetavosťou založil Slovenské národné múzeum. Druhý vynikajúci kňaz, Fr. Richard Osvald, účinkoval v chudobnej dedinke Teplej, ale i tam redigoval „Literárne listy", „Kazateľňu" a usilovne pracoval na poli slovenskej literatúry.

Za tú našu slovenčinu.

Príčinou neúspechov slovenského národného hnutia na poli politickom bola predovšetkým okolnosť, že slovenské národné hnutie nemohlo sa opierať o široké vrstvy slovenského ľudu. Za slovenský národ a v mene slovenského národa hovorili vodcovia, ktorí chápali položenie svojho národa, uvedomovali si jeho úlohu, vedeli správne určiť cestu jeho vývinu a cieľ

jeho národných snažení, ba vedeli nájsť i primerané prostriedky, ktorými chceli viesť národ k jeho životným cieľom. Ale za vodcami išla iba skupina národne uvedomelých nadšencov, iba nepatrná časť trojmiliónového slovenského národa, lebo slovenský ľud nemal ešte taký stupeň národného vedomia, aby si vedel uvedomiť svoju príslušnosť k slovenskému národnému celku, aby vedel chápať svoje národné povinnosti a zapojiť sa do národnej práce. Slovenskí národovci sa museli usilovať o to, aby v Slovákoch budili národné uvedomenie a aby zo širokých vrstiev slovenského ľudu vychovali jednotný slovenský národ.

Slovenská politická pasivita, ktorá trvala od roku 1884, nemohla osožiť slovenskému národnému životu, lebo ponechávala slovenský ľud na milosť maďarským politickým stranám. Ale r. 1894 nastala v politických pomeroch uhorských taká zmena, ktorá rozhýbala i politický život na Slovensku. Liberálno-politické prúdy, podporované najmä pomaďarčeným Židovstvom, ktoré nadobúdalo stále väčší vplyv nielen v hospodárskom, ale v celom verejnom živote Uhorska, zasahovaly i do právomoci kresťanských cirkví v otázkach manželských. Uhorský snem prijal také zákony, ktoré umožňovaly nahradiť cirkevný sobáš civilným. Boj proti tomuto pokrokárskemu liberalizmu vzala si do programu nová politická strana, takzvaná Ľudová strana, ktorú založil gróf Ferdinand Zichy. Keďže táto politická strana sľubovala vo svojom programe rovnoprávnosť i nemaďarským národnostiam, vyhovovala i katolíckym i evanjelickým Slovákom, ktorí, verní svojej kresťanskej tradícii, odsudzovali nové cirkevnopolitické zákony a očakávali, že táto kresťanská strana bude svoj program plniť svedomite.

Černová.
Napravo památný kostolík, pred ním hroby slovenských martýrov.

Roku 1896 stal sa ministerským predsedom barón Bánffy. V tom istom roku boly nové voľby do uhorského snemu, v ktorých vystúpila i Ľudová strana. Bánffyho vláda chcela vyhrať za každú cenu, a preto pri voľbách pripustila a podporovala také neprístojnosti, že tieto „bánffyovské voľby" staly sa príkladom odstrašujúcich násilností. Maďarské vládne strany sa vrhly na Ľudovú stranu so všetkou bezohľadnosťou, voličov získavali peniazmi a alkoholom pre svojich kandidátov, prívržencov opozície nepripustili k hlasovaniu a falšovali aj volebné výsledky. V týchto povestných „bánffyovských voľbách" Slováci nekandidovali samostatne, ale podporovali Ľudovú stranu. Slovenskí národovci pod plášťom Ľudovej strany mohli prehovoriť k slovenskému ľudu, dvíhať jeho ducha, prízvukovať i jeho národné práva a uvedomovať ho politicky. Hoci dvaja Slováci, ktorých kandi-

dovala Ľudová strana, pri voľbách prepadli, jednako od týchto volieb začína sa nový slovenský politický pohyb. Slováci znova začínajú veriť, že politický boj o národné práva je potrebný. Roku 1897 začal Anton Bielek vydávať v Turčianskom Sv. Martine „Ľudové noviny", ktoré maly vplývať na široké vrstvy slovenského ľudu.

Roku 1901 i Slovenská národná strana zanechala politickú pasivitu a rozhodla sa vystúpiť pri voľbách. Už pri týchto voľbách sa ukázalo, že Ľudová strana nemyslela s národnostnou rovnoprávnosťou úprimne. Pri voľbách sa dostali do uhorského snemu 4 slovenskí poslanci, ale dvaja z nich pre svoje volebné reči museli ísť na rok do väzenia. I takýto úspech slovenskej politiky pobúril vládne kruhy, ktoré ešte zúrivejšie podporovaly maďarizáciu. Ale ani Slováci neustali. Roku 1903 začal Milan Hodža vydávať v Budapešti „Slovenský týždenník" a Ferdiš Juriga s Dr. Františkom Jehličkom a Antonom Bielkom prevzali „Katolícke noviny", v ktorých vplývali na široké vrstvy slovenského ľudu. Jednako r. 1905 sa dostali do uhorského snemu len dvaja slovenskí poslanci (Fr. Skyčák v Orave a Dr. M. Hodža v Báčke). Príčinou tohto neúspechu bola najmä Ľudová strana, ktorá sa otvorene zriekla svojho národnostného programu. Slováci sa rozhodli ísť svojou vlastnou cestou a slúžiť len svojim národným záujmom.

Roku 1906 nastaly v Uhorsku nové politické zmeny. V tomto roku sa utvorila koaličná vláda, na čele ktorej stál ministerský predseda Alexander Wekerle. Ministrom školstva sa stal gróf Albert Apponyi. Keď vláda vypísala nové voľby do snemu, slovenské časopisy vyvinuly silnú agitáciu, aby voľby priniesly slovenskému politickému hnutiu čím väčší úspech. Slovenský volebný program vyjadrovalo heslo *„Za tú našu slovenčinu",* ktoré v boji proti násilnej maďarizácii zdôrazňovalo obranu slovenčiny. Redaktor Anton Bielek vydal aj osobitnú brošúru pod týmto názvom, aby sa toto heslo stalo programom každého uvedomelého Slováka. Voľby priniesly Slovákom úspech, lebo do uhorského snemu prišlo 7 slovenských poslancov (Fr. Skyčák v Orave, Dr. Fr. Jehlička v Pezinku, Dr. Pavol Blaho v Mor. Sv. Jáne, Ferdiš Juriga v Stupave, Dr. Milan Hodža v Báčke a M. Bella v Lipt. Sv. Mikuláši). Po týchto voľbách maly nemaďarské národy v uhorskom sneme 25 poslancov a utvorily spoločný národnostný klub, ktorého predsedom sa stal rumunský poslanec Teodor Mihali a tajomníkom Dr. Milan Hodža.

Spisovateľ Björnstjerne Björnson, obranca Slovákov.

Ale tento volebný úspech neznamenal ešte nijaký úspech pre slovenský národný život. Práve naopak, i taký úspech, keď miesto 50 slovenských poslancov sa dostali do uhorského snemu 7, bol príčinou, že proti Slovákom sa začalo postupovať s novou bezohľadnosťou. Poslanec Ferdiš Juriga za svoje dva články dostal 2 roky väzenia a 1200 korún pokuty. Ale zúrivosť nepriateľov slovenského života vyvŕšila sa najmä na Andrejovi Hlinkovi, ktorý ako ružomberský farár viedol neohrozený boj za národné, kultúrne a hospodárske práva slovenského národa proti jeho vykorisťovateľom a pred voľbami agitoval za Dr. V. Šrobára. An-

dreja Hlinku bolo treba znemožniť, lebo jeho neúnavná pracovitosť a jeho neohrozenosť v boji dávaly slovenskému národnému pohybu nového ducha a novú odvahu. Hoci Andrej Hlinka bol kňazom príkladného, počestného života a vo svojom povolaní vynikal mimoriadnou horlivosťou, spišský biskup Alexander Párvy (nazvaný v slovenských novinách Alexandrom Hrozným) suspendoval Hlinku od vykonávania kňazského úradu. Ale nebolo dosť, že tohto veľkého slovenského bojovníka odsúdila a nevinne potrestala cirkevná vrchnosť, už 6. decembra 1906 stál Andrej Hlinka pred ružomberským súdom, ktorý Hlinku odsúdil na 2 roky väzenia a vysokú peňažitú pokutu. Ale A. Hlinku ani tieto tresty nezlomily.

Pred nastúpením trestu Andrej Hlinka mohol sa pohybovať na slobode, a keďže ako suspendovaný kňaz nemohol vykonávať svoje farárske povinnosti, odišiel na Moravu a do Česka, aby prednášal o strašnom utrpení Slovákov. Na Morave sa dozvedel, že 27. októbra 1907 stala sa jeho rodná obec Černová javiskom hroznej tragédie, pri ktorej maďarskí žandári zastrelili 15 Slovákov a mnohých ťažko zranili.

Andrej Hlinka ako ružomberský farár chcel vo svojom rodisku, v Černovej, ktorá patrila k ružomberskej farnosti, vybudovať kostol, aby jeho rodáci pri plnení svojich náboženských povinností nemuseli konať dlhú cestu do Ružomberka. Zbožní a národne uvedomelí Černovania i pri svojej chudobe prinášali veľké obete, aby s pomocou svojho rodáka postavili vo svojej obci dom boží. Keď bol kostol hotový, Černovania chceli, aby posviacku nového kostola so súhlasom spišského biskupa vykonal sám Andrej Hlinka. Keďže Andrej Hlinka ako suspendovaný kňaz nemohol kostol vysvätiť, cirkevná i svetská vrchnosť chcela sa postarať, aby sa posviacka vykonala za Hlinkovej neprítomnosti. Ale verní Černovania boli odhodlaní čakať s posviackou kostola dotiaľ, kým A. Hlinka bude od nespravodlivého cirkevného trestu oslobodený, a preto prosili, aby sa posviacka odložila. No vrchnosti si zaumienily, že posviacku vykoná hoci pri asistencii žandárov a vojska iný kňaz. Černovania neustúpili, a keď slúžny a kňazi 27. októbra 1907 prišli na kočoch do Černovej, chlapi zastali pánom cestu a chytili kone, aby pánov ešte raz požiadali o odklad posviacky. Na to maďarský slúžny dal žandárom rozkaz, aby vystrelili do ľudu. Žandári rozkaz splnili, 50 výstrelov zahrmelo a 13 Černovanov padlo na zem. Dvaja umreli v nemocnici a mnohí boli ťažko zranení. 55 Černovanov obžalovali zo vzbury proti vrchnosti a 40 z nich odsúdili spolu na 37 rokov väzenia.

Táto krvavá posviacka černovského kostola našla silnú ozvenu po celom Slovensku. Poslanec Dr. M. Hodža už 30. októbra chcel v uhorskom sneme hovoriť o krvavých udalostiach v Černovej, ale maďarskí a židovskí poslanci ho umlčali a všetku vinu za nevinné slovenské životy zvaľovali na slovenských buričov. Minister vnútra sľúbil, že vec dá prísne vyšetriť, ale vinníci sa hľadali tam, kde ich nebolo.

Černovská tragédia bola krvavým výkričníkom, ktorý upozorňoval na nezdravé národnostné pomery v Uhorsku a na ujarmenie slovenského národa. Pretože streľba pri posviacke kostola je vec neobvyklá, černovská udalosť vzbudila veľký záujem v celom kultúrnom svete a našla ohlas v celej európskej tlači. Anglický učenec Seton Watson (Scotus Viator) napísal veľkú knihu „Národnostná otázka v Uhrách", ktorú ozdobil fotografiou Andreja Hlinku, a slávny nórsky spisovateľ Bjôrnstjerne Bjôrnson ozval sa na obranu utláčaného slovenského národa.

Andrej Hlinka pokračoval vo svojich prednáškach. Prednášal v Prahe, ktorá oslavovala Andreja Hlinku ako veľkého bojovníka a mučeníka za slovenské práva, vo Viedni, kde predseda snemu vyslovil poľutovanie nad černovskou tragédiou. Napokon 30. novembra 1907 nastúpil svoj trest v Segedíne. Do žalára

odchádzal s vedomím svojej neviny a s pevnou vierou v krajšiu budúcnosť slovenského národa, ktorú vyjadril slovami: *„Ešte pravda nadarmo nikdy netrpela, nebude nadarmo trpieť ani pravda naša slovenská!"* V máji roku 1908 dostal Hlinka za svoje novinárske články ešte pol druha roka väzenia. Ale Hlinka ani v žalári neprestal pracovať: prekladal Písmo sv. do slovenčiny. Hoci biskup Párvy podal na Andreja Hlinku ťažkú obžalobu do Ríma, v Ríme uznali Hlinkovu nevinu a spišský biskup po troch rokoch musel suspendovanie odvolať. 23. februára 1910 opustil Hlinka i väzenie, aby po zotavení mohol pokračovať v práci za svoj národ.

Medzitým slovenský národný život sa dostal do nových ťažkostí. Slovenskí poslanci v sneme nemali jasný program a v dusnej atmosfére uhorského snemu ťažko im bolo biť sa za slovenskú vec. Slovenské noviny podliehaly cenzúre a ich redaktori často stávali pred súdom, odkiaľ putovali do väzenia. Maďarizácia sa stupňovala, lebo minister školstva gróf Albert Apponyi sa postaral o také školské zákony, ktoré obmedzily právomoc cirkvi v školských otázkach, vytisly slovenčinu i z cirkevných ľudových škôl a smerovaly k rýchlemu pomaďarčeniu Uhorska. Slovenský národ nemal prostriedkov, aby tieto útoky na svoje bytie mohol úspešne odrážať.

Roku 1910 boly zasa voľby do uhorského snemu. Slovenská inteligencia strácala odvahu a chuť do politických bojov a Maďari v boji proti nemaďarským národnostiam neštítili sa nijakých prostriedkov. Do snemu sa dostali iba traja slovenskí poslanci (Fr. Skyčák, Dr. P. Blaho a F. Juriga). 28. júna 1911 slovenská deputácia, ktorej členmi okrem slovenských poslancov boli Dr. M. Hodža a Dr. Pavol Mudroň, predložila ministerskému predsedovi Khuenovi-Hédervárymu memorandum slovenských žiadostí, ale ani toto zakročenie nemalo nijakého účinku. Maďarizácia mohla bez prekážok pokračovať vo svojom skazonosnom diele.

Roku 1913 Andrej Hlinka sa pokúsil založiť samostatnú Slovenskú ľudovú stranu, ale už nebolo času, aby mohla rozvinúť svoju činnosť. Roku 1914 Matúš Dula, ktorý po smrti Pavla Mudroňa stal sa predsedom Slovenskej národnej strany, usiloval sa utvoriť Slovenskú národnú radu, ktorá by sjednocovala všetky slovenské politické smery a strážila nad záujmami slovenského národa, ale o krátky čas sa rozzúril požiar svetovej vojny.

Dôkladný životopis *Andreja Hlinku* napísal *Karol Sidor.* Ten istý vydal aj menšiu knižku o *Černovej.* Divadelnú hru *Černová* napísal *Joz. Hollý,* ale táto knižočka musela vyjsť v Amerike. Na spoločnom hrobe černovských mučeníkov stojí veľký kríž, ktorý znázorňuje veľkosť utrpenia slovenského národa.

Slováci v Amerike.

Slovensko odpradávna bolo vlasťou slovenského národa a Slováci za dlhé storočia obrábali zem svojich predkov, aby si na tomto kuse zeme pod Tatrami zabezpečili budúcnosť. Slováci vždy vynikali neobyčajnou pracovitosťou, boli zvyknutí na ťažkú robotu a tvrdý život a mali skromné životné požiadavky, ale Slovensko ani tak nemohlo uživiť všetkých príslušníkov slovenského národa, lebo pre politické osudy slovenského územia veľká časť prírodného bohatstva našej vlasti dostala sa do neslovenských rúk a slúžila cudzincom. Okrem toho rozličné pohromy, ktoré stí-

Robotnícke byty v USA.
Na ľavom obrázku biedna továrenská kolónia, v ktorej mnohí Slováci začínali. Na pravom pohodlné rodinné domky slovenské, na ktoré sa Slováci zmohli prácou.

haly územie našej domoviny, ožobračovaly slovenský ľud tak, že Slováci už od 17. storočia sa museli sťahovať do sveta. Zpočiatku opúšťali svoju domovinu iba jednotlivci a menšie skupiny z horských krajov stredného Slovenska. Boli to turčianski olejkári a šafraníci, ktorí roznášali svoje domáce výrobky po celej východnej Európe, prednej Ázii a na svojich kupeckých cestách po Sibíri zatúlali sa až k brehom Tichého oceána. Z týchto olejkárov a šafraníkov stali sa podnikaví kupci, ktorí od 19. storočia si zakladali najmä v Rusku, Rumunsku, Bulharsku a v Sibíri samostatné obchody, v ktorých zamestnávali svojich krajanov a zásobovali svojím tovarom i najzapadlejšie kraje. Takéto slovenské obchodné domy založili Turčania vo Varšave, Grodne, Vilne, Smolensku, Odese, Moskve, Irkutsku, Čite, v mnohých menších ruských mestách, potom v Bukurešti, Sofii a inde. Títo slovenskí kupci sa naučili rozličné veci, ale v cudzom svete si uvedomili svoju slovenskosť a v Rusku nadobudli i slovanské cítenie, takže sa stávali z nich uvedomelí slovenskí národovci, ktorí udržiavali styk so svojou domovinou a podporovali slovenský národný život. Oravskí pláteníci a pohronskí čipkári predávali svoje výrobky nielen po celom Uhorsku, ale po všetkých krajinách strednej Európy a prinášali zárobky do svojich chudobných rodných dedín. Trenčianski sklári a drotári boli známi po všetkých končinách strednej Európy, vynikali nielen svedomitosťou v práci. ale i statočnosťou a svoj skromný zárobok posielali alebo prinášali domov, aby zlepšili životné podmienky svojej rodiny. Podnikavejší drotári sa osadzovali i v cudzine, v Nemecku (vo Viedni, v Štajerskom Hradci) a v Rusku (v Petrohrade, v Moskve) si vybudovali veľké dielne a svoj tovar roznášali po mestách a dedinách.

Od 18. storočia, keď bolo treba kolonizovať a hospodársky reštaurovať kraje stredného a južného Uhorska, spustošené Turkami, chudobný slovenský ľud sa sťahoval do týchto končín. Slovenskí kolonisti osadzovali sa v okolí Ostrihoma, Budapešti a za Dunajom, kde v týchto časoch vzniklo mnoho nových slovenských osád. R. 1718—20 osadili sa slovenskí vysťahovalci vo veľkom počte v Čabe, odkiaľ sa sťahovali do Sarvaša a Slovenského Komlóša. Neskoršie zaplavili Níreďházu a jej široké okolie. Ale súčasne a najmä v druhej polovici 18. storočia sťahovali sa i do vyľudnených krajov južného Uhorska a do Sedmohradského Rudohoria. Takto sa rozšírili Slováci po celom Uhorsku, utvorili celé skupiny nových slovenských osád a svojou pracovitosťou pomáhali hospodársky zveľaďovať uhorský štát. Toto slovenské vysťahovalectvo dalo vznik slovenským osadám v Ma-

ďarsku, Rumunsku, Srbsku, Chorvátsku a v Bulharsku, kde slovenskí roľníci a robotníci svojou usilovnosťou založili svoj nový domov a odolávali vplyvu cudzieho prostredia. Slováci, osadení v Báčke a v Banáte, zúčastňovali sa na všetkých národných pohyboch slovenských, udržiavali stály styk so Slovenskom a aj vo svojej novej vlasti si vedeli utvoriť podmienky vlastného kultúrneho života. Slovenskí zeleninári zo Záhoria vozili svoje výrobky do Viedne, kde sa po čase osadzovali a podnikavejší z nich založili si tu samostatné obchody. Mnohí z nich sa v hlavnom meste Rakúska ponemčili, ale ešte i dnes žije vo Viedni niekoľko tisíc Slovákov.

Ale najväčší význam v slovenskom národnom živote malo sťahovanie sa Slovákov do Amerikv. Prví slovenskí vysťahovalci do Ameriky boli niekoľkí slovenskí drotári, ktorí už r. 1840 odvážili sa na ďalekú cestu za more a osadili sa vo Filadelfii. V druhej polovici 19. storočia prichádzaly do Ameriky skupiny robotníkov, ktorí pochádzali z východného Slovenska. Keď veľká časť slovenskej pôdy sa dostala do rúk židovských prenájomcov, ktorí bezohľadne vykorisťovali slovenský pracujúci ľud, do Ameriky sa sťahovaly celé prúdy Slovákov zo všetkých krajov Slovenska. Slovenský národ, vydaný na nemilosť maďarizácii, strácal svoj prirodzený prírastok pod Tatrami a týmto odplyvom slovenskej krvi oslaboval svoje životné postavenie vo svojej starej vlasti. Význam slovenskej emigrácie, do zámoria bol i v tom, že Slováci na pôde slobodnej Ameriky nachádzali nové podmienky svojho života, ktoré im umožnily vybudovať živý a úzky styk medzi slovenskou Amerikou a Slovenskom.

Do Ameriky sa sťahovali zpočiatku iba slovenskí

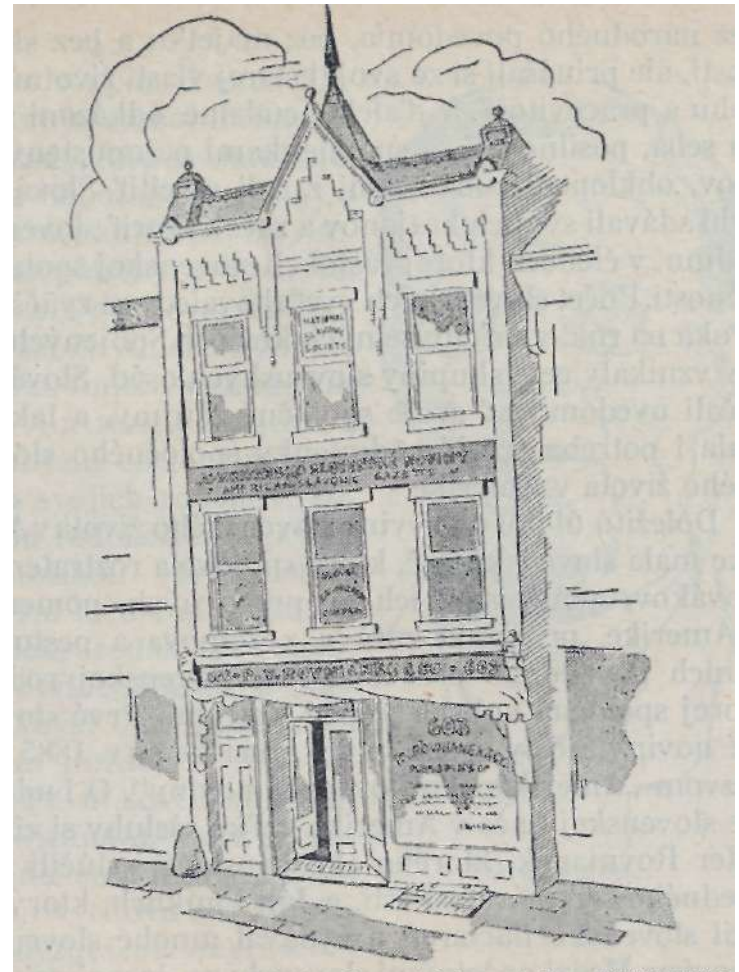

Prvá budova „Amerikánsko-slovenských novín" v Pittsburghu

robotníci a roľníci, ktorí v ďalekom svete bez znalosti cudzej reči museli sa prebíjať cez veľké ťažkosti. Slováci sa osadzovali najmä vo východnej časti Spojených štátov, kde pracovali ako baníci a továrenskí robotníci. O prvých slovenských vysťahovalcoch v Amerike nemal sa kto starať, ale onedlho sa začali starať o seba sami. Slovenskí vysťahovalci prichádzali do Ameriky

bez národného povedomia, bez majetku a bez skúseností, ale prinášali si zo svojej starej vlasti životnú odvahu a pracovitosť. V ďalekej cudzine, odkázaní sami na seba, posilňovali sa spomienkami na opustený domov, obklopení cudzincami začali sa cítiť Slovákmi, vyhľadávali svojich krajanov a začali tvoriť slovenskú rodinu, v členoch ktorej rástol cit slovenskej spolupatričnosti. Počet slovenských vysťahovalcov sa zväčšoval s roka na rok, v priemyselných krajoch Spojených štátov vznikaly celé skupiny slovenských osád, Slováci si začali uvedomovať svoje spoločné záujmy, a tak nastala i potreba tvoriť podmienky spoločného slovenského života v Amerike.

Dôležitú úlohu vo vývine slovenského života v Amerike mala slovenská tlač, ktorá spojovala roztratených Slovákov, poučovala ich o pracovných pomeroch v Amerike, prinášala zprávy z domova a pestovala v nich povedomie príslušnosti k slovenskej rodine, ktorej spoločná kolíska je pod Tatrami. Prvé slovenské noviny začaly vychádzať v Amerike už r. 1885 pod názvom „Amerikánsko-slovenské noviny". O budovanie slovenskej tlače v Amerike veľké zásluhy si získal Peter Rovnianek, ktorého ako pansláva vylúčili z ústredného seminára v Pešti, a Ján Pankúch, ktorý založil slovenskú tlačiareň a vydával mnohé slovenské časopisy. Medzi početnými slovenskými časopismi najväčší význam mal „Slovák v Amerike" (od roku 1889) a „Jednota" (od roku 1891), ktoré vychodia podnes.

Ale najvýznamnejším činiteľom v živote amerických Slovákov bola cirkev. Slováci, vychovaní vo viere svojich otcov, ani v cudzom svete nemohli žiť bez kostola. Všade, kde žil väčší počet Slovákov, vznikla cirkevná osada, Slováci z vlastných obetí si vybudovali kostol, platili svojho duchovného a utvorili pevné stredisko svojho života. Slovenský kňaz bol dušou celej osady, lebo sa staral nielen o náboženské, ale aj o národné, kultúrne, ba i sociálne potreby svojich veriacich. Prví slovenskí kňazi prišli do Ameriky zo Slovenska, mnohí vyštudovali už v Amerike, ale i jedni i druhí boli obetavými vodcami svojich rodákov. Hlbokou rodoláskou a priam apoštolskou horlivosťou vynikal medzi nimi Štefan Furdek, rodák z Oravy, ktorý od r. 1882 za 32 roky účinkoval v Clevelande. Štefan Furdek r. 1889 založil Prvú slovenskú katolícku jednotu, ktorá sa starala nielen o mravnú a národnú výchovu a o kultúrne povznesenie amerických Slovákov, ale vzala si do programu i sociálne poistenie slovenských vysťahovalcov. Podľa vzoru tejto organizácie, ktorá sa stala najväčším slovenským spolkom v Amerike a hrala významnú úlohu v živote našich krajanov, vzniklo ešte niekoľko iných slovenských spolkov s podobnou úlohou. Slovenská tlač, slovenské kostoly a slovenské spolky vychovaly z amerických Slovákov uvedomelých a sebavedomých členov slovenského národa.

Štefan Furdek,
buditeľ amerických Slovákov.

Pri výstavných slovenských kostoloch a farách

vznikaly i krásne slovenské školy, aby sa slovenské deti vzdelávaly a vychovávaly v takom duchu, ktorý by i mladé slovenské pokolenie zachránil pre slovenský život v Amerike. Slovenskí katolícki kňazi so súhlasom pápežskej stolice založili osobitnú slovenskú rehoľu sestier sv. Cyrila a Metoda, ktorej sverili výchovu slovenskej mládeže.

Slovenský robotník žil v Amerike v takých pomeroch, že mohol uplatniť všetky svoje schopnosti a zo svojho zárobku živiť nielen seba, ale i svoju rodinu v starej vlasti. Slováci posielali svoje úspory domov a podporovali tak vzrast hospodárskeho blahobytu Slovákov na Slovensku. Svojim príbuzným posielali slovenské časopisy, ktoré otvorene a smelo písaly o krivdách, ktoré ubíjaly slovenský národný život v Uhorsku. Takto sa posilňovalo slovenské národné povedomie i na Slovensku. Keď sa zo slobodnej Ameriky vrátili do svojich rodných dedín, stali sa priekopníkmi slovenských národných pohybov medzi svojimi rodákmi, lebo okrem majetku si prinášali z Ameriky nové schopnosti, organizačné skúsenosti, a predovšetkým národné sebavedomie.

Časom prichádzali do Ameriky aj vzdelaní Slováci, ktorí pre svoje národné presvedčenie museli opustiť svoju vlasť. Medzi nich patrí i tajovský rodák, kňaz banskobystrického biskupstva Jozef Murgaš, ktorý sa r. 1896 stal farárom vo Wilkes Barre. Jozef Murgaš bol nielen neohrozeným slovenským národovcom, ale i vynikajúcim maliarom a technickým vynálezcom, ktorý na svojej americkej fare ešte pred Marconim robil pokusy s rádiotelegrafickým vysielaním a získal si svetové meno. Takto sa dostal do Spojených štátov amerických i slovenský spisovateľ Gustáv Maršall-Petrovský, učiteľ Ignác Gessay a Karol Salva, neskor-

Propagačná hlavička z americkoslovenských novín na podporu slovenského školstva.

šie redaktor Anton Bielek, nadšený národovec, farár Jozef Martinček a iní, ktorých prenasledovala uhorská vláda. Vynikajúci slovenskí pracovníci vyrástli i v Amerike, ako šarišský Slovák Michal Bosák, ktorý z obyčajného baníka vlastnou usilovnosťou sa stal podnikavým bankárom, ktorý vybudoval v Amerike veľký peňažný ústav a ako najbohatší Slovák stal sa i horlivým podporovateľom slovenských národných snažení. Bez vyššieho vzdelania prišiel do Ameriky aj Albert Mamatey, pôvodom z Turca, ktorý svojou húževnatosťou dosiahol, že ako vynikajúci technický odborník stal sa správcom dielní vysokej školy technickej v Pittsburghu.

Slovenskí národovci, ktorí stáli na čele slovenského života v Amerike, chceli v demokratickej Amerike po-

Michal Bosák,
americkoslovenský bankár a národovec,
rodák zo Šariša.

kračovať v tej kultúrnej a osvetovej práci, ktorú na Slovensku znemožnila maďarizačná politika uhorskej vlády. Pod vedením Štefana Furdeka už roku 1893 založili v Amerike Maticu slovenskú, ktorá v duchu zatvorenej Matice mala byť ohniskom národného života našich krajanov a zároveň podporovateľkou kultúrnych podnikov v starom kraji. Roku 1899 poslali americkí Slováci uhorskej vláde memorandum, v ktorom porovnávali život Slovákov v Amerike a na Slovensku a žiadali, aby vláda prestala prenasledovať slovenských národovcov. Uhorská vláda nevyhovela žiadosti amerických Slovákov, ale začala si veľmi pozorne všímať slovenský život v Amerike, postarala sa o to, aby do Ameriky prišli i maďarónski kňazi, a začala vydávať po slovensky písané časopisy mad'arónskeho ducha i pre slovenských vysťahovalcov. Medzi americkými Maďarmi a Slovákmi vznikaly spory, v ktorých sa upevňovalo národné sebavedomie Slovákov. Toto národné sebavedomie Slovákov sa ukázalo r. 1902, keď americkí Maďari chceli Ľudovítovi Kossuthovi postaviť sochu na najkrajšom námestí v Clevelande, kde žilo okrem veľkého počtu Slovákov i mnoho iných Slovanov. Americkí Slováci vysvetlili v tlači, akú úlohu mal Kossuth vo vývine národnostných po-

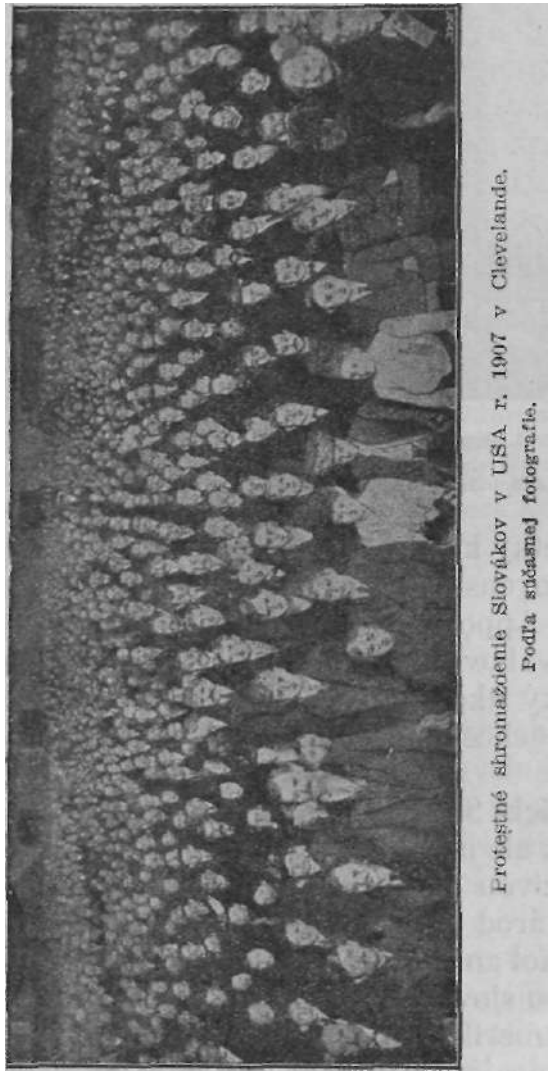

Protestné shromaždenie Slovákov v USA r. 1907 v Clevelande.
Podľa súčasnej fotografie.

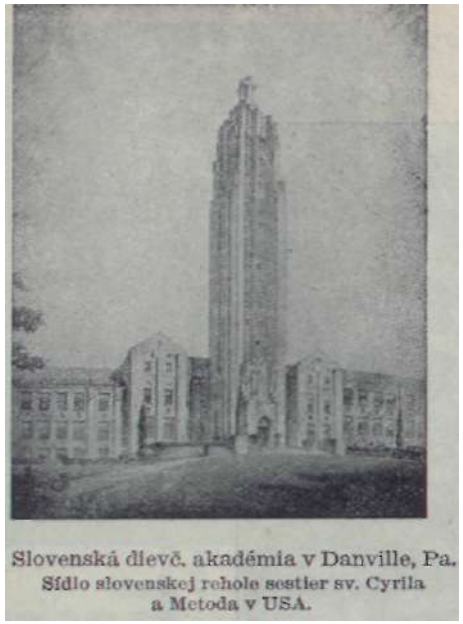
Slovenská dievč. akadémia v Danville, Pa.
Sídlo slovenskej rehole sestier sv. Cyrila a Metoda v USA.

merov v Uhorsku, a dosiahli, že pre túto sochu sa muselo nájsť skromnejšie miesto. Podobne vystúpili americkí Slováci proti gr. Albertovi Apponyimu, ktorý na čele početnej maďarskej delegácie prišiel roku 1904 do Ameriky na kongres medziparlamentnej únie. Slovenskí národovci vydali memorandum v niekoľkých svetových rečiach, v ktorom uviedli všetky krivdy, ktorých sa uhorská vláda dopustila na slovenskom národe, a žiadali, aby tieto krivdy prestaly. Apponyi odpovedal na tento krok amerických Slovákov tak, že o krátky čas po svojom návrate z Ameriky ako minister školstva novými školskými zákonmi chcel urýchliť úplné pomaďarčenie Slovákov.

Americkí Slováci boli vernými občanmi svojej novej vlasti, ale nezabúdali ani na svoju starú vlasť, lebo cítili sa živou čiastkou slovenského národa. Keď slovenský národ pod Tatrami žil v takých pomeroch, že sa nemohol ani brániť proti nespravodlivosti a krivde, na obranu slovenských národných práv ozvala sa slovenská Amerika. Keď r. 1906 slovenskí národovci na čele s Andrejom Hlinkom dostali sa do väzenia, americkí Slováci pod heslom „Za tú našu slovenčinu" začali sbierku na podporovanie slovenského národného pohybu, svolávali protestné shromaždenia proti postupu uhorskej vlády, o Hlinkovom procese vydali osobitnú brošúru a na veľkom slovenskom shromaždení 26. mája 1907 v Clevelande založili Slovenskú ligu, ktorá sa mala starať o mravné a hmotné podporovanie všetkých slovenských politických snažení. Slovenská liga, ktorej prvým predsedom sa stal Štefan Furdek, svedomité plnila svoju úlohu a získala si veľké zásluhy najmä svojou činnosťou za svetovej vojny.

O amerických Slovákoch vydal knihu pod názvom *Slováci v Amerike* Konštantín Čulen. Ó živote a osudoch našich amerických bratov poučuje kniha J. C. Hronského *Gesta slovenskou Amerikou.* R. 1935—1936 navštívila osobitná delegácia Matice slovenskej našich bratov v Amerike a doniesla zo svojej cesty krásny film *Od Niagary po Misisipi,* v ktorom predstavuje sa život našich amerických rodákov. Delegácia Spolku sv. Vojtecha navštívila Slovákov v Amerike niekoľko ráz. Jednu z takýchto ciest opisuje kniha Dr. Karola Kôrpera *Z Bratislavy do Chicaga.*

Svetová vojna.

Svetová vojna bola výsledkom všeobecného medzinárodného napätia, ktoré už od niekoľkých desaťročí rozdeľovalo veľké európske štáty na dva nepriateľské tábory, Trojspolok (Rakúsko-Uhorsko, Nemecko; Taliansko) a Dohodu (Francúzsko, Anglicko a Rusko), ktoré zápasily o politickú moc v Európe a o hospodársku prevahu vo svete. Toto napätie, sprevádzané horúčkovitým zbrojením na obidvoch stranách, s roka na rok vzrastalo, takže postačila malá iskra, aby vznikol veľký požiar. Takouto iskrou stalo sa zavraždenie rakúsko-uhorského následníka trónu Františka Ferdinanda 28. júna 1914 v Sarajeve.

Slovenský národ, ktorého jediným cieľom bolo žiť slobodne a v pokoji pod Tatrami, ocitol sa vo víre svetovej vojny. Slováci opúšťali svoje rodiny, aby v rakúsko-uhorskom vojsku bojovali za štát, ktorý im nedožičil národnej slobody, a umierali za kráľa, ktorý ich nepoznal. Desaťtisíce zdravých slovenských chlapov odchádzalo na front bojovať a umierať za cudzie záujmy, za mocenské záujmy svojich utláčateľov. A bojovali a umierali statočne, lebo ich viazala vojenská prísaha, ktorú nechceli rušiť, lebo boli presvedčení, že bojujú predovšetkým za svoje rodné dediny a svoje slovenské rodiny, ktoré sa modlia za ich návrat. Verili, že vojna sa o krátky čas skončí.

V prvých rokoch svetovej vojny vyhasly i tie slabé vatry slovenského národného života, ktoré s napätím všetkých síl udržiavali obetiví slovenskí národovci. Mnohí zo slovenských národovcov odišli na front, a na Slovensku nemal ich kto nahradiť. Tých, čo nemohli konať vojenskú službu, postavili pod prísny policajný dozor, a tých, čo boli najviac podozriví ako nebezpeční panslávi, hneď na začiatku vojny uvrhli do väzenia. Mimoriadne vojnové opatrenia znemožnily každý národný pohyb a odvážni slovenskí národovci, pokladaní za vlastizradcov, za svoju horlivosť dostali sa pred vojenský súd. Donovalský farár Jozef Kačka, pretože svojich farníkov, odchodiacich na front, poučoval, ako sa majú ako Slováci správať, a pretože svojich chudobných veriacich odrádzal od upisovania vojnovej pôžičky, len že sa nedostal na šibenicu a vojenský súd odsúdil ho na 15 rokov ťažkého žalára. Slovenskí vojaci krvácali na bojištiach, slovenské dediny žily v biede, ktorá vplyvom rekvirácií stále rástla, slovenskí národovci žili pod stálym policajným dozorom, alebo sedeli vo väzeniach a slovenské noviny musely

Generál Milan Rastislav Stefánik.
(* 21. júna 1880 v Košariskách — † 4. mája 1919 pri Vajnoroch.)

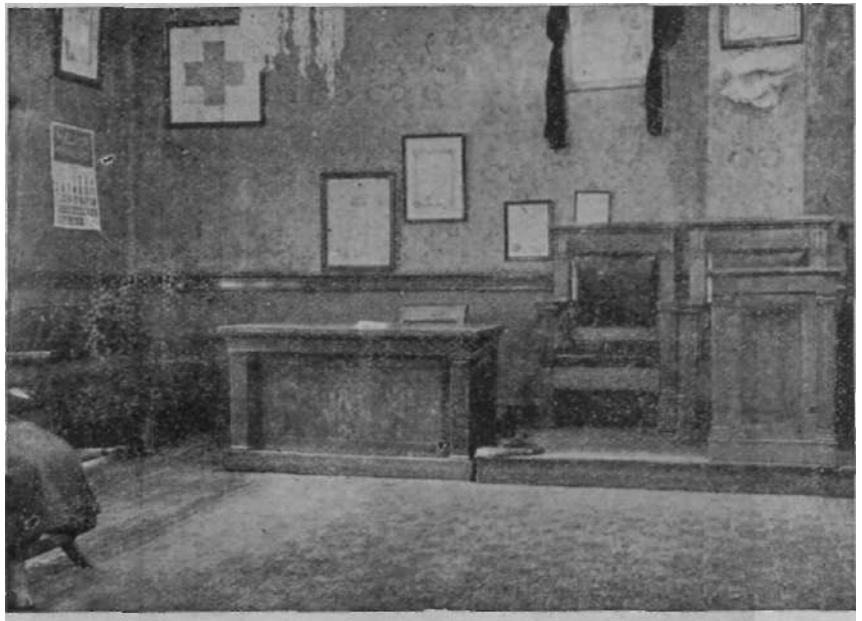

Stôl Pittsburghskej dohody.
Na tomto stole v sieni Mose Temple podpísal dohodu T. G. Masaryk.
Tlačené z pôvodného štočka z USA.

písať vo vlasteneckom duchu a budiť v ubitom národe vieru vo víťazstvo rakúsko-uhorských zbraní.

Ale práve v tých časoch, keď svetová vojna ubila celý slovenský národný život a znemožnila, aby sa slovenskí národovci doma ozvali v mene svojho národa, nadišla príležitosť, aby sa ozvali Slováci, žijúci za hranicami uhorského štátu. Títo zahraniční Slováci, ktorí v cudzom svete uvedomili si svoju príslušnosť k slovenskému národu a ďaleko od svojho domova neprestávali milovať svoju slovenskú vlasť, pochopili, že prišiel čas, aby splnili svoju historickú úlohu v dejinnom vývine slovenského národa. V cudzom svete, kam nezasiahla moc uhorskej vlády, neraz si pripomenuli, ako v Budapešti odmietali všetky spravodlivé požiadavky slovenského národa a znemožňovali každý slovenský pokus o čestnú dohodu s Maďarmi, a preto teraz vypovedali otvorený boj proti Uhorsku, aby svoj národ oslobodili zpod nadvlády Maďarov.

Tomáš G. Masaryk,
prezident republiky Česko-Slovenskej
a pôvodca Pittsburghskej dohody.

Je len prirodzené, že zahraniční Slováci hneď od počiatku svojej akcie proti Uhorsku spojovali sa s tými, ktori mali podobný cieľ, predovšetkým s Čechmi, ktorí pod vedením T. G. Masaryka začali odboj proti Rakúsku. Spolupráca Slovákov s Čechmi v zahraničnom odboji smerovala k tomu, aby si slovenský národ zaistil svoj samobytný národný vývin.

Prví sa ozvali Slováci, ktorí už dávno pred svetovou vojnou osadili sa v Rusku, kde vo všetkých väčších mestách mali svoje obchody. Varšavskí Slováci už 17. augusta 1914 uverejnili prejav, v ktorom žiadajú rozbitie habsburskej monarchie. Zástupcovia Slovákov a Čechov v Rusku už v prvých dňoch vojny navštívili cára Mikuláša II. a informovali ho o národnostných pomeroch v Rakúsko-Uhorsku. Už vtedy sa hovorilo o samostatnom česko-slovenskom kráľovstve, na čele ktorého by stál niektorý člen panovníckeho rodu Romanovcov. Ruský cár na osobitnej audiencii prijal zástupcu Slovákov Jozefa Országha, ktorý ho

informoval o ťažkom osude slovenského národa v Uhorsku. Slováci a Česi v Rusku už od začiatku vojny dobrovoľne vstupovali do vojska a utvorili tzv. Českú družinu, ktorá sa stala základom samostatného česko-slovenského vojska v Rusku.

Druhé ohnisko česko-slovenského zahraničného odboja vzniklo vo Francúzsku. V Paríži vo februári 1916 utvorila sa Národná rada česko-slovenská, ktorá organizovala túto revolučnú činnosť a dávala odboju pevný smer. Národná rada vznikla na naliehanie mladého slovenského učenca Dr. Milana Rastislava Štefánika, ktorý už od predvojnových rokov žil vo Francúzsku a mal styky s predstaviteľmi verejného života. Predsedom Národnej rady stal sa profesor T. G. Masaryk, tajomníkom Dr. Eduard Beneš a podpredsedom Dr. Milan Rastislav Štefánik. Neskoršie založila Národná rada svoje odbočky i v Rusku, v Spojených štátoch severoamerických a v Taliansku. Aby diplomatická a politická činnosť Národnej rady mala väčšiu váhu, bolo treba organizovať i česko-slovenské vojsko, ktoré so zbraňou v ruke postavilo by sa za program zahraničnej revolúcie. Významnú úlohu v tejto revolučnej práci mal Štefánik, ktorý svojimi známosťami, svojou spoločenskou kultúrou a celou svojou osobnosťou

Plakát z r. 1914—18, verbujúci amerických Slovákov.

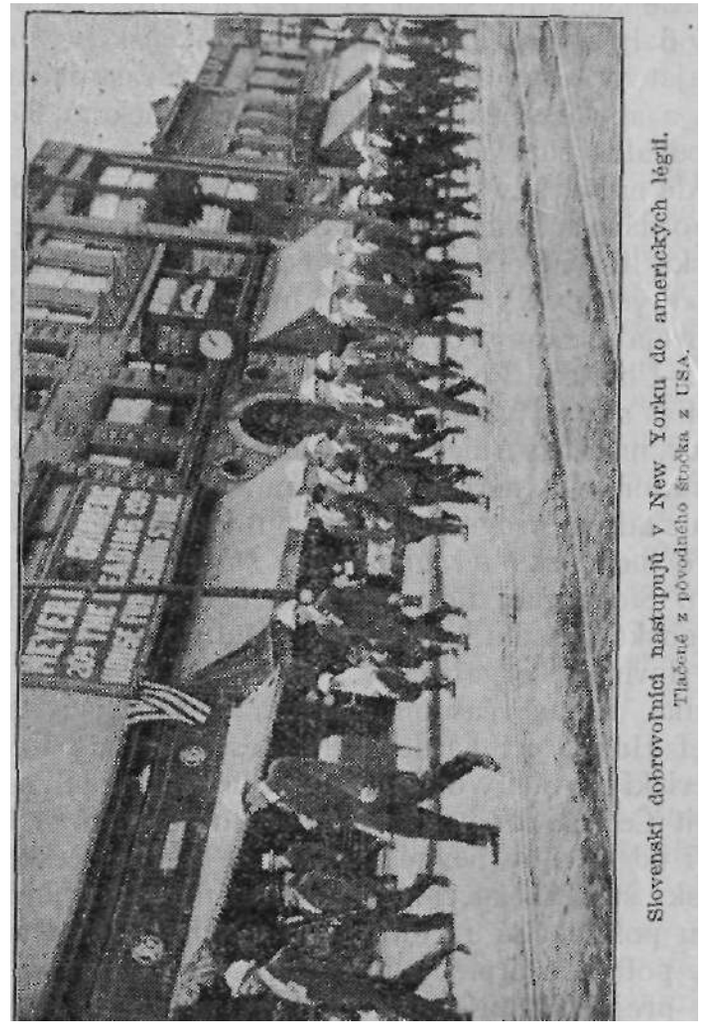
Slovenskí dobrovoľníci nastupujú v New Yorku do amerických légií.
Tlačené z pôvodného stroja z USA.

umožňoval predstaviteľom Národnej rady prístup k štátnikom, ktorí rozhodovali o novej úprave Európy. Ale Štefánik staral sa aj o to, aby jednotlivé štáty daly súhlas k tvoreniu česko-slovenského vojska zo zajatcov, aby toto vojsko mohlo sa zúčastniť na bojoch a aby časť tohto vojska v boľševickom Rusku nepodľahla rozkladu.

Ale najväčší význam v boji za oslobodenie slovenského národa mala činnosť Slovákov v Amerike. Slovenská liga už od r. 1907 stála na stráži slovenských národných práv a vo svojom memorande r. 1914 dožadovala sa samourčovacieho práva pre slovenský národ v Uhorsku. Po vypuknutí svetovej vojny Slovenská liga ako najväčšia predstaviteľka amerických Slovákov, na čele s Albertom Mamateyom ako predsedom a Ivanom - Daxnerom ako tajomníkom, vstúpila do boja s takým programom, cieľom ktorého bolo odtrhnutie Slovenska od uhorského štátu. Za tento program Slovenskej ligy postavila sa i Prvá katolícka slovenská jednota s predsedom Matúšom Jankolom a iné slovenské organizácie a slovenské časopisy v Amerike, najmä časopis „Jednota", ktorej redaktor Jozef Hušek pri každej príležitosti dbal na to, aby americkí Slováci v odboji proti Uhorsku nedali sa pomýliť Čechmi a aby v boji za svoju národnú slobodu mali od Čechov pevné záruky, že budúci česko-slovenský štát zabezpečí slovenskému národu úplnú slobodu politického a kultúrneho vývinu. Tieto záruky boly potrebné preto, lebo zástupcovia Čechov vo svojich prejavoch prízvukovali taký program, ktorý u Slovákov vzbudzoval rozličné pochybnosti a ohrožoval česko-slovenskú spoluprácu v odboji. Americkí Česi až r. 1915 utvorili si České národné sdruženie, ktoré malo právo hovoriť v mene všetkých amerických Čechov. Keď sa aspoň čiastočne podarilo preklenúť priepasť nedôvery, zástupcovia Slovenskej ligy stretli sa v októbri 1915 so zástupcami Českého národného sdruženia v Clevelande, kde podpísali túto dohodu:

Clevelandská dohoda.

1. Samostatnosť historických zemí a Slovenska.

2. Spojenie českého a slovenského národa vo federatívnom sväzku štátov s úplnou autonómiou Slovenska, s vlastným snemom, s vlastnou štátnou správou, úplnou kultúrnou slobodou, teda i plným právom užívania jazyka slovenského, vlastnou správou finančnou a politickou, so štátnym jazykom slovenským.

3. Volebné právo: všeobecné, tajné a priame.

4. Forma vlády: personálna únia s demokratickým zriadením štátu, podobne ako v Anglicku.

5. *Tieto body tvoria základ obapolnej dohody a môžu byť doplnené, poťažne rozšírené len na základe dorozumenia sa obidvoch stránok. České národné sdruženie podržuje si právo prípadnej zmeny a to isté právo má aj Slovenská liga.*

Cleveland O., 22. októbra 1915.

Táto dohoda sa stala základom, na ktorom sa mohla vyvinúť úprimná spolupráca medzi zahraničnými Čechmi a Slovákmi. Americkí Slováci boli pripravení na všetky obete, aby svoj boj, vedený v znamení hesla „Za tú našu slovenčinu", dobojovali až do konca. Ale spolupráca medzi Čechmi a Slovákmi i potom narážala na ťažkosti, nedôvera Slovákov ani potom neprestala, lebo Slováci neverili, že Česi túto dohodu dodržia, a Česi svojimi prejavmi túto nedôveru len potvrdzovali. Česi nielen v Amerike, ale i vo Fran-

cúzsku a v Rusku hovorili o veľkom českom štáte, vznikajúce légie nazývali českým vojskom, nechceli pripustiť, aby sa tvorily samostatné slovenské pluky, Slovákov pokladali za menej schopných a všade uplatňovali len češtinu i na ujmu slovenčiny. Tento postup budil u Slovákov odpor, urážal ich národnú hrdosť a vzbudzoval obavy, že i v budúcom česko-slovenskom štáte, za utvorenie ktorého Slováci obetujú svoju prácu, svoje majetky i svoje životy, budú mať prevahu Česi, a Slováci budú len druhoradými občanmi. Tieto nedorozumenia rástly i preto, že Česi boj za národnú slobodu spojovali i s bojom proti Rímu, oživovali husitské tradície a urážali náboženské presvedčenie Slovákov, ktorým táto česká nenávisť proti cirkvi bola cudzia. Vodca zahraničného odboja a predseda Národnej rady T. G. Masaryk odsudzoval takéto výčiny českých ľudí, znova a znova ubezpečoval zahraničných Slovákov, že v budúcom štáte Slováci sami budú spravovať svoj osud; M. R. Štefánik, ktorý sám mal nedorozumenia s českými členmi odboja, urovnával tieto spory, rozptyľoval obavy Slovákov a s celou svojou energiou staral sa o to, aby táto nedôvera nehatila jednotný postup zahraničnej revolúcie.

Pomník Slovákov, popravených v Kragujevci r. 1917. 44 Slovákov popravili, pretože odopreli bojovať proti juhoslovanským bratom.

Diplom Slovenskej ligy v USA.
Americkoslovenský diplom uznania pre darcu, ktorý prispel na miliónodolárovú sbierku oslobodenia Slovákov v rokoch 1914—18.

Slováci v každom ohľade plnili svoju národnú povinnosť, vo veľkom počte vstupovali do légií, v ktorých sa vyznamenávali chrabrosťou, pomáhali financovať všetky podniky oslobodzovacieho boja, aby budúci štát mohli pokladať za výsledok svojich obetí. V októbri 1917 rozhodla sa Slovenská liga v Amerike sosbierať milión dolárov na oslobodzovaciu akciu, zvolila na tento cieľ osobitný výbor, na čele ktorého stál Jozef Murgaš, a spojila všetkých amerických Slovákov k boju za slovenskú slobodu.

Medzitým vojna zúrila na všetkých bojištiach, takže celá Európa bola v plameňoch svetového vojnového požiaru. Plamene tohto požiaru zasiahly i Slovensko, keď ruské vojsko na konci r. 1914 preniklo cez Karpaty do severného Šariša, kde obsadilo 125 obcí s mestom Bardejovom. Slováci bojovali na vše-

tkých frontoch a v tisícoch umierali ďaleko od svojej vlasti. Rakúsko-uhorské pluky, ktoré sa skladaly z prevažne slovenských vojakov, vyznamenávaly sa hrdinskou statočnosťou, ale slovenskí vojaci pod ťarchou vojnových útrap začali si uvedomovať nesmyselnosť svojho boja za cudzie záujmy a odhodlali sa na vzburu. Tak sa vzbúrili v marci 1917 slovenskí vojaci 71. rakúsko-uhorského pešieho pluku (trenčianskeho) v srbskom Kragujevci a 44 z nich zaplatili svoju odvahu životom.

Vojna trvala už vyše troch rokov, zahraničný odboj Slovákov a Čechov mal už badateľné úspechy i na poli diplomatickom i na poli vojenskom, ale otázka vzájomného pomeru českých krajín a Slovenska v budúcom česko-slovenskom štáte ešte stále dávala podnet k nedôvere a sporom. Americkí Slováci na čele s Jozefom Huškom neprestali prízvukovať, že pomer medzi obidvoma národmi musí byť jasný, musí sa riešiť už v záujme samého odboja a štátoprávne postavenie Slovenska v budúcom štáte musí sa už vopred zaručiť. S touto požiadavkou súhlasili všetci slovenskí národovci, ktorým záležalo na istej budúcnosti národa a na slobodnom politickom, hospodárskom a kultúrnom vývine Slovenska. Všetky tieto slovenské práva mohol právoplatne a záväzne zaručiť predseda Národnej rady T. G. Masaryk, ktorý na jar r. 1918 prišiel do Ameriky a 30. mája na veľkom shromaždení v Pittsburghu vysvetlil, ako sa vybuduje vnútorná správa česko-slovenského štátu a aké postavenie bude mať Slovensko. Ubezpečil Slovákov, že na Slovensku bude všetko slovenské, lebo Slovensko nebude sa spravovať z Prahy, ale na Slovensku. Toto verejné a jasné osvedčenie vodcu odboj a postačilo, aby všetky pochybnosti Slovákov ustúpily zvýšenej obeta-

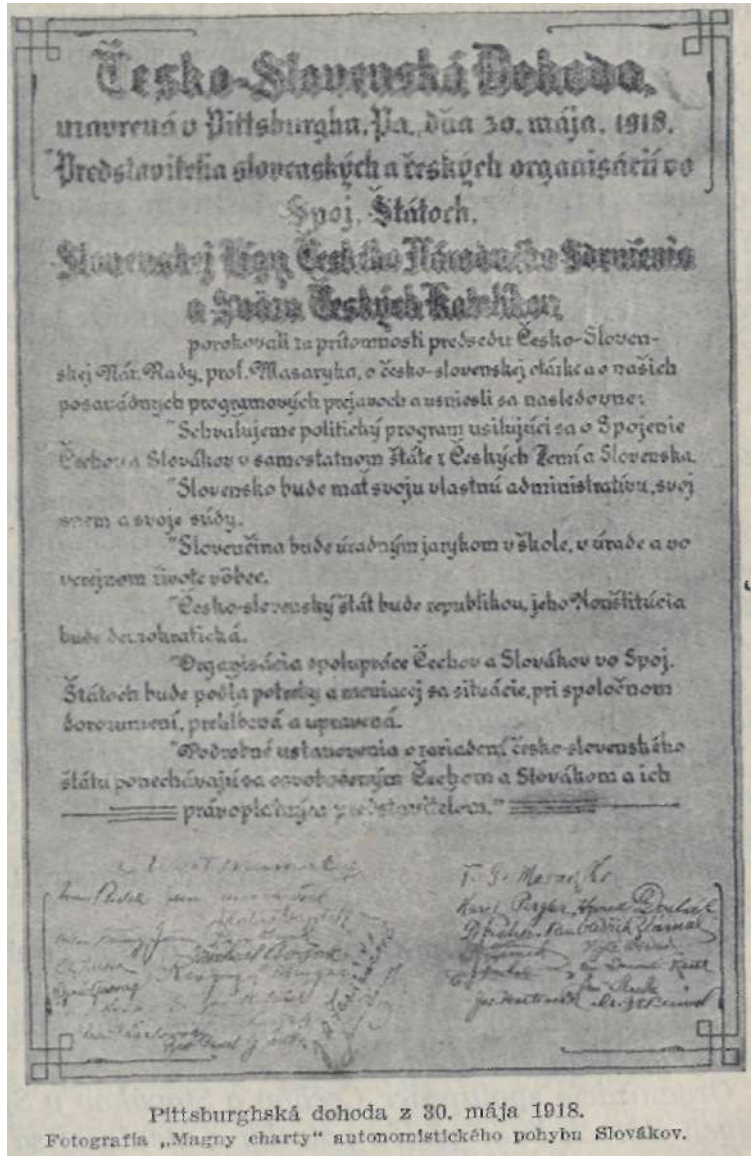
Česko-Slovenská Dohoda
uzavretá v Pittsburgh, Pa. dňa 30. mája, 1918.
Predstavitelia slovenských a českých organisácií vo Spoj. Štátoch,
Slovenskej Ligy, Českého Národného Sdruženia a Sveta Českých Katolíkov,
porokovali za prítomnosti predsedu Česko-Slovenskej Nár. Rady, prof. Masaryka, o česko-slovenskej otázke a o našich posavádnych programových prejavoch a usniesli sa nasledovne:
"Schvalujeme politický program usilujúci sa o Spojenie Čechov a Slovákov v samostatnom štáte z Českých Zemí a Slovenska.
"Slovensko bude mať svoju vlastnú administratívu, svoj snem a svoje súdy.
"Slovenčina bude úradným jazykom v škole, v úrade a vo verejnom živote vôbec.
"Česko-slovenský štát bude republikou, jeho Ústava bude demokratická.
"Organisácia spolupráce Čechov a Slovákov vo Spoj. Štátoch bude podľa potreby a meniacej sa situácie, pri spoločnom porozumení, prebierová a upravená.
"Podrobné ustanovenia o zriadení česko-slovenského štátu ponechávajú sa oprávneným Čechom a Slovákom a ich právoplatným zastupiteľom."
T. G. Masaryk
Karel Pergr
Anton Dostál
Pavel Pavlovský
Jan Slavík

Pittsburghská dohoda z 30. mája 1918.
Fotografia „Magny charty" autonomistického pohybu Slovákov.

vosti, ktorú vyžadovala oslobodzovacia akcia. Tisícové zástupy amerických Slovákov prijaly toto ubezpečenie ako pevnú záruku, že o osudoch Slovenska budú rozhodovať Slováci sami. Ale prezieraví slovenskí národovci neuspokojili sa iba s takýmto osvedčením, chceli mať písomnú záruku, že Slovensko bude mať v Československu úplnú autonómiu s vlastným zákonodarným snemom. Preto po veľkom shromaždení sišli sa 31. mája na poradu s Masarykom, ktorý výsledky týchto rokovaní shrnul do osobitného aktu čiže takzvanej Pittsburghskej dohody, ktorá znela takto:

Česko-Slovenská dohoda,

uzavretá v Pittsburghu Pa dňa 30. mája 1918.

Predstavitelia slovenských a českých organizácií vo Spojených štátoch, Slovenskej ligy, Českého národného sdruženia Sväzu českých katolíkov porokovali za prítomnosti predsedu Česko-Slovenskej Národnej rady prof. Masaryka o československej otázke a o našich posavádnych programových prejavoch a usniesli sa nasledovne:

Schvaľujeme politický program, usilujúci sa o spojenie Čechov a Slovákov v samostatnom štáte z českých zemí a Slovenska.

Slovensko bude mať svoju vlastnú administratívu, svoj snem, svoje súdy.

Slovenčina bude úradným jazykom v škole, v úrade a vo verejnom živote vôbec.

Československý štát bude republikou, jeho konštitúcia bude demokratická.

Organizácia spolupráce Čechov a Slovákov v Spojených štátoch bude podľa potreby a meniacej sa situácie pri spoločnom dorozumení prehĺbená a upravená.

Podrobné ustanovenia o zariadení československého štátu ponechávajú sa oslobodeným Čechom a Slovákom a ich právoplatným predstaviteľom.

Takto formulovanú dohodu podpísali zástupcovia Slovákov a Čechov a neskoršie, 14. novembra 1918, pred odchodom do Európy, podpísal ju už ako prezident nového štátu i T. G. Masaryk. Dohoda vyvolala uspokojenie a nadšenie v celej slovenskej Amerike, ktorá stotisícami dolárov dokazovala svoje odhodlanie dokončiť svoju účasť na zahraničnom odboji úplným víťazstvom.

Medzi Slovenskom a slovenskou Amerikou nebolo v čas vojny nijakých stykov. Slováci doma ani tušenia nemali o práci amerických Slovákov, jednako postarali sa o to, aby sa na položenie Slovákov nezabúdalo. Českí poslanci už 30. mája 1917 prečítali vo viedenskom sneme deklaráciu, v ktorej sa hovorí o oslobodení Slovákov. Táto deklarácia vyvolala ozvenu i v Uhorsku, vláda sa znepokojila a chcela donútiť vedúcich činiteľov slovenského života, aby sa v mene slovenského národa osvedčili, že s touto deklaráciou nesúhlasia, ostávajú verní uhorskému štátu a čin českých poslancov čo najrozhodnejšie odsudzujú. Maďarská vláda chcela, aby. veľká slovenská deputácia prišla do Budapešti a aby tam osvedčila svoju oddanosť Uhorsku. Ale Slováci do Budapešti nešli, lebo nachodili sa ta dosť, a svojím mlčaním dávali najavo, že súhlasia s odbojom zahraničných Slovákov a Čechov, o ktorom maďarská vláda dobre vedela. Roku 1918 i na Slovensku začaly sa ozývať nové hlasy, ktoré dokazovaly, že slovenský národ chystá sa na rozchod s Maďarmi. 1. mája 1918 na shromaždení slovenských robotníkov v Liptovskom Sv. Mikuláši Dr. Vavro Šro-

bár žiadal samourčovacie právo pre slovenský národ. 24. mája sišli sa slovenskí národovci v Turčianskom Sv. Martine, kde pod vedením Matúša Dulu rokovalo sa o osude a budúcnosti slovenského národa. Na tejto porade najrozhodnejšie naznačil smer budúceho vývinu slovenských osudov Andrej Hlinka, ktorý povedal: *„Tu je doba činov. Treba sa nám určite vysloviť, či pôjdeme i naďalej s Maďarmi alebo s Čechmi. Neobchádzajme túto otázku, povedzme otvorene, že sme za orientáciu československú. Tisícročné manželstvo s Maďarmi sa nevydarilo. Musíme sa rozísť."* Po tomto smelom a jasnom prejave Andreja Hlinku vydala Slovenská národná strana toto usnesenie: *Slovenská národná strana stojí na stanovisku bezpodmienečného a bezvýhradného samourčovacieho práva slovenského národa a na tomto základe vindikuje pre slovenský národ účasť na utvorení samostatného štátu, pozostávajúceho zo Slovenska, Čiech, Moravy a Sliezska."* Maďarská vláda cítila, že sa blíži neodvratný koniec starého Uhorska, a videla, že príčinou tejto katastrofy je slepá maďarizačná politika, ktorá smerovala k úplnému vyhubeniu nemaďarských národov v Uhorsku.

Medzitým situácia na bojištiach vyvinovala sa tak, že vojna sa blížila ku koncu a tým blížil sa i koniec habsburskej monarchie. Posledný habsburský panovník, cisár Karol, predvídajúc pohromu svojej ríše, bol ochotný uzavrieť i osobitný pokoj bez ohľadu na spojencov, sľuboval prebudovať Rakúsko-Uhorsko na novom základe, ale cisárov manifest, vydaný 16. októbra 1918, prišiel už neskoro a ostal bez ozveny. Uhorsko ešte ani vtedy sa nevedelo spamätať a gróf Štefan Tisza ešte 7. októbra pokúšal sa ospravedlňovať maďarizačnú politiku vlády. Preto sa museli ešte raz ozvať zástupcovia nemaďarských národov v uhor-

Budova Tatry banky v Turčianskom Sv. Martine, v ktorej sa sišla Slovenská národná rada 30. okt. 1918 a ústami A. Hlinku vyhlásila odtrhnutie Slovenska od Uhorska.

skom sneme, aby jasne vyjadrili vôľu svojich národov po novom slobodnom živote. 18. októbra ozval sa rumunský poslanec Alexander Vaida, ktorý menom sedmohradských Rumunov vyhlásil, že uhorský snem nemá viac práva rozhodovať o osude Rumunov, pretože sedmohradskí Rumuni v smysle samourčovacieho práva chcú patriť k Rumunsku. Na druhý deň, 19. októbra, v mene slovenského národa prehovoril v uhorskom sneme poslanec Dr. Ferdiš Juriga, ktorý vo svojej dvojhodinovej reči vypočítal všetky krivdy, ktoré Maďari popáchali na slovenskom národe, a pri veľkom odpore maďarských poslancov vyhlásil: *„Právo si žiadame na prirodzenom a historickom základe, aby sme ako osobitný národ svoju vlastnú a osobitnú štátnu pospolitosť tvorili na území, na ktorom sme usídlení."* Uhorský snem obsypal poslanca Jurigu urážkami a vyhrážkami, ale Juriga neohrozene pokračoval vo svojej reči a vyhlásil, že uhorský snem a

uhorská vláda stratila právo rozhodovať o budúcom osude slovenského národa, pretože Slováci budú o svojej budúcnosti rozhodovať sami. *„Žiadame si naše samourčovacie právo na život a na smrť!"* Touto rečou rozlúčil sa Juriga s uhorským snemom, ktorý nikdy nemal porozumenia pre životné potreby slovenského národa.

Pred koncom októbra sišli sa v Turčianskom Sv. Martine zástupcovia slovenského národa, ktorí utvorili Slovenskú národnú radu a 30. októbra v osobitnej deklarácii vyhlásili, že Slováci sa rozchádzajú s Uhorskom a z vlastného rozhodnutia pripojujú sa k československému štátu. Martinská deklarácia bola dôležitým historickým aktom, ktorý znamená koniec slovenskej poroby a počiatok nového slovenského života.

O svojom odsúdení napísal *Jozef Kačka* knižku *Rozpomienky na moje utrpenie. O* tom, aký podiel mali Slováci v boji proti Rakúsko-Uhorsku, napísal knihu *Karol Sidor* pod názvom *Slováci v zahraničnom odboji.* Obšírne dielo o Pittsburghskej dohode napísal *Konštantín Čulen.* O živote Slovákov v légiách píše spisovateľ *Mikuláš Gacek* v knižke *Sibírske zápisky* a *Janko Jesenský* v sbierke rozpomienok *Cestou k slobode.* O položení slovenského národa za svetovej vojny poučuje knižka *M. Gerču Martinská deklarácia.* O živote slovenskej dediny v rokoch svetovej vojny román pod názvom *Živý bič* napísal spisovateľ *Milo Urban.* Okrem toho našla vojna silný ohlas aj v dielach iných slovenských spisovateľov.

Prevrat.

Dohodové štáty v druhej polovici r. 1918 uznaly Národnú radu česko-slovenskú za budúcu vládu nového štátu, česko-slovenské légie za spojeneckú armádu, takže Národná rada mohla uzavierať medzištátne

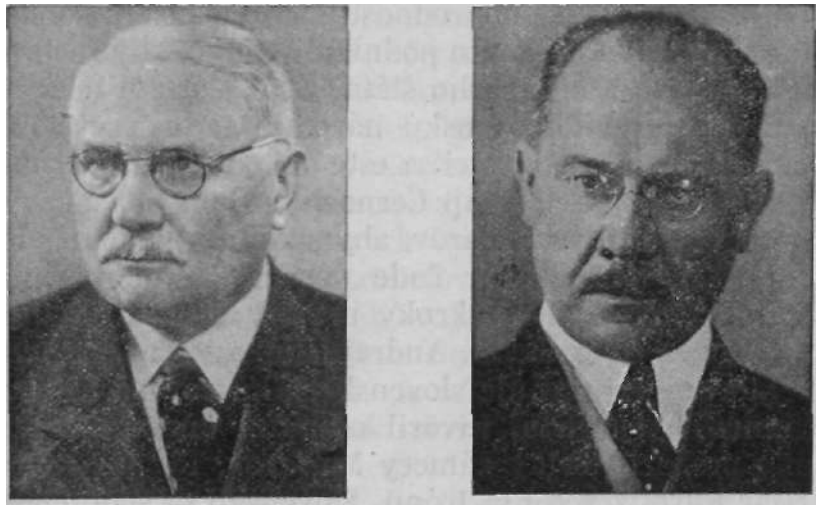

Dr. Vavro Šrobár. Dr. Milan Hodža.
Představitelia čechoslovakizmu a pražského centralizmu.

smluvy, zúčastňovať sa na mierových rokovaniach a pri vládach cudzích štátov menovala svojich diplomatických zástupcov. 18. októbra 1918 vyhlásil T. G. Masaryk vo Washingtone nezávislosť Česko-Slovenska a 28. októbra Národný výbor v Prahe prevzal vládu do svojich rúk. 30. októbra Národná rada slovenská v Turčianskom Sv. Martine osvedčila sa za spojenie Slovenska s krajinami českými, aby slovenský národ v tomto novom štáte našiel podmienky svojho slobodného života.

Nezávislosť česko-slovenského štátu bola uznaná, zaručená i vyhlásená, ale tento nový štát bolo treba i v skutočnosti utvoriť, vybudovať a dať mu presné hranice.

V Uhorsku 31. októbra nastúpila nová vláda, v ktorej ministerským predsedom stal sa gróf Károlyi a v ktorej bol i osobitný minister pre nemaďarské národnosti. Maďarskí politici ešte ani teraz **nechceli** ve-

riť, že nemaďarské národnosti sa rozchádzajú so starým Uhorskom, a preto podnikali všetko, aby zachránili celistvosť uhorského štátu. Gróf Károlyi telegraficky pozdravil Slovenskú národnú radu a vyslovil presvedčenie, že Slováci sa ešte dohodnú s Maďarmi. Ostrihomský arcibiskup Černoch, rodom Slovák, vyzýval slovenských kňazov, aby svojím vplyvom udržiavali v slovenskom ľude vernosť k uhorskému štátu, ale ani tieto zákroky nemalý účinok, pretože Slováci sa už rozhodli. Andrej Hlinka vydal obežník, v ktorom upozorňuje slovenských kňazov na ich povinnosti k národu, utvoril osobitnú kňazskú radu, aby prekazil všetky zámery Maďarov. 13. novembra cisár Karol zriekol sa trónu. Slovensko sa stalo čiastkou Česko-Slovenskej republiky, ale maďarská vláda neprestávala robiť pokusy, aby udržala nemaďarské národy v rámci Uhorska.

Medzitým na Slovensku sa odohrávaly búrlivé udalosti štátneho prevratu. Ľud, ožobráčený dlhou vojnou, a vojaci, ktorí po prežitých vojnových útrapách vracali sa s bojíšť, chceli sami vysluhovať spravodlivosť a vrhali sa na tých, ktorých pokladali za svojich vykorisťovateľov. Najmä Židia a predstavitelia starého uhorského režimu pocítili pomstu ľudu. Náladu ľudu, ktorý takto chápal slobodu, ťažko bolo udržať v hraniciach zákona, pretože štátna správa uhorská strácala svoju moc a nový štát svoju správu len postupne tvoril.

V prvej vláde ČSR ministrom národnej obrany stal sa generál Milan Rastislav Štefánik, ktorý sa zdržiaval ešte v cudzine a pri svojom návrate 4. mája 1919 v záhadných okolnostiach zrútil sa s lietadlom neďaleko Bratislavy. Ministrom zdravotníctva bol Dr. Vavro Šrobár, ktorý 11, decembra stal sa ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska a spolu s niekoľkými vládnymi referentmi (Dr. Pavol Blaho, Dr. Ivan Dérer, Anton Štefánek, Ing. Štefan Janšák a K. A. Medvecký) tvoril akúsi slovenskú vládu a organizoval štátnu správu na území Slovenska. Československé vojsko obsadzovalo postupne jednotlivé kraje Slovenska, z ktorých vytláčalo pozostatky maďarských vojenských oddielov. Už 6. decembra 1918 opanovalo česko-slovenské vojsko Žilinu, ktorá od 12. decembra stala sa sídlom slovenskej vlády. 7. dec. zmocnilo sa Vrútok, 11. dec. Turčianskeho Sv. Martina, 12. dec. vtiahol česko-slovenský oddiel do Pezinka, 15. dec. do Kremnice, 16. dec. obsadilo Spišskú Novú Ves a Levoču, 17. dec. Kežmarok, 22. dec. Zvolen, 23. dec. Banskú Štiavnicu a Banskú Bystricu, 28. dec. Prešov, 29. dec. Košice, 1. januára 1919 Bratislavu, 5. jan. Lučenec, 6. jan. Galantu, 9. jan. Nové Zámky, 10. jan. Komárno, 11. jan. Sečovce a Trebišov, 12. jan. Michalovce a Humenné, 13. jan. Užhorod, 15. jan. Rimavskú Sobotu, Veľkú Revúcu a Tornaľu, takže do konca januára veľká časť Slovenska striasla sa maďarskej vlády. Pri obsadzovaní Slovenska pomáhal vojenským oddielom i Pluk slovenskej slobody, skladajúci sa zo slovenských dobrovoľníkov.

Kým sa územie Slovenska takto vymaňovalo zo závislosti od maďarskej štátnej správy, kým sa na mierovej konferencii ustaľovala Slovensko-maďarská hranica, v Maďarsku v marci 1919 dostali sa k moci komunisti, ktorí pod vedením Bélu Kúna využili nespokojnosť ľudu na boľševický prevrat. Maďarská komunistická vláda, povzbudzovaná Moskvou, zorganizovala 20. mája 1919 útok na Slovensko. Silné oddiely maďarského boľševického vojska, nenarážajúc na väčší odpor, vnikly hlboko do slovenského územia, na

východnom Slovensku dostaly sa až do Bardejova, na strednom Slovensku vtrhly do Zvolena a na západe ohrožovaly Nové Zámky a chcely sa zmocniť Nitry. Maďarskí boľševici dopúšťali sa na slovenskom ľude hrozných ukrutností a nemilosrdne sa pomstili na slovenských národovcoch, ktorí sa dostali do ich moci. Vtedy ukrutným spôsobom zahynul i slovenský kňaz František Majoch, ktorý sa stal národným mučeníkom východného Slovenska. Malé oddiely česko-slovenského vojska, ktoré sa vracalo z Talianska, nemohly nápor nepriateľa na takom širokom fronte zadržať. Vtedy vznikly na Slovensku sbory slovenských dobrovoľníkov, ktorí so zbraňou v ruke pomáhali odrážať útok boľševických votrelcov.

Zatiaľ na mierovej konferencii rozhodovalo sa o hraniciach nového štátu. Česko-slovenská delegácia, v ktorej ako odborní poradcovia zastupovali Slovensko Jozef Škultéty, Msgr. Marián Blaha, Fedor Houdek a iní, žiadala, aby južná hranica Slovenska išla od ústia rieky Moravy po Dunaji k Vacovu, odtiaľ cez hrebeň Čerhátu a Bukových hôr k Miškovcu, ďalej proti prúdu Hornádu po hrebeni Tokajských vrchov, potom k Šarišskému Potoku a odtiaľ proti prúdu Bodroga na východ. Mierová konferencia tieto požiadavky neprijala a v úseku od záhybu Dunaja určila hraničnú čiaru severnejšie. Toto rozhodnutie mierovej konferencie z 12. júna 1919 bolo potvrdené v Trianone 4. júna 1920.

Pri úprave severnej hranice Slovenska začali uplatňovať Poliaci svoje nároky na severnú časť Kysuckej doliny, Oravy a Spiša, keďže obyvateľstvo týchto krajov podľa úsudku niektorých jazykovedcov hovorí vraj poľskou rečou. Keďže nárečie týchto pohraničných krajov má niektoré znaky poľské, ale keďže

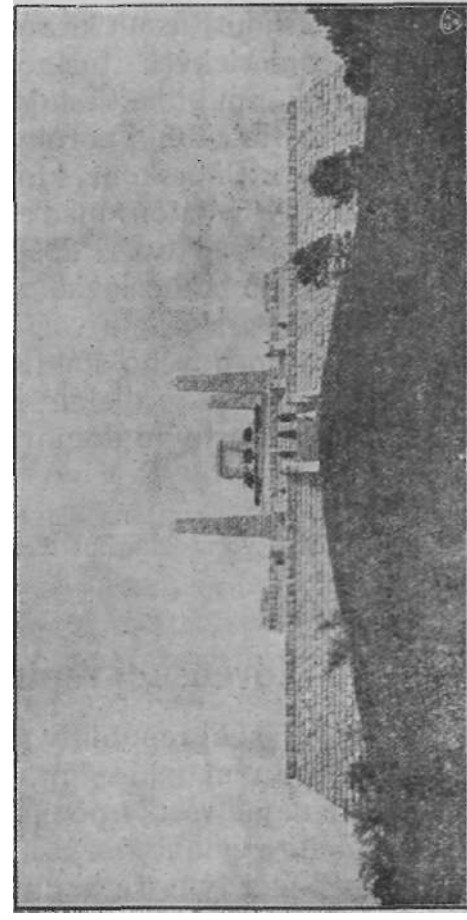

Mohutná mohyla generála Milana Rastislava Štefánika, postavená na obrôbenom vršku bohatiera nad jeho rodiskom. Je vybudovaná z povestného slovenského travertinového kameňa zo Spišských Vlách, ktorého na Bradlo dovlekli do 197 vagónov. V hĺbke mohyly donedávna ležaly aj zabalzamované telá talianskych spievodcov hrdinu, seržanta U. Merlinu a G. Agguntiho. Každoročne, v deň smutného výročia pádu slovenského bohatiera, 4. mája, na štyroch uhloch mohyly vzplanú veľké vatry a národ slovenský putuje na Bradlo poklonil sa nesmrteľnej pamiatke veľkého generála.

Mohyla generála Milana Rastislava Štefánika na Bradle.
Dielo arch. Dušana Jurkoviča, postavené v r. 1927—28.

obyvateľstvo týchto dedín hlásilo sa vždy k slovenskému národu a svojmu slovenskému národnému presvedčeniu dávalo jasný výraz pri voľbách do uhorského snemu, mala sa otázka rozhodnúť plebiscitom. K plebiscitu nedošlo a Rada veľvyslancov 28. júla 1920 vyniesla také rozhodnutie, podľa ktorého 12 oravských a 13 spišských dedín proti vôli ich obyvateľov pripadlo k Poľsku.

Mierová konferencia upravila i hranicu medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou, ktorá na žiadosť národne uvedomelých amerických Rusínov pripojila sa ako autonómna časť k republike Česko-Slovenskej.

Slovensko sa vyslobodilo z dlhej poroby, prerušilo svoj štátoprávny sväzok s Uhorskom, ktoré sa stalo po svetovej vojne národným štátom maďarským. Pri rozpadnutí Uhorska časť Slovákov sa dostala do Rumunska, časť pripadla do Juhoslávie, veľká časť ostala v povojnovom Maďarsku, ale väčšina slovenského národa dostala sa do nového štátu, ktorý už i svojím názvom vyjadroval, že je dielom i Slovákov, a teda má byť i novým a šťastným domovom slovenského národa.

Koniec Rakúsko-Uhorska a prevrat na Slovensku opisuje *K. A. Medvecký* vo svojom štvorsväzkovom diele *Slovenský prevrat.*

Slováci v Česko-Slovenskej republike.

Utvorenie Česko-Slovenskej republiky privítal celý slovenský národ s úprimným nadšením, lebo veril, že v tomto novom štáte nájde všetky podmienky svojho slobodného národného vývinu, ktorý zahojí všetky rany minulosti. Radosť nad tým, že krvavá vojna sa skončila a že slovenský národ striasol so seba putá poroby, bola taká veľká, že v prevratovom vzrušení Slováci ani nemohli predpokladať, že by samobytnosť slovenského národa bola vystavená nejakému novému nebezpečenstvu. Hoci sa v prvých prevratových mesiacoch na Slovensku nevedelo, že právo slovenského národa na autonómiu je i písomne zaručené v Pittsburghskej dohode, nikto zo Slovákov nepochyboval, že Slovensko bude mať v Česko-Slovenskej republike takú autonómiu, ktorá slovenskému národu zabezpečí pevnú budúcnosť.

Odznak Slovenskej rodobrany. V striebornom tŕňovom venci slovenský dvojkríž.

Slovenský národ, ktorý sa štátnym prevratom vymanil zpod nadvlády Maďarov, vstupoval do nového štátu ako národ ľudový, skladajúci sa prevažne zo širokých vrstiev roľníckeho a robotníckeho ľudu, ktorý nepodľahol maďarizácii, neodcudzil sa svojmu slovenskému pôvodu, zachoval nielen svoju reč, ale i všetky vlastnosti svojrázneho slovenského národa. Demokratický duch zákonov nového štátu dával nádeje, že slovenský ľud prestane byť sluhom pánov a bude slúžiť iba sebe. Zákon o zrušení šľachtických titulov a stavovských výsad, vydaný už v decembri 1918, odstránil priepasť medzi boháčmi a pracujúcim ľudom a zákon o pozemkovej reforme zo 16. apríla 1919 umožnil, aby Štátny pozemkový úrad za primeranú náhradu vyvlastnil pôdu, ktorá bola v rukách neslovenských veľkostatkárov, a rozparceloval ju medzi slovenský roľnícky ľud. Takto mala vzniknúť početná vrstva samostatných maloroľníkov, ktorá je najspoľahlivejšou oporou štátu. Právom bolo možné predpokladať, že priemysel západnej časti štátu bude sa

dopĺňať poľným hospodárstvom Slovenska takým spôsobom, ktorý bude znamenať hospodárske povznesenie slovenských krajov. Rozličné sociálne vymoženosti maly povzniesť životnú úroveň pracujúceho ľudu a zákonom zaručená podpora v nezamestnanosti mala chrániť robotníctvo od krajnej biedy v časoch hospodárskej krízy. Osemhodinový pracovný čas mal umožniť, aby sa zamestnanci mohli po práci venovať nielen svojmu súkromnému životu, ale i svojmu vzdelávaniu. To všetko boly také vymoženosti, ktoré bolo treba vítať. Demokratická ústava, odhlasovaná 29. februára 1920, zaručovala občiansku rovnosť a všeobecné, tajné, rovné a priame volebné právo dávalo každému občanovi možnosť vykonávať vplyv na osud štátu.

Štátny prevrat priniesol hlbokú zmenu najmä na poli školskom. Vo všetkých slovenských obciach namiesto doterajších maďarských škôl vznikly slovenské školy. Postupne sa zakladaly slovenské ľudové školy i tam, kde Slováci tvorili iba menšinu. V prvej polovici r. 1919 prestalo sa po mad'arsky vyučovať i na stredných školách, takže slovenská mládež sa mohla vzdelávať vo svojom rodnom jazyku. Neskoršie vzniklo niekoľko stredných škôl i v takých mestách, kde predtým strednej školy nebolo. Zákonom z 27. júna 1919 založila sa v Bratislave i nová univerzita s troma fakultami. Nariadením ministra s plnou mocou pre správu Slovenska z 1. jan. 1919 ožila i Matica slovenská, ktorá 5. aug. 1919 svolala svoje prvé valné shromaždenie do Turčianskeho Sv. Martina, aby sa stala strážkyňou slovenských kultúrnych tradícií a pokračovala v práci, ktorú jej maďarská vláda r. 1875 znemožnila. Podľa zákona o obecných knižniciach každá obec si musela založiť a udržiavať vlastnú knižnicu, aby i najširšie vrstvy ľudu maly prístup ku knihe. Po všetkých slovenských dedinách hrala mládež slovenské divadlá, najmä ľudové hry od Fr. Urbánka, ktoré svojím výchovným obsahom i svojou peknou slovenčinou vykonaly v širokých vrstvách ľudu veľmi záslužnú prácu. Na celom Slovensku sa rozprúdil nový život a jeho vlny strhávaly so sebou i tých, ktorí sa dlho nevedeli spamätať.

Andrej Hlinka. Martin Rázus.
Predstavitelia boja za slovenskú samobytnosť a autonomiu.

13. februára 1921 v prítomnosti pápežského nuncia Micaru a členov vlády bola v Nitre vysviacka prvých troch slovenských biskupov. Starodávna Nitra, sídlo kniežaťa Pribinu a kráľa Svätopluka, posvätená účinkovaním sv. Cyrila a Metoda, ožila duchom slovenských vierozvestov. Slovenský národný život, udržiavaný v rokoch poroby iba horlivosťou nižšieho kňazstva, našiel oporu v slovenských biskupoch, ktorí zaujali stolce svojich maďarských predchodcov, aby

sa stali svojmu národu tým, čím bol pre slovenský národ Štefan Moyses.

Slovenský národný život sa rozrastal do šírky i do hĺbky a slovenský národ celou dušou sa dával do práce, aby na každom poli nahradil všetky nedostatky, ktoré zdedil z minulosti. Pravda, následky maďarizačnej politiky nebolo možné odstrániť za niekoľko rokov, lebo Slováci práve pre maďarizáciu nemali toľko svojej inteligencie, koľko vyžadovaly nové pomery. Preto bolo potrebné, aby na Slovensko prišli Česi, ktorí by aspoň na začiatku podali Slovákom pomocnú ruku. Slovensko prijalo českých ľudí vďačne nielen preto, že bolo na ich pomoc odkázané, ale i preto, že bolo presvedčené o ich čistých bratských úmysloch. Českí úradníci, učitelia a vojaci nerozhodovali o osude Slovenska, ale mali pri budovaní základov nového štátu, a najmä pri budovaní vzájomného pomeru Cechov a Slovákov, neobyčajne dôležitú úlohu. Od týchto českých ľudí, ktorí prichádzali na Slovensko, závisel nielen vývin štátnej administratívy, hospodárskych pomerov a kultúrneho života na Slovensku, ale predovšetkým vývin vzájomného pomeru dvoch slovanských národov, ktoré sa rozhodly žiť v spoločnej štátnej domácnosti. Ale Česi túto svoju dejinnú úlohu na Slovensku nepochopili, prichádzali na Slovensko ako do nekultúrnej krajiny, medzi zaostalý ľud, nevedeli sa prispôsobiť slovenskému prostrediu, nevedeli nájsť svoj správny pomer k slovenskému ľudu, nechápali slovenskú dušu, a preto si počínali tak, že vzbudzovali nedôveru, ktorá sa postupne menila v otvorenú nenávisť. Hoci mnohí z týchto českých ľudí nemali vyššieho vzdelania, všetci pokladali za svoju povinnosť šíriť na Slovensku osvetu a dvíhať vzdelanostnú úroveň slovenského ľudu. Vo svojej povýšenosti urážali náboženské presvedčenie slovenského ľudu, nešetrným spôsobom sa dotýkali vzrastajúceho slovenského národného citu, slovenčinu pokladali iba za nárečie češtiny, v slovenskom nacionalizme videli iba pozostatok maďarizácie a propagovali myšlienku československej národnej jednoty.

Tak sa ukazovalo, že poslaním českých ľudí na Slovensku je, aby všetkými prostriedkami pracovali na uskutočnení československej národnej jednoty, aby sa Slováci zriekli svojej národnej samobytnosti a hlásili sa k jednotnému národu československému. V službách tejto politickej ideológie pracovali nielen jednotliví českí úradníci, ale i politické strany, stredné i odborné školy, ale predovšetkým bratislavská univerzita. Keď rozšírily na Slovensku svoju sieť české politické strany a obsadily svojimi ľuďmi nielen štátne úrady, ale i sociálne a kultúrne ustanovizne, hrozilo slovenskému národnému životu nebezpečenstvo, ktorého dosah si ani Slováci sami neuvedomovali.

Štátny prevrat pozdravil básnik *Martin Rázus* sbierkou básní *Hoj, zem drahá*. Ten istý básnik opísal neskoršie svoje sklamanie v knižke *Kameň na medzi*. Hlas trpkého sklamania, ale i smelej odvahy ozýva sa v básňach *Andreja Žarnova,* vydaných v sbierke *Stráž pri Morave*.

Pod vedením Andreja Hlinku

v boji za autonómiu Slovenska.

Nebezpečenstvo, ktoré v novom štáte hrozilo slovenskému národu, prvý zbadal Andrej Hlinka, ktorý sa s nezmenenou rozhodnosťou postavil proti týmto prúdom, vyvolal silný národný pohyb a odrážal každý

útok, ktorý siahal na korene slovenského národného bytia.

Andrej Hlinka s odporom pozoroval výčiny českých ľudí, ktorí v mene osvety a pokroku prinášali na Slovensko mravný rozklad, a s celou energiou svojho bojovného ducha vystúpil na obranu slovenských a kresťanských tradícií svojho národa. Poznal slovenskú slabosť, ktorá bola príčinou neúspechov slovenského politického hnutia v minulosti, vedel, že chudobný slovenský ľud možno zbalamutiť a získať rozličnými falošnými heslami a hmotnými výhodami, mal dosť skúseností, že i medzi slovenskou inteligenciou sa nájdu ľudia, ktorí z nedostatku pevného charakteru pre osobné záujmy podľahnú náporu, zradia svoj rod, budú hlásať československú národnú jednotu a ako Čechoslováci v jednom šíku s Čechmi budú klásť prekážky do cesty slovenského národného vývinu. Pretože Andrej Hlinka si všetko toto jasne uvedomil, neváhal vypovedať ostrý boj všetkému, čo hatilo slovenský národný život a smerovalo k jeho ubíjaniu. Andrej Hlinka mal veľkú zásluhu v tom, že Slovensko sa rozhodlo odtrhnúť od Uhorska a pripojilo sa k česko-slovenskému štátu, ale keď sa presvedčil, že slovenskému národu hrozí nové nebezpečenstvo, chcel osud slovenského národa v Česko-Slovenskej republike zabezpečiť takým spôsobom, v ktorom mnohí videli vlastizradu. Roku 1919 vybral sa do Paríža, aby sa na mierovej konferencii dožadoval spravodlivosti pre Slovákov, keď pre spravodlivosť nebolo porozumenia doma.

Pomery sa zmenily, i ľudia sa zmenili a história sa opakovala. Len Andrej Hlinka sa nezmenil, lebo záujem slovenského národa pokladal za najvyšší cieľ svojho života a v boji za práva svojho národa neľakal sa nijakých obetí, ako to výstižne vyjadril v hesle *„Za Boha život, za národ sloboda'.* Po návrate z Paríža sa dostal do väzenia v Mirove a Brodku, aby v českom väzení ešte väčšmi zocelil svoju vôľu slúžiť svojmu národu a bojovať za jeho sväté práva.

Andrej Hlinka sedel vo väzení a vláda začala prenasledovať jeho prívržencov, aby udusila slovenský národný pohyb. Slovenskí študenti, medzi ktorými vedúcu úlohu mal žiak ružomberského gymnázia Karol Sidor, na znak protestu proti uvázneniu Andreja Hlinku začali štrajkovať a trinásti z nich museli opustiť školu. Vláda zakázala vydávanie „Slováka", aby slovenský ľud nemal kto poučovať a upevňovať v národnom duchu. Ružomberskú tlačiareň, v ktorej sa tlačil „Slovák", chceli vyhodiť do vzduchu a minister s plnou mocou pre správu Slovenska chcel pomery na Slovensku konsolidovať tak, že násilným spôsobom hatil organizáciu Slovenskej ľudovej strany, ktorá stála na stanovisku samobytného slovenského národa a mala v programe boj za autonómiu Slovenska. Medzitým revolučné národné shromaždenie, menované vládou, prijalo takú ústavu, ktorá hovorí len o československom národe a nepozná nijaký ohľad na osobitné slovenské požiadavky, zaručené v Pittsburghskej dohode, ktorú osobitná delegácia Slovenskej ligy priniesla na Slovensko, aby sa domáhala jej uzákonenia.

18. apríla 1920 boly prvé voľby do snemu Československej republiky. Slovenská ľudová strana pri týchto voľbách vystupovala spolu so stranou českých katolíkov pod menom Česko-slovenskej strany ľudovej. Vo volebnom boji sa stretla Ľudová strana so všetkými ostatnými politickými stranami, ktoré za každú cenu chcely poraziť rodiaci sa autonomistický pohyb

na Slovensku. Výsledok prvých volieb bol pre Slovensko katastrofálny, lebo väčšina slovenského národa v povojnových hospodárskych ťažkostiach sa dala zvábiť zvučnými heslami sociálnej demokracie, ktorá dostala na Slovensku 24 poslancov. Slovenská ľudová strana mala iba 12 poslancov, ktorí na čele s Andrejom Hlinkom zastupovali Slovensko v pražskom sneme. Andrej Hlinka ako zvolený poslanec sa vyslobodil z väzenia, aby s hŕstkou svojich spolupracovníkov pokračoval v práci, ktorej cieľom bola autonómia Slovenska.

Víťazstvo marxistického socializmu na Slovensku mohlo priniesť slovenskému národnému životu pohromu, pretože vodcovia socializmu stáli rovnako v službách marxistickej internacionály, ktorá nemohla podporovať vzrast slovenského nacionalizmu, ako v službách centralistickej politiky českej, ktorá všetkými prostriedkami bojovala proti slovenskej národnej myšlienke. Keď sa strana sociálnej demokracie rozdelila na dve politické strany, na stranu československej sociálnej demokracie a stranu komunistickú, dostalo sa slovenské robotníctvo do dvoch ľavicových táborov, ktoré v duši slovenského robotníka ubíjaly slovenský národný cit a slovenský pracujúci ľud hnaty do boja proti ostatným vrstvám slovenského národa, ktorý sa organizoval v Slovenskej ľudovej strane pod vedením Andreja Hlinku.

Andrej Hlinka sa nemohol dívať na to, ako sa slovenský národ vo vleku týchto politických strán rúti do záhuby, a preto sa rozhodol viesť boj proti všetkým prúdom, ktoré ohrožovaly budúcnosť slovenského národa. Hlinka vybudoval tlač, ktorá vychovávala Slovákov k národnému sebavedomiu a k plneniu národných povinností, ale predovšetkým sám chodil po celom Slovensku, aby na ľudových shromaždeniach strhujúcou silou svojho hlbokého presvedčenia budil v národe hrdosť, vieru a odvahu. Socialisti a s nimi spojení príslušníci všetkých československých politických strán sa usilovali rozbíjať tieto ľudové shromaždenia, urážali a ohrožovali Andreja Hlinku, vrhali sa na jeho prívržencov, aby takýmto spôsobom zastavili prúd živého slovenského nacionalizmu. Na shromaždeniach Ľudovej strany tiekla krv nevinných slovenských ľudí, v Námestove 10. októbra 1920 padli slovenskí roľníci Anton Jackuliak a Ignác Fenik, 28. marca 1921 v Trnave zabili Štefana Mikuša, 22. septembra 1922 padol Ján Hanušovský v Košiciach, ale na miesta týchto národných mučeníkov nastupovaly pod zástavu slovenského boja o národnú slobodu tisíce nových bojovníkov, ktorí sa soskupovali okolo vodcovskej osobnosti Andreja Hlinku, aby odrážali útoky na slovenské národné práva.

Slovenská ľudová strana i pri zúrení všetkých nepriateľov slovenskej samobytnosti neustupovala z boja. Aby v tomto boji nemala poviazané ruky, 26. novembra 1921 rozišla sa s Česko-slovenskou stranou ľudovou a postupne vzrástla tak, že mala právo vystupovať ako jediná reprezentantka vôle slovenského národa. Hlavný časopis strany „Slovák" presťahoval sa z Ružomberka do Bratislavy a na čelo jeho redakcie postavil sa učený profesor Dr. Vojtech Tuka, ktorý dával boju za autonómiu Slovenska pevný a jasný smer. Protislovensky smýšľajúca sberba 25. mája 1922 napadla a spustošila redakciu Slováka, ale boj za slobodný národný život slovenský neumlčala. Keďže príslušníci neslovenských strán i potom sa pokúšali rozbíjať shromaždenia Slovenskej ľudovej strany a ohrožovali životy slovenských autonomistov, r. 1923

začala sa organizovať Rodobrana, ktorej členovia sa starali o to, aby autonomistické shromaždenia maly nerušený priebeh. Slovenskí rodobranci stali sa predvojom, ktorý zaisťoval pochod Slovenskej ľudovej strany k víťaznému boju za autonómiu Slovenska. Vláda neskoršie rozpustila rodobranecké organizácie, ale jej bojovný duch ostal v Slovenskej ľudovej strane.

Na Slovensko prichádzali stále noví českí ľudia, ktorí sa sťahovali z Viedne, Bosny a Haliče a nemohli nájsť zamestnanie v českých krajinách. Kým tisíce Čechov prichádzalo na Slovensko, tisíce pracovitých slovenských ľudí muselo opustiť svoju vlasť a sťahovať sa do cudziny. V rokoch 1922—1926 do štvrť milióna Slovákov sa vysťahovalo do Severnej a Južnej Ameriky, do Francúzska a Belgicka, ba i do Austrálie a na Nový Zéland. Slovenské školy, ktoré maly byť ohniskami slovenského kultúrneho a národného života, obsadené českými profesormi, usilovaly sa v slovenskej mládeži ubíjať slovenské národné uvedomenie. Hoci táto práca českých učiteľov budila v slovenskej mládeži zdravý odpor, jednako nemohly tieto školy plniť svoje poslanie tak, ako vyžadoval záujem slovenského národného života. Česi nechceli pochopiť, že takýto postup ohrožuje vývin celého štátu a posilňuje odbojného ducha Slovákov, ktorí práve v tomto boji sa stávali uvedomelým a jednotným národom. Československá cirkev pokúšala sa šíriť svoje sektárske náuky i na Slovensku a tým pomáhala prehlbovať priepasť, ktorá sa utvorila medzi českým a slovenským národom.

Bolo teda dosť príčin, aby Slovenská ľudová strana vo svojom boji o uzákonenie autonómie Slovenska húževnaté pokračovala. Mravnú a hmotnú pomoc našla u amerických Slovákov, ktorí pokladali Pittsburghskú dohodu za záväznú a dožadovali sa jej splnenia, hoci prezident Masaryk, ktorý dohodu osnoval a podpísal, jej záväznosť popieral. Masaryk pokladal Pittsburghskú dohodu iba za historický dokument zahraničného odboja a poukazoval na to, že Slováci dosiahli v Republike všetko, čo Pittsburghská dohoda sľubovala. I medzi americkými Slovákmi sa našli niekoľkí jednotlivci, ktorí to uverili, ale 12. októbra 1922 utvoril sa v Amerike Výbor priateľov slovenskej slobody, ktorý stál za Pittsburghskou dohodou, podporoval autonomistické hnutie na Slovensku a vo svojom „Odkaze amerických Slovákov do starej vlasti" povzbudzoval autonomistických bojovníkov: *„Za každú cenu pridržiavajte sa slovenského národa, slovenskej reči, slovenskej samobytnosti. Za všetky svety nepopúšťajte z toho, že ste Slováci a Slovákmi chcete zostať aj v Československu."* Pražská vláda darmo vysielala do Ameriky svojich ľudí, aby amerických Slovákov presvedčovali o tom, že Slováci dostali v Republike viac, ako zaručuje Pittsburghská dohoda, slovenská Amerika sa nedala pomýliť a naliehala na prezidenta Masaryka, aby svoje záväzky dodržal.

Jozef Hušek, predseda Slov. ligy a Sdruženia slovenských novinárov v USA, neohrozený publicista za autonomné práva Slovákov.

Takto sa americkí Slováci znova stretli so Slovákmi pod Tatrami, aby v spoločnej práci a v spoločnom boji bránili záujmy svojho národa. V tomto politickom boji proti československým sjednocovacím snahám a proti medzinárodnému socializmu pripadla Andrejovi Hlinkovi taká úloha, akú ešte nikto nemal v slo-

venskích dejinách. Andrej Hlinka prebúdzal široké vrstvy slovenského ľudu, vychovával ich v duchu čistého slovenského nacionalizmu a v duchu kresťanského svetového náhľadu, zo slovenských más tvoril jednotný slovenský národ, ktorý si uvedomoval svoje práva a bol odhodlaný za svoju slobodu prinášať i najvyššie obete. Tak sa stal Andrej Hlinka vodcom celého slovenského národa, ktorý vo svojom vodcovi videl stelesnenie všetkých svojich národných túžob. Márne upodozrievali Andreja Hlinku zo zrady, darmo ho nazývali buričom a štváčom, darmo sa pokúšali zlomiť jeho neústupnosť a rozbiť jeho stranu, tábor jeho prívržencov rástol, lebo slovenský ľud veril svojmu vodcovi viac ako všetkým, ktorí sa mu natískali za vodcov.

Pretože Andrej Hlinka vedel, za čo bojuje, a pretože veril, že tento čestný boj sa musí skončiť úplným víťazstvom slovenského národa, neodchýlil sa od cesty, po ktorej kráčal v celom svojom živote, neustupoval pred nepriateľmi a nedal sa mýliť ani nenávisťou zavedeného slovenského ľudu, ani zradou slabochov. Vodcovská neohrozenosť Andreja Hlinku bola príkladom, z ktorého sa slovenský národ učil pracovať, bojovať a veriť vo svoju budúcnosť.

Voľby do snemu 15. novembra 1925 d okázaly, že slovenský národ, prebudený, vychovaný a vedený Andrejom Hlinkom, stáva sa jednotným národným celkom, s ktorým sa musí počítať. Pretože v týchto voľbách kandidovala na Slovensku i Československá (čiže česká) ľudová strana, Slovenská ľudová strana prijala meno Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktorá v týchto voľbách získala do pol milióna hlasov a 23 poslanecké mandáty. Hlinkova slovenská ľudová strana stala sa najväčšou politickou stranou na Slovensku,. a preto právom mohla hovoriť v mene celého slovenského národa.

Ján A. Kocúr, tajomník Slov. ligy v USA, neúnavný bojovník za uzákonenie Pittsburghskej dohody a autonomie Slovenska.

S takou politickou stranou, ktorá zastupovala väčšinu slovenského národa, muselo sa počítať i v Prahe. Preto so strany vlády už od volieb robily sa pokusy, aby Hlinkova slovenská ľudová strana zanechala opozíciu a vstúpila do vlády. Andrej Hlinka neveril, že by vstup jeho strany do vlády priniesol Slovensku splnenie všetkých autonomistických požiadaviek, jednako chcel dokázať, že program najväčšej slovenskej politickej strany nie je opozícia. Po trojmesačnom vyjednávaní došlo k dohode, podľa ktorej Hlinkova slovenská ľudová strana rozhodla sa vstúpiť do vlády, aby i touto cestou sa pokúsila uskutočniť svoj program. Poslanec Dr. Marko Gažík (neskoršie Dr. Ľudovít Labaj) stal sa ministrom pre sjednotenie zákonov a poslanec Dr. Jozef Tiso, vynikajúci obhajca samobytnosti slovenského národa a jeho práv, ministrom zdravotníctva.

Pravda, Hlinková slovenská ľudová strana nevstúpila do vlády za cenu ministerských kresiel, ale s takými podmienkami, ktoré maly znamenať výdobytky pre slovenský národ. Jednou z týchto podmienok bola reforma vnútornej štátnej správy. Podľa tejto reformy celé územie Republiky sa rozdelilo na štyri administratívne celky, takzvané krajiny. Územie Slovenska pod menom Slovenskej krajiny 1. júla 1928 stalo sa samosprávnym administratívnym celkom, skutočnou slovenskou krajinou, ktorá si volila svoje krajinské

zastupiteľstvo. Ale toto krajinské zastupiteľstvo, volené po prvý raz 2. decembra 1928, nebolo zákonodarným snemom, o akom sa hovorilo v Pittsburghskej dohode a akého sa dožadovala Hlinkova slovenská ľudová strana vo svojom boji za autonómiu Slovenska, lebo nemalo zákonodarnej moci a jednu tretinu jeho členov menovala vláda z odborníkov. Ale i takto mala táto reforma pre Slovensko veľký význam, pretože slovenské krajinské zastupiteľstvo a z neho volený krajinský výbor mohly sa v rámci krajinskej samosprávy starať o hospodárske, dopravné, sociálne, zdravotné a kultúrne potreby Slovenska. Prvým krajinským prezidentom stal sa autonomista Ján Drobný.

Maďari práve v týchto časoch znova rozvírily ostrý boj za revíziu trianonského mieru a všetkými prostriedkami usilovali sa presvedčiť európsku verejnosť o nespravodlivosti a krivde, ktorá ich stihla, V tomto boji zdôrazňovali Maďari predovšetkým svoje historické nároky na územie Slovenska a domnievali sa, že Slováci, ktorí pod vedením Andreja Hlinku tak húževnate bojujú proti pražskému centralizmu, pri toľkých trpkých skúsenostiach vo svojom novom štátoprávnom postavení zabudli už na všetky krivdy, ktoré museli znášať pod maďarským panstvom, a boli by ochotní vrátiť sa znova do štátneho sväzku s Maďarmi. Maďari nevedeli pochopiť, že Slováci práve v boji proti pražskému centralizmu stávali sa sebavedomým národom, ktorý sám chce rozhodovať o svojom osude a nechce slúžiť viac nikomu. Keď zostrené maďarské revizionistické útoky našly vplyvného pomocníka v anglickom lordovi Rothermerovi, proti týmto ašpiráciám ozvalo sa celé Slovensko, ktoré pod vedením Andreja Hlinku s rovnakou rozhodnosťou odmietalo pražský centralizmus i maďarský revizionizmus, lebo bojovalo za svoju slobodnú budúcnosť.

Ján Drobný, prvý krajinský prezident Slovenska (v r. 1928—29).

Po zavedení krajinského zriadenia sa zdalo, že i v pomere medzi Čechmi a Slovákmi nastane zmena, ktorá sblíži obidva národy a odstráni prekážky, ktoré ohrožovaly zdravý vývin Republiky. Ale onedlho sa ukázalo, že nebolo pevných predpokladov, aby sa tieto nádeje splnily. Naopak, pomer česko-slovenský sa ešte zhoršil, keď pražská vláda chcela z politického života slovenského odstrániť jedného z vodcov autonomistického hnutia, šéfredaktora „Slováka" a podpredsedu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, poslanca Dr. Vojtecha Tuku.

V novoročnom čísle „Slováka" z r. 1928 vyšiel článok Dr. Vojtecha Tuku, ktorý v súvislosti s blížiacim sa desiatym výročím Martinskej deklarácie dokazoval, že po uplynutí desiatich rokov od martinského rozhodnutia Slovenskej národnej rady nastane na Slovensku bezprávny stav, lebo slovenskí národovci v revolučných dňoch štátneho prevratu sa usniesli na tom, že o konečnom postavení Slovenska v Republike sa rozhodne po desiatich rokoch. Dr. Vojtech Tuka vo svojej úvahe navrhoval, aby sa Česko-Slovenská republika pretvorila na federatívny sväzok dvoch štátov, štátu českého a štátu slovenského, ktoré by tvorily úplne rovnocenné složky republiky Česko-Slovenskej. Článok Dr. Vojtecha Tuku vyvolal veľkú pozornosť a vzbudil búrku odporu vo všetkých československých stranách, ktoré sa vrhly na Tuku ako na nebezpeč-

ného vlastizradcu a začaly proti nemu a proti celej Hlinkovej slovenskej ľudovej strane bezohľadný pohon. Dobrodruhovia, ktorí statočnou prácou nevedeli dokázať svoje vlastenectvo, chceli si získať vlastenecké zásluhy tým, že snášali rozličné dôkazy o vlastizradnej činnosti Dr. Tuku a hľadali svedkov, ktorí by Tukovu vinu potvrdili. Pražský snem vydal poslanca Dr. V. Tuku na trestné stíhanie a v lete r. 1929 začal sa pred bratislavským súdom veľký proces, ktorý vzrušil celé Slovensko a vyvolal pozornosť i v zahraničí. Dr. Tuka odmietol obvinenia z vlastizrady, lebo pracoval za svoj národ, Andrej Hlinka celou váhou svojej osobnosti sa postavil za Dr. Tuku, všetci uvedomelí Slováci boli presvedčení, že Dr. Tuka bojoval len za blaho svojho národa, ale bratislavský súd na základe výpovedí naverbovaných svedkov 5. októbra 1929 odsúdil Dr. Tuku na 15 rokov ťažkého žalára.

Následky Tukovho procesu a jeho odsúdenia sa ukázaly na Slovensku pred novými voľbami do snemu, ktoré boly v októbri r. 1929. Hlinkova slovenská ľudová strana, presvedčená o nevine Dr. Tuku, pustila sa do volebného boja s neklesajúcou neohrozenosťou, ba v košickom volebnom kraji na prvom mieste kandidovala samého Dr. Tuku na dôkaz toho, že sa nezrieka svojho vynikajúceho bojovníka. Mnohí Slováci sa dostali pred súd a do väzenia len preto, že dali najavo svoj nesúhlas s odsúdením Dr. Tuku, v ktorom videli statočného bojovníka a mučeníka za slovenskú národnú slobodu. Československé strany maly v odsúdení Dr. Tuku zbraň proti Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, ktorú silou-mocou chcely poraziť, aby udusily slovenské autonomistické hnutie. Volebný boj centralistických strán proti Hlinkovej slovenskej ľudovej strane veľmi sa podobal teroru pri voľbách do uhorského snemu. Ľudová strana na čele s Andrejom Hlinkom odrážala tieto útoky a i pri všetkých násilnostiach získala vo voľbách 19 poslaneckých mandátov, takže i potom ostala najväčšou politickou stranou na Slovensku. Tieto voľby dokázaly, že slovenský národ prestal byť slepým nástrojom v moci politických strán, lebo vo svojom zdravom jadre ostával verný svojmu vodcovi Andrejovi Hlinkoví a v tejto svojej vernosti nedal sa mýliť nijakými nástrahami. Vtedy sa dostal do snemu ako poslanec Slovenskej národnej strany básnik Martin Rázus, ktorý nielen na poli literatúry, ale i v politickom boji bránil záujmy slovenského národa proti pražskému centralizmu. Po voľbách krajinským prezidentom Slovenska stal sa Jozef Országh.

Jozef Országh, druhý krajinský prezident Slovenska (v r. 1929—38).

Hlinkova slovenská ľudová strana po voľbách už nevstúpila do novej vlády, lebo sa presvedčila, že touto cestou Slovensko nedôjde k svojmu cieľu a že so životnými otázkami slovenského národa nemožno kupčiť. Slovenská ľudová strana ostala znova v opozícii, aby všetkými prostriedkami pokračovala v boji za uzákonenie Pittsburghskej dohody, ktorú prezident Masaryk v liste Andrejovi Hlinkoví z 10. októbra 1929 nazval falzifikátom, lebo Slovenská liga, ktorá v mene slovenského národa túto dohodu uzavierala a podpisovala, nemala ešte potvrdené stanovy, a preto vraj nemala právo uzavrieť nijaké dohody.

Takéto stanovisko osnovateľa Pittsburghskej dohody a hlavy štátu k autonómii Slovenska bolo príčinou, že Hlinkova slovenská ľudová strana svoj politický boj ešte zostrila a hoci jej predošlé návrhy na

autonómiu Slovenska ostaly bez výsledku, 8. mája 1930 podala v sneme nový návrh. I tento návrh mal podobný osud ako všetky predošlé, ale bol tu aspoň nový dôkaz, že slovenský národ nezíska svoju slobodu dohodou, ale len víťazným bojom.

V tomto boji o národnú slobodu hralo významnú úlohu mladé slovenské pokolenie, ktoré so všetkou rozhodnosťou odmietalo československé sjednocovacie snahy a bez rozpakov sa postavilo na stanovisko autonómie Slovenska. Slovenská roľnícka mládež, českými profesormi vychované slovenské študentstvo, a najmä slovenská akademická mládež nepodľahla vplyvu československej národnej ideológie, odvrátila sa od jej politických reprezentantov a pod vedením Andreja Hlinku v prvom šíku bojovala za víťazstvo autonomistického programu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Tento vrelý slovenský nacionalizmus strhával postupne i tú časť slovenskej mládeže, ktorá z rozličných príčin nemohla sa otvorene hlásiť k autonomistickému programu a organizovala sa i v centralistických stranách. Tieto československé politické strany trvaly vo svojom odpore proti autonómii Slovenska a nechcely si uvedomiť, že slovenský život pretrhá všetky hrádze, ktorými obmedzovaly jeho nezadržateľný vzrast. Proti starým vodcom týchto strán vznikala opozícia mladej slovenskej generácie, ktorá sa blížila k prúdu, na čele ktorého stál Andrej Hlinka. Dôkazom toho, že mladé slovenské pokolenie neuznávalo československý národ, ale stálo svorne na stanovisku slovenskej národnej samobytnosti, bol kongres mladej slovenskej inteligencie 25.—26. júna 1932 v Trenčianskych Tepliciach. Mladá slovenská inteligencia, odchovaná už česko-slovenskými strednými a vysokými školami a organizovaná v rozličných politických tábo-

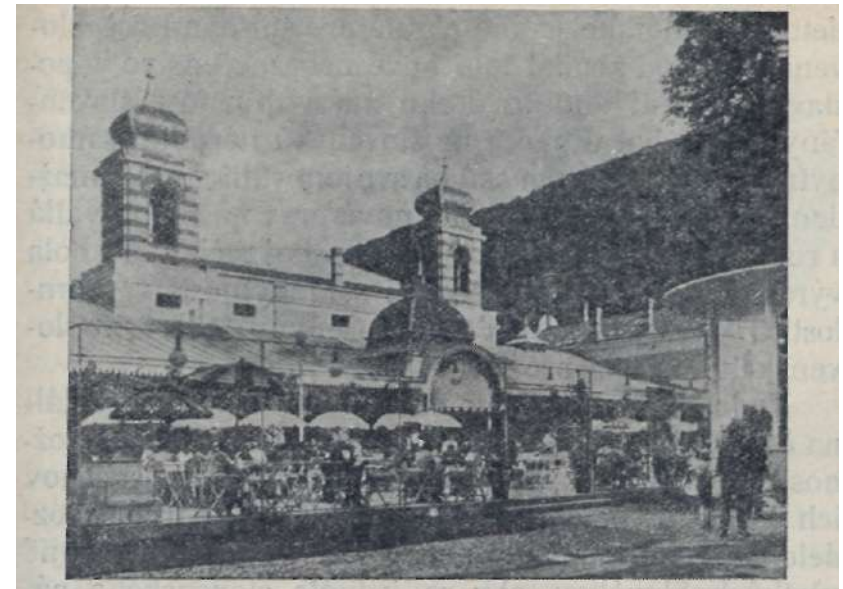

Budova (dvorana) sjazdu slovenskej mládeže v Trenč. Tepliciach r. 1932. V tejto budove mladá slovenská inteligencia, bez rozdielu politickej príslušnosti, vyslovila sa za autonomiu Slovenska.

roch, odsúdila predstaviteľov československej národnej jednoty a prihlásila sa otvorene k slovenskému nacionalizmu.

Roku 1931 vydala Matica slovenská Pravidlá slovenského pravopisu. Tu sa ukázalo, že českí učenci, ktorí prišli na Slovensko pomáhať budovať slovenský kultúrny život, konali svoju prácu tak, aby slúžili myšlienke česko-slovenskej národnej jednoty. Nové pravopisné pravidlá vplyvom týchto českých odborníkov, ktorí sa dostali aj do Matice slovenskej, maly sbližovať slovenčinu s češtinou, aby sa tak podlomil vývin slovenskej národnej samobytnosti na poli jazykovom. Hoci ministerstvo školstva a národnej osvety, na čele ktorého stál slovenský sociálny demokrat československého presvedčenia Dr. Ivan Dérer, zaťatý hlásateľ československej národnej jednoty, schválilo

tieto pravidlá ako jedine platné pre spisovnú reč, slovenský národ zbadal toto nové nebezpečenstvo a postavil sa proti tomuto útoku na svojráznosť slovenčiny, ktorý bol útokom na slovenskú národnú samobytnosť. Matica slovenská na svojom valnom shromaždení 12. mája 1932 odsúdila nové pravopisné pravidlá a rozhodla sa brániť čistotu slovenskej reči, ktorá bola výrazom slovenskej národnej samobytnosti v minulosti a ktorá musí ostať neporušeným pokladom slovenského národa pre všetky veky.

Vodcovia slovenského národného života, ktorí stáli na čele slovenského politického boja, neraz mali možnosť presvedčiť sa, že príčinou mnohých neúspechov ich práce je nejednotnosť slovenského národa, rozdeleného na mnohé politické strany. Bolo treba spojiť všetkých Slovákov, aby sa jednota slovenského národa prejavila í v jednotnom politickom postupe pri vymáhaní slovenských práv. Keď sa jasne ukázalo, že pre takúto spoluprácu nie je možné získať slovenských poslancov jednotlivých politických strán, lebo títo poslanci kládli svoje osobné záujmy a záujmy svojich strán vyššie ako záujmy Slovenska a slovenského národa, ktorý mali zastupovať, bolo potrebné sjednotiť aspoň tie slovenské sily, ktoré v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane a v Slovenskej národnej strane bojovaly za spoločné národné záujmy Slovenska. Toto sjednotenie sa stalo skutkom na veľkom spoločnom shromaždení týchto dvoch politických strán 16. októbra 1932 vo Zvolene, kde sa vodcovia autonomistického hnutia Andrej Hlinka a Martin Rázus osvedčili, že v boji za autonómiu Slovenska budú pracovať jednotne a svorne v duchu Ľudovíta Štúra a slovenských tradícií. V spoločnom manifeste zvolenského shromaždenia sa vyjadruje cieľ tohto spoločného postupu týmito slovami: *„Chceme byť národom nielen oslobodeným, ale i slobodným. Boli sme od vekov slovenským národom, chceme nim ostať i v budúcnosti. Vyhlasujeme, že národ československý neuznávame, lebo československého národa niet"*

Pribinova medaila.
Vydaná z príležitosti 1100-ročného jubilea založenia prvého kresťanského kostola v Nitre slovenským kňažaťom Pribinom. Dielo J. Koniarka.

Aby sa tento spoločný postup slovenských autonomistických strán prehĺbil a usmernil, svolaly obidve strany na 28. a 29. decembra 1932 pracovný sjazd do Trenčína, kde sa rokovalo o budúcom spôsobe boja za autonómiu Slovenska. Slovenské požiadavky sa shrnuly v obšírnej rezolúcii, v ktorej sa zdôrazňuje právo slovenského národa na slobodný národný život, ako ho zabezpečila Pittsburghská dohoda, ale zároveň sa tu naznačuje, že slovenský národ sa nezriekne svojich práv ani za cenu Republiky.

V tejto rezolúcii sa apeluje na všetkých Slovákov, *„aby v záujme zabezpečenia historického postavenia národa slovenského pestovali vzájomnú jednotnosť a svornosť, aby sa nedali rozoštvávať na konfesionálne a triedne skupiny, lež aby spojenými silami, pod spoločnou slovenskou trikolórou pracovali sústavne vždy a všade za zaistenie práv slovenského národa, za zachovanie jeho charakteru a tradícií"*.

To bol jasný hlas slovenského národa. Ale v Prahe ani teraz nechceli rozumieť, lebo vláda prikladala väčší význam osvedčeniam zástupcov centralistických strán, ktorí sa usilovali umlčať každý slovenský pre-

jav. V takýchto okolnostiach nemohol sa pomer medzi Čechmi a Slovákmi zlepšiť. Pražská vláda mala o krátky čas novú príležitosť presvedčiť sa o tom, že otázka samobytnosti slovenského národa nedá sa ani umlčať, ani prekrúcať, lebo prúd slovenského života nemožno zastaviť.

Slovenský národ v boji o svoju národnú slobodu často sa zahľadel do svojej minulosti, aby z vlastnej histórie čerpal vieru vo svoju národnú budúcnosť. 13.—15. augusta r. 1933 bola Nitra javiskom veľkých jubilejných slávností, ktoré slovenskému národu pripomenuly pamiatku posvätenia prvého kresťanského kostola na území Slovenska. V celom slovenskom národe ožila pamiatka prvého slovenského panovníka kniežaťa Pribinu, v ktorom slovenský národ videl dôkaz svojej starobylosti, i pamiatka prvého kresťanského kostola na území našej vlasti, ktorý bol dôkazom vyše tisícročnej slovenskej kresťanskej kultúry. V Nitre sa shromaždilo stotisíc Slovákov, aby sa poklonili pamiatke svojho prvého vladára a manifestovali svoje nezlomné odhodlanie zabezpečiť vývin slovenskej národnej samobytnosti, ktorý od nitrianskej kolísky cez krútňavy dlhých storočí prešiel až k boju za autonómiu Slovenska. Vládne kruhy ako by nechápaly ducha a význam tohto jubilea a chcely nitrianske slávnosti zneužiť na manifestáciu za československú národnú jednotu. K stotisícovému zástupu slovenského ľudu mali prehovoriť niektorí členovia vlády, ktorí popierali slovenskú národnú samobytnosť, ale podľa programu slávností nesmel prehovoriť vodca slovenského národa Andrej Hlinka. Ale stotisícový zástup slovenského ľudu chcel počuť práve Andreja Hlinku a vynútil si, že na veľkej manifestácii v prítomnosti členov vlády a zahraničných hostí rečnil i

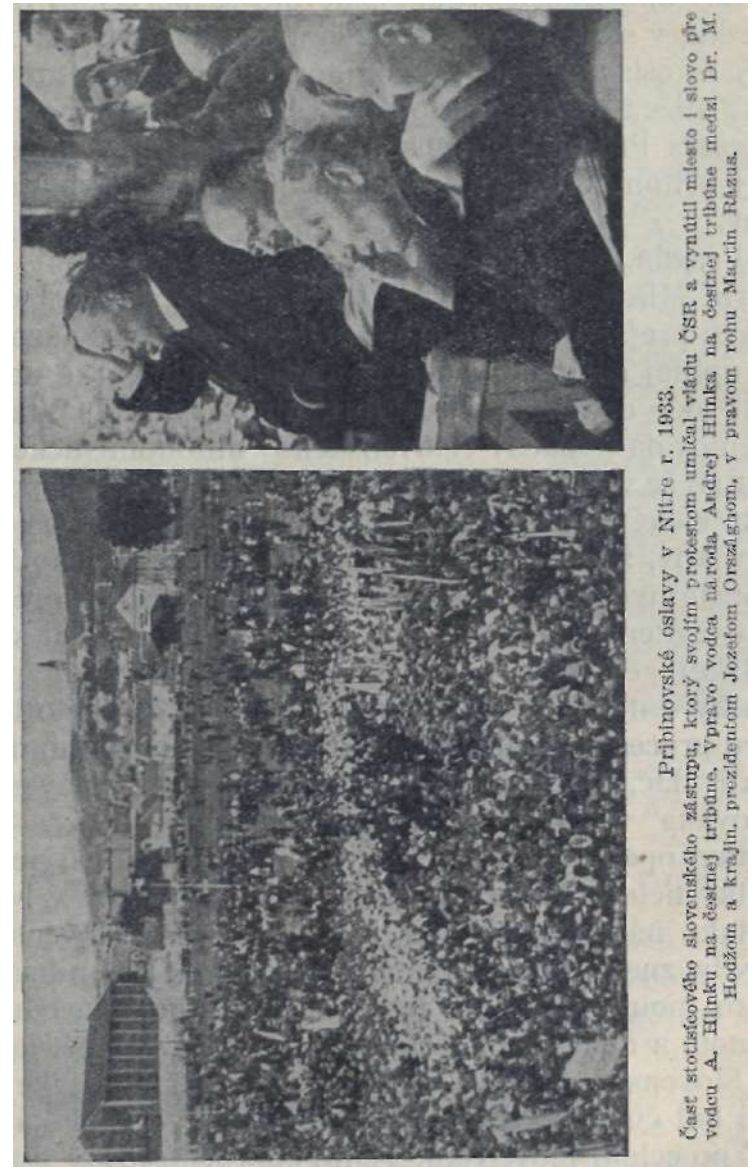

Pribinovské oslavy v Nitre r. 1933.

Časť stotisícového slovenského zástupu, ktorý svojím protestom umlčal vládu ČSR a vynútil miesto i slovo pre vodcu A. Hlinku na čestnej tribúne. Vpravo vodca národa Andrej Hlinka na čestnej tribúne medzi Dr. M. Hodžom a krajin. prezidentom Józsefom Országhom, v pravom rohu Martin Rázus.

Andrej Hlinka i Martin Rázus. Nadšenie nitrianskeho jubilea ako mocná vlna rozlievalo sa po celom Slovensku, v slovenských mestách a dedinách usporadovaly sa oslavy, ktoré sprítomňovaľy slovenskú minulosť, ulice a námestia slovenských obcí dostaly meno kniežaťa Pribinu, slovenská minulosť ožila v slovenskej prítomnosti, aby z nej rástla slovenská budúcnosť.

Pravda, ani vládne kruhy nemohly zabudnúť na Nitru. Miesto toho, aby v nitrianskych slávnostiach videly prejav nezmeniteľnej vôle slovenského národa po úplnej národnej slobode, chápaly nitrianske udalosti ako demonštráciu, ktorá ohrožuje štát. Vláda obviňovala vodcov slovenského autonomistického hnutia, že využili pribinovské slávnosti pre svoje politické ciele. Štátne zastupiteľstvo podalo žalobu na 50 Slovákov, že na nitrianskej manifestácii sa dopustili protištátnych činov. Časopis „Slovák", na čele ktorého od uväznenia Dr. Tuku stál reprezentant mladej slovenskej generácie Karol Sidor, dostal 70 žalôb pre články o nitrianskych slávnostiach. Keď ani tieto tlačové procesy nevedely umlčať slovenskú autonomistickú tlač, úrady jednoducho zakázaly. vydávanie „Slováka" a iných autonomistických časopisov. Ale všetky opatrenia maly práve opačný účinok, lebo všetky tieto nové krivdy posilňovaly Slovákov v boji za takú národnú slobodu, ktorá by všetky slovenské krivdy znemožnila. Predseda vlády ešte po nitrianskom poučení rečnil o československej národnej jednote a dokazoval, že Slovensko je nevďačné, lebo na Slovensko sa musí doplácať. Aby účinok takejto reči bol čím presvedčivejší, dal svoju reč vyplakátovať po celom Slovensku. Tento čin, nedôstojný predsedu vlády, pobúril Slovensko, lebo nikoho nepresvedčil a vyvolal nový odpor. Napokon sa hrozilo Hlinkovej ľudovej strane i rozpustením. V decembri roku 1933 prišiel na Slovensko minister zahraničných vecí Dr. Beneš, ktorý v niekoľkých slovenských mestách prednášal o „Idei československej národnej jednoty s hľadiska medzinárodnej politiky" a dokazoval, že československá národná jednota je jedinou záchranou Česko-Slovenskej republiky v ťažkej medzinárodnej situácii, ktorá sa začala utvárať v Európe najmä od tých čias, čo v susednom Nemecku sa zmocnila vlády národnosocialistická strana, vedená Adolfom Hitlerom.

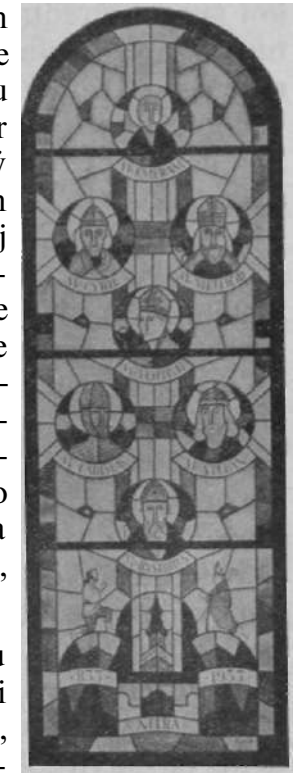

Pribinovský oblok z katedrály v Nitre, z r. 1933. Dielo maliara Ľud. Fullu. Vľavo v spodnom rohu kňačinca postava zakladateľa kostola kniežaťa Pribinu.

Je prirodzené, že Slováci za cenu svojej národnej osobitnosti nemohli sa dohodnúť s Čechmi ani vtedy, keď sa proti slovenským požiadavkám poukazovalo na vývin medzinárodnej situácie, pretože Slováci od počiatku prízvukovali, že uzákonenie autonómie Slovenska posilní Republiku nielen vnútorne, ale i v jej zahraničnej politike. Hlinková slovenská ľudová strana i pri voľbách do snemu v máji r. 1935 udržala svoje postavenie a spolu so Slovenskou národnou stranou pokračovala v boji za autonómiu Slovenska. V tomto roku nastala v Republike zmena v osobe prezidenta, lebo T. G. Masaryk vzhľadom na svoj vysoký vek a vzhľadom na vzrastajúce ťažkosti medzinárodného položenia štátu 14. decembra 1935 sa zrie-

kol svojho úradu. 18. decembra Národné shromaždenie za prezidenta Republiky zvolilo Dr. Beneša. Zástupcovia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany pred voľbou nového prezidenta vyjednávali s vládou a boli ochotní odovzdať svoje hlasy na Dr. Beneša v prípade, ak dostanú pevné záruky, že nový prezident Republiky bude sa starať o splnenie slovenských požiadaviek. Hlinkova slovenská ľudová strana dostala uistenie a sľub, že vláda splní slovenské žiadostí, a preto zástupcovia: Hlinkovej slovenskej ľudovej strany sa nerozpakovali voliť za prezidenta Republiky Dr. Beneša. Vládne časopisy s uznaním písaly o štátnickej vyspelosti Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ale onedlho sa ukázalo, že daný sľub nemal kto splniť. Slováci sa dožili nového sklamania. Nový prezident r. 1936 navštívil i Slovensko, na niekoľkých miestach odpovedal na pozdravy obyvateľstva i slovenským prejavom, ale Slovensko márne čakalo na splnenie svojich požiadaviek.

Práve v tom čase, keď Dr. Beneš ako nový prezident navštívil Slovensko, svolala Hlinkova ľudová strana svoj sjazd do Piešťan, kde znova zdôraznila, že svoj boj za slovenské práva povedie až do víťazného konca. Na tomto veľkom manifestačnom sjazde 20. septembra 1936 so všetkou rozhodnosťou odsúdila zahraničnú politiku Prahy, ktorá 16. mája 1935 uzavrela smluvu so Sovietskym sväzom. „Zatracujeme spoluprácu s medzinárodným predstaviteľom materialistickej ideológie a židoboľševickej anarchie. Začleňujeme sa do protikomunistického frontu" — hovorilo sa v piešťanskom manifeste.

V novembri 1935 predsedom vlády po prvý raz sa stal Slovák, Dr. Milan Hodža, ktorý do februára r. 1936 bol súčasne i ministrom zahraničných vecí.

Národná manifestácia v Bánovciach n. B. r. 1935.
Pri odhaľovaní sochy Ľudovíta Štúra sišli sa starí spolubojovníci slovenskej národnej samobytnosti (odprava) A. Hlinka a Dr. Jozef Škultéty. Pred mikrofonom Dr. Jozef Tiso.

Dr. Milan Hodža bol jeden z najschopnejších slovenských politikov, ale jeho politická činnosť nemala pevný smer, lebo bol aj obhajcom československej národnej jednoty a chcel ostať aj Slovákom. Napokon mu neverili ani Česi ani Slováci. Jednako sa dalo očakávať, že Hodža ako predseda vlády bude sa starať, aby prispel na odstránenie slovenských krívd. Ale Dr. Hodža nevedel a nemohol venovať svoju pozornosť slovenským veciam v takej miere, ako vyžadoval záujem Slovenska, pretože Česi marili jeho zámery a pretože Republika sa dostala do takého položenia, že Dr. Hodža ako predseda vlády sa musel starať o riešenie mnohých otázok, ktoré ohrožovaly celistvosť Republiky.

V bezprostrednom susedstve Česko-Slovenskej republiky, ktorá v službách západných veľmocí mala

byť hrádzou proti Nemecku, vznikla mocná národnosocialistická ríša, ktorá pod vedením kancelára Adolfa Hitlera rýchlo sa zotavovala z hospodárskeho úpadku, sjednotila nemecký národ do práce a boja proti krivdám, ktoré stihly nemecký národ versaillským mierom. Toto sjednotenie nemeckého národa v hraniciach vzmáhajúcej sa nemeckej ríše nemohlo ostať bez účinku ani na Nemcov, ktorí žili za hranicami Nemecka, predovšetkým v Rakúsku a v republike Česko-Slovenskej. Úradná politika Republiky spoliehala sa na vzdialených spojencov, ktorí v Česko-Slovenskej republike chceli mať nástroj svojej mocenskej politiky proti Nemecku. Hlinkova slovenská ľudová strana častejšie upozorňovala na potrebu dohody so susedmi, ale zahraničná politika Republiky sa nevedela prispôsobiť k zmeneným pomerom.

Nebezpečenstvo, ktoré hrozilo štátu zvonka, zvyšovala i pomýlená vnútorná politika, ktorá nevedela uspokojiť jednotlivé národnostné skupiny, obývajúce územie Republiky. Tu sa jasne ukázalo, že slovenský národ len preto mal splynúť s národom českým, aby tento československý čiže český národ získal dosť silnú prevahu nad ostatnými národnostnými skupinami. Položenie slovenského národa bolo vlastne horšie ako položenie národnostných menšín, ktorým ústava Republiky zaručovala jazykové práva a možnosť kultúrneho vývinu. Slováci podľa ústavy neboli v republike Česko-Slovenskej ani národom ani menšinou. Úradné štatistiky vykazovaly len Čechoslovákov, národnosť a reč československú.

Takýto postup budil na Slovensku veľký odpor, pretože Slováci, ktorí po dlhé roky doma i v cudzine viedli zúfalý boj o svoje národné bytie v znamení hesla „Za tú našu slovenčinu', v útokoch na slovenčinu videli ohrožovanie slovenskej národnej samobytnosti. Hlinkova slovenská ľudová strana podala v pražskom sneme návrh jazykového zákona, aby o postavení slovenčiny nemohly vznikať pochybnosti. Na jeseň r. 1937 vznikly v Bratislave búrlivé demonštrácie, ktoré pod heslom „Na Slovensku po slovensky" organizovala slovenská akademická mládež, ktorá takýmto spôsobom chcela donútiť profesorov bratislavskej univerzity, aby na univerzite, ktorá mala slúžiť slovenskej kultúre, prednášali po slovensky. Tieto demonštrácie vyvolaly silný ohlas po celom Slovensku, neobyčajne oživily slovenský politický pohyb a boly dôkazom, že sa Slováci nevzdajú ani svojej reči, ani svojich národných práv. V devätnástom roku česko-slovenského spolužitia takýmto spôsobom bolo treba domáhať sa práv, ktoré slovenskému národu zaručovala Pittsburghská dohoda. Ale Česi ešte ani teraz neuznali za potrebné, aby sa tieto prirodzené požiadavky Slovákov splnily.

A. Hlinka na autonomistickom sjazde v Piešťanoch r. 1936.
Na piešťanskom sjazde prečítal Andrej Hlinka manifest, ktorý sa opieral o práva slovenského národa, ako sa vodca politického boja Slovákov vždy opieral o zdravý koreň slovenského ľudu.

V ťažkom položení, do ktorého sa dostala republika Česko-Slovenská pre svoju zemepisnú polohu, svoje národnostné složenie, svoju pomýlenú zahraničnú a nezdravú vnútornú politiku, musel slovenský národ sústreďovať všetky svoje sily na obranu svojich vlastných záujmov.

Roku 1938 chystala sa republika Česko-Slovenská osláviť dvadsiate výročie svojho vzniku. Ale vývin udalostí v bezprostrednom susedstve Republiky dostal taký smer a taký spád, že Republika miesto osláv svojej samostatnosti musela sa chystať na obranu svojej celistvosti. 20. februára 1938 ríšsky kancelár a vodca nemeckého národa Adolf Hitler vyslovil svoje rozhodnutie, že Nemcov, ktorí žili za hranicami nemeckej ríše, privedie do spoločného nemeckého štátu. Predseda československej vlády Dr. M. Hodža 3. marca odmietol tieto nároky a uisťoval, že česko-slovenská vláda sama sa postará o to, aby splnila všetky požiadavky nemeckého obyvateľstva v Republike. 12. marca nemecké vojsko vkročilo do Rakúska a bez jediného výstrelu opanovalo celý štát, ktorý z milosti západných veľmocí od skončenia svetovej vojny biedne živoril. Rakúsko stalo sa čiastkou veľkej nemeckej ríše. Západná časť republiky Česko-Slovenskej dostala sa do pevných klieští, ktoré sovrely české krajiny, zmietané neurovnanými národnostnými otázkami. Slovensko stalo sa susedom najmocnejšieho európskeho štátu. Hlinkova slovenská ľudová strana videla v pripojení Rakúska k nemeckej ríši prirodzené ukončenie dlhého vývinu, ktorý smeroval k sjednoteniu nemeckého národa v jednom štáte.

Pravda, pripojenie Rakúska nemohlo ostať bez vplyvu na vývin pomerov v republike Česko-Slovenskej. Sudetonemecká strana, vedená Konrádom Henleinom, ktorá bola najväčšou politickou stranou v Republike a postupne stala sa jedinou politickou stranou nemeckej národnej skupiny v Česko-Slovensku, 25. apríla na svojom karlovarskom sjazde formulovala osem bodov svojich požiadaviek, ktoré predložila československej vláde. Česká tlač tieto požiadavky nazvala nesplniteľnými a česko-slovenská vláda pustila sa so zástupcami nemeckej strany do vyjednávania. 21. mája nariadila československá vláda čiastočnú mobilizáciu, ktorú Nemci pokladali za provokáciu. V takejto napätej situácii boly v máji voľby do obcí a tu sa ukázalo, že protivládne strany, predovšetkým Sudetonemecká strana a Hlinková slovenská ľudová strana, všade vzrástly.

Znak do boja za uznanie samobytnosti slovenského národa. V belasom poli biely kruh, na ňom červený dvojkríž.

V takýchto okolnostiach, keď republika Česko-Slovenská stála už na samom okraji svojho pádu, Hlinkova slovenská ľudová strana po dlhých prípravách usporiadala veľké oslavy dvadsiateho výročia Pittsburghskej dohody, aby mohutným politickým prejavom dala na vedomie pražskej vláde, že slovenský národ neochvejne trvá na svojich požiadavkách a svojich práv sa za nijakú cenu nevzdá. Na tieto slávnosti prišla i osobitná delegácia Slovenskej ligy z Ameriky, aby takýmto spôsobom dokumentovala, že slovenská Amerika ostáva verná svojmu národu a svojej podtatranskej vlasti. Delegácia amerických Slovákov na čele s predsedom Slovenskej ligy Dr. Petrom Hletkom a Jozefom Huškom priniesla i originál Pittsburghskej dohody, ktorý odovzdala Andrejovi Hlinkoví. 5. júna 1938 shromaždilo sa v Brati-

sláve stodvadsaťtisíc uvedomelých Slovákov, ktorí tu osvedčili svoju vernosť tomu politickému programu, za ktorý bojoval Andrej Hlinka. Andrej Hlinka s podlomeným zdravím, ale s nezlomeným duchom posledný raz ukázal sa pred tvárou slovenského národa, za budúcnosť ktorého obetoval celý svoj život. Na tomto shromaždení ocenil Andrej Hlinka Pittsburghskú dohodu, za uzákonenie ktorej bojoval, upevnil národ vo viere v blízke víťazstvo tohto boja a rozlúčil sa so slovenským národom, ktorý svojmu vodcovi a jeho programu prisahal vernosť.

Na tento mohutný prejav slovenského národného odhodlania, ktorý nemá páru v celých dejinách slovenského národa, odpovedala vláda tak, že hneď na druhý deň na tom istom mieste usporiadala novú manifestáciu, na ktorej slovenskí centralisti spolu s Čechmi a so Židmi manifestovali za československú národnú jednotu a demonštrovali proti autonómii Slovenska. Tu sa ukázalo nad všetku pochybnosť, že dohoda medzi Slovákmi a Čechmi nie je možná a že slovenský národ musí svoj boj za svoju národnú slobodu dobojovať bez ohľadu na záujmy Republiky.

Po veľkolepej bratislavskej manifestácii Andrej Hlinka ochorel a o krátky čas dobojoval svoj posledný boj s ťažkou chorobou, ktorej podľahol. 16. augusta umrel na ružomberskej fare, ktorá za dlhé desaťročia bola majákom v prudkom vlnobití slovenského národného života. Veľkosť Andreja Hlinku pochopil celý národ a podal o tom jasný dôkaz, keď v stotisícovom zástupe prišiel sa pokloniť jeho telesným pozostatkom. Slovenský národ stál nad hrobom svojho vodcu a cítil, že A. Hlinka í po svojej telesnej smrti ostane vodcom svojho národa, aby viedol i budúce slovenské pokolenia.

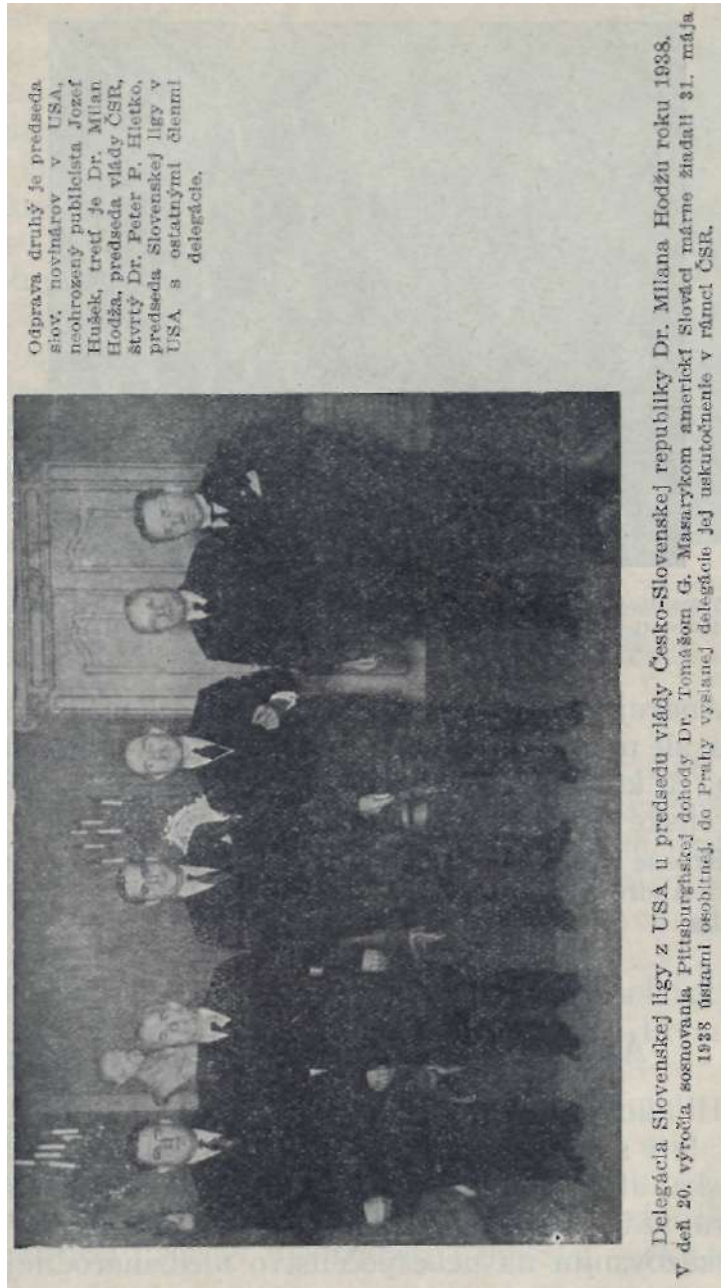

Odprava druhý je predseda sjov, novinárov v USA, neohrozený publicista Jozef Hušek, tretí je Dr. Milan Hodža, predseda vlády ČSR, štvrtý Dr. Peter P. Hletko, predseda Slovenskej ligy v USA s ostatnými členmi delegácie.

Delegácia Slovenskej ligy z USA u predsedu vlády Česko-Slovenskej republiky Dr. Milana Hodžu roku 1938. V deň 20. výročia sosnovania Pittsburghskej dohody Dr. Tomášom G. Masarykom americkí Slováci márne žiadali 31. mája 1938 ústami osobitnej, do Prahy vyslanej delegácie jej uskutočnenie v rámci ČSR.

Z manifestácie Slovákov za autonomiu 5. júna 1938 v Bratislave. V prítomnosti delegácie amerických Slovákov prvý raz rozvinuli belasé zástavy autonomistického boja s červeným dvojkrížom v bielom kruhu.

Andrej Hlinka nedožil sa víťazného konca svojho boja, ale mohol spokojne umrieť, lebo deň tohto víťazstva, za ktoré pracovaly, bojovaly a umieraly všetky slovenské pokolenia, nebol ďaleko.

Krásne básne, ktoré napísali slovenskí básnici ž príležitosti smrti Andreja Hlinku, vyšly v sbierke *Rekviem za Andreja Hlinku.*

Autonómia Slovenskej krajiny.

Hlinkova slovenská ľudová strana ešte v júni 1938 podala v sneme nový návrh zákona o autonómii Slovenska, aby sa presvedčila, či česko-slovenská vláda, ktorá vždy odmietala splnenie slovenských žiadostí poukazovaním na nebezpečenstvo medzinárodnej situácie, bude chcieť tieto žiadosti splniť aspoň teraz, keď vonkajšie nebezpečenstvo k takému riešeniu česko-slovenského pomeru priamo nútilo. Zástupcovia Hlinkovej . slovenskej ľudovej strany, ktorá pri posledných obecných voľbách na celom Slovensku upevnila svoje postavenie, na čele s Dr. Jozefom Tisom upozorňovali predsedu vlády Dr. Hodžu a prezidenta Republiky Dr. Beneša, že stále odkladanie

Vodca A. Hlinka posledný raz pozdravuje stotisícový zástup Slovákov v Bratislave v júni 1938.
Napravo od neho jeden z podpisovateľov Pittsburghskej dohody Msgr. P. Šiška z Hlohovca.

riešenia slovenských žiadostí ohrozuje celý štát, ale vyjednávanie medzi vládou a Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou viazlo a neviedlo k nijakým výsledkom. Slovenský národ, vychovaný v dvadsaťročnom boji, nedal sa mýliť ani vývinom medzinárodnej situácie a išiel za svojím cieľom.

Medzitým vláda vyjednávala s vodcami sudetských Nemcov a usilovala sa zachrániť celistvosť Republiky, hoci nevedela nájsť cestu k dohode ani s Nemcami ani so Slovákmi. Sprostredkovanie lorda Runcimana neviedlo k cieľu a pomer medzi Česko-Slovenskom a Nemeckom sa so dňa na deň priostroval. Ríšsky kancelár Adolf Hitler 12. septembra na sjazde nacionálno-socialistickej strany v Nurnbergu povedal veľkú reč,

v ktorej vyzval česko-slovenskú vládu, aby rozriešila otázku sudetských Nemcov, lebo v opačnom prípade rozrieši túto otázku Nemecko samo. Anglický ministerský predseda Chamberlain osobnou návštevou u ríšskeho kancelára Adolfa Hitlera 15. septembra v Obersalzbergu pokúsil sa odvrátiť nebezpečenstvo hroziacej vojny. Po tejto návšteve rozhodla sa anglická a francúzska vláda poradiť vláde republiky Česko-slovenskej, aby pohraničné kraje, obývané Nemcami, odstúpila nemeckej ríši. Vláda Česko-Slovenskej republiky 20. septembra tento návrh odmietla, ale po novom zakročení diplomatických zástupcov obidvoch západných veľmocí 21. septembra anglo-francúzsky návrh prijala a oznámila svoje rozhodnutie obyvateľstvu. 22. septembra odstúpila Hodžova vláda a predsedom novej vlády stal sa generál Syrový. Chamberlain oznámil rozhodnutie česko-slovenskej vlády ríšskemu kancelárovi Adolfovi Hitlerovi 22. septembra v Godesbergu, ale, keďže anglo-francúzsky návrh, prijatý česko-slovenskou vládou, nevyhovoval všetkým požiadavkám Nemecka, anglická a francúzska vláda 23. septembra oznámily vláde Česko-slovenskej, že nemôžu brať zodpovednosť za to, aby Česko-Slovensko nevyhlásilo mobilizáciu. Ešte 23. septembra večer vyhlásila česko-slovenská vláda všeobecnú mobilizáciu, hoci bolo isté, že republika Česko-Slovenská v konflikte s nemeckou ríšou nemôže počítať na vojenskú pomoc svojich spojencov. 24. sept. stal sa členom novej vlády profesor Matúš Černák, člen Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. K vojne jednako nedošlo, lebo 29. septembra sišli sa v Mníchove u ríšskeho kancelára Adolfa Hitlera predsedovia vlády anglickej, francúzskej a talianskej, kde sa zástupcovia štyroch veľmocí usniesli, že nemecké kraje Československa pripoja sa k Nemecku a do 10. októbra obsadí ich nemecké vojsko. 30. septembra dostala vláda Česko-Slovenskej republiky poľské ultimátum, aby Poliakmi obývané kraje tešínskeho Sliezska odstúpila Poľsku. Česko-slovenská vláda musela i tomuto ultimátu vyhovieť.

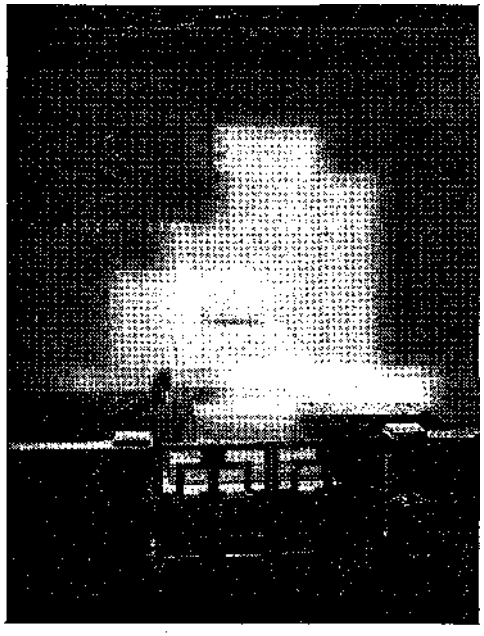

Hrobka A. Hlinku v Ružomberku.

Posmrtná maska vodcu A. Hlinku. Odlial ju sochár Fr. Štefunko.

V týchto kritických chvíľach, v ktorých sa začal rozklad Česko-Slovenskej republiky, bolo pre slovenský národ šťastím, že o jeho osud sa starala Hlinkova slovenská ľudová strana, vedená po smrti Andreja Hlinku Dr. Jozefom Tisom. Keď sa Dr. Jozef Tiso po dlhých vyjednávaniach s vládou presvedčil, že na českej strane ani teraz niet ochoty splniť slovenské požiadavky, od ktorých závisela budúcnosť slovenského národa, Hlinkova slovenská ľudová strana svolala svoj výkonný výbor na 6. októbra do Žiliny. Posledný pokus o dohodu s Čechmi urobil minister Matúš Čer-

Vyhlásenie autonomie v Žiline 6. októbra 1938.
Vyhlásenie číta Dr. Jozef Tiso.

nák, ktorý 3. októbra oznámil prezidentovi Dr. Benešovi, že podá demisiu, ak za 24 hodiny neprejde na Slovensku všetka moc do rúk Slovákov, ktorých určí Hlinkova slovenská ľudová strana. Keďže vláda tejto ultimatívnej požiadavke slovenského ministra nevyhovela, Matúš Černák sa svojho ministerského kresla vzdal a vrátil sa na Slovensko. Ale 5. októbra vzdal sa svojho úradu i prezident Dr. Beneš.

6. októbra sišiel sa výkonný výbor Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v Žiline, kde po dôkladnom uvážení všetkých okolností z vlastnej moci vyhlásil autonómiu Slovenskej krajiny a toto svoje rozhodnutie oznámil celému Slovensku osobitnou deklaráciou:

Manifest slovenského národa,
usnesený na zasadnutí výkonného výboru Hlinkovej slovenskej ľudovej strany ako právoplatnej politickej predstaviteľky slovenského národa dňa 6. októbra 1938.

Mníchovská dohoda štyroch veľmocí podstatne zmenila štátne a politické pomery v strednej Európe. My Slováci ako samobytný slovenský národ, žijúci od vekov na území Slovenska, uplatňujeme si svoje samourčovacie právo a preto dovolávame sa medzinárodného zagarantovania nedeliteľnosti svojej slovenskej národnej jednoty a nami obývanej zeme. Chceme slobodne podľa vlastnej vôle určiť svoj budúci život v plnom rozsahu, v to počítajúc aj štátnu ústrojnosť v priateľskom spolužití so všetkými okolitými národmi, a tak prispieť k usporiadaniu pomerov v strednej Európe v duchu kresťanskom.

Vytrváme po boku národov, bojujúcich proti marxisticko-židovskej ideológii rozvratu a násilia.

Sme za mierové riešenie všetkých sporných problémov v duchu mníchovskej dohody.

Protestujeme čo najrozhodnejšie proti tomu, aby hranice Slovenska určované boly bez nás, bez plnoprávnych zástupcov slovenského národa. Žiadame medzinárodnú ochranu slovenskej menšiny v cudzine.

Žiadame rýchlu demobilizáciu.

V duchu samourčovacieho práva žiadame okamžité prevzatie výkonnej a vládnej moci na Slovensku Slovákmi. Víťazstvo samourčovacieho práva znamená pre slovenský národ víťazné zakončenie nášho dlhoročného boja.

Nech žije sloboda slovenského národa!
Nech žije slovenská vláda na Slovensku!

K tomuto manifestu, v ktorom Hlinkova slovenská ľudová strana v smysle samourčovacieho práva slovenského národa vyhlásila autonómiu Slovenska, pripojili sa i zástupcovia iných politických strán, ktorí

sa presvedčili, že vo víre búrlivých udalostí slovenský národ sám musí rozhodnúť o svojom osude, aby o jeho budúcnosti nerozhodovali iní.

Slovenský národ, rozdelený na rozličné politické tábory, vycítil, že sa musí sjednotiť v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, aby spoločnými silami bránil svoju vlasť, ktorá sa dostala do prudkého víru udalostí, smerujúcich k utvoreniu nových pomerov v strednej Európe. Pražská vláda, ktorá za toľké roky odopierala slovenskému národu právo na slobodný národný život, musela vziať žilinské rozhodnutie slovenského národa na vedomie a dohodnúť sa so Slovákmi. Slovensko dostalo prvú vládu a pražskému snemu nezostávalo iné, ako prijať zákon o autonómii Slovenska.

Na čele prvej vlády autonómneho Slovenska stál Dr. Jozef Tiso, ktorý popri Andrejovi Hlinkoví mal najväčšie zásluhy na tom, že slovenský národ v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane vybudoval si takú politickú silu, ktorá zachránila Slovensko. Po všetkých obciach organizovaly sa slovenské národné výbory, ktoré znemožnily každý rozvrat, a na celom Slovensku vznikaly miestne skupiny Hlinkovej gardy, ktorá sa v búrlivých dňoch tohto prevratu postarala o to, aby Slovensko bez otrasu a bez hospodárskych škôd prešlo do nových pomerov. 8. okt. prišla slovenská vláda do Bratislavy, aby prevzala všetku moc na Slovensku.

Dr. Julián Šimko, posledný krajinský prezident Slovenska (v r. 1938—39).

Predovšetkým bolo treba určiť hranicu medzi Maďarskom a Slovenskom, aby sa podľa usnesenia mníchovskej dohody vyhovelo požiadavke Maďarov, ktorí uplatňovali svoje nároky na maďarské kraje južného Slovenska. Rokovania o úprave novej hraničnej čiary začaly sa 10. októbra v Komárne. Keďže maďarská delegácia, opierajúc sa o národnostnú štatistiku uhorskú z roku 1910, žiadala nielen územie, ktoré obývali Maďari, ale i celé kraje, obývané prevažne alebo výlučne Slovákmi, slovenská delegácia nemohla tieto požiadavky prijať, rokovanie ostalo bezvýsledné a obidve vlády predložily vec nestrannému arbitrážnemu súdu. Slovenská vláda vykonala všetko, aby sa vec riešila spravodlivo. Prof. Dr. Vojtech Tuka, ktorý sa po vyhlásení autonómie Slovenska dostal po deviatich rokoch väzenia na slobodu, dal sa znova do práce, aby všetkými svojimi silami bránil záujmy Slovenska. 2. novembra 1938 síšli sa ministri zahraničných vecí Talianska a Nemecka vo viedenskom paláci Belvedere, kde na základe nesprávnych štatistík a máp vyniesli taký výrok, podľa ktorého nová slovensko-maďarská hranica zakrojila hlboko do slovenského územia a oddelila od Slovenska i také kraje, v ktorých maďarského obyvateľstva niet. Státisíce uvedomelých Slovákov, ktorí verne bojovali za autonómiu Slovenska, dostalo sa pod cudziu vládu vtedy, keď s úprimnou radosťou chystali sa k novému životu na území svojej slovenskej vlasti. Celý slovenský národ zatriasol sa bolesťou nad viedenským rozsudkom, lebo na prahu svojej národnej

Hlinkova garda. Gardistický dôstojník a gardista.

slobody hlboko precítil krivdu, ktorá ho stihla. Túto bolesť zvýšilo ešte sklamanie, ktorého sa Slováci dožili vtedy, keď i Poliaci začali uplatňovať svoje nároky na pohraničné kraje severného Slovenska a žiadali časť kysuckého kraja, Javorinu a kraj pri Dunajci. Slovensko krvácalo, slovenské svedomie sa búrilo, celý národ cítil túto krivdu, ale Slovensko bolo proti presile svojich susedov bezmocné.

Slovenský národ, ktorý vo svojom dejinnom vývine kráčal po ceste utrpenia, krívd a nespravodlivostí, prežil i túto novú pohromu, utiahol sa do svojich verných hôr, aby v tvrdej práci veril, že Boh zahojí i tieto nové rany a napraví všetky krivdy. Aby Slováci mohli svorne pracovať na výstavbe svojho nového života a aby verili v úspech tejto svojej svornej práce, slovenská vláda rozpustila tie politické strany, ktoré nevedely nájsť cestu do jednotného tábora Hlinkovej slovenskej ľudovej strany ako strany slovenskej národnej jednoty, a 20. novembra na celom Slovensku usporiadaly sa shromaždenia, na ktorých slovenský národ manifestoval za svoju jednotu. Všetci Slováci uvedomili si svoju príslušnosť k jednotnému slovenskému národu, ktorý má len jednu vôľu, jeden cieľ a len jednu cestu k svojej budúcnosti.

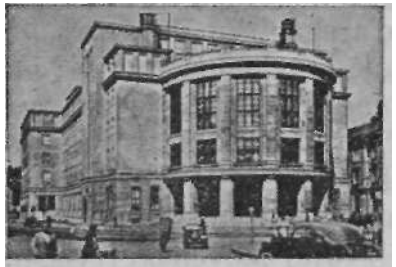
Budova Slovenskej univerzity, v ktorej zasadal prvý autonomný snem Slovenskej krajiny.

Táto jednota slovenského národa ukázala sa vtedy, keď slovenský národ 18. decembra 1938 po prvý raz volil do svojho zákonodarného snemu. Na otázku, či slovenský národ chce nové a šťastné Slovensko, 98 percent obyvateľov Slovenska odpovedalo áno, a toto

Prvé zasadnutie slovenského autonomného snemu 18. januára 1939 v Bratislave.

jasné a jednomyseľné áno bolo dôkazom, že Slováci po prvý raz vo svojich dejinách stali sa jednotným národom, ktorý je schopný, aby sám rozhodoval o svojom živote.

Pomer Slovenskej krajiny k druhej Republike upravoval ústavný zákon o autonómii Slovenska, prijatý 19. novembra poslaneckou snemovňou pražského snemu. 30. novembra novým prezidentom Republiky stal sa Dr. Emil Hácha. Autonómne Slovensko dostalo v ústrednej vláde osobitného ministra v osobe Karola Sidora, ktorý ako žiak Andreja Hlinku i ako redaktor

Slováka i ako poslanec vynikal neohrozenosťou v boji za autonómiu Slovenska a ako prvý hlavný veliteľ Hlinkovej gardy zaslúžil sa o zavedenie nového poriadku na Slovensku. Okrem ministra Karola Sidora dostalo Slovensko troch vládnych delegátov, ktorí mali zastupovať záujmy Slovenska v Prahe.

Slovenský národ dal sa do práce, aby i vo svojej okyptenej vlasti zaistil všetky podmienky svojho vývinu. Do radostného tempa tejto práce zaznievaly zúfalé výkriky a bolestný ston slovenských bratov, ktorí sa dostali pod cudziu nadvládu. Výstrely maďarských žandárov, ktoré odznely na Vianoce v Šuranoch a vyhasily život slovenského dievčaťa, počul celý slovenský národ a tým pevnejšie sa somkol v jeden celok, ktorý chce žiť slobodne vo svojej slovenskej vlasti.

Výjav z puču českých generálov v marci 1939 proti autonomii Slovenskej krajiny.

Českí četníci s autami obliehajú Svoradov v Bratislave.

18. januára v rámci veľkých slávností bolo otvorenie slovenského snemu, predsedom ktorého stal sa dlhoročný generálny sekretár Hlinkovej slovenskej ľudovej strany poslanec *Dr. Martin Sokol.* Predsedom vlády ostal Dr. Jozef Tiso, ktorý pevne držal kormidlo osudu slovenského národa vo svojich rukách. Úlohu šéfa Úradu propagandy, ktorý mal vychovávať slovenský národ k chápaniu a plneniu nových povinností, prevzal hneď po vyhlásení autonómie Slovenska osvedčený bojovník redakcie „Slováka" a iných časopisov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany Alexander Mach.

Časť českých ľudí opúšťala Slovensko, aby uvoľnila miesto Slovákom. Moc na Slovensku prechádzala do slovenských rúk, ktoré sa nebály nijakých ťažkostí, lebo všetci Slováci si uvedomovali, že každá slovenská práca je prameňom, z ktorej sa bude rodiť nový slovenský život. 21. februára sišiel sa Slovenský snem, aby vypočul prvé vládne vyhlásenie predsedu slovenskej vlády Dr. Jozefa Tisu, ktorý určil smer vývinu slovenskej štátnosti. 23. februára vypísala slovenská ministerská rada pôžičku na hospodársku obrodu Slovenska, aby nový slovenský život mal pevný hospodársky základ.

Autonómne Slovensko dostalo sa na cestu, ktorá viedla k úplnej slobode slovenského národa.

Slovenská republika.

Zákon o autonómii Slovenskej krajiny, vynútený rozhodnutím výkonného výboru Hlinkovej slovenskej ľudovej strany 6. októbra 1938 v Žiline, nemohol splniť všetky podmienky, ktoré potreboval nový slovenský život. Slovenský národ túžil po takej slobode, ktorá by zabezpečila nehatený vzrast jeho života na každom poli. Slováci, ktorí s veľkou pozornosťou sledovali vývin medzinárodnej politickej situácie a poznali ťažkosti spravodlivého vyrovnania s Čechmi najmä na poli hospodárskom, prichádzali k presvedčeniu, že autonómia Slovenskej krajiny je len dočasným a prechodným riešením štátoprávneho postavenia Slovenska. Slovenský národ chcel žiť na území svojej vlasti v takom postavení, v ktorom by mohol

Znak Slovenskej republiky.

podľa svojej vôle a zo svojej práce slúžiť iba svojim vlastným záujmom.

Pravda, i Čechom ťažko bolo zriekať sa nadvlády nad Slovenskom, hoci sa neraz dokazovalo, že české krajiny na Slovensko doplácajú. V Prahe s autonómiou Slovenskej krajiny napokon súhlasili, ba poukazovalo sa i na zvýšený význam Slovenska v druhej Republike, ale Česi pri tom všetkom správali sa tak, ako by zákon o autonómii Slovenska ani nejestvoval, a všetkými prostriedkami chceli vládnu a výkonnú moc na Slovensku udržať vo svojich rukách. Českí generáli naliehali na slovenskú vládu, aby právomoc krajinského úradu, políciu a četníctvo podriadila vojsku. Nariadenia slovenskej vlády nadobúdaly platnosť až potom, keď ich schválil a podpísal prezident Republiky. Obchodné dohody s cudzinou uzavierala pražská vláda bez ohľadu na záujmy Slovenska a pre oprávnené hospodárske požiadavky Slovenska nebolo na českej strane ani teraz dosť porozumenia. S takouto autonómiou nemohli byť Slováci spokojní. Ale neboli spokojní ani Česi, ktorí žili na Slovensku a nechceli sa vžiť do nových pomerov.

V takýchto nevyjasnených pomeroch český generál Fridrich Homola, veliteľ divízie v Banskej Bystrici, s vedomím a so súhlasom pražskej vlády odhodlal sa na vojenský puč a 10. marca dal po celom Slovensku vylepiť plakáty, v ktorých oznamoval, že všetku moc na území Slovenska preberá do svojich rúk vojsko. Vojsko a četníctvo, posilnené oddielmi, ktoré si generál Homola povolal z českých krajín, obsadilo úradné budovy, na miesta slovenských úradníkov dosadilo prívržencov

Minister. predseda Dr. Jozef Tiso na audiencii u Vodcu A. Hitlera. Historická fotografia z rozhodujúcich chvíľ zrodenia sa Slovenskej republiky.

starého československého režimu, celé stovky slovenských národovcov zatklo a odviezlo do väzenia na Moravu. Na Slovensku zaviedla vojenská vláda výnimočný stav, situácia bola napätá, ale Slováci nebrali vojenský puč vážne ani vtedy, keď prezident Republiky pozbavil úradu ministerského predsedu Dr. Jozefa Tisu a iných členov vlády autonómneho Slovenska.

Hoci situácia na Slovensku bola veľmi spletitá a väčšina slovenských politických činiteľov sedela v českých väzniciach, slovenský národ postavil sa proti vláde českých generálov, lebo v tomto vojenskom puči videl posledný pokus o udržanie a upevnenie českej moci na Slovensku. Búrlivý priebeh mal vojenský puč najmä v Bratislave, kde Hlinkova garda a akademická mládež postavila sa na odpor proti vojsku a četníctvu a časť týchto oddielov odzbrojila a zmocnila sa verej-

ných budov. Statočný gardista Anton Kopal padol ako posledná obeť českého panovania na Slovensku.

V takejto situácii, ktorá znamenala úplný rozvrat pomerov v druhej Republike, dostal ministerský predseda Dr. Jozef Tiso pozvanie k ríšskemu kancelárovi Adolfovi Hitlerovi do Berlína. V hlavnom meste nemeckej ríše prijali Dr. Jozefa Tisu, pozbaveného prezidentom Republiky úradu predsedu vlády, so všetkými poctami, ktoré patria hlave cudzieho štátu. Dr. Jozef Tiso mal hneď po svojom príchode rozhovor s ministrom zahraničných vecí von Ribbentropom a potom s ríšskym kancelárom Adolfom Hitlerom. Nemeckí štátnici, ktorí poznali húževnatý boj slovenského národa za jeho národné práva, upozornili predsedu slovenskej vlády na nebezpečenstvo, hroziace Česko-Slovenskej republike, ktorá nevie zaistiť bezpečnosť svojich občanov a poriadok v štáte. Súčasne upozornili Dr. Jozefa Tisu, že toto nebezpečenstvo môže priniesť pohromu i slovenskému národu, ak sa Slováci nebudú vedieť rýchle rozhodnúť. Predseda vlády autonómnej Slovenskej krajiny sa osvedčil, že Slováci nikdy nedali podnet k rozbíjaniu Česko-Slovenskej republiky, ale nikdy nepripustia, aby pádom Republiky padol i slovenský národ, ktorý v tomto štáte dvadsať rokov bojoval za svoju národnú slobodu. Keď ríšsky kancelár Adolf Hitler ubezpečil Dr. Jozefa Tisu, že nemecká ríša poskytne pokojamilovnému a pracovitému slovenskému národu svoju pomoc a podporu, Dr. Jozef Tiso, ktorý na svojich pleciach cítil ťarchu zodpovednosti za osud celého národa, vedel sa rýchle rozhodnúť, aby týmto rozhodnutím zachránil celistvosť, slobodu a budúcnosť Slovenska. Dr. Tiso ešte z Berlína postaral sa o svolanie slovenského snemu,

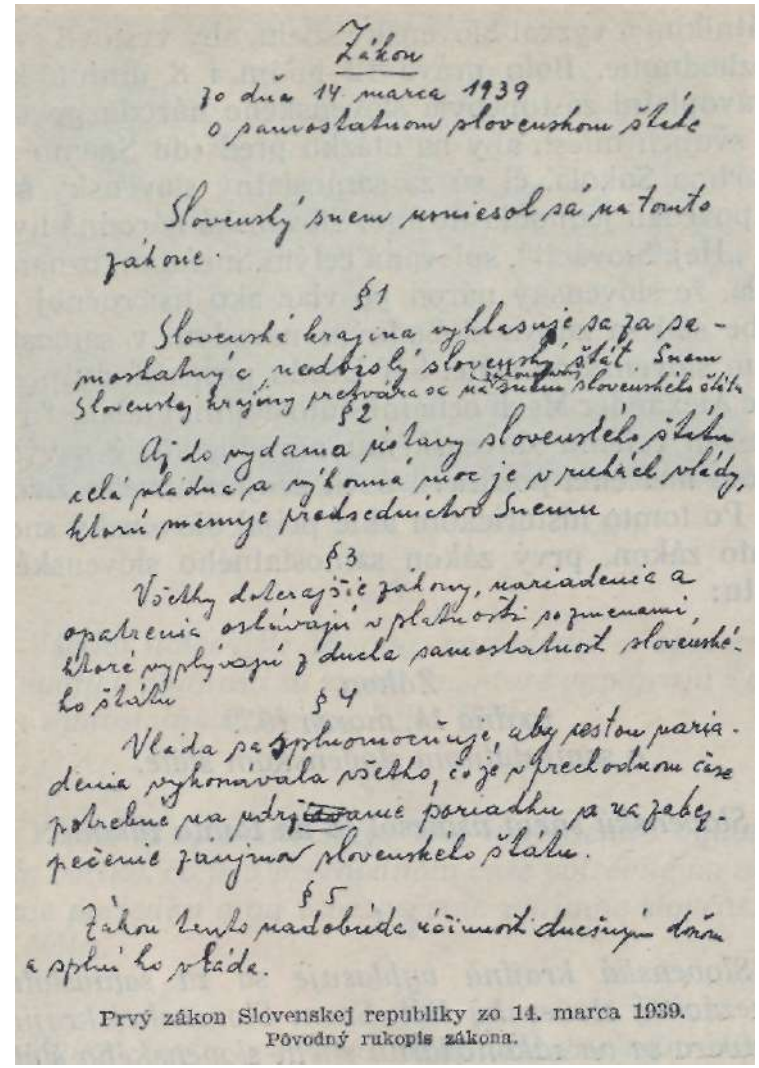

Zákon
zo dňa 14 marca 1939
o samostatnom slovenskom štáte

Slovenský snem uniesol sa na tomto zákone:

§ 1
Slovenská krajina vyhlasuje sa za samostatný a nezávislý slovenský štát. Snem Slovenskej krajiny prechádza na snem slovenského štátu.

§ 2
Až do vydania ústavy slovenského štátu celá plnosť a výkonná moc je v rukách vlády, ktorú menuje predseda Sneme

§ 3
Všetky doterajšie zákony, nariadenia a opatrenia ostávajú v platnosti s zmenami, ktoré vyplývajú z ducha samostatnosť slovenského štátu

§ 4
Vláda sa splnomocňuje, aby pre tom nariadenia vykonávala všetko, čo je v prechodnom čase potrebné na udržanie poriadku a na zabezpečenie záujmov slovenského štátu.

§ 5
Zákon tento nadobúda účinnosť dňom vyhlásenia. Splní ho vláda.

Prvý zákon Slovenskej republiky zo 14. marca 1939.
Pôvodný rukopis zákona.

aby dal tomuto historickému rozhodnutiu primeraný výraz.

V noci na 14. marca vrátil sa predseda slovenskej vlády z Berlína do Bratislavy, podal Slovenskému snemu výklad o obsahu svojich rozhovorov s nemeckými

štátnikmi a vyzval Slovenský snem, aby vyslovil svoje rozhodnutie. Bolo práve 12 hodín i 8 minút, keď právoplatní zástupcovia slovenského národa povstali so svojich miest, aby na otázku predsedu Snemu Dr. Martina Sokola, či sú za samostatný slovenský štát, odpovedali jednohlasne áno. Slovenská národná hymna „Hej, Slováci!", spievaná celým Snemom, oznamovala, že slovenský národ po viac ako tisícročnej porobe stal sa znova slobodným národom v samostatnom slovenskom štáte. Šéf Úradu propagandy poslanec Alexander Mach oznámil túto dejinnú udalosť rozhlasom celému slovenskému národu, ktorý s výbuchom nadšenia pozdravil úsvit svojho nového života.

Po tomto historickom akte prijal Slovenský snem tento zákon, prvý zákon samostatného slovenského štátu:

Zákon
zo dňa 14. marca 1939
o samostatnom slovenskom štáte.

Slovenský snem usniesol sa na tomto zákone:

Slovenská krajina vyhlasuje sa za samostatný a nezávislý slovenský štát. Snem Slovenskej krajiny pretvára sa na zákonodarný snem slovenského štátu

Až do vydania ústavy slovenského štátu celá vládna a výkonná moc je v rukách vlády, ktorú menuje predsedníctvo snemu.

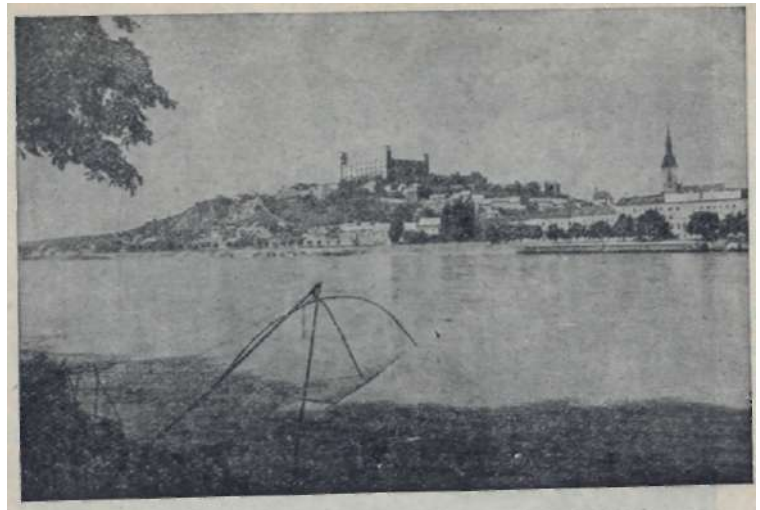

Bratislava, hlavné mesto Slovenskej republiky.

§ 3.

Všetky doterajšie zákony, nariadenia a opatrenia ostávajú v platnosti so zmenami, ktoré vyplývajú z ducha samostatnosti slovenského štátu.

§4.

Vláda sa splnomocňuje, aby nariadením vykonávala všetko, čo je v prechodnom čase potrebné na udržanie poriadku a na zabezpečenie záujmov slovenského štátu.

§5.

Zákon tento nadobúda účinnosti dnešným dňom a splní ho vláda.

Po odhlasovaní tohto zákona vymenovalo predsedníctvo Snemu prvú vládu samostatného slovenského štátu, členmi ktorej sa stali:

Dr. Jozef Tiso, ministerský predseda,

Nástup slovenských letcov do vzdušného boja v marci 1939.

Dr. Vojtech Tuka, zástupca predsedu vlády,
Karol Sidor, minister vnútra,
Dr. Ferdinand Ďurčanský, minister zahraničných vecí,
Jozef Sivák, minister školstva a nár. osvety,
plukovník Ferdinand Čatloš, minister nár. obrany,
Gejza Medrický, minister hospodárstva,
Dr. Mikuláš Pružinský, minister financií,
Július Stano, minister dopravy,
Dr. Gejza Fritz, minister pravosúdia.

Šéfom Úradu propagandy ostal poslanec Alexander Mach, ktorý zároveň prevzal úrad hlavného veliteľa Hlinkovej gardy.

Pod vedením tejto vlády Slovensko smelým krokom vstúpilo do nového života, aby s vierou a odvahou budovalo svoju štátnu samostatnosť, ktorú stratilo pred viac ako tisícročím. Slovenský národ uvedomil si túto súvislosť medzi ďalekou minulosťou a súčasnosťou a chápal svoju prítomnosť ako obnovenie svojho prvého nezávislého štátu.

Vyhlásenie samostatnosti slovenského štátu malo za následok, že sa zmenila mapa strednej Európy. Vznik slovenského štátu znamenal predovšetkým koniec Česko-Slovenskej republiky. Prezident Dr. Emil Hácha ešte 14. marca išiel do Berlína, aby ríšskeho kancelára Adolfa Hitlera požiadal o protektorát nad Českom a Moravou. 15. marca nemecké vojsko obsadilo české krajiny, ktoré sa staly časťou nemeckej ríše, v rámci ktorej dostaly širokú autonómiu. Podkarpatskú Rus obsadily maďarské vojenské oddiely, hoci uvedomelé rusínske obyvateľstvo kládlo zúfalý odpor.

České vojsko a české četníctvo muselo opustiť územie Slovenska, lebo mladý slovenský štát nebol na ich službu odkázaný. Vo všetkých slovenských posádkach slovenskí dôstojníci prevzali velenie a začali organizovať samostatnú armádu slobodného slovenského štátu. Prví slovenskí vojaci ozdobili svoje čiapky národnou trikolórou a prisahali vernosť svojej slovenskej vlasti. Ale práve vtedy, v prvých dňoch slovenskej samostatnosti, keď slo-

Pancierové autá slovenskej armády na slovenskom východe.
Po bojoch v Michalovciach.

venská vláda zabezpečovala postavenie nezávislého slovenského štátu a budovala základy jeho vnútorného vývinu, keď odzbrojené české vojsko odchádzalo zo Slovenska a slovenská armáda len čo sa začala tvoriť, z Podkarpatskej Rusi 23. marca vtrhli na územie východného Slovenska Maďari. Slovenské vojsko hneď na prahu slovenskej samostatnosti malo príležitosť dokázať svoju chrabrosť a svoje odhodlanie brániť slobodu svojej vlasti. Dobrovoľníci Hlinkovej gardy utvorili celé pluky, ktoré zo všetkých krajov Slovenska ponáhľaly sa na východ, aby spolu so slovenskou armádou odrazily útok nepriateľa. Slovenskí vojaci vedeli v obrane svojej vlasti hrdinsky bojovať a umierať a takto dokázali, že slovenský národ je hoden svojej slobody. 24. marca podniklo maďarské letectvo útok na Spišskú Novú Ves, pri ktorom zahynulo 12 ľudí. Slovenská krv skropila pôdu slobodnej slovenskej vlasti. Boje na východnom Slovensku skončily sa prímerím a 4. apríla dohodou, ktorou sa upravila nová slovensko-maďarská hranica na východe.

Medzinárodné postavenie Slovenska upevňovalo sa tým, že jednotlivé európske štáty uznaly slovenský štát a nadviazaly s ním diplomatické styky. Postupne uznaly samostatnosť slovenského štátu: Maďarsko, Poľsko, Taliansko, Švajčiarsko, Anglicko, Španielsko, Francúzsko, Švédsko, Juhoslávia, Rumunsko, Bulharsko, ba i Japonsko a Mandžukuo a napokon i Rusko. Ale pre samostatnosť slovenského štátu najväčší význam malo, že ríšsky kancelár Adolf Hitler vzal slovenský štát pod ochranu nemeckej ríše a zaistil jeho pevnú budúcnosť. Osobitnou dohodou z 22. marca upravil slovenský štát svoj pomer k Nemecku na takom základe, ktorý zaručuje mladému štátu všetky

Dr. Jozef Tiso,
predseda vlády Slovenskej republiky r. 1939.

podmienky zdravého vývinu. Slovenský štát oprel sa o svojho mocného suseda, aby pod jeho ochranou našiel svoje pevné miesto na mape Európy.

Slovenská vláda starala sa všetkými prostriedkami,

Členovia prvej vlády

Slovenskej republiky.

aby zabezpečila životaschopnosť nového štátu predovšetkým na poli hospodárskom. Ešte pred marcovým prevratom vypísala pôžičku na hospodársku obrodu Slovenska, lebo verila, že slovenský národ dokáže svoju vyspelosť i týmto spôsobom. Slovenskí roľníci, robotníci, úradníci, študenti, gardisti, ba i slovenskí vojaci prinášali svoje obete, aby podľa svojich síl prispeli na budovanie slovenského štátu. Za niekoľko

týždňov upísalo sa na pôžičku 360,000.000 korún a niekoľko miliónov dostala vláda ako dar národa, ktorý súčasne prinášal svoje cennosti na zlatý poklad slovenského štátu. Postupne začala sa tvoriť i samostatná slovenská mena tým, že Slovenská národná banka sťahovala staré česko-slovenské bankovky a vydávala nové s prietlačou slovenského štátu. Základnou jednotkou slovenskej meny stala sa slovenská koruna, hodnota ktorej rovnala sa starej korune česko-slovenskej. Kremnická mincovňa po uplynutí šiestich storočí od svojho založenia v júni 1939 začala raziť prvé slovenské (päťkorunové) mince s obrazom Andreja Hlinku a slovenským štátnym znakom.

Slovenský štát hneď v prvých mesiacoch svojho jestvovania uzavrel niekoľko obchodných smlúv s inými štátmi, aby sa zapojil do hospodárskeho života Európy. Zahraničný obchod slovenského štátu je vysoko aktívny, čiže slovenský vývoz je omnoho vyšší ako dovoz z cudziny.

Slovenská vláda od začiatku venovala zvýšenú pozornosť školstvu a starala sa o to, aby slovenská mládež vo všetkých školách sa vychovávala v takom duchu, ktorý vyhovuje všetkým záujmom slovenského národného života a vychová z mladého slovenského pokolenia sebavedomých, pracovitých a obetavých občanov slovenského štátu. Dôležitým činiteľom na poli výchovy slovenskej mládeže stala sa organizácia Hlinkovej mládeže, cieľom ktorej je viesť mladé slovenské pokolenie k takému chápaniu a plneniu všetkých svojich povinností, aby sa každý Slovák naučil niesť zodpovednosť za budúcnosť svojej vlasti.

Slovenský národ s napätím všetkých svojich síl pustil sa do výstavby svojho slobodného domova, ale nezabudol ani na tých svojich príslušníkov, ktorým osud nedožičil žiť v samostatnom slovenskom štáte.

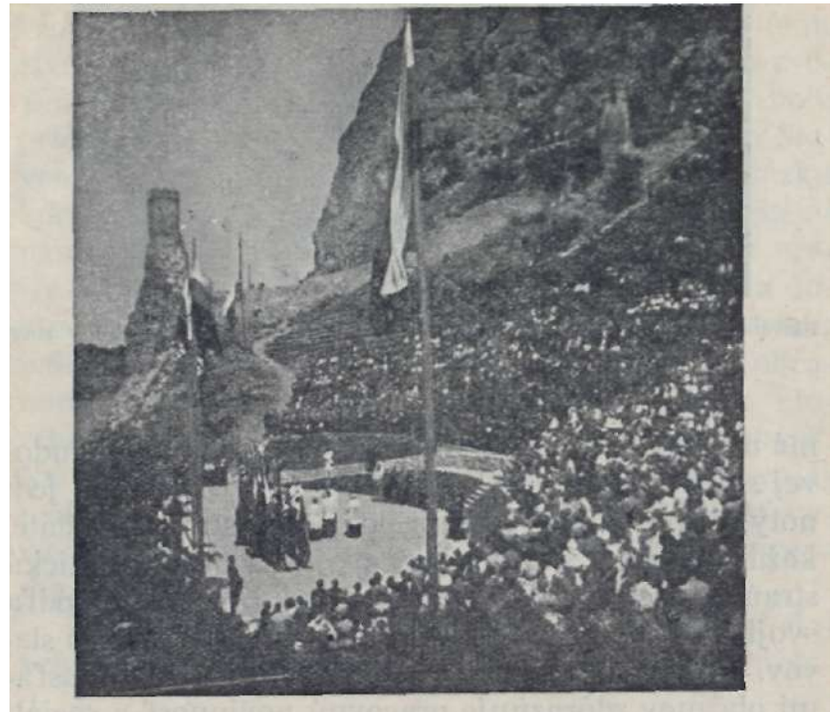

Tradičná cyrilometodovská púť Slovákov na Devín 5. júla.
Deň sv. Cyrila a Metoda je od vyhlásenia Slovenskej republiky aj Dňom zahraničných Slovákov.

Pri budovaní základov slovenského štátu významná úloha pripadla Snemu, ktorý už v prvých mesiacoch slovenskej samostatnosti pripravil a 21. júla 1939 odhlasoval ústavu Slovenskej republiky. Podľa tejto ústavy slovenský štát je republikou, na čele ktorej stojí prezident, volený Snemom na sedem rokov. Zákonodarná moc prislúcha Snemu, ktorý má 80 poslancov. Vládna a výkonná moc prislúcha vláde. Kandidátnu listinu pre voľby do Snemu sostavuje a o strate poslaneckého mandátu rozhoduje Štátna rada, ktorá

Slovenská pechota po ukončení bojov na východnom Slovensku v slávnostnom pochode.

má mať 27 členov. Okrem Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktorá ako strana slovenskej národnej jednoty je jedinou slovenskou politickou stranou v štáte, každá národná skupina má svoju osobitnú politickú stranu. Všetci občania Slovenskej republiky podľa svojho povolania majú sa soskupiť do niekoľkých stavov. Ústava Slovenskej republiky medzi povinnosťami občanov zdôrazňuje pracovnú povinnosť a sociálnu úlohu vlastníctva. Národnostným skupinám zabezpečuje všetky kultúrne a politické práva a dáva im možnosť pestovať kultúrne styky s materskými národmi.

Po odhlasovaní ústavy prijal Snem Slovenskej republiky viac dôležitých zákonov, ktoré zabezpečily právny poriadok v štáte a podstatnou mierou prispely na konsolidáciu jeho vnútorného vývinu. Okrem zákona o štátnom občianstve, branného zákona, zákona o Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, Hlinkovej garde, o organizácii verejnej správy vnútornej, odhlasoval Snem Slovenskej republiky zákon, ktorý dal vláde plnú moc na riešenie židovskej otázky.

Keďže Židovstvo malo na Slovensku v minulosti vždy nepriateľský postoj k slovenskému národnému životu, vždy stálo v protislovenských službách a svojím veľkým vplyvom v hospodárskom živote bolo príčinou sociálnej biedy slovenského ľudu, vláda Slovenskej republiky rozhodla sa riešiť židovskú otázku takým spôsobom, ktorý znamená koniec židovského panstva na Slovensku. Všetky židovské podniky prešly do rúk kresťanov, všetky židovské pozemky a domy stály sa majetkom štátu, ktorý ich za primeranú náhradu odovzdá do vlastníctva kresťanským občanom. Napokon odhlasoval Snem zákon, podľa ktorého musia sa všetci Židia zo Slovenska vysťahovať. Na miesta Židov nastúpili Slováci, ktorí i pri svojej podnikavosti a pracovitosti dlho nemali možnosť využiť svoje schopnosti v hospodárskom živote Slovenska.

Nástupcom Andreja Hlinku na čele Hlinkovej slovenskej ľudovej strany 1. októbra 1939 stal sa Dr. Jo-

Predseda Slovenského snemu vyhlasuje výsledok voľby prvého prezidenta Slovenskej republiky.

zef Tiso, ktorý ako predseda prvej slovenskej vlády s múdrou rozvahou a pevnou rukou spravoval osud slovenského národa v búrlivých udalostiach medzinárodnej situácie. Bolo len prirodzené, že Snem 26. októbra 1939 za prvého prezidenta Slovenskej republiky jednohlasne zvolil práve Dr. Jozefa Tisu, ktorý, ako hlava Slovenskej republiky, stal sa po dlhom tisícročí nástupcom slovenských vladárov. Celý slovenský národ pozdravil svojho prvého prezidenta ako svojho vodcu v ústrety šťastnejšej budúcnosti. Prvý prezident Slovenskej republiky 28. októbra 1939 vymenoval novú vládu na čele s ministerským predsedom Dr. Vojtechom Tukom. Neskoršie stal sa Dr. Vojtech Tuka i ministrom zahraničných vecí a v tejto funkcii v mene Slovenskej republiky podpísal protokol o pristúpení Slovenska k Paktu troch mocností a k Paktu proti kominterne. Mladý slovenský štát, vedený predvídavou rozvahou, vstúpil medzi štáty, ktoré všetkými mravnými a hmotnými silami bojujú za nový a spravodlivý svetový poriadok, aby si zaistil pevné miesto medzi slobodnými národmi Európy.

Hrdým nositeľom slovenského sebavedomia je predovšetkým slovenské vojsko, ktoré s nezlomným odhodlaním stojí na stráži slovenskej samostatnosti a už po tretí raz chopilo sa zbrane, aby dokázalo, že slovenský národ sa nevzdá slobody, ktorú si cení viac ako svoj život. V marci r. 1939 postavilo sa slovenské vojsko proti útočníkovi na východnej hranici Slovenska, v septembri r. 1939 pomstilo krivdu na severnej hranici a v lete 1941 nastúpilo proti boľševizmu. Za chrabrou slovenskou armádou ide celý slovenský národ, ktorý, poučený ťažkými skúškami svojej minulosti a po okúseni sladkého ovocia národnej slobody, odhodlaný je priniesť každú obeť za zaistenie svojej

Sídlo prezidenta Slovenskej republiky v Bratislave.

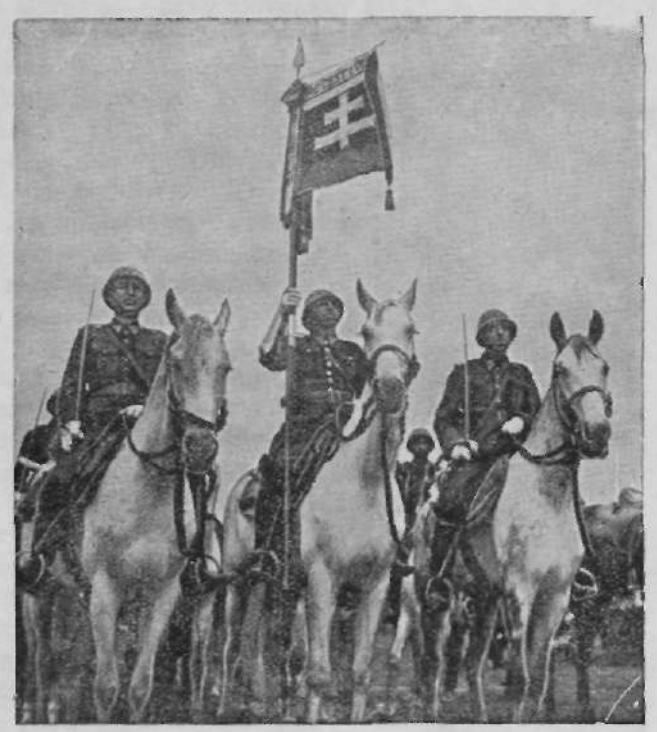

Vždy na stráži.
Slovenské vojsko pod slobodnou slovenskou zástavou.

štátnej samostatnosti, lebo pochopil plný význam slov veľkého Ľudovíta Štúra:

Nazpät cesta nemožná, napred sa ísť musí!

O všetkých významných udalostiach, ktoré prežil slovenský národ r. 1939, píše spisovateľ *Tido J. Gašpar* v knihe *Veľký rok*. O udalostiach, v ktorých sa rodila slovenská samostatnosť, napísal sbierku krásnych básní pod názvom *Vigília Valentín Beniak*. Vrúcnu lásku k rodnej slovenskej zemi vyspieval v knižke *Moja rodná Ján Kostra* a v knižke *Zem požehnaná Ján Haranta*. Všetky tie búrlivé udalosti rokov 1938—1939 sú zachytené v obrázkovej knihe fotografických dokladov *Útokom k víťazstvu*.

Obsah:

Čo sú to slovenské dejiny? 7
Poloha Slovenskej krajiny 10
Slovensko v praveku 13
Rimania a Germáni na Slovensku 18
Sťahovanie Slovanov — príchod Slovákov . . . 23
Na prahu slovenských národných dejín . . . 28
Knieža Pribina 31
Veľká Morava — prvý slovenský štát . . - . . 35
Pád Veľkej Moravy. 48
Slovensko v 10. storočí. 53
Pripojenie Slovenska k Uhorsku. . . . 58
Slovensko v 11. a 12. storočí 67
Slovensko pred vpádom Tatárov. . . . 74
Tatári na Slovensku. 84
Nemecká kolonizácia na Slovensku 91
Vznik slovenských miest 93
Naše mestá v stredoveku. 102
Cechy v našich mestách. 108
Pán Váhu a Tatier. 115
Gotická kultúra na Slovensku. . . . 122
Slovenské hrady. 127
Slovensko v 15. storočí. 135
Humanizmus a renesancia na Slovensku . . . 148
Vpád Turkov do Uhorska a Slovensko . . . 152
Reformácia na Slovensku. 161
Katolícka reformácia na Slovensku 166
Slovensko v 17. storočí 172
Barokové umenie na Slovensku. . . . 177
Reformy Márie Terézie a Jozefa II. . . . 181
Počiatok slovenského národného prebudenia . . 189
Anton Bernolák. 197

Slovenský národ v boji za svoje práva . . . 202
Žiadosti slovenského národa 210
Slovenské povstanie r. 1848—49. 214
Memorandum 223
Matica slovenská. 230
Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní 235
Maďarizácia. 246
Za tú našu slovenčinu. 255
Slováci v Amerike 263
Svetová vojna. 275
Prevrat. 292
Slováci v Česko-Slovenskej republike 298
Pod vedením Andreja Hlinku. 303
Autonómia Slovenskej krajiny 332
Slovenská republika 343

KNIHU

DR. FRANTIŠKA HRUŠOVSKÉHO

OBRÁZKOVÉ SLOVENSKÉ DEJINY

VYDALA

MATICA SLOVENSKÁ

V TURČIANSKOM SV. MARTINE

ROKU 1942.

HISTORICKÉ POVESTI SPRACOVAL

J. C. HRONSKÝ.

OBRÁZKOVÚ ČASŤ

SOSTAVIL A UPRAVIL

JOZEF CINCÍK.

OBÁLKU NAVRHOL

JOZEF VLČEK.

VYTLAČILA

NEOGRAFIA

V TURČIANSKOM SV. MARTINE.

SLOVENSKO V R. 1918—1939.

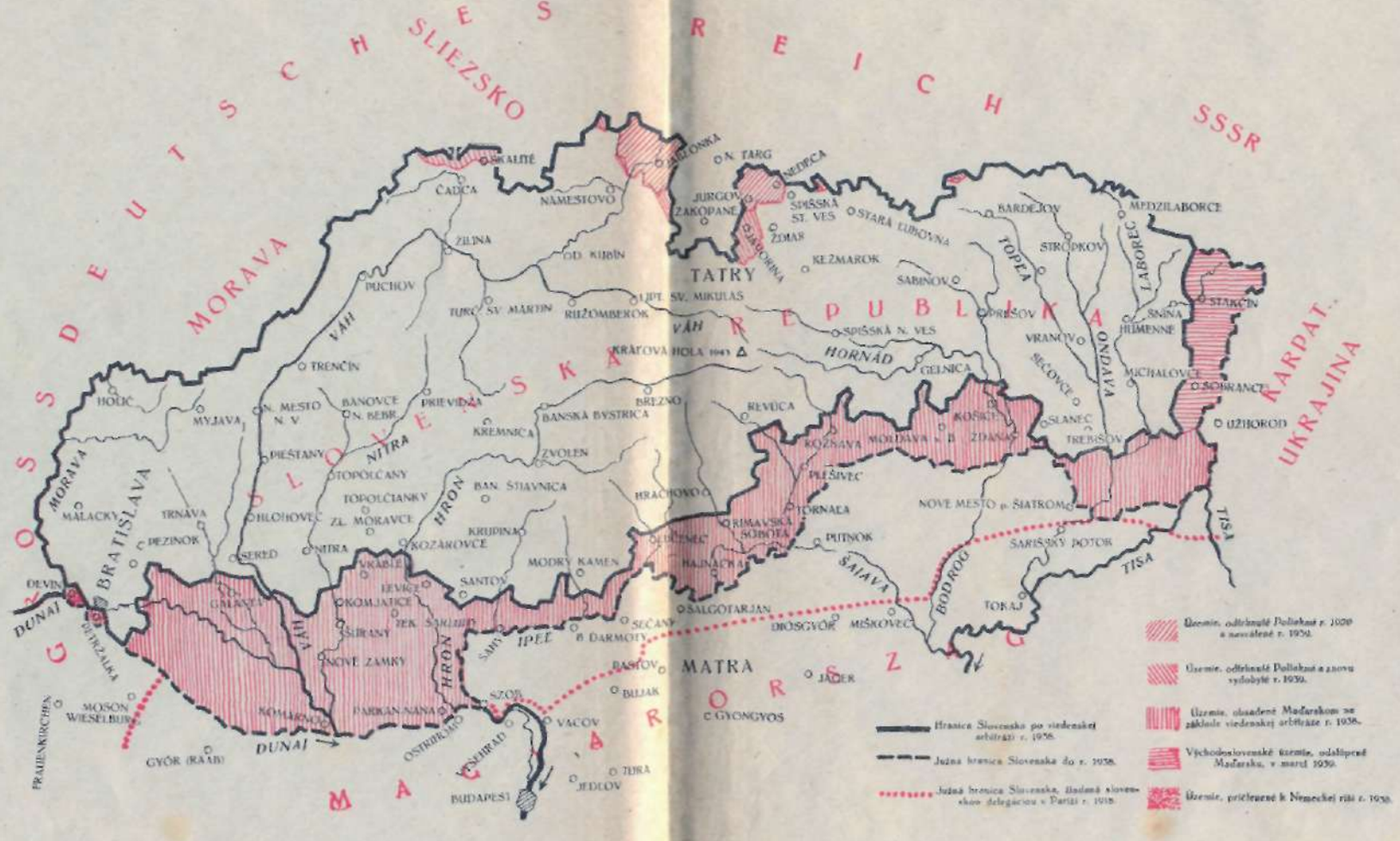

Mapa č. 3.